18 Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.
19 Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;
20 Νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.
21 Οὐ δύναται δὲ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.
22 Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστιν·
23 Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.
24 Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει· ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν.
25 Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.
26 Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.
27 Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους.

18 Nunc autem Deus constituit membra, singula sigillatim in corpore, sicut voluit.
19 Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi fuerit corpus?
20 Nunc verò multa quidẽ membra sunt, vnum verò corpus.
21 12 Non potest autẽ oculus dicere manui, Te mihi non est opus: aut rursum caput pedibus, Non est mihi vobis opus.
22 Imò multo potius, quæ videntur membra corporis infirmissima esse, necessaria sunt:
23 Et quæ putamus mẽbra corporis minimè esse honesta, iis honorem ampliorem circumponimus: & quæ sunt in nobis indecora, ampliorem decorem habent.
24 Nam quæ sunt in nobis decora, iis decore non est opus: sed Deus contemperauit corpus, ei cui deerat ampliore tributo honore:
25 Vt ne sit dissidium in corpore, sed membra itidẽ solicita sint alia pro aliis.
26 13 Itaque siue aliquod patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra: siue honore afficitur vnum membrum, congratulãtur omnia membra.
27 Vos autem estis corpus Christi, & membra particulatim.

18 Nunc autẽ posuit Deus membra, vnumquodque eorum in corpore, sicut voluit.
19 Quòd si essent omnia vnum membrũ, vbi corpus?
20 Nunc autem multa quidem membra, vnum autem corpus.
21 Non potest autem oculus dicere manui, Opera tua non indigeo: aut iterũ caput pedibus, Non estis mihi necessarij.
22 Sed multò magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt:
23 Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circundamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent.
24 Honesta autem nostra, nullius egent: sed Deus temperauit corpus, ei cui deerat abundantiorẽ tribuendo honorem,
25 Vt non sit schisma in corpore, sed idipsum pro inuicem sollicita sint membra.
26 Et si quid patitur vnũ membrum, compatiuntur omnia membra: siue gloriatur vnum membrum, congaudent omnia membra.
27 Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro.

[illegible] ea iam ex aduerso cõpellat excellentiorib. donis ornatos, monẽs ne inferiores tãquam inutiles sint, aut nullius vsus, aspernentur. Deus enim, inquit, sic istã inæqualitatẽ temperauit, vt excellentiora & speciosiora membra aliis abiectioribus, & pudendis carere nullo modo possint, ac de illis tegendis & curandis magis etiam laborẽt, eo hoc modo maneat necessitas, vt sit corpus velut in pace & concordia cõtineat, vt quamuis impar sit singulorum seorsum cõsideratorum gradus ac conditio, tamen quia simul sint copulata, communia habeant tum commoda, tum incõmoda.

13 Eãdem doctrinam iam absque allegoria Corinthiis applicat, monens cùm reipsa perspiciunt diuersas esse functiones, & diuersa dona superesse, vt neque inuidia, neque ambitione peccent alij in alios, sed potius mutua charitate coniuncti singuli, quod acceperunt pro ministerij sui ratione in communem vsum conferant.

18 *Nunc autem, νυνὶ δέ.* Alibi diximus, aliquoties hanc particulam interdum non esse temporis aduerbium, sed argumentorum seriem cõnectere, vt hoc loco & versu 20.

¶ *Singula sigillatim, ἓν ἕκαστον αὐτῶν.* Vulg. ad verbum, *Vnumquodque eorum*, quod durius est propter præcedentia. Erasm. *Vnumquodque sigillatim.*

21 *Non potest autem*, &c. οὐ δύναται δέ, &c. Nunc autem vicissim compellat Apostolus præstantioribus donis præditos, à quibus ideo inferiores despicatui habentur.

22 *Multo potius, πολλῷ μᾶλλον.* Sic Erasmus vt μᾶλλον declaret correctionem potius quàm comparationem. Vulgata, *Multo magis.*

¶ *Infirmissima, ἀσθενέστερα.* Id est abiectissimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aspernabilia. Nam ex antecedente intelligitur consequens. Sic 2. Corint. 12. 10, infirmitates vocat ea propter quæ abiectus & vilis habebatur.

23 *Honorem ampliorem circumponimus, τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν.* Id est, maiore studio tegimus. Est enim ascititium ornamentum quicquid membris iniicimus tegendæ nuditatis causa: & latè patet apud Hebræos vocabulum Honoris, vt vel ex illo præcepto apparet quo iubemur patrem & matrem honorare.

24 *Nam, δέ.* Id est γάρ, vt alibi sæpe. Videtur enim ita hoc loco commodius explicari quàm per Verò vel Autem.

¶ *Contemperauit συνεκέρασε.* Vulgata præpositionem συν neglexit: cuius hæc vis est vt multas partes certo temperamento in vnum corpus iunctas declaret.

25 *Itidem solicita sint, τὸ αὐτὸ μεριμνῶσι.* Id est, ad totius corporis commodum & conseruationem suas functiones conferant. Nam alioqui sigillatim non omnia idem curãt, quum aliud sit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulgata barbarè, *Idipsum solicita sint.* Erasm. *Eandem solicitudinem gerant.*

26 *Itaque, καί.* Vulgata & Erasm. *Et*, vt duo hæc verba, nempe συμπάσχει & συγχαίρει copulentur, non autem μεριμνῶσι & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oportet ante εἴτε, ac proinde legere συμπάσχῃ & συγχαίρῃ. Ego verò malo καί pro οὖν accipere, ex Hebræorum idiotismo, qui sic quoque suum illud ו vsurpant. ¶ *Compatiuntur, συμπάσχει.* Condolendi verbum, Latinis nihil amplius quàm simplex dolere significat. Vulgata barbarè, *Compatiuntur*, & etiam συγχαίρει congaudent. Erasmus, *Simul patiuntur*, non multo melius, si Latinitatem spectes. Rarò enim legas pati absolutè positum pro dolere siue cruciari. ¶ *Honore afficitur, δοξάζεται.* Siue exornatur, id est κοσμεῖται. Erasmus ad verbum, *Glorificatur.* Vulgata, *Gloriatur*, nisi mendum hoc est librariorum. Cypr. epist. 52, citans hùc locum legit *lætatur* χαίρει, & mox *collætatur*, συγχαίρει: sicut paulo antè scribitur πάσχει, συμπάσχει.

27 *Particulatim, ἐκ μέρους.* Nam omnes Ecclesiæ per orbem dispersæ diuersa sunt vnius corporis membra. nisi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος, ac si dicas, Pro se quisque, nimirum quisque pro suæ functionis munere, quæ significatio præcedentibus & sequentibus accommodatior, & Syro ac Arabi interpretibus placuit. Sed tamen ἐκ μέρους in ea significatione alibi nusquam memini legere. Vulg. *Membra ex membro, καὶ μέλη ἐκ μέλους*, vt etiam legit Ambrosius, quasi dicas, membra alia ab aliis pendentia mutuæ connexionis vinculo.

28 ¶ Et

28 Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους· ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.
29 Μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι;
Μὴ πάντες δυνάμεις;
30 μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;
Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα.
31 Καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.
2 Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα, καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν. καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη

28 ¶ Et alios quidem constituit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, deinde Prophetas, tertiò doctores: deinde *constituit* Virtutes, deinde dona sanationum, Opitulationes, Gubernationes, genera Linguarum.
29 Num omnes Apostoli? num omnes, Prophetæ? num omnes, Doctores?
30 Num omnes edunt virtutes? num omnes donum habent sanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?
31 14 Sed affectate dona potiora. Et porrò iter ad excellentiam vobis demonstro.

CAP. XIII.

1 Si linguis hominum loquar & Angelorum, charitatẽ autem non habeam, factus sum æs resonans, aut cymbalum tinniens.
2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia, omnémque cognitionem & si ha-

28 *Et quosdam quidẽ posuit Deus in Ecclesia primùm Apostolos, secũdo Prophetas, tertiò doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.* Ephes. 4. 11.
29 *Nunquid omnes, Apostoli? nunquid omnes, Prophetæ? nunquid omnes, doctores? nunquid virtutes?*
30 *Nunquid omnes gratiã habent curationum? nunquid omnes linguis loquũtur? nunquid omnes interpretantur?*
31 *Aemulamini autẽ charismata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.*

CAP. XIII.

1 *Si linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem nõ habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalũ tinniens.*
2 *Et si habuero prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam: & si habuero om-*

14 Ambitiosos & inuidos sanctam quandã ambitionem & inuidentiã docet, puta si præstãtissimis, id est Ecclesię vtilissimis quibusque donis studeãt, ac proinde charitate, quæ cæteris longè præstat, alij alios contẽdant superare.

1 De charitatẽ primo loco differit, cuius præstantiam primùm ex eo demonstrat, quòd nisi ipsa interuenerit, reliqua omnia dona sint pro nihilo coram Deo, quod partim inductione probat, partim etiam argumento à causa finali, quorsum enim illa dona nisi ad Dei gloriam & Ecclesiæ vtilitatem, vt antè probauit? Dona autem ista nisi adsit charitas, nullum rectum vsum habent.

28 *Et alios quidem, καὶ οὓς μέν.* Hîc necesse est anantapodoton esse fateamur, cuiusmodi tamen apud idoneos etiam scriptores inuenias. Nam pro δεύτερον vel ἔπειτα, dicendum fuerat, οὓς δὲ, Alios verò, vt cohæreret constructio.

¶ *Virtutes, δυνάμεις.* Id est, qui fungantur facultate edendarum illarum virtutum, de quibus diximus suprà, versu 9. Neque enim hîc de dono ipso agitur, sed de eo qui hac administratione fungatur: veluti quum Magistratum dicimus eum qui est in Magistratu. Notandum est autem, hanc administrationem à dono Sanationum rursus distinguitémque à Gubernatione, cui quidem ego ordinariam disciplinam Ecclesiasticam tribuo. ¶ *Opitulationes, ἀντιλήψεις.* Ita vocat (opinor) Diaconorum & viduãrum ministeria, pauperibus & ægrotis subleuandis destinatorum: nec probare possum Nazianzeni sententiam qui in oratione [illegible] ἀντιλήψεις interpretatur [illegible], & κυβερνήσεις, [illegible]. ¶ *Gubernationes, κυβερνήσεις.* Presbyterorum ordinem declarat, qui disciplinæ & politiæ Ecclesiasticæ custodes erant, vt alibi diximus.

¶ *Genera linguarum, γένη γλωσσῶν.* In quibusdam codicibus veteris editionis additur *Interpretationes sermonum*, id est ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoque legit & interpretatur Ambrosius: & sanè quanuis neque in Græcis nostris codicibus, neque in Syra nec Arabica interpretatione istud extet, tamen adiiciendum puto, non modò quia suprà, versu 10, & capite 14, disertè distinguuntur hæc duo, sed etiam quia in repetitione, quæ sequitur, vtriusque sigillatim fit mentio.

30 *Erunt virtutes, δυνάμεις.* Melior erit constructio si hoc membrum (vt annotat Stephanus noster) vnà cum proximè consequente referas ad verbum ἔχουσι, & interpretis, Num omnes potestatibus, num omnes donis sanationum sunt præditi? Syrus autem interpres quem hîc sequor commodissimè potestates per periphrasin interpretatur, *Qui exercent potestates.*

31 *Sed affectate, ζηλοῦτε δέ.* Vel ardenti studio sectamini. Id est, (vt capite sequenti explicat) iis potissimum donis ardenter studete, ex quibus maior vtilitas Ecclesiæ accedit. vel, Ea demum in maximo pretio & in admiratione habete, quæ cæteris præstant. Potest autem istud vel ad eos priuatim referri, qui extraordinariis donis erant ornati, & in iis potissimum sibi placebant, quæ in speciem erant admirabiliora, nec tamen maximi vsus, vt linguarum donum: vel ad reliquam multitudinem, in hoc ipso quoque peccantem, & dum alius alium sine iudicio admiratur, sese in varias factiones vltro scindentem. Vulgata, *Aemulamini.* Erasmus, *Sectamini.* Photius autem & Theodoritus ζηλοῦτε accipiunt indicandi modo, & ita explicant per interrogationem: acsi dicat Apostolus, Cupitis excellere? en quomodo vobis liceat maxima cum laude esse ambitiosis: est enim hęc ἀγαθὴ δ' ἔρις, vt loquitur Hesiodus, vt hoc sit instar procemij ad futuram de charitate tractationem. Neque verò mihi hæc sententia displiceret, nisi omnes nostri codices repugnarent: quamuis illam sequutus Syrus interpres verterit, Et ambitis, καὶ ζηλοῦτε. ¶ *Et porro, καὶ ἔτι.* Vel quinetiam. Vulgata & Erasmus, *Et adhuc*, nimium obscure.

¶ *Iter ad excellentiam, καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν.* Sic explicandus mihi videtur hic locus, vt καθ' relationem declaret, nec referatur ad verbum δείκνυμι, sed ad nomen ὁδόν. Vulgata & Erasmus, *Excellentiorem viam*, ita nimirum vt plena sit locutio τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. neque Basilio assentior, qui hæc referens ad verbum δείκνυμι, καθ' ὑπερβολὴν exponit, τὴν καθ' ὑπερβολὴν πρώτην, quasi videlicet quæ postea enumerat reipsa nunquam possint à charitate separari: quod certè verum non est.

IN CAPVT XIII.

1 *Et Angelorum, καὶ ἀγγέλων.* Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypothesi, maximæ emphaseos causa: ac si diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, id verò nihil aliud esset quàm inanis & obstrepera loquacitas. Similis est hyperbole Rom. 8. 39, vbi quum res omnes creatas, summas, medias & infimas nominasset, addit. Neque alia vlla res creata. Item Galat. 1. 8. vbi si de malis Angelis loquitur, friget atque adeo absurdus est sermo: sin de bonis, in eos non cadit falsa prædicatio. Relinquitur

ergo id quoque dictum esse ὑπερβολικῶς ex hypothesi: vt planè inepti sint qui hoc loco disputant de Angelorum linguis. ¶ *Aes*, χαλκὸς. Vulgata, *Velut æs*, ὡς χαλκὸς, contra fidem Græcorum exemplarium. & certè videtur hæc comparatio magis efficax, si particula similitudinis omittatur. ¶ *Tinniens*, ἀλαλάζον. Id est, inconditum & confusum sonum edens: fictitio verbo deducto ab incondita voce ἀλαλά. Vide Mar. 5. 38.

Matt. 17. 20

μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι.

beam totam fidem, adeo vt montes transponam, charitatem autem non habeam, nihil sum.

në fidë, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.

3 Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.

3 Et si frustulatim distribuero omnia quæ mihi suppetunt, & si tradam corpus meum vt comburar, charitatem autẽ non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

3 *Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum vt ardeam: charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest.*

2 Charitatis vim & naturam, partim ex contrariorũ comparatione, partim ex suis effectis pulcherrimè describit, ex quibus etiam intelligant Corinthij tum quàm sit in Ecclesia non tantùm vtilis, sed etiam necessaria: tum etiam quàtopere ab ea sint alieni: ac proinde quàm de nihilo superbiant.

4 Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη, οὐ ζηλοῖ ἡ ἀγάπη, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται,

4 Charitas patienti est animo, benigna est charitas, non inuidet charitas, non agit perperam, non inflatur.

4 *Charitas patiens est, benigna est charitas, non æmulatur, non agit perperam, non inflatur.*

5 Οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,

5 Non agit indecorè, nõ quærit quæ sua sunt, non exacerbatur, non cogitat malum,

5 *Non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,*

6 Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ·

6 Non gaudet iniustitia, gratulatur autem veritati:

6 *Non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati:*

7 Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.

7 Omnia tegit, omnia credit, omnia sperat, omnia tolerat.

7 *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.*

2 *Totam illam fidem*, πᾶσαν τὴν πίστιν. De qua fidei specie hîc agatur vide suprà 12. 9. Nam altera illa fides electorum propria qua vna Christum seruatorem apprehendimus, & qua propterea iustificari dicimur, cogitatione quidem à charitate secerni potest, reipsa verò nunquam. quia qui credit, filius Dei fit, Ioan. 1. 12: qui autem filius Dei est, agitur Christi Spiritu, Rom. 8. 9. vnde efficitur fidem illam à charitate non posse magis diuelli quàm lucem ab igne. vt Ioa. 2. 4. Itaque de hac fide non agitur hoc loco. Quod autem attinet ad πᾶσαν (quam particulam vrget Pighius cum Sophistis) non significat hoc in loco vniuersalem complexum specierum, sed istius speciei quandam perfectionem declarat, id est totam potius quàm omnem significat: vt Rom. 7. 8. & alibi sæpe. Sic dicitur aliquis omnibus viribus, omni contentione, omni animo aliquid aggredi. Itaque ne cui imperito imponeret hæc enallage, *Totam* dicere malui quàm *Omnem*.

3 *Insumam alendis egenis*, ψωμίσω. Propriè τὸ ψωμίζειν declarat cibum concisum & intinctum, veluti in eos indere, vt puerulis & ægrotis solemus: pro quo dicimus in vernaculo sermone *Apasteler*. Hîc verò significat in eum vsum bona auidissimè impendere. Vulg. *Et si distribuero in cibos pauperum*. Erasm. *Et si insumam in alimoniam*. ¶ *Vt comburar*, ἵνα καυθήσωμαι. Quidam codices legunt ἵνα καυχήσωμαι, *vt glorier*, vt Hieronym. in Gal. 5. quam lectionem non ineptam puto, vt significetur quomodo possint ista Deo non placere: puta siquis hæc fecerit gloriæ cupiditate, non autem Dei aut proximi charitate impulsus. Habet enim etiam diabolus suos martyres: vt Calanus ille gymnosophista in Alexandri vita, & apud impium Lucianum Peregrinus, & apud Indos Reginæ in Regis funere.

4 *Benigna est charitas*, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη. Ita hoc membrum, vt & proximè sequens interpunximus ex Claromontani codicis fide. Quid sit autẽ χρηστεύεσθαι, vide Luc. 6. 35. Totum verò hunc locum sic vertit Tertull. de patientia *Dilectio magnanimis est*, (pro quo Cyprian. magnanima est, neuter rectè) *benefica est, non æmulatur, non proteruum sapit, non proteruit*, (pro quo malè scribitur *non proterit*) *non incitatur, omnia sustinet, omnia tolerat*. ¶ *Non agit perperam*, οὐ περπερεύεται: id est nequiter siue insolenter. Puto Græcos vocem hanc à Latinis mutuatos, & tum quidem fuisse familiarem: vnde factum vt ex Græcis interpretibus, quibus peregrinum illud vocabulum ignotum erat, alij interpretentur, *Non adulatur*, οὐ κολακεύει. alij, *Non est præceps*, οὐ προπετεύει: alij, *Non garrit*: alij, *Non est leuis & inconstans*. Clemens libr. Pædagogi 3, *Non est fucata*. Nam, inquit, ἀφελεία [illegible], vt etiam interpretatur Basilius in contractioribus definitionibus, definit. 49. Erasmus, *Non est procax* vt & Nissenus exponit, annotans nouam esse vocem. Syrus vtitur verbo quo petulantia significatur, siue, vt vertit Tertullianus, proteruia, vitium charitati placidissimæ & patientissimæ prorsus repugnans. Sed & Chrysostomus interpretatur προπετεύεται: Arabs vtitur voce quæ respondet τῷ βαρβαρίζεσθαι, id est barbarorum more agere, prorsus videlicet petulanter. Et certè mira est inter literas π & β affinitas. In epistolis autem ad Atticum lib. 1. legitur ἐμπερπερευόμενον [illegible], ignotæ significationis, vt obseruauit doctissimus Camerarius. Non desunt tamen ex Græcis Grammaticis qui hanc vocem deducant à verbo [illegible], quod sequutus videtur Arrianus in Epictetum libr. 3. πέρπερον appellans, [illegible] Moscopulus, [illegible] Κόμψους autem in vitio iidem Grammatici, non vno modo interpretantur.

5 *Non agit indecore*, οὐκ ἀσχημονεῖ. Siue, Non est contumeliosa. Potest enim etiam accipi transitiuè, vt subaudiatur casus personæ, vt quum dicimus, Non amat, id est ab amoribus est alienus. Eodem autem recidit vtraque interpretatio. Indecorum enim vocat quicquid fit proximo præter officium, vel aliter quàm deceat. Erasmus, *Non est fastidiosa*. Vulgata, *Non est ambitiosa*. Aliis placet ita significari, charitatem nihil sibi indecorum putare dum seruiat proximi commodis. ¶ *Non quærit quæ sua sunt*, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Clemens libr. Pædagogi tertio legit, οὐ ζητεῖ τὰ μὴ ἑαυτῆς, *non quærit quod suum non est*.

6 *Gratulatur autem veritati*, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. Id est, Iustis autem iustitiam gratulatur. Nam præpositio σὺν facit vt Iustitia pro hominibus factisque iustis commodius accipiatur. Vulg & Erasm. ad verbum, *Congaudet autem veritati*. Sed apparet ex opposito membro, Veritatis nomine hoc loco Iustitiam in genere declarari, ex Hebræorum idiotismo, qui אמת [*emeth*] in genere accipiunt pro Iustitia, quòd nulla sit vera iustitia quæ non sit fraudis expers. Nulla est igitur inter malos charitas sed coniuratio potius: & magnum est quoque inter Adulationẽ & Charitatem, atque adeo inter Philosophicam & Christianam charitatem discrimen.

7 *Tegit*, στέγει. Cyprianus in libello de simplicitate prælatorum tractatu 3. citans hunc locum habet, omnia diligit, id est πάντα στέργει, pro quo malim vertere, *Omnia boni consulit*. Sed retinenda est vetus lectio, petita videlicet ex Prouer. 10. 12. vtente Solomone verbo כסה [*Kasach*,] quod Græci vertunt καλύπτει, vt & Petrus, 1. Pet. 4. 8. & Iacob. 5. 20. vt dubium non sit quin propria verbi στέγειν notatio hîc sit retinenda. Significat autem idem hoc verbum à consequenti *Continere apud se quidpiam*, veluti clausum & opertum, quod etiam huic loco non malè conuenit. Vnde μὴ στέγειν absolutè dicitur infrà 1. Thessal. 3. 1. & 5. qui continere, quod apud se premebat amplius non potest. Vulgata, *Suffert*, malè. est enim istud omnino diuersum à πάντα ὑπομένει, quod mox sequitur.

8 Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖαι, καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι, παύσονται, εἴτε γνῶσις, καταργηθήσεται.

8 3 Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ euanescent & linguæ cessabũt, & cognitio abolebitur.

8 *Charitas nunquã excidit: siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur.*

9 Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.

9 4 Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.

9 *Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.*

10 Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.

10 Postquam autem aduenerit quod perfectum est, tunc quod est aliquatenus abolebitur.

10 *Quum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est.*

11 Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.

11 5 Quum essem infans, vt infans loquebar, vt infans sapiebã, vt infans ratiocinabar: postquam autem factus sum vir, vt euanida sustuli quæ infantis erant.

11 *Quum essem paruulus, loquebar vt paruulus, cogitabã vt paruulus, quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli.*

12 Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.

12 6 Videmus enim nũc per speculum & per ænigma, tunc autem coram *cernemus*: nunc non aliquatenus, tunc verò amplius cognoscam prout amplius edoctus fuero.

12 *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciẽ: nunc cognosco ex parte, tũc autem cognoscam sicut & cognitus sum.*

3 Secũdò charitatis præstantiam commẽdat, ex eo quòd nunquã in sanctis abolebitur, reliquis autẽ illis donis ad ædificationem Ecclesiæ tãtisper dum hîc viuimus necessariis, nullus erit in altero illo seculo locus.

4 Ratio, quia eo nunc statu sumus, vt quotidie discere nos oporteat, ac proinde illis adminiculis, puta linguarum & rerũ perceptione, ac proinde earum doctorib. egeamus: tũc verò cùm omnem Dei cognitionem adepti fuerimus, quorsum illa quę nonnullis imperfectis ac proinde gradatim ad perfectionem contendentibus adhibentur?

5 Illustrat quod dixerat, egregia similitudine, comparans hanc vitam infantiæ, in qua balbutimus potiùs quàm loquimur, & nihil nisi puerile cogitamus ac sentimus, ideóque iis indigemus quę & linguam & mentem forment. Vbi autem adoleuimus, quorsum illam balbutiem, pueriles nenias, illa denique quibus sensim formata est nostra infantia, requireremus? 6 Accommodatio similitudinis: infantiæ quidem, ad præsentem vitam, in qua obscurè res diuinas pro collatę nobis lucis modulo perceptis linguis, & auditis Ecclesiasticis doctoribus intuemur: virilis autem & constantis ætatis, ad illam cælestem & æternam vitam, in qua Deum ipsum præsentem cernentes, & plena eius luce irradiati, quorsum hominum vocem, & mundana illa imperfectissima requirerent? Tunc tamen longè feruentissimo amore sancti omnes cum Deo, & inter se deuincientur, ac proinde non abolebitur charitas, sed perficietur, quamuis non iis officiis cæletur quæ ad huius vitæ infirmitatem peculiariter spectant.

8 *Sed & prophetiæ*, εἴτε δὲ προφητεῖαι. Vulgata & Erasm. *Siue prophetiæ*, admodum obscurè, nisi post προφητεῖαι adscribas diastolen, vt subaudias εἰσι, *sunt*, itémque post γλῶσσαι & post γνῶσις. quam interpunctionẽ reperi in codicibus tribus. Sed lõgè planior erit oratio si εἴτε accipias pro καὶ, vt Col. 1. 20, & infrà, 15. 11. Prophetiam autem vocat ipsum prophetandi, vt γνῶσιν, ordinarium docendi munus, Ecclesiæ per verbi prædicationem colligendæ, & in hac vita fouendę causæ à Deo institutum. ¶ *Vt inanes reddentur*, καταργηθήσονται. Id est nullius erunt vsus. Deo nimirum per se intrinseca vi efficiente in altero seculo, in natura nostra ad glorificationem euecta, id cuius duntaxat speciem aliquam nunc externo adhibito seruorum suorum ministerio in nobis inchoauerit. Deinde quis fidei vsus fuerit, præstitis & re ipsa plenissime exhibitis, quæ nobis donanda credimus in hac vita, & speramus. Tertullianus tamen prophetias pro rebus ipsis prædictis accipit, quas tunc ait euacuatum iri, quoniam consummabuntur & exhaurientur. Sed prior explicatio, vt apparet ex sequentibus & Apostoli scopo, amplectenda est. Cæterùm de verbo καταργεῖσθαι, vide Rom. 1. 3, & 31. Vulgata, *Euacuabuntur*. ¶ *Et cognitio*, καὶ γνῶσις. Id est, ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetarum seu doctorum institutione. Neque enim ipse scientiæ & notitiæ habitus abolebitur, sed alius fiet prorsus tum qualitate, tum quantitate: quum Deum videbimus sicuti est.

9 *Ex parte*, ἐκ μέρους, i. quadamtenus, imperfecto modo & ratione discimus, quum doctores etiam ex parte prophetent. cui opponitur τὸ τέλειον. Ex parte verò pro aliquatenus idonei quoque scriptores Latinè dixerunt. Cæterùm mutua est inter docendi & discẽdi modũ relatio. Itaq; quũ in ipso Deo omnia contẽplabimur, quorsum scholæ, quorsũ omnia adminicula quib. homo vel doceat vel instruatur? Scientia igitur ipsa non abolebitur, imò perficietur: sed ratio cognoscendi & docendi cedet Dei ipsius contemplationi. Inepti sunt igitur Academici hoc loco abutentes vt incertam esse doceant doctrinam, quam ex verbo Dei scripto consequimur: item, fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc semper habent in ore, vt sua somnia imperitis obtrudant. Nam (vt alias multas rationes omittam) cogitare saltem debuerant plenioris reuelationis tempus ab Apostolo in futurum seculum differri, nec scientiam cum scientia, vt res natura & reipsa diuersas, sed vnius & eiusdem scientiæ adipiscendæ modos prorsus & diuersos & impares, inter se ab Apostolo comparari.

11 *Sapiebam*, ἐφρόνουν. Hoc videtur referri ad affectus sicut ἐλογιζόμην ad mentem hoc in loco. ¶ *Vir*, ἀνήρ. Hinc apparet in sacris etiam literis verum esse quod tradunt grammatici, ἄνδρα, virum, interdum esse sexus nomẽ, vt quum γυναικί, mulieri, opponitur: interdum maritum significare, vt quando cum vxore confertur: interdum ætatem constantem & integram declarare, vt hoc in loco, & Ephes. 4. 13. vbi tamen additur τέλειος explanationis causa. Quartam autem significationem, quum Vir nomen est ἀρετῆς, id est, fortem & magnanimum declarat, non memini legere in Noui fœderis libris, nisi infrà, 16. 13. vbi ἀνδρίζεσθαι accipitur pro virum se præstare. ¶ *Vt euanida sustuli quæ erant infantis*, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibusdam Græcis codicibus excusis, perperam legitur κατήργουν [illegible] τοῦ νηπίου, fortassis pro καταργηθῆναι τὰ τοῦ νηπίου. Est autem hoc additum à Paulo vt ex similitudine facultatum & habituum animi, quæ cum corpore ipso adolescant, illustret quod dixerat de spiritualibus illis donis.

12 *Videmus enim nunc per speculum*, βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. Διὰ hoc in loco idem declarat atque Trans, vel Intra. Sumpta autem est translatio à speculis, quæ non rem ipsam sed eius imaginem intuentibus obiiciunt: ac fortassis ad ea respexit Paulus quæ physici de phantasia & intelligẽtia docent. Cæterùm, quia Apostolus sese proposuit pro exemplo, & in hoc eodem versiculo sequitur γινώσκω non γινώσκομεν, malim cum Theodorito Περὶ προνοίας λόγῳ [illegible] legere, ἄρτι γὰρ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, id est, Nunc enim cerno quasi in speculo. ¶ [*Et*] *per ænigma*, ἐν αἰνίγματι. Vulgata & Erasmus, *In ænigmate*. Ego malo ἐν pro διὰ positum esse, ex Hebræorum idiotismo. Theodoritus autem eo loco quem modo citaui, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, & per ænigma. quam lectionem maximè sinceram esse puto. Videtur autem non vna sed duplex esse translatio: vna videlicet sumpta ab iis quæ externis oculorum sensibus, altera ab iis quæ ipsa intelligentiæ facultate vsurpantur. Ænigma enim dicitur oratio obscura, & quasi inuolucris quibusdam obtecta. Oratio por-

ro in oculos non incurrit, sed mēti obiicitur: vt Paulus fortassis mysteria speculis, Verbi prędicationem ænigmati cōpararit. Neque id tamen simpliciter accipiendum est quod hîc dicit Apostolus, sed quatenus ista, qua nunc fruimur, Dei cognitio, confertur cum re præsenti, id est, cum ipsius naturæ Dei futura contemplatione, prout quidem à nobis Deus ipse cerni poterit. Castellio nuper conuertit, *Per ambages*: quàm accommodatè nemo non videt. Alludit autem Apostolus manifestè ad locum Num.12.8.

¶ *Coram*, πρὸς πρόσωπον. Vulgata & Erasmus ad verbum *Facie ad faciem*. id est, vt in vernaculo sermone exprimimus, *V u à vu*. ¶ *Ampliùs cognoscam*, ἐπιγνώσομαι. Vulgata *cognoscam*, malè, vt & illi qui cognoscam interpretantur. Nam ἐπὶ pro loco superueniens incrementum cognitionis declarat. Castellio, *recognoscam*, non modò non expressa, sed etiam prorsus deprauata Apostoli sententia. ¶ *Post amplius edoctus fuer-*, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην, Particula καθὼς multiplicem comparationē declarat. Nam quò excellentior erit doctor noster, ipse nimirum Deus ἀμέσως: & præstantior docendi ratio, ipsa vtique præsentis Dei contemplatio: addo etiam, quo melior erit nostra conditio, postquam induerimus immortalitatem, eo etiam perfectior erit cognitio. ¶ *Amplius fuero edoctus*, ἐπεγνώσθην. Vulgata, *Sicut & cognitus sum*. Erasmus, *Quemadmodum & cognitus sum*. id est, ita vt ipse me notum habet ac perspectum, vt sit mutua quædam cognitio, & similitudo tamen potius quàm æqualitas notetur. Aliis potius placet, *Cognitum esse*, accipi pro approbatum esse: sicut interdum accipi Cognoscendi verbum annotauimus suis locis. Sed res ipsa clamat priorem vt imperfectam cognitionem, cum posteriore, longè pleniore, & rursus vtramque cognoscendi facultatem inter se conferri. ac proinde vt significetur hanc facultatem non à natura, sed itidem à gratia proficisci superiori adiectam, Apostolum vsum fuisse passiuo verbo ἐπεγνώσθην, amplius cognoscere factus, i. ampliore cognoscendi facultate donatus, ex Hebræorum idiotismo, à nobis itidem obseruato: suprà 8.3. & quidem significatione futuri, quod exactum à Grammaticis dicitur: quam periphrasin vt vitarem, verti eas edoctus, ac si scriptum esset ἐδιδάχθην.

7 Conclusio ac si dicat Apostolus, ea igitur tum erit nostra conditio: nunc autē tria nobis adsunt & firma permanēt, si modò Christi sumus, vtpote sine quib. vera religio constare non potest, nempe Fides, Spes & Charitas. Inter ista verò maxima est charitas, vtpote quæ in futura vita non aboleatur, vt aliæ, sed perficiatur. Quum enim Fides & Spes in res futuras & promissas ferantur, illas præsentes adepti, quorum fidē & spem haberemus. Et nos illic demum & Deum & nos mutuo verè & perfectè amabimus.

13 Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

13 7 Nūc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc: maxima autem harum charitas.

Nunc autem manet fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem his est charitas.

Κεφάλαιον ιδ.

Cap. XIIII.

1 Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά· μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.

2 Ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει· πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.

3 Ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν, καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν.

1 1 Sectamini charitatē, affectate spiritualia: maximè verò vt prophetetis.

2 2 Nam qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nullus enim audit, spiritu verò loquitur mysteria.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ædificationē, & exhortationem, & consolationem.

Cap. XIIII.

1 *Sectamini charitatem, æmulamini spiritualia: magis autē vt prophetetis.*

2 *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nemo enim audit, spiritus autem loquitur mysteria.*

3 *Nam qui prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.*

1 Illatio ex præcedentibus. Quum igitur sit præstantissima charitas, illam vobis in primis ducē proponite: ac proinde ea ducite excellentissima, quæ quamplurimis prosunt (vt est prophetia, id est docendæ & applicandæ doctrinæ donum: quod quum sit excellentissimum, & plurimo in Ecclesia vsui, tamen contemnebatur præ aliis) non autem quæ in speciem magis possunt videri mirifica, vt est linguarum donum, quum videlicet quispiam repentè multarum linguarum cognitione donabatur: quod homines in primis obstupefaciebat, nec tamen per se vllius erat vsus nisi adesset interpres. 2 Taxat peruersum de dono linguarum iudicium. Cur enim conferebatur? nempe, vt eo pluribus populis patefierent Dei arcana: itaque constat prophetiam cui seruire oportuit linguarum donum esse isto præstantiorem: ac proinde non rectè iudicare Corinthios, qui linguas pluris quàm prophetiam faciebant, quoniam videlicet in linguarum dono plus inerat ostentationis. Hinc autem alter abusus illius doni linguarum cōsequebatur, cū Corinthij in publico cœtu linguis vterentur absque interprete: quod etsi fieri poterat cum aliquo fructu eius qui loquebatur, tamen verum vsum illius doni corrumpebat, cùm nulla inde vtilitas ad auditores rediret, & publici cœtus non ad priuatam alicuius, sed ad communem omnium vtilitatem sint instituti.

13 *Nunc*, νυνὶ. Puto νυνὶ & τότε opponi, i. præsentis vitæ cōditionem cum futura. Redit enim ad institutum, aut potius disputationem concludit: ac si dicat, Ea igitur tū erit nostra conditio. Vt verò nunc sumus, tria nobis adsunt & necessariò manent, si modò Christi sumus: inter quæ rursus excellit charitas. Vtitur autem (ni fallor) Manendi vocabulo, vt hæc dona ab aliis distinguat, quæ videlicet cum religione necessariò nō cohęrent, nec sunt (vt ita dicam) substātialia. ¶ *Maxima*, μείζων, i. μεγίστη, vt in illo versiculo Catulli poetæ, alioquin indigni cuius nomen hîc adscriberem, *Hespere qui luces cælo iucundior ignis*. Sic Matt.23.11, & Mar.4.32, & infrà, 15.19. Quo autem respectu dicatur maxima charitas ab eruditis interpretibus copiosè explicatum est. nempe quatenus progreditur fructus ipsius longius quàm Fidei Spe, nempe ad proximum quum illa non egrediantur credentis & sperantis personam. Deinde, quòd nobis promissionum quib. credidimus & quas sperámus plenam adeptis possessionem, certè neque Fide iam, neque Spe opus erit. Charitas verò & in Deum quo tunc fruemur, & in nostræ salutis socios, quibus arctissimè coniuncti fuerimus, tunc maximè vigebit. Quocunque autem modo charitatem intelligas maximam dici, non consequetur nos per eam iustificari coram Deo, sicut nec fide ipsa iustificamur, nisi quatenus Christum, iustitiam nostram, apprehendit. Hæc autē apprehensio Christi, soli fidei tribuitur: quoniam sub hac conditione Si crediderimus, offertur Christus. Charitas verò quomodo efficeret iustificationem in nobis, quum sit ipsius iustificationis consequens? ¶ *Harum*, τούτων. In quibusdam codicibus legimus πάντων, omnium.

IN CAPVT XIIII.

1 *Affectate*, ζηλοῦτε. i. φιλοτιμεῖσθε. Est enim hoc amplius quiddā quàm διώκειν. quod est Latinis *Affectare*, nobis verò Gallis, *s'affectionner à quelque chose*. Sed & non ineptè hūc locum verterimus, In pretio habere, & laudare vt eximia Dei dona, vel in vobis quib. illa cōtulit. vel in aliis quib. ad cōmunē vestram vtilitatē collata sunt. Nam sæpe apud idoneos scriptores Grecos coniungūtur ζηλοῦν & μακαρίζειν. Vulg. & Eras. *Aemulamini*, ambiguè. ¶ *Prophetetis*, προφητεύητε. Quid sit prophetia, apparet ex ver.3, & diximus Rom.12.6. Castellio conuertit, *Vaticinemini*. quod vocabulum non modò vt prophanum, sed vt Apostoli menti minimè consentaneum repudio, quū hîc non agatur de prophetia quam inter χαρίσματα recensuit c.12.9.

2 *Qui loquitur lingua*, ὁ λαλῶν γλώσσῃ, vel γλώσσαις. i. linguis, vt in quibusdā codicib. legitur. Lingua autē hoc loco & similib. non declarat loquutionis instrumētū, sed idioma peregrinū, quod nemo intelligat nisi interpretatio adiūgatur. Vide Act.10.46. ¶ *Non hominib. &c.* οὐκ ἀνθρώποις, &c. i. quum à solo Deo non autem ab hominib. intelligatur, non cū hominib. sed cum solo Deo agit, quū tamen ideo conueniatur in Ecclesia vt dona illa in communem Ecclesiæ vsum conferantur. ¶ *Audit*, ἀκούει, i. percipit & intelligit quid loquatur. Nam alioqui propriè auditione sonus vocis, intellectione verò sententia sermonis percipitur. ¶ *Spiritu verò*, πνεύματι δὲ. i. afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquitur mysteria, id est quæ non intelligantur ab ipso cœtu apud quem loquitur.

3 *Qui autem prophetat*, ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres

pro δὲ legit γὰρ, sed perperam, quum hæc sit pars altera collationis. ¶ *Ædificationem*, οἰκοδομὴν. Id est, quæ homines promoueant in pietatis cognitione & studio. Vide suprà, 8.1.

4 Ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ· ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

5 Θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.

6 Νυνὶ δὲ, ἀδελφοὶ, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ;

7 Ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;

8 Καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;

9 Οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.

10 Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: qui verò prophetat, Ecclesiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis. maior enim *est* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, excepto nisi interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.

6 3 Quòd si nunc, fratres, veniam ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, nisi vobis loquar aut ex reuelatione, aut ex cognitione, vel prophetando, vel docendo?

7 Atqui animæ expertia quæ sonum edunt, siue tibia *sit* siue cithara, nisi distinctionem tonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara?

8 Etenim si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

9 Ita & vos nisi per linguam edideritis bene significantem sermonem, quomodo cognoscetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.

10 4 Tot, si casus tulerit genera vocum sunt in mundo, & nihil *est* mutum.

4 *Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei ædificat.*

5 *Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare. nam maior est qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.*

6 *Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero nisi vobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?*

7 *Tamen quæ sine anima sunt, vocem dantia, siue tibia siue cithara, nisi distinctionem sonituū dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur?*

8 *Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum?*

9 *Ita & vos per linguā nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aera loquentes.*

10 *Tam multa, vt puta, genera linguarum sunt in mūdo, & nihil sine voce est*

3 Illustrat quod dixerat, sumpta à musicis instrumentis similitudine, quæ & ipsa quamuis articulatè non loquantur, tamē sonis suis distinguuntur, vt aliquis sit illorum vsus.

4 Necessitatē interpretationis cū linguarum dono cōiungendæ ostēdit ex idiomatum multiplici varietate, adeo vt sine interprete alius alij loquens perinde faciat, ac si nō loquatur.

4 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Id est, cœtum & congregationem, vt vertit Erasmus. Ego malui vocabulum adeo vsitatum retinere. Nam nimium est crassa eorum ignorantia qui hoc vocabulo nihil nisi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hîc non agitur. Vulgata addit, *Dei*, quod non additur in nostris Græcis codicibus, & per se satis intelligitur.

5 *Maior*, μείζων. Id est Ecclesiæ vtilior, ideóque pluris faciendus. Sic Matt.11.10, Christus ob præstantiam ministerij Ioannem cæteris omnibus præfert qui ipsum antecesserant.

6 *Aut ex reuelatione*, ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Hæc illa est Reuelationum species quam vocauit σοφίαν, sapientiam, suprà, 12.8, & Hebræi appellant חכמה [*chochmah*] adiuncta Prophetiæ cuius munus duplex fuit: Vnum planè extraordinarium futura prædicens, quo sensu malui Reuelationis quàm patefactionis vocabulum vsurpare. Vide Lucam 17.20. Alterum autem, id est, Notitia, דעת [*dahah*] Doctoribus tribuitur, quorū officium est ex Scripturarū collatione, scientia ex ordinario discendi vsu percepta, verbum Domini simpliciter explicare, pro modulo quem per Dei gratiam, sed tamen sua diligentia, fuerint assequuti, vt in Ecclesia Domini sana doctrina retineatur: quod & ipsum, donum Dei est eximium, sed illo inferius. Itaque hæc nō sunt quatuor, sed duo: siquidem Prophetia est effectum Reuelationis: Doctrina verò, Notitiæ.

7 *Atqui*, ὅμως. Stapulensis legit ὁμῶς pro ὅμως, similiter: quod nusquam memini legere nisi apud poetas. Erasmus, *Quin &*, ἀλλὰ καὶ. Vulgata, *tamen*, quod non malè quidem, sed tamen non penitus mihi visum est conuenire. Syrus videtur legisse καὶ γάρ. Arabs autem particulam hanc vel non legit, vel neglexit.

¶ *Siue tibia sit, siue cithara*, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα. Eruditè Paulus vsus est hac distributione instrumētorum musicorum, quæ sunt ἐμπνευστὰ, vel κρουστά.

¶ *Distinctionem*, διαστολὴν: Nempe vel hilarem, vel lamentabilem, prout Musici suos quos vocāt Modos discernunt: & Moses quoque distinguit tubarum sacrarum sonitus. Num.10.

8 *Incertum*, ἄδηλον. Id est qui dignosci nequeat. Aliter enim Classicum canitur, aliter Receptus.

9 *Bene significantem*, εὔσημον. Huc pertinet illud Aristotelis, περὶ ἑρμηνείας, Ἔστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Itaque εὔσημον, Bene siue commodè significantem sermonem declarat, siue Qui audientibus bene explicet quid quisque loquatur. Peregrinus igitur sermo, absque interprete, non potest dici εὔσημος, quia etsi in sese aliquid significat, tamen non bene nec commodè significat, ita videlicet vt ab auditoribus intelligatur. Vulgata, *Manifestum*. Erasmus, *Significantem*. Et notanda est traiectio particularum ἐὰν μὴ, nisi.

10 *Si casus tulerit*, εἰ τύχοι, id est ὅπως ἂν τύχοι siue καθὼς ἔτυχεν, vt Græca scholia exponunt. Nam modò hæc modò illa vox auditur, vt si gallicè dicas, *selon qu'il eschet*. Vulg. *Verbi causa*. Eras. *Verbi causa*. Syrus autem interpres istud non legit, vel omisit, tum hoc loco, cum infrà 15.37. ¶ *Et nihil* [*est*] *mutum*, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Vel vocis expers, videlicet in mūdo. Loquitur autem de hominibus quorum sunt tā varia idiomata. & maluit φωνὰς, id est voces, quàm linguas dicere, quoniam in hoc argumento Linguam vocat linguarum donum. Est igitur (meo iudicio) sic explicandus hic locus, Tot támque variæ & multiplices sunt in mundo voces, quum nulla sit gens quæ non habeat suum idioma. Itaque nisi adhibeatur interpretatio, erimus alij aliis Barbari. Necessitas igitur ipsa cogit interpretationem cum peregrina lingua coniungere, vel sermone loqui iis omnibus noto, quibuscum est nobis negotium. Duplex igitur erat doni illius abusus apud Corinthios: vnus, quòd affectarent peregrinis linguis loqui in cœtu, etiam quum minimè esset necessarium, vt non desunt aliquando qui ex pulpito voculas Hebræas & Græcas apud imperitum vulgus effundant, vt eruditi habeantur: alter, quòd ne tum quidem in-

terpretarentur quod peregrina lingua dixerant: sicut hodie in Papatu solent sacras literas Latina semper lingua citare in suis concionibus, etiam vernacula interpretatione non addita, nec solent aliter Ecclesiasticas omnes cantiones & preces concipere. Rectè quidem, quoniam expedit tam horrendas blasphemias à quàm paucissimis intelligi. Scio tamen plerosque codices legere καὶ οὐδὲν ἄφωνον, id est (vt vertit Erasmus) *& nihil eorum mutum*. pro quo malim dicere, *Et nullum eorum mutum*. quia φωνὴ repetendum erit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Hanc verò lectionem si admittamus, necesse fuerit ἄφωνον accipere ἀντὶ τοῦ ἀσήμου καὶ ἀδιακρίτου. id est, pro confuso & quod discerni non possit. sicut quasdam literas Græci vocat ἄφωνα γράμματα, quòd stridorem potius quàm sonum edant, nisi vocales habuerint adiunctas. Sed expressè mihi videretur Apostolus dixisse nullum esse φωνῆς ἄφωνον. Deinde etiam potius fuisset dicturus, si ea esset huius dicti sententia, καὶ οὐδεμία αὐτῶν ἄφωνος, id est, & vt nulla earum muta. vt potius φωνὴ repeteretur quàm φωνῶν. Postremò, non est hoc verum sine exceptione, quum omnia sonorum & linguarum genera possint hac ratione dici ἄφωνα, iis quidem qui non norunt ea distinguere. Denique hoc mihi multo coactius videtur quàm illud quod sequutus sum, partim ex Veteris interpretis partim ex trium etiam vetustorum exemplarium fide, in quibus non legitur αὐτῶν, nec etiam apud Clementem lib. στρωματέων α.

Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος· καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.

11 Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus *fuerit*.

11 *Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei cui loquor barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.*

5 Conclusio, si volunt spiritualibus illis donis ita vt par est excellere, quærendam ipsis esse Ecclesiæ vtilitatem, ac proinde donum linguarum non aliter vsurpandum, quàm si accesserit peregrinæ linguæ interpretatio, siue ex eodem loquentis ore, siue ab alio interprete.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε.

12 5 Ita & vos, quandoquidem Spiritus affectatis, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt exundetis.

12 *Sic & vos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt abundetis.*

Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ.

13 Quapropter qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.

13 *Et ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.*

Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται· ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.

14 6 Nam si orem lingua, spiritus meus orat: sed intelligentia mea est infructuosa.

14 *Nam si orem lingua, spiritus meus orat: mens autem mea sine fructu est.*

Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.

15 Quid est igitur? orabo spiritu, sed orabo etiam intelligentia: psallam spiritu, sed psallam etiam intelligentia.

15 *Quid ergo est? orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente.*

6 Ratio, quia non satis est nos sic loqui in Ecclesia, vt ipsi Deum colamus spiritu, id est pro ratione doni quod accepimus, sed etiam oportet nos à cœtu intelligi, ne quod dicimus sit reliquis infructuosum.

11 *Apud me barbarus*, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In vno codice non erat præpositio ἐν, & rectè quidem, opinor. Barbarum autem vocat eum cuius sit peregrinum & ignotum idioma: & obliquè perstringit Corinthios qui ex eo habendi essent pro barbaris vnde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Quæst. Tusc. 5. *In his*, inquit, *linguis quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profectò sumus*. Item Ouidij versiculus, *Barbarus hîc ego sum, quia non intelligor vlli*. Istis autem quorum hîc meminit Apostolus operæpretium fuerit addere inauditum antea omnibus seculis barbarismum, in Cacolyca Romana pseudoecclesia regnantem, quo fit vt sibi ipsis quoque sint barbari qui ne sibi quidem ipsis cognita lingua vtuntur: & intolerandum esse iudicant, vt quisquam vel ipsis loquentibus, vel aliis eos audientibus explicet eorum sermones.

12 *Ita & vos*, οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam (vt refert Theophylactus) hæc connectunt cum præcedentibus, vt hic versiculus incipiat ab ἐπεὶ, sitque hæc sententia, & vos videlicet barbari eritis inter vos si incognita lingua inter vos vtamini. ¶ *Affectatis spiritus*, ζηλωταί ἐστε πνευμάτων. Spiritum alibi docuimus pro ipsis spiritualibus donis accipi, vt hoc etiam in loco: nisi fortassis perperam πνευμάτων scriptum est pro πνευματικῶν. ¶ *Exundetis*, περισσεύητε, id est vt sit quod à vobis in alios redundet, Vulg. *abundetis* non satis expressè. Totus enim in eo est Apostolus, vt hæc dona doceat, non in sese, sed ex eorum vsu in fratres vberiore æstimanda: & propterea prophetandi, id est, publicè Ecclesiam in doctrinæ mysterio erudiêdi donum & functionem cæteris anteponit.

13 *Orat vt interpretetur*, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Id est, petat etiam interpretationis donum. Neque enim is qui linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur, vt apparet ex ver. 18. Sed & suprà Apostolus linguas & donum interpretationis distinxit, 12. 10. vel, ita precetur, vt mox etiam subiiciat eorum quæ ignota lingua dixerit, sententiam, qui tamen geminus est labor. Sic Euangelistæ ipsi Græcè scribentes, admixtas Hebræas voces sunt passim interpretati, vt Matth. 1, 23. Mar. 5, 41. & 15. 22. & 34. & Ioh. 1, 39, 42. & 9. 7, & Act. 4. 36. & 9. 36 & 13, 8. Heb. 7. 2: aut certè taceat potius quàm illo suo dono inutiliter vtatur, vt iubet Apostolus infrà versu 28.

14 *Nam si orem lingua*, ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id est si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiã, neque adhibeatur interpretatio: vt suprà, Loqui lingua, v. 2, cuius species est, Precari lingua. Nam si de priuatis precibus nunc ageret Apostolus, videri posset à suo proposito aberrare: & de publicis precibus agi apparet ex versiculis 16. & 19, totáque adeo orationis serie, & ipso Apostoli scopo. ¶ *Spiritus meus precatur*, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id est, donum quidem & afflatus Spiritus suas partes agit, sed mihi soli, vt suprà versu 2. & 4. Alij, vt Erasmus, Spiritum pro voce accipiunt, coacta interpretatione: quum satis liqueat quo sensu toto hoc capite Spiritus vocabulum sit accipiendum. Alij pro intentione quam vocant: vt qui hodie quas vocant Horas canonicas non intellectas, animo tamẽ precandi recitant, dici possunt intentione quidem precari, mente verò & intelligentia non item. Sed nimis foret absurdum credere Spiritum sanctum hoc vnquam cuiquam dictasse vt faceret: nec possunt ista dici preces, sed mera Dei & Ecclesiæ ludibria. ¶ *Sed intelligentia mea est infructuosa*, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Id est, quod ad mei precãtis conceptũ, siue quod ad ipsius precationis sententiam attinet, nullus inde fructus ad Ecclesiam redit ad quem tamen, scopum illa omnia πνευματικὰ sunt referenda, vt docuit Apostolus suprà, 12. 7. Assentior enim iis qui putant infructuosam dici, non ipsius precantis respectu, qui seipsum ædificat, vt suprà versu 4, sed Ecclesiæ quæ ex ea nihil iuuetur, quod etiã apparet ex scopo Apostoli, ac præsertim ex ver. 4. 6. 12. 16. 17. & 19, vt hæc etiam rectè à Basilio siue Euagrio explicantur, in regulis contractioribus definit. 278. Intelligentiam autem malui interpretari quàm mentem, aut (vt Castellio etiam ineptius fecit) Animum: quia νοῦς hoc loco non simpliciter declarat mentem, sed quod aliquis in animo suo conceptũ, ita proponit vt ab omnibus possit intelligi quos instituat, vt inf. v. 19. Nam alioqui si pro mente simpliciter ac propriè accipias, quisquis spiritu orat, idem etiam orat mente, quum seipsum ædificet, vt sup. v. 4, & rectè gratias agat, infrà, 17.

15 *Orabo Spiritu*, προσεύξομαι τῷ πνεύματι. id est lingua peregrina quam mihi dictat spiritus. Nec enim donum linguarum aboleo. ¶ *Etiam intelligentia*, καὶ τῷ νοΐ. Id est, ita vt etiam ab aliis intelligar, & alios instituam. vt vers. sequenti, & 19.

¶ *Psallam*,

¶ *Psallam*, ψαλῶ. Psallere non est simpliciter canere, sed ad musicum instrumẽtum, vt vult Augustinus in Psalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר [*zamar*,] quod Græci ψάλλειν vertunt, vnde מזמור [*mizmor*] Psalmus, non aliud declarat quàm שיר [*schir*] id est ore canere, éstque diuersum à נגן [*nagan*,] quod de instrumentis dicitur. Hîc quidem accipitur pro Canendo gratias agere, vt ex proximo versiculo apparet. Nam etiam Plinius ad Traianum scribens, Christianos refert solitos ante lucem conuenire, & carmẽ Christo quasi Deo dicere secum inuicem: instrumentorum verò nullam facit mentionem. qua de re vide si libet pulchra de vetere psalmodiæ more apud Basilium, epist. 63.

Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε.

16 7 Quandoquidem si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas nescit.

16 *Cæterùm si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? quoniam quid dicas nescit.*

7 Alia ratio, cùm oporteat Ecclesiam loquenti assentiri, atque adeò hûc assensum testari, quomodo assentientur qui non intellexerunt quid dictum sit?

Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.

17 Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius non ædificatur.

17 *Nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur.*

8 Seipsum pro ponit, pro exẽplo autem vt pudeat illos stultæ ambitionis, tum vt omnem inuidiæ suspicionem effugiat.

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.

18 8 Gratias ago Deo meo quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.

18 *Gratias ago Deo meo quòd omnium vestrûm lingua loquor.*

Ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.

19 Sed in Ecclesia malim quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios voce instituã, quàm decem millia verborum lingua.

19 *Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, vt & alios instruã, quàm decem millia verborum in lingua.*

Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.

20 9 Fratres, ne estote pueri prudentia: sed malitia infantes, prudentia verò adulti estote.

20 *Fratres, nolite pueri effici sensibus: sed malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti estote.*

9 Liberè iam arguit eos puerilis inscitiæ, qui dono linguarum ad ædificationem Ecclesiarum collatum non videant in maledictionis instrumentum hac sua ambitione conuersi, cùm inter pœnas, quibus populi sui duritiem vlsus est Dominus, hæc etiam exprimatur, quòd eos inter peregrinos dispersecit, quorum linguam non intelligebant.

16 *Si benedixeris Spiritu*, ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι. Deo videlicet, id est preces gratiarum actionis conceperis lingua peregrina, nulla interim habita audientium ratione. Est enim hoc intelligendum non simpliciter, quasi qui Spiritu benedicit, nunquam possit intelligi: sed ex hypothesi, qua spiritum ab intelligentia separauit. Itaque non rectè fecerunt qui quum hanc hypothesin non considerarent, hoc vocabulum expunxerunt: vnde factum vt in quibusdam codicibus non legatur. Cæterùm, benedicere accipi pro gratias agere, liquet ex eo quod subiicitur. Suspicor autem Apostolum attingere celebrandæ Domini cœnæ ritum: & solennem illam gratiarum actionem. de qua libuit subiicere quæ scripsit Iustinus secundo Apologetico, quòd ad hunc locum intelligendum, & eos conuincẽdos qui peregrinam linguam in Ecclesiæ sacris retinendam putant, magnum momentum habere videatur. Sic ergo ille, Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν. καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id est, *Die qui Solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tum qui in agris morantur, in vnum conuenimus, & ex commentariis Apostolorum vel Prophetarum scriptis recitatur quantum licet. Deinde vbi destitit qui recitat, antistes orationem habet qua admonet hortatúrque ad pulchrarum illarum rerum imitationem. Postea omnes vnà surgimus ac precamur. Postquam autem à precibus destitimus, profertur panis, & vinum & aqua. Tum antistes similiter precatur & gratias agit quanta potest contentione, populúsque acclamat, dicens Amen: & in super quibus acta sunt gratiæ, vnusquisque participat.* Hæc ille. vtinam verò hæc simplicitas in Christiana liturgia fuisset incorruptè seruata.

¶ *Qui implet locum idiotæ*, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου. Id est qui sedet inter idiotas. Oportuit enim ordinẽ aliquem seruari, ne qui ministerio fungebantur, pro doni sui ratione, permixti sederent cum iis quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & assensum significare. Hos igitur vocat idiotas, quasi priuatos, vt iis opponantur qui ministrabant. Laicos postea illos vocarunt: quibus oppositi sunt Ecclesiastici, vnde exortus maximus abusus, tyrannide Ecclesiam inuadente. Vide Act. 4. 13.

¶ *Amen*, ἀμήν. Vnus igitur preces nuncupabat, cuius verba totus cœtus animo sequebatur, dum ad finem ventum esset, tum verò omnes Amen succinebant: quæ vox est Hebræa, ab eodem verbo deducta à quo Fides siue Veritas. Est autem duplex illius vsus, nempe tum in affirmando, tum in optando. Itaque alij ex Græcis interpretibus conuertunt πεπιστωμένως, id est, *certò* & *confirmatò*, vt ita loquar: alij γένοιτο, i. *fiat*. Eiusmodi verò voces, vt Amen, Alleluja, Hosanna Sabaoth, fuerunt initio receptæ, quòd Ecclesiæ ex Hebræis magna ex parte essent conflatæ. Ita factum vt illa & similia in omnes Ecclesias dimanarent, quòd ab omnibus intelligerentur. ¶ Nam, ἐπειδή. Responderet Catholicus Romanus, sufficere intentionem ex fide implicita. Neque enim apud eos publicæ vel priuatæ etiam preces aliis quàm Latinis & ipsis etiam sacrificulis plerisque penitus ignotis verbis concipiuntur. Sed Apostolus suam theologiam in Sophistarum scholis non didicerat.

28 *Magis quàm vos omnes*, πάντων ὑμῶν μᾶλλον. Vulg. legit πάντων ὑμῶν γλώσσαις λαλ. &c. quòd omnium vestrûm linguis loquor. Sed illud in omnibus nostris codicibus Græcis inuenio.

19 *Malim*, θέλω. Subaudiendum est μᾶλλον, potius, de qua ellipsi diximus alibi. ¶ *Quinque verba*, πέντε λόγους: i. paucissima. vt sint omniũ hominum ineptissimi, qui de his quinque verbis cõtendunt. Cur non verò etiã de decem millib. verborũ quæ subiicit, & decẽ millibus pædagogorũ, sup. 4. 15? ¶ *Instituam*, κατηχήσω. Vide Luc. 1. 4. Maluit autẽ Paulus dicere κατηχήσω quàm οἰκοδομήσω, vt Corinthiorum fastũ deprimeret. Primùm enim ita ostendit se comparatum esse ad infimum etiam quiduis, nimirum ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos: deinde etiam linguarũ miraculũ ad rudes potius quàm ad eruditos pertinere: quod postea copiosius explicat. Pendet igitur sequentium connexio & iunctura ab istius verbi propria explicatione. ¶ *Lingua*, ἐν γλώσσῃ. Sic vocat donum illud linguarum variarũ, & quidem separatim atque seorsim cõsideratum, & absque interprete, vt eo abuti consueuerant Corinthij.

20 *Prudentia*, ταῖς φρεσίν. Vulg. *Sensibus*, ambiguè. August. *mentibus*. φρένας autẽ propriè vocant Græci *præcordia*. vnde factũ vt quum veteres animũ in corde collocarẽt, hoc nomine mens ipsa cũ suis facultatib. ac præsertim intelligẽdi, ratiocinandi & iudicandi, significaretur: vnde Homericũ illud, τοῦ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλε νόον & τὸ φρενῶν, φρονεῖν, φρόνημα, & similia. ¶ *Adulti*, τέλειοι. Vulg. & Eras. *Perfecti*, malè. Persistit enim Paulus, vt apparet ex antithesi τοῦ νηπίου in metaphora ab ætate sumpta, quâcum etiam cognitionis & prudẽtiæ vsus accrescit: & peculiari ista significatione τέλειος à Græcis scriptoribus passim accipitur, tũ de hominibus, tum etiam de brutis, Vide suprà 2. 6.

Esa. 28. 11.

21 Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσαις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.

22 Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.

23 Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε;

24 Ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων.

25 Καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι.

26 Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω.

27 Εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ

21 "In Lege scriptum est, ‖ "Propterea per diuersæ linguæ *homines* & per alia labra loquar huic populo: " & ne sic quidem me audient, dicit Dominus.

22 10 Linguæ igitur " sunt signū, non iis qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, sed credentibus.

23 11 Itaque si eôdem conuenerit tota Ecclesia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem "idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere?

24 Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quispiam aut idiota, arguitur ab omnib. diiudicatur ab omnibus:

25 Et ita quæ occulta sunt in eius corde manifesta fiūt: atq. ita procidens in faciē adorabit Deum, renuntians Deum verè in vobis esse.

26 12 Quid igitur est, fratres? quoties conuenitis, " quisque vestrū cāticum habet, doctrinam habet, linguam habet, "reuelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.

27 13 Et lingua quis loquitur,

21 *In Lege scriptum est, Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic: & ne sic exaudient me, dicit Dominus.*

22 *Itaque linguæ in signū sunt non fidelibus sed infidelibus: prophetia autem non infidelibus, sed fidelibus.*

23 *Si ergo conueniat vniuersa Ecclesia in vnū, & omnes linguis loquantur: intrent autem idiotæ aut infideles, nónne dicēt quod insanitis?*

24 *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota: conuincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus:*

25 *Occulta cordis eius manifesta fiunt: & ita cadēs in faciem, adorabit Deū, pronuntians quòd verè Deus in vobis sit.*

26 *Quid ergo est, fratres? quum conuenitis, vnusquisque vestrūm psalmū habet, doctrinam habet, apocalypsin habet, linguā habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.*

27 *Siue lingua quis loquitur,*

10 Conclusio, linguarum igitur donum puniendæ incredulitati seruit nisi ad prophetiam (id est interpretationé scripturæ) referatur, ac proinde ab audientibus percipiatur quod dicitur.

11 Aliud argumentum: non modò inutile esse fidelibus linguarum donum absq. prophetia, sed etiā tum piis, tum infidelibus, quos oportuit in cœtu fidelium lucrifieri, plurimum nocere. Ita enim fieri vt videantur aliis furere fideles, nedum vt infideles ita erudiantur.

12 Conclusio, ædificationem Ecclesiæ esse regulam ac normam recti spiritualium donorū vsus.

13 Forma vsus doni linguarum. Vni & alteri aut ad summum tribus vicissim in conuentu, si modò adsit interpres aliquis, dono linguarum vti fas esto. Sin abfuerit interpres, qui eo dono præditus est, sibi soli loquitor.

21 *In Lege, ἐν τῷ νόμῳ.* Legis vocabulum generaliter hîc declarat sacræ doctrinæ libros vt apud Hebr. תורה [*torab.*] vt Psal. 19. 9. & alibi passim. Interdum verò multo angustius accipitur. ¶ *Propterea per diuersæ linguæ [homines] & per alia labra loquar populo huic, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσαις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ.* Hebr. sic habent Esa. capite 28. 11. כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה [*chi belahage saphah ubelaschon acheretn iedabber el haham hazeh*] id est, *Propterea blæsis labris, & lingua aliena loquetur ad populum hunc.* Itaque si personæ mutationem demas, (in qua nihil est positum, quum Deus ipse per Prophetas loquatur) duo intersunt duntaxat inter Hebraicam veritatem & Græcam interpretationem, non eam qua nunc corruptissima vtimur, sed qua vsus est Paulus. Primùm quod לשון אחרת [*laschon hachereth*] id est *lingua aliena*, priore loco collocauit. nam lingua aliena & diuersæ linguæ homines idem declarant. Verùm hæc transpositio nihil addit sententiæ, neque detrahit. Alterum quod pro בלעגי שפה [*belahage saphah.*] id est, *blæsis labris*, posuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις. id est, *aliis labris*. Et fateor Paulum ab Hebræis plerisque interpretibus in eo dissentire. Illi enim hæc putant eò referri quòd qui pueros fari docent, soleant cum illis balbutire: vel ita exprobrari Iudæis eorum infantiam, quòd Prophetas non magis intelligant, quàm blæsum & balbum solemus. At mihi Pauli auctoritas pluris est quàm omnium Rabbinorum: quum præsertim nihil adferre possint cur blæsa labra & alienam seu peregrinam & ignotam linguam commodè non possis pro eodem accipere, vt interpretatus est Paulus: quia nimirū strepere aut balbutire potius quàm loqui nobis videntur qui apud nos vtūtur ignoto sermone. vnde & barbari generali nomine fictitio dicuntur. Continent ergo ista non tam exprobrationem infantiæ Iudæorum, quàm cōminationem grauissimam: qua significat Dominus se vlturum verbi sui contemptum, & affectatā illorum ignorantiam, sicut prædixerat illis Deut. 28. 49. & vaticinatus est etiam Ieremias, 5. 15. & Ezech. 3. 5. sicut denique re ipsa vltus est eos Dominus, quum captiui Babylona traherentur. Hinc verò Paulus rectè colligit, linguarum peregrinarum vsum, ita vt eo vtebātur Corinthij, signum esse destinatum non iis qui credunt, sed infidelibus. i. maledictionis signum qua profanos Dominus vlcisceretur, nō benedictionis qua suos erudiret. ac proinde Corinthios præpostero hoc vsu nihil aliud quam suorum infantiam prodere, quam Dominus sic vlcisceretur. Vtinam verò istius horrendæ maledictionis Dei domestica exempla nobis nō suppeditarent eæ gentes quæ solæ hodie Christi nomine gloriantur. ¶ *Et ne sic quidem me audient, &c. καὶ οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.* i. & hac quoque ratione futurum est vt eorum ignorantia augeatur. Est enim (vt dixi) in iis verbis grauissima Domini cōminatio. ac si dicat, Ne sic quidē castigati (vtpote captiui inter eas Gentes abducti: quarum ne linguam quidē percipient) attētiores fient ad me deinceps audiendum. quum ignota lingua loqui, non sit beneficiū quo Deus homines erudiat, sed maledictio potius qua ingratos vlciscatur. Neq; mihi videtur commodè hîc dici posse linguarum donum fuisse signum quo Deus voluerit rudes adhuc & imperitos percellere, vt rei nouitate attoniti, Euangelium audirent. Id enim vt verum sit, tamen ex illo Esaiæ loco certè elici non potest, & à Paulo satis liquet hoc linguarum donū considerari non simpliciter, sed quatenus eo abutebantur Corinthij. Itaq; totū hoc, *Et ita quoq; me non exaudient*, additum est à Paulo ad illustrandum Prophetæ locum, i. vt consilium Dei exponat. Non solent autē anxiè Apostoli syllabas numerare in citandis Scripturę testimoniis: vt qui sint eodem spiritu prędití quo & ipsi Prophetæ. illud verò, λέγει Κύριος, *dicit Dominus*, satis notum est omnibus ferè solere propheticis attexi.

22 *Sunt signum, σημεῖόν εἰσι.* Σημεῖον, i. אות [*oth*] vocat Scriptura insigne aliquod Domini factum, siue quo consoletur, siue etiam quo puniat. vt hoc loco, sicut Deut. 28. 37. Vulgata, *In signum*. Erasmus, *Sine voce*.

23 *Idiotæ, ἰδιῶται*, vel vt Erasmus, *Indocti*. Vide Act. 4. 13. Aliter enim hîc quàm paulo antè accipitur.

25 *Renuntians, ἀπαγγέλλων.* Suis videlicet ad quos fuerit ex vestro cœtu reuersus: vt ita istud linguarum donum cū interpretatione coniunctū, exteris etiam ad Deū adducēdis seruiat. ¶ *In vobis, ἐν ὑμῖν*, vel, *Inter vos*, vel, *apud vos*.

26 *Quisq; ἕκαστος*, i. si alius quidē Psalmū habet, alius doctrinā, &c. Sic enim resoluēdū est τὸ ἕκαστος, nequis singulos putet omnib. istis donis fuisse præditos, cuiusmodi generis dicendi exemplum aliud occurrit sup. 1. 12. ¶ *Reuelationem, ἀποκάλυψιν.* Hoc refert ad Prophetiæ, siue, ἑρμηνείας ad γλῶσσαν, siue ad extraordinarium prorsus donum: ad doctores.

27 *Ad*

πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος· καὶ εἷς διερμηνευέτω.

28 Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτὴς, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ· ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ.

29 Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.

30 Ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.

31 Δύνασθε γὰρ καθ᾽ ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.

32 Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.

33 Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεὸς, ἀλλ᾽ εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.

34 Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ᾽ ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.

fiat per binos, aut " *ad* plurimum ternos, & vicissim: vnus autem interpretetur.

28 Quòd si non sit interpres, taceat in Ecclesia *qui loquitur lingua*, sibiipsi verò loquatur & Deo.

29 14 Prophetæ autem " duo aut tres loquantur, & " alij diiudicent.

30 Quòd *siquid* " alij reuelatum fuerit assidenti, prior taceat.

31 Potestis enim omnes " sigillatim prophetare, vt omnes discant, & omnes " consolationem accipiant.

32 Et " spiritus Prophetarū " Prophetis subiiciuntur.

33 Non enim est incompositi status *auctor* Deus, sed pacis, " vt in omnibus Ecclesiis " sanctorū.

34 ‖ Mulieres vestrę " in conuentibus sileant: nec enim permissum est eis vt loquantur, " sed *oportet* vt subditæ sint, ‖ sicut & Lex dicit.

tur, secundum duos, aut vt multum tres, per partes: & vnus interpretetur.

28 *Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesia: sibi autem loquatur & Deo.*

29 *Prophetæ autem duo aut tres dicant, & cæteri dijudicent.*

30 *Quòd si alij reuelatum fuerit sedēti, prior taceat.*

31 *Potestis enim omnes per singulos prophetare, vt omnes discant & omnes exhortentur.*

32 *Et spiritus prophetarū prophetis subiecti sunt.*

33 *Non enim est dissensionis Deus, sed pacis: sicut & in omnibus Ecclesiis sanctorum.*

34 *Mulieres in Ecclesiis taceant: non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & Lex dicit.*

14 Forma prophetiæ. Duo aut tres proponunto, reliqui diiudicanto quod propositum fuerit. Nē si videlicet verbo Dei cōsentaneum. Si in isto examine aliquid suppeditarit nominus cuipiā loquendi partes ei concedūto. Quiuis, sed suo ordine & sigillatim ad prophetandū, quoad Ecclesię ædificatio feret, admittitor. Alij aliorū iudiciis se regi sinunto.

15 Mulieribus silentium in publico cœtu imperatur, præcipitur verò vt domi ex viris suis percontētur.

1. Tim. 2. 12.
Gen. 3. 16.

27 [*Ad*] *plurimum, τὸ πλεῖστον.* Erasmus, *Ad summum*. Vulgata, *Vt multum*, barbarè: vt illud quoque quod κατὰ δύο vertit *secundum duos*, pro *bini*: & ἀνὰ μέρος *per partes*, pro *vicissim*.

29 *Duo aut tres, δύο ἢ τρεῖς.* Nempe vbi totidem saltem fuerint. Itaque ex hypothesi Ecclesiæ Corinthiacæ istud intelligendum est, in qua tantus fuit Prophetarum numerus vt alij aliis obstarent. Deinde non de quibusuis ex cœtu, sed de Prophetis, ad erudiendam nimirum Ecclesiam legitimè vocatis, agit Apostolus. Itaque non sunt audiendi qui hinc colligunt, quibusuis ex cœtu licere in Ecclesia loqui, & morem habendæ ab vno duntaxat concionis reprehendunt: quum nostris temporibus tam pretiosa sit prophetia vt vel vnicum pastorem multos pascere greges oporteat, tantum abest vt labor nunc sit in distribuendis multorum vicibus. ¶ *Alij, οἱ ἄλλοι.* Nimirum prophetæ, vt ostendit articulus οἱ & ipsemet mox explicat, vers. 32. Non omnes autem sunt prophetæ. vt dictum est suprà 12. 29. Itaque non potest ex hoc loco colligi omnibus ex cœtu factam potestatem publicè loquendi, vel de iis quæ ex duobus aut tribus ordine loquutis Prophetis audiuissent, iudicandi. Quid enim esset iniquius atque tumultuosius, Apostolo mox non quibusuis sed Prophetis subiiciente de Prophetica doctrina iudicium? Totum autem hunc ordinem apparet ex Iudaicarum synagogarum more desumptum, in quibus post lectionem ex Mosis & Prophetarum receptorum scriptis recitatam, subiiciebantur exhortationes: hac consuetudine, quod ad Prophetarum quidem libros attinet, proculdubio ab Ezra post reditum ex captiuitate, cœpta: cuius exemplum habemus Luc. 2, 46. & Act. 13. 15. ex quibus etiam locis liquet, priuatis quoque assidentibus licuisse, non quidem docere, sed tamen doctores percontari, modò id rite & citra tumultum fieret. Et hûc refero quod de Stephano scribitur Act. 6. 9. Imò si quando res ita tulisset, & iis qui in Synagogis præerant libuisset, nonnullis concedebatur vt extra ordinem docerent, & exhortarentur, vt factum videmus Paulo & Barnabæ Act. 13. 15. Quod autem de Christo scribitur Luc. 4. 16. prorsus extraordinarium fuit, & eo iure factum quo in templo & vbique docuit: quamobrem etiam ab eo quæsiuerunt ordinarij doctores, qua auctoritate istud faceret. Matt. 21. 23. Nec propterea tamen auditores prohibentur Spiritus probare, & à pseudoprophetis cauere, sed constituitur ordo tum in docendo, tum in probanda doctrina: qui Corinthiis quidem eo tempore conueniret: nisi fortassis arbitramur omnes Ecclesias tanto spiritualium donorum numero abundasse.

30 *Alij, ἄλλῳ.* nempe Prophetæ. Nam alioqui non cōueniet ratio quæ subsequitur, quum prophetare ij demum possint qui prophetandi dono præditi sunt, & quidem legitimè vocati: vt nullus temere locus detur repentino cuipiam & extraordinario afflatui, quo vix quicquam est in Ecclesia periculosius. Neque etiam iis assentior qui hoc accipiunt de aliis præter istos ternos: sed quod de binis vel ternis dixerat Apostolus, iam ab eo explicatur, sed ea nimirum conditione intelligendum si priore loquuto, alius habeat quod dicat, & quo prius dicta vel illustrentur, vel amplificentur, vel etiam, si sit opus, citra contentionem, refellantur, vt ex subiecta ratione liquet.

31 *Omnes, πάντες.* nimirum Prophetæ. Ergo non quiuis ex cœtu: imò nonnisi ad prophetandi munus legitimè ordinati. Non enim, vt idem ait alibi, omnes sunt prophetæ. Prophetare autem velle absque prophetandi dono & vocatione, quæ fuerit audacia? ¶ *Sigillatim, καθ᾽ ἕνα.* Non eodem sanè die, sed, vt ante dixit, terni in singulis cōuentibus ordine in orbem loquendi vices habituri.

¶ *Consolationem accipiant, παρακαλῶνται.* Vel exhortationem accipiant. Nam παρακαλεῖν tū hortari, tū consolari declarat.

32 *Spiritus Prophetarum, πνεύματα προφητῶν* id est, doctrina quam afferunt Prophetæ, afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pseudoprophetæ, sunt falsi afflatus, qui ipsis veris alioquin Prophetis imponant. Ideo iubet etiam Iohannes probari Spiritus, an ex Deo sint videlicet. Nam quod ex Deo esse constiterit, hominum probatione nō eget, 1. Ioh. 4. 1. ¶ *Prophetis, προφήταις.* Non igitur omnibus, quum non sint omnes prophetæ.

33 *Vt in omnibus, ὡς ἐν πάσαις.* Vel hæc sunt cum versiculo præcedente construenda, præcedente membro per parenthesim incluso: vel subaudiendum aliquid, ac si scriptum esset, *vt apparet in omnibus Ecclesiis.*

¶ *Sanctorum, τῶν ἁγίων.* In vno cod. & apud Ambrosium additur διδάσκω, *doceo*: fortassis ex cap. 4. 17. Arabs autem interpres supplet verbum γίνεται *fit*. Cæterùm in Claromontano cod. ce huic versiculo subiiciuntur versiculi 36. 37. 38. 39. 40. quibus postea attexuntur 34. & 35: & ita fortasse melius ista videri possint cohærere.

34 *In conuentibus, ἐν ἐκκλησίαις.* Vulg. *In Ecclesiis*. non satis aptè hoc in loco, & sequenti etiam versiculo, quòd mulier etiam in Ecclesia sit (i. ex fidelium numero) quū domi est, nec tamen silere iubeatur nisi in publico Ecclesiæ cœtu.

¶ *Sed [oportet] vt subditæ sint, ἀλλ᾽ ὑποτάσσεσθαι.* Subaudiendum est cognatæ significationis verbum, vt alibi diximus. Sic 1. Tim. 4. 3. quum præcessisset κωλυόντων γαμεῖν, *prohibentium matrimonium contrahere*, subiicitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων, pro καὶ κελευόντων ἀπέχεσθαι, *& iubentium abstinere.* In duobus codicibus scriptum habetur, ὑποτασσέσθωσαν, *subjiciantur*,

Huius autem interdicti rationem non tantùm suggerit ipsum Dei verbum, quo mulier subiicitur viro, sed ipsum ius Gentium, communi huius vitæ vsu, nedum vt Euangelij vsum fas sit ipsis attrectare. Vnde illud quod extat l.1.C. Theod. de rapt. Virg. Mulierem à postulationibus & testimoniis, omnibúsque rebus iudiciariis antiqui penitus remouerunt. Nec permittit Leo Imper. Nouel. 48. mulieres adhiberi testes in contractibus. Et insigne huius rei exemplum extat apud Plinium lib. de Viris Illustr. de Sempronia Gracchorum sorore. Dei tamen Spiritus agit quoties libuit extra ordinem, vt & de Debora, Holda & Philippi filiabus legimus. Neque etiam propterea censendæ sunt abolendæ eorum populorum leges, quæ fœminis etiam ius regnandi tribuunt, vt nostra memoria bis Angliæ regno patriis legib. contrario tamen prorsus exitu euenit, quum Maria quidem nihil fuerit immanius: inclyta verò illa Elizabetha pietate, prudentia, moderatione, iustitia omnium qui vnquam extiterunt regum laudem æquauerit, immo etiam plurimos ex illos omni virtutum genere, ipsáque adeò felicitate superauerit.

---

35 Εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.

36 Ἢ ἀφ᾽ ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;

37 Εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικός, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.

38 Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.

39 Ὥστε, ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.

40 Πάντα εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.

Κεφάλαιον ιε.

1 Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε.

2 Δι᾽ οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε· ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε.

35 Quòd siquid discere volunt, domi suos viros interrogent. nam turpe est mulieribus in Ecclesia loqui.

36 16 An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos deuenit?

37 Siquis sibi videtur Propheta esse, aut spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini præcepta.

38 17 Qui verò ignarus est, ignarus esto.

39 18 Itaque fratres, affectate prophetiam, & loqui linguis ne prohibete.

40 Omnia verò decenter & ordine fiant.

CAP. XV.

1 1 CÆterùm vobis notum facio, fratres, Euangeliũ quòd euangelizaui vobis, quod & accepistis, in quo etiam statis:

2 Per quod etiam, si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, seruamini: excepto nisi si frustra credidistis.

35 Siquid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.

36 An à vobis verbũ Dei processit? aut in vos solos peruenit?

37 Siquis videtur Propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mãdata.

38 Siquis autem ignorat, ignorabitur.

39 Itaque, fratres, æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere.

40 Omnia autem honestè & secundum ordinẽ fiant in vobis.

CAP. XV.

1 NOtum autem vobis facio, fratres, Euangelium quod prædicaui vobis, quod & accepistis, in quo & statis.

2 Per quod & saluamini, qua ratione prædicauerim vobis, si tenetis: nisi frustra credidistis.

16 Vniuersalis conclusio tractatus de donorum spiritualium in cœtibus legitimo vsu cum aspera obiurgatione, ne soli sapere Corinthij sibi videantur.

17 Pertinaciter ignaros, nec se doceri sustinentes, nihil debet curare Ecclesia, & nihilominus pergere in iis quæ recta sunt. Galat.1.11.

18 Prophetia in Ecclesiis omnino retinenda, linguarum donum non prohibendum, sed ordine facienda sunt omnia.

1 Sextus huius epistolæ tractatus de Resurrectione. Vtitur autem transitione: primùm ostendens, se nihil noui adferre vt Corinthij intelligerent se à recto cursu cœpisse deflectere: deinde non agi de re leuicula, sed de altero Euangelij capite, quo amisso, fidem eorum oporteat euanescere. Et ita demum ab ipsius Christi resurrectione hanc tractationem inchoat, nostræ videlicet fundamento, eámque primùm scripturarum, deinde Apostolorum, & amplius quàm quingentorum fratrum, suo denique testimonio, confirmat.

---

37 *Spiritualis*, πνευματικός. i. In rebus spiritualibus cognoscendis ac diiudicandis eruditus: cui opponitur tũ carnalis, tum qui adhuc infans est in Christo, vt suprà, 3.1.

38 *Ignarus esto*, ἀγνοείτω. Vulgata, *Ignorabitur*. quam lectionem sequuntur commentaria Hieronymo inscripta. & Ambrosius quoque referens ad id quod scriptum est Matt. 7.23. Sed & in vno Græco codice scriptum inuenimus ἀγνοεῖται, *ignoratur*. Mihi verò magis arridet recepta lectio, quæ fortassis ita commodissimè potest explicari, ac si diceret Apostolus, Qui inter vos præditus est intelligentia, is agnoscat ea quæ dico, à Spiritu Dei proficisci; itaque hæc nostra sedulò obseruet. qui verò ignarus est, ignarus esto: id est, hanc suam ignorantiam agnoscat, neque turbet Ecclesiam, sed peritiorum iudicio acquiescat. vel potius contemnitor, vt sibi in sua ignorantia placens. Vnde enim turbæ magna ex parte, nisi quòd imperiti nolunt imperiti esse, sed peritiorum locum occupant? Cæterùm τὸ ἀγνοεῖν non verti *Ignorare* cum Vetere interprete & Erasmo, quia absolutè ponitur, vt apparet ex antithesi: qua de re diximus suprà, 12.1.

40 *Decenter*, εὐσχημόνως. Id est κατὰ τὸ πρέπον, vt etiam accipi diximus τὸ εὐσχῆμον suprà, 7. versu 35. & 36.

¶ *Fiant*, γινέσθω. Vetus interpr. addit *In vobis*, ἐν ὑμῖν. id est, *inter vos*.

IN CAPVT XV.

1 *Cæterum vobis notum facio*, γνωρίζω δὲ ὑμῖν. Huiusmodi transitionib. vti solet Apostolus quæ sint præfationis instar vt suprà, 11.17 Pertinet igitur hoc prooemiũ ad aliũ locum huius epistolæ, qui penè vnus fit in hac epistola δογματικὸς, nempe de mortuorum resurrectione: de qua mirum nõ est fuisse magnopere Corinthi & inter Græcos philosophos, vt de re quę ipsis planè videretur delirio similis, disputatũ: vt apparet nominatim ex Act.17.32. quum in ipso Dei populo floreret Sadducæorum secta, istud dogma ex professo deridentium. Deinde verbum γνωρίζω, nõ verti *notum facio*, cũ Erasmo & Vetere interprete, vt & nos sæpe sumus interpretati. nec enim ad illos Apostolus de re noua aut inaudita scribit, vt ipse disertè significat. sed quod illos de resurrectione in genere docuerat, nũc ista exorta cõtrouersia, vult explicatius ab ipsis intelligi: frangat enim, inquit ille, nucleũ oportet, qui nucẽ esse vult. ¶ *In quo etiam statis*, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε. i. quod adhuc etiam profitemini, vel, per quod etiã datũ est vobis, vt erecti steteris: sicut eadẽ formula accipitur Rom.5.2. & standi verbum suprà, 10.12. Sed & præterito tẽpore possumus interpretari ad verbũ, ἑστήκατε, *stetistis*. Ac si dicat Apostolus se proponere quod non simpliciter sint amplexi, sed ita vt ad hoc tempus in eo constanter perseuerarint: quo turpior esset inconstantia si nunc deficerent.

2 *Si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim*, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε. Manifesta est traiectio, quæ in Latino sermone nunnus est vsitata, ac proinde obscurior quàm in Græco. Similes autẽ alias annotauimus Ioh.8.25. Act.1.2. Rom.8.3. itẽ sup.14.37. & inf.v.12. & sparsim aliis multis locis. Syrus tamen interpres expuncta εἰ legit κατέχετε, videlicet *memoria*. Claromontanus autem codex habet, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν ὀφείλετε κατέχειν. *Quo etiã sermone vobis euangelizauerim debetis retinere*. i. par est vos esse memores. Cæterùm λόγος quem Vulgata vertit *Rationem*, declarat hoc in loco non tam ipsas Pauli voces, quàm doctrinam, quanuis alibi monens vitandas phrases & ipsorum verborum nouationes.

¶ Nisi

3 Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς·

4 Καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς·

5 Καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα.

6 Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.

7 Ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν.

8 Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκ-

3 Tradidi enim vobis in primis quod & accepi, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, ‖ secundum Scripturas:

4 ‖ Et sepultum fuisse, & excitatum tertio die, secundum Scripturas:

5 ‖ Et visum fuisse Cephæ, deinde duodecim illis.

6 Postea visus est amplius quàm quingentis fratribus semel: ex quibus plerique manent vsque adhuc, quidam autem obdormierunt.

7 Postea visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.

8 2 ‖ Vltimo verò omnium ve-

3 Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas. Esa.53.5

4 Et quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die, secundum Scripturas: Ioan.2.1 1.pet.2.24

5 Et quia visus est Cephæ & post hoc vndecim. Ioan.20.19

6 Deinde visus est plus quàm quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent vsque adhuc, quidam autẽ dormierunt.

7 Deinde visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.

8 Nouissimè autem o- Act.9.4 rom.9.3 ephes.3.8

2 Obiter authoritatem sui Apostolatus asserit, quam maximè intererat summam esse apud Corinthios, vt hæc epistola suum apud eos pondus obtineret. Interim autem, diuino quodam artificio sese cum quibusuis ita comparat, vt se infra omnes deiiciat.

¶ *Nisi si frustra credidistis*, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε. Hoc pertinet ad verbum σώζεσθε, *seruamini*, non ad κατέχετε, *retinetis*. Nam argumentatur ab absurdo: vel ipsos videlicet frustra credidisse Euangelio (quod pro absurdo & ἀδυνάτῳ assumit, ad fideles scribens) vel eorum salutẽ in eo Euangelio esse positam, cuius, inquit, Euangelij vel præcipuum caput est resurrectio mortuorum. Quibusdam placet subaudire copulam, ex Hebræorum idiotismo, quasi scriptum sit καὶ ἐκτὸς εἰ μὴ, *& nisi*. Sed hac ratione videretur τὸ ἐκτὸς redundare.

3 *Accepi*, παρέλαβον, à Christo videlicet. Gal.1.12.

5 *Cephæ*, Κηφᾷ. Hæc apparitio ab Euangelistis non commemoratur, vt nec illa Iacobi: testantibus etiam ipsis omnes illius apparitiones totis illis 40. diebus exhibitas, non fuisse sigillatim à se præscriptas, Ioan.20.30. Cæterùm si quod mox de quingentis fratribus dicitur ad ascensionem referatur, transpositos fuisse dixerim vers.6. & 7. quum hũc illis præponi oportuerit. ¶ *Illis duodecim*, τοῖς δώδεκα. Sic legi in omnibus quos vidi codicibus Græcis, excepto Claromontano, qui habet τοῖς ἕνδεκα, *illis vndecim*. Ita etiam legit Vulgata, licet articulo non rectè prætermisso. Ambrosius etiam habet, *vndecim*, neque diuersam lectionem citat. Variasse autem Græcos codices hoc in loco apparet ex Græcis scholiis, & Chrysostomo, & Augustino quoque, lib. de consensu Euangelist. 3, ca. 33. Hinc orta quæstio quomodo dicatur duodecim qui tamẽ vndecim tantùm erant, Matthia nondum tunc allecto: cui expediendo nodo multa incommodè profectò afferuntur. *Fuerunt*, inquiunt, *illi duodecim ex turba discipulorum, non autem ex illorum selectorum*. Atqui istud non patitur additus articulus τοῖς. Matthiam igitur alij volunt, quanuis nondum allectum, casu tamen fuisse tunc cum Apostolis vndecim, & sic illos duodecim, προληπτικῶς quadam sequuturæ allectionis, vocatos. Sed hoc qua tandem vel leuissima coniectura nititur? Denique (inquit Chrysostomus) verisimile est post assumptionem etiam visum. Imò (quod tanti viri pace dictum esto) nec verum istud est, nec verisimile, testante Petro Act.3 fore vt ad vltimum illum diem cælis secundum carnem contineatur. Fuerit tamen sanè post assumptionem visus, sed in cælo, vt Stephano, & Paulo in via, & in ecstasi in tertium vsque cælum abrepto, aut in somnis, non corporali, sed spirituali visione, vt eodem Paulo Act.27.23. Paulus autem hoc loco quinam duplex visionis tam diuersum genus in vnum conflaret? Et vbi illa Matthiæ in hoc contextu mentio? Seruaui tamen receptam in codicibus Græcis scripturam, quæ hac vna ratione (vt mihi quidem videtur) commodè explicari potest, quòd communi & vsitato inter omnes Christi verè pios asseclas, cœtus ille selectorum domesticorum ipsius nomine τῶν δώδεκα intelligeretur: quæ appellatio etiam postquam proditor ille excidisset, tamen adhuc permanebat. Sed longè maior difficultas hîc occurrit, quam miror non fuisse potius animaduersam & explicatam. Nam si dicere voluit Paulus Christum siue coram vndecim, siue duodecim illis, apparitione vera fecisse resurrectionis suæ fidem: cur ταυτολογίᾳ manifesta vtens, mox diceret illum apparuisse τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν? Nam articulus τοῖς omnino istos à cæteris discipulis distinguit, & Paulus addidisset particulam πάλιν, id est rursus, si quum sæpius toti illorum cœtui sese stiterit, hanc apparitionem vt postremam ab illa priore distinguere voluisset. Denique particula ista πᾶσιν manifestè declarat Paulum ab aliis particularibus quas commemorat apparitionibus istam discernere voluisse. Quid ergo? Si quis est in hac codicum varietate, & vbi de fide & doctrina ipsa non agitur, coniecturæ locus, probabile mihi potius videtur: neque τοῖς ἕνδεκα, neque τοῖς δώδεκα: Sed τοῖς δέκα, id est, *decim illis* scriptum fuisse, & insignem illam inter cæteras apparitionem designari quæ narratur Ioan.20.19, & 24. quum à collegis suis Thomas abesset. qua apparitione tum illam alteram octo post diebus sequutam, tum illam vltimam quæ Mar.16.14. explicatur, Apostolus distinguat particula πᾶσιν. Sed hæc nullius præiudicio dicta sunto.

6 *Amplius quàm quingentis*, ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad verbum, *Supra quàm quingentis*, si verum est quod admonet Erasmus subaudiri ἤ, id est *quàm*, vt quum dicimus, plus mille: quum alioquin ἐπάνω secundo casu iungatur, vt Marc.14. versu 5. hîc verò non potuit scribi ἀδελφῶν propter verbum ὤφθη. Quid si verò scriptum erat ἐπάνω τῶν ἀδελφοῖς, id est πεντήκοντα, *quinquaginta*? Nam certè mirum est quingentos hîc fratres commemorari, quum postea coacto vniuerso cœtu in ipsa vrbe Hierosolymorum, (in qua vna tum videtur fuisse species Ecclesiæ) numerentur duntaxat centum & viginti, Act.1. versu 15. Sed tamen in tanto codicum & veterum interpretum consensu, nihil censeo mutandum cõiectura. Chrysostomus verò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν, id est, *calitus*, siue *è sublimi*, quasi ista sint ad ascensionem referenda. Verùm si hæc interpretatio admittatur, necesse fuerit dicere, vel Apostolum neglexisse historiæ ordinem, vel duplicem illam apparitionem, cuius fit mentio versu 7. post ascensionem contigisse, vt & illam Pauli in ecstasi factam, vt ipsemet explicat 2.Corint.12.2. quorum neutrum concessero, nisi quis idoneas rationes adferat. Imò idem Chrysostomus homilia in Symbolum 2. refert istud aliquatenus ad eos qui cum Christo resurrexerant: quam sententiam si sequaris, ἐκοιμήθησαν vertendum fuerit *Obdormierant*, per præteritum plusquam perfectum. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id est, non diuisim, sed vnà, eodémque tempore. pro quo dicimus in vernaculo nostro sermone *à vne fois*. Vulgata & Erasmus, *Simul*, ἅμα. ¶ *Manent*, μένουσι. In vita videlicet, vt Ioan.21.22.

τρώματι, ὤφθη κἀμοί.

Eph.3.7 Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. 9

Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. 10

Εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε. 11

Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν; 12

Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται. 13

Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν. 14

Εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν· ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται. 15

Εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται. 16

Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. 17

Ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ, ἀπώλοντο. 18

Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν 19 ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν.

Νυνὶ δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο. 20

Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. 21

Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. 22

Ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. 23

Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. 24

luc abortiuo, visus est etiam mihi.

9 Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum " dignus vocari Apostolus, propterea quod persequutus sum Ecclesiam Dei.

10 Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius, quæ in me *collata est*, non fuit inanis, sed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, sed " gratia Dei quæ mecum *est*.

11 " Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.

12 3 Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicunt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?

13 4 " Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est suscitatus.

14 5 Quòd si Christus non est suscitatus, vanum videlicet *est* præconium nostrum, " vana autem *est* etiam fides vestra.

15 Inuenimur autem etiam falsi testes Dei: quoniam " de Deo testificati sumus, eum suscitasse Christum: quem non suscitauit, si videlicet mortui non excitantur.

16 6 Nam si mortui non suscitantur, Christus quoque non est suscitatus.

17 Quòd si Christus non est suscitatus, inanis est fides vestra: " 7 adhuc estis in peccatis vestris.

18 8 Nempe & qui dormiunt in Christo, perierunt.

19 9 Si in hac " solùm vita speramus in Christum, " miserrimi omnium hominum sumus.

20 10 Nunc autem Christus suscitatus est ex mortuis: ‖ 11 " primitiæ dormientium factus est.

21 11 Quia enim per hominem mors, per hominem quoque resurrectio mortuorum.

22 Sicut enim in Adamo omnes moriuntur, ita & in Christo " omnes viuificabuntur.

23 13 ‖ Vnusquisque autem suo ordine: " primitiæ Christus, postea qui sunt Christi, in aduentu ipsius:

24 14 Deinde *erit* " finis, " quum tradiderit regnum " Deo ac Patri: " quum euanescere fecerit omne imperium, & omnem potentiam & virtutem.

minimo, tanquam abortiuo, visus est & mihi.

9 *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui nō sum dignus vocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei.*

10 *Gratia autem Dei sum id quod sum: & gratia eius in me vacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui: non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

11 *Siue enim ego, siue illi, sic prædicamus, & sic credidistis.*

12 *Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est?*

13 *Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.*

14 *Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est & fides vestra.*

15 *Inuenimur autem & falsi testes Dei: quoniam testimonium diximus aduersus Deum quòd suscitauerit Christum: quem non suscitauit si mortui non resurgunt.*

16 *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.*

17 *Quòd si Christus non resurrexit, vana est fides vestra: adhuc enim estis in peccatis vestris.*

18 *Ergo & qui dormierunt in Christo perierūt.*

19 *Si in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.*

20 *Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.*

21 *Quoniam enim per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum.*

22 *Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur.*

23 *Vnusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus, deinde ij qui sunt Christi, in aduentum eius:*

24 *Deinde finis, quum tradiderit regnum Deo & Patri: quum euacuauerit omnem principatum & potestatem & virtutem.*

3 Primum argumentum, esse resurrectionem à mortuis. Christus resurrexit, ergo resurgunt mortui.
4 Secundùm ab absurdo. Si non est resurrectio mortuorum, Christus non resurrexit.
5 Probatio illius absurdi ab aliis absurdis. Si Christus non resurrexit, inanis est prædicatio Euangelij, & vana est fides quam ei habuistis, & nos mendaces sumus.
6 Repetit idem argumentum ab absurdo explicaturus, quomodo inanis sit fides sublata Christi resurrectione.
7 Primò, cum Mors sit peccatorum pœna, frustra crederemus remissa esse nobis peccata quæ maneant: manent autem peccata, si Christi mortem non excepit eiusdem resurrectio. 8 Secundò, quia nisi Christi resurrectio statatur, perierunt omnes in Christo mortui. Quis ergo fuerit fidei fructus? 9 Tertium argumentum, quod & ipsum ab absurdo petitum est, quia nisi altera vita statuatur, in qua beati sint qui in Christum sperant, nihil esset illis miserius, vt qui in hac vita sint calamitosissimi.

Coloss.1.18 apoc.1.5
10 Conclusio superiorum argumentorum, Christus ergo resurrexit.
11 Eandem conclusionem statuit pro enthymemati: sequētis antecedēte. Christus resurrexit, ergo & nos, fideles (de iis enim hîc agit) resurgemus. Additur prima huius consequutionis ratio, quia Christus nobis non vt priuatus aliquis sigillatim & per se considerandus proponitur, sed vt primitiæ. Assumit autem quod omnibus notum erat, totum videlicet cumulum in primitiis sanctificari. 12 Altera eiusdem consequutionis probatio, quia Christus considerandus est velut Adamo oppositus, vt sicut ex vno homine Adamo propagata mors est, sic etiam ex vno homine Christo propagetur vita: id est, vt omnes fideles, sicut, quia natura ex Adamo orti sunt, moriuntur, sic, quia in Christo Filij Dei facti sunt ex gratia, ab eo viuificentur.
13 Duo simul agit. Declarat enim sic communē esse Christo cum suis omnibus resurrectionem, vt tamen ipse & tempore (primus enim iam resurrexit) & dignitate emineat, quoniam ab eo & in eo est nostrum omnium vita ac gloria. Deinde hac occasione ad proximum argumentum transit.
14 Quartum argumentum quo etiam confirmantur reliqua. Nititur etiam validissimo fundamento, quòd videlicet oporteat Deum regnare, hæc autem sit huius regni ratio, vt velit Pater in Filio suo homine facto, rex demonstrari, cui omnia præter ipsum promittentem subiiciantur, vt ipse paterpostea in Filio victore triumphet. Huius autem dominationis filij in qua posita est Patris gloria, duas partes facit, nempe hostium debellationem (quorum alios oporteat omni potestate priuari, & Satanam & impios omnes, quantumuis potentes & superbos: alios verò prorsus aboleri, vt mortem) & piorum plenam ac integram ab omnibus hostibus assertionem: vt hoc modo Deus plenè in Ecclesiæ corpore vnà cum Christo capite suo cohærente regnum ac gloriam suam, veluti rex in subditis suis, patefaciat. Huius porrò regni primū gradum in Filij capitis resurrectione ponit: cōplementum verò in integra membrorum cum capite coniunctione, vltimo illo die futura: omnia porrò ista huc pertinent vt doceat, nisi resurgant mortui, nec Patrem, summum regem, nec Christum omnium dominum haberi posse. Nec enim domita esset Satanæ & mortis potestas, nec plena Dei in Filio suo & filij ipsius in suis membris gloria.

9 *Dignus*, ἱκανός. Vide Matth.3.11.

10 *Gratia Dei quæ mecum [est,]* ἡ χάρις Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vulg. *Gratia Dei mecum*, neglecto articulo: cuius vim tamē obseruauit etiam Hieronymus aduersus Pelagianos. Certè inepti sunt sophistæ, qui ex hoc insigni loco, ineptè conuerso, volunt liberi arbitrij meritum stabilire. nam etiam si non esset adscriptus articulus, debuerant tamen animaduertere, Paulum ita seipsum facere gratiæ administrum, vt illi omnia tribuat. Sic enim laboraui, inquit, vt tamen non ego, sed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quam sum quicquid sum, per me omnia effecerit. Deinde, si libertas ipsa arbitrij ex seruitute peccati, accepta ferenda est prorsus non naturæ, quæ sese peccato totam mancipauit, sed gratiæ regeneranti, cui tribuenda fuerint ipsius libertatis effecta?

11 *Et ego igitur*, εἴτε οὖν ἐγώ. Iterum εἴτε pro καί, vt suprà, 13. versu 8. & hîc desinit Propositio tractationis, incipiente deinceps Confirmatione vsque ad versiculum 32. finientem.

13 *Nam si resurrectio*, εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulgata, *Si autem*. Erasmus, *Porro si*, &c. Sed præstat hîc quoque accipere δὲ pro γάρ.

14 *Vanum est*, κενόν. Hinc disce quinam hæretici tollant fundamentum fidei, ideóque sint prorsus intolerabiles, nēpe, Qui scriptis Propheticis & Apostolicis non acquiescentes, cudunt nouos fidei articulos, vel semel positos tollunt vel directè, vel necessaria consecutione.

15 *De Deo*, κατὰ τοῦ Θεοῦ. Sic vsurpant Dialectici hanc præpositionem, vt significent attributum dici de subiecto. Vulgata, *Aduersus Deum*, nam hoc certè in Dei iniuriam redundat quod ei falsò tribuitur. Alij, *A Deo*. Nam κατὰ interdum idem declarat quod ἀπὸ vel ἐκ, vt Matth. cap.8. versu 32. Marc.5,13. & Luc.8.33. κατὰ τοῦ κρημνοῦ, sed addito verbo ὥρμησεν: ex quo facilè deprehendi possit ea significatio.

17 *Adhuc*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc enim*, ἔτι γάρ, quæ lectio mihi non displicet. Esse autem in peccatis, declarat nec sanctificatum esse, nec peccatorum remissionem consequutum. Pendet enim nostra Viuificatio à Christi resurrectione, Mortificatio verò veteris hominis & peccatorum Remissio ab eiusdem morte, Rom.6.4. Mors autem Christi inefficax est, si Christus in morte mansit.

19 *Solùm*, μόνον. Notanda est in primis traiectio huius particulæ, qualis est Ro.4.16. vt cohæreat cū ταύτῃ, sicut nos cōiunximus. Nā alioquin reprehēderetur qui in solo Christo spē suam in hac vita collocauit. Cæterùm, *In hac vita*, declarat, *Huius vitæ gratia*, siue, Ita vt hæc fides aliud quàm hanc vitā non respiciat. nam ex Hebr. idiotismo ἐν id est Beth, hoc loco idem valet atque בעבור [*bahabur*,] id est propter,

¶ *Miserrimi*, ἐλεεινότεροι, ἐλεεινότατοι. vt suprà, 13.11.

20 *Primitiæ*, ἀπαρχή. Christus enim primus (cæteris qui diuinitus à mortuis ante & post ipsum suscitati leguntur, rursum mortuis) simul resurrexit, & æternam vitam recepit. Act.13.34. & omnibus suis causa est resurrectionis futuræ ad vitam æternam: sicut primitiæ oblatæ reliquorum fructuum cumulum sanctificabant. Credentes autem intellige. Nam aliis cum Christo nihil commune est, neque Christi mortis beneficio resurgunt qui extra Christum sunt, licet diuina vi, sed ex maledictionis formula, quæ mortem quoque æternam (& quidem potissimum) comprehendit. Non esset enim æterna hæc pœna quæ Mors secunda appellatur, nisi in illam æternam simul & maledictam vitam rursum animarentur illorum corpora: quæ propterea non Vita, sed Mors æterna vocatur. ¶ *Dormientium*, κεκοιμημένων. Id est, *mortuorum*, quod nonnulli perperam ad paucos illos referunt cum Christo ipso excitatos à mortuis, Matth.27.55. Quorsum enim istud Paulus? Credentes tamen hîc solos intelligi constat ex ipso huius resurrectionis αἰτίῳ, nempe ex credentium cum Christo vnitione. Sed & in eo falli nonnullos arbitror, qui sanctos illos quorum sepulchra simul cum illo Christi aperta simul testata sunt illos cum suo capite resurrexisse, rursus mortem obiisse, & in sua sepulchra reuersos opinantur. Nā cur non potiùs cum suo capite vt resurrexisse, sic etiam singulos iam tum æterna cum illo vita fuisse donatos credamus? vt hùc referatur quod de Christi supra cælos ascendentis triumpho ex psalmis recitatur, Eph.4.6. & hæc proculdubio illa est captiuitas ad quam refertur illa patrum liberatio ex Limbi quem vocant carcere.

22 *Omnes viuificabuntur*, πάντες ζωοποιηθήσονται. Castellio. *Omnes reuiuiscent*. Sed notādum est verbum passiuum, quod declarat eos non suapte vi sed aliena resurgere: quæ emphasis verbo reuiuiscendi non exprimitur. Tanti est momenti vestigiis Apostoli potius insistere quàm verba quædam vt parum Latina refugere. Cæterùm, quod dicit omnes per Christum viuificatum iri, dextrè intelligendū est. Liquet enim tum ex superioribus, veluti ex illis absurdis ex quibus Apostolus duxit argumenta, tum etiam ex proximo versu in quo istud ad eos restringit qui sunt Christi, & denique ex iis, quæ subiicit de corporibus cum gloria resurrecturis: ex iis, inquam liquet Apostolum solis fidelibus ista scribere, & de illorum duntaxat resurrectione disserere. Nam alioqui si negotium illi fuisset cum Epicureis, longè alia adhibuisset argumenta. Risissent enim illi hæc omnia, & Christum non resurrexisse, vanam esse hanc prædicationem ac fidē, stultos esse Apostolos dixissent, ac proinde elusissent omnia Pauli argumenta. Itaque τὸ πάντες hîc quoque, vt aliquoties in hac eadem epistola, veluti 8.1. & 9.25. & 10.33. restringendum est ad id de quo agitur: idque non in hoc tantùm membro, sed etiam in altero superiore isti opposito faciendum censeo. Quamuis enim vniuersaliter & sine exceptione verum sit totum humanum genus factum morti obnoxium in Adamo, tamen idem vniuersale signum, in hoc vtroque comparationis eiusdem membro debet simili sensu explicari, ac proinde ad solos in gloriam resurrecturos restringi.

23 *Primitiæ*, ἀπαρχή. Hoc vocabulo parat sibi aditum ad sequentia. Necesse est enim vt primitiarum & totius cumuli eadem sit ratio. At Christus iam mortis est victor, quod assumit Paulus tanquam extra controuersiam positum. Ergo & nos oportebit post illum itidem, id est vltimo illo die superata morte in æternam vitam resurgere.

24 *Finis*, τέλος. Id est finis mundi & regni Christi complementum, siue perfectio: quoniam quod inchoatum est, tum demum perficietur. Mentionem enim fecit futuræ viuificationis, quæ à Christo cœpit, & aduentu Christi non finietur, sed conficietur potius. Alios video hoc referre ad abolitionem de qua statim disserit: quod mihi non satis arridet. Puto enim potius Apostolum duo proponere, nempe perfectionem regni Christi, deinde qua in re sit posita ista consummatio, nempe in omnium hostium abolitione, & membrorum ipsius plena viuificatione, ac demum sic intelligendam esse hanc perfectionem, vt tamen Deus semper emineat, quæ omnia probat sequentibus versiculis, vt inde confirmet resurrectionem fidelium futuram.

¶ *Deo ac patri*, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Articulus vtrique coniuncto nomini communis ostendit vnum & eundem notari qui sit Deus & pater Christi, siue vt θεολόγοι, personaliter, siue distinctè quatenus est Deus patri. Quid ergo: an nondum regnat Pater? Regnat certè: sed ita vt, quoniam adhuc magna mundi pars & potestates tenebrarum ei resistunt,

17 Occupatio At tu Paule, ambitiosè fecisti, vt homines solẽt, qui Ephesi cum bestiis certares. scilicet, inquit Paulus. Quod enim commodum inde ad me redire potuit, præter gloriam vitæ æternæ quam spero?
Esa.22.13
sapien.2.6

31 Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

32 Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος; εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.

33 Μὴ πλανᾶσθε· φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.

31 Diebus singulis morior per gloriationem vestram, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.

32 17 Si secundum hominem aduersus bestias pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas? Si mortui non suscitantur, 18 edamus & bibamus: cras enim morimur.

33 19 Ne errate. Mores bonos cõmercia corrumpunt mala.

31 *Quotidie morior per vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.*

32 *Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? manducemus & bibamus: cras enim moriemur.*

33 *Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.*

18 Septimum argumentum à proximo dependens, Si nulla est mortuorum resurrectio, cur alij cuipiam rei quàm ventri & luxui fuerit studendum? 19 Conclusio, cum graui exhortatione vt sibi à praua quorundam consuetudine caueant, vnde hoc malum ortum fuisse non dissimulat, monens vt sobriè sapiant Iustitiæ.

31 *Per gloriationem vestram*, &c, νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν, &c. In quibusdam vulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur *Propter*. Sic quoque legitur apud Ambrosium, & in commentariis Hieronymo inscriptis. Alicubi etiam legitur *Pro gloria vestra*. Dubitant quoque Græca scholia num legendum sit διὰ, & in eam sententiam videtur inclinare Theophylactus. Si νὴ legamus, erit obtestationis species, quam agnoscit & Basilius εἰς ψαλμὸν ιδ, & Augustinus Epi. 25. & Sermone de verbis Apostoli, 18. & Syrus interpres sequitur, expresso etiam verbo [Syriac] [yame] id est *Iuro* siue *Affirmo*, vt habetur in Arabica editione. Neque est cur nobis insolens videatur hoc factum. Est enim inter obtestationem & iusiurandum magna differentia, quum liceat, Prophetarum exemplo, testes etiam cælum & terram appellare, nedum Angelos, vt 1. Timoth. 5. 21. earum quidem rerum quas palàm & in luce gesserimus. Quidni enim hoc æquè liceat ac hominum testimonio vti? At in vero iureiurando Deus vnus, tum in rebus arcanis, & quæ ab ipso solo possunt intelligi, veluti in iis quæ intus latent: tum verò etiam in aliis quoties ita requirit necessitas, non modò vt testis, sed etiam vt iudex ac vindex periurij advocatur: adeo vt sine summo sacrilegio non possit aliud nomen in iureiurando vsurpari. ¶ *Vestram*, ὑμετέραν. Nonnulli legunt ἡμετέραν, *nostram*, vt hoc perinde sit acsi Apostolus testes quotidianæ illius suæ mortis appellaret molestias illas innumerabiles de quibus verè poterat in Domino gloriari. Sin verò legamus *Per vestram gloriationem*, eadem quidem erit sententia, sed peculiariter accommodata Corinthiis: acsi diceret Apostolus, Quotidie morior, ciúsque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse. Vel, Testis sit mihi gloriatio vestra, (id est vester profectus in Euangelio quod ego apud vos promulgaui summis cum periculis) vt ea quoque nonnihil ad me pertineat in Christo Iesu. Cur autem malim ὑμετέραν, *vestram*, legere quàm *nostram*, non eo tantùm adducor quòd magis accommodata sit sententia si ita legas, sed etiam quia post ἡμετέραν, id est *nostram*, videtur potius subiiciendum fuisse numero plurali ἔχομεν, *habemus*, quàm ἔχω, *habeo*. Deinde quia ita legi in Complutensi editione, in tribus vetustis codicibus, in Græcis scholiis, Chrysostomo, Theophylacto, Ambrosio, Augustino, ipso denique Hieronymo in ea Epistola cuius initium est, Sæpe & multum, vt Erasmus quoque obseruauit: vbi tamẽ pro *Gloriationem* legit *Salutem*.

32 *Secundum hominem* κατὰ ἄνθρωπον. Id est, quemadmodum fit inter homines, vt rectè vertit Arabs, qua præfatione vti solet Apostolus in re simili, vt 2. Cor. 11. 17. Rom. 3. 5. i. humano aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria vel temeritate actus, cæterísve eiusmodi causis adductus quarum studio homines in ista pericula præcipites ruunt. Aliis verò placet ista includere parenthesi, quorum sententiam si sequamur, præcisa fuerit oratio: quasi dixisset Apostolus, Vt humano more loquar. id est, vt aliquid de meipso dicam, sicut homines solent. Moris enim est Apostolo istis præfationibus vti in re simili, vt 2. Cor. 11. 16. 17. 21. 22. & Rom. 3. 5. Arabs autem interpres istud præcedenti versiculo extremo attexit. ¶ *Aduersus bestias pugnaui*, ἐθηριομάχησα. Meritò reprehenditur Erasmus à doctissimo interprete, quòd eos qui aduersus bestias pugnabant putarit eosdem esse atque eos qui bestiis obiiciebantur. Nam illi armati in arenam prodibant vt virtute & robore suo freti euaderent, si possent: & nonnulli etiam bestiarij vocati, ad eam rem perinde ac gladiatores instituebantur: isti verò bestiis nudi obiiciebantur, non vt pugnarent, sed vt laniarentur. Sed de neutris hîc loqui Apostolum satis constare posse puto, tum quod Lucas diligentissimè Act. 19. commorationem Pauli in Ecclesia Ephesina narrans nusquam videtur historiam, qua nulla insignior esse potuit, prætermissurus, tum quòd, vt bestiis obiici potuisse demus, at certè nunquam eo adduci potuisset, vt cum bestiis in theatrũ pugnaturus produceretur. Etenim si quid tale vel coactus admisisset, quæ fuisset eius deinceps apud Ecclesias auctoritas? Itaque non dubito quin θηρία hîc vocet Paulus Ephesinos à Demetrio ad horrendam illam seditionem excitatos, quibus tamen sese fuit, quasi à bestiis laniandum obiicere paratus, Act. 19. 30. quos Ferarum appellatione intelligit metaphora familiari, qua etiam vsus est Neronem appellans Leonem 2. Tim. 4. 17. Quòd siquis comparet quæ scribuntur infrà 16. 5. cum Act. 19. 21. & 2. Cor. 1. 14. agnoscet opinor, scriptam hanc epistolam Epheso, alterum iam annum agente Paulo Ephesi & multo cum fructu Euangelium annuntiante: aliquanto verò post fuisse subsequutam illam horribilem seditionem à Demetrio excitatam, quæ Paulum in Macedoniam rectà extrusit: quò referenda sunt quæ commemorantur copiosè 2. Cor. 1. Nugacissimas autem nugas apud Nicephorum extantes lib. 2. cap. 25, ne refutatione quidem puto indigere. ¶ *Edamus*, φάγωμεν. In duobus vetustis codicibus annotatur, quod etiam scribit Valla, prouerbium hoc fuisse Laconicum, nempe ex Leonidæ illius historia: quod mihi non fit verisimile, quum nulla gens frugalius vixerit. Apparet autem omnino fuisse parœmiam Epicureis familiarem, vt Sardanapali illud, *Lude, bibe, comedas, post mortem nulla voluptas*: & Martialis illud, *Vita nimis sera est crastina: viue hodie.* Ita etiam scribitur apud Esaiam 22. 13: vnde hoc videtur petisse Paulus, quanquam in diuersum finem. Significat enim Paulus quo tandẽ isti essent euenturi paulatim, si curiosis vel blasphemis potius istis speculationibus vacarent. ¶ *Morimur*, ἀποθνήσκομεν. Præsens pro futuro, vt infrà ver. 35. & alibi sæpe. Nam etiam apud Esaiam legimus נמות. sed quoniam in præsenti tempore videtur quędam subesse emphasis, illud idcirco retinuimus. Mori verò hic non declarat simpliciter separationem animæ à corpore, sed totius hominis extinctionem.

33 *Commercia*, ὁμιλίαι. Vel, *Congressus*, vt vertit Tertull. De hac autem locutione vide suprà, 6. 9. Vulgata & Erasmus, *Colloquia*, nimium angusta significatione. Significat enim ὁμιλία communem totius vitæ vsum, vt si Latinè dicere liceat Conuersationes. Idque mox declarat Apostolus, quum ostendit Corinthiorum nonnullos in hunc errorem abductos, quòd aures nonnullis præbuissent rerum diuinarum planè imperitis: quod mox etiam probat petitis ab iis rebus exemplis, de quibus ipsi etiam rustici possunt iudicare, & videtur Philetum & Hymenæum notare, vt coniici potest ex 2. Timoth. 2. 18. Veteres Latini hunc locum citantes vtuntur *Confabulationis* voce, quæ durior posset videri. Incipit autem ab hoc loco Paulus explicare Resurrectionis futuræ mysterium, quantum nunc quidem à nobis capi potest. ¶ *Corrumpunt*, φθείρουσιν. Iambicus est senarius ex Menandri comœdia, nomine Thadia, vt annotatum inueni in vno vetusto codice. vbi tamen pro Θαδία legendum puto Θαΐδι, cuius nominis comœdiam Menandri citat Athenæus. Citatur autem etiam ex eodem poeta alius eiusdem prorsus sententiæ versiculus, Κακοῖς ὁμιλῶν κ' αὐτὸς ἐκβήσῃ κακός.

34 Enigi-

34 Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινες ἔχουσι· πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.

35 Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;

36 Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.

37 Καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν.

38 Ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.

39 Οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σάρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.

40 Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.

41 Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ.

42 Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ.

34 Euigilate iustè, & ne peccate: quidam enim Deum non norunt. vobis ad verecundiam adducendis *hoc* dico.

35 20 At dicet aliquis, Quomodo suscitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?

36 21 Insipiens, quod tu seris, non viuiscit, nisi mortuum fuerit.

37 Et quod seris, non corpus oriturum seris, sed nudum granum, si casus tulerit, tritici, aut alicuius ex reliquis *seminibus*.

38 22 Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suum corpus.

39 Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem caro hominum, alia autem caro pecorum, alia verò piscium, alia autem volucrium.

40 Et *sunt* corpora cælestia, & *sunt* corpora terrestria: sed alius quidem cælestium decor, alius verò terrestrium.

41 Alius decor solis, & alius decor lunæ: & alius decor stellarum. stella enim stellæ præstat decore.

42 23 Ita *erit* & resurrectio mortuorum. seritur *corpus* cum corruptione, suscitatur cum incorruptione.

34 *Euigilate iustè, & nolite peccare: ignorantiam enim Dei quidam habent, ad reuerentiam vobis loquor.*

35 *Sed dicet aliquis, Quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore venient?*

36 *Insipiens, tu quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur.*

37 *Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, vt puta tritici, aut alicuius cæterorum.*

38 *Deus autem dat illi corpus sicut voluit, & vnicuique seminum proprium corpus.*

39 *Non omnis caro, eadem caro: sed alia quidem hominum, alia verò pecorum, alia volucrum, alia piscium.*

40 *Et corpora cælestia, & corpora terrestria: sed alia quidem cælestium gloria, alia autem terrestrium.*

41 *Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt claritate.*

42 *Sic & resurrectio mortuorum, seminatur in corruptione, surgit in incorruptione.*

20 Probata resurrectione, iam patefacit eorum stuporem, qui non sine subsannatione quærebant quomodo fieri posset vt mortui resurgerent: & si fortè resurgerent, qualia essent eorũ corpora futura. Istos igitur qui sibi sapientissimi videbantur, Paulus ad rudes Agricolas amandat, à quibus erudiantur. 21 Posuisti, inquit Apostolus ex quotidiano vsu discere vtrumque: siqui dẽ semina feruntur & putrescunt, & tamen tantum abest vt propterea pereant, vt cõtrà longè ornatiora prodeant: atque adeò quũ nuda & arida ferantur, incipiunt demũ à morte virere. Dei videlicet virtute: & tibi incredibile videbitur corpora nostra ex putredine resurgere, & quidem multo excellentiore qualitate prædita? 22 Diuersitatem cernimus tum in vna & eadem re, quæ modò hac modò illa forma donatur, sua tamen retenta specie: vt in grano apparet, quod nudum seritur, & longè aliud exurgit: tum in diuersis eiusdem generis speciebus, vt inter animalia: tum inter res alterius generis, vt corpora cælestia & terrestria: quæ singula rursus magno discrimine inter se variantur. Non est igitur quod vt rem impossibilem, & insolitam repudiemus corporum non tantùm resurrectionem sed etiam mutationem in melius. 23 Piorum excitatorum ex mortuis, triplicem qualitatem ponit: Incorruptionem, quia nimirum erunt firmissima & prorsus incorrupta natura: Gloriam, quoniam splendore & decore inenarrabili exornabuntur. Potentiam, quoniam videlicet absque cibo, potu, & aliis adminiculis, quibus caduca hæc vita ne conseruare quidem sese ab interitu potest, perpetua permanebunt.

34 *Euigilate*, ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν, propriè de ebriis dicitur qui à somno demum sunt sobrij. Ideo conuertit Erasmus, *Expergiscimini*: quod tamen non probo. Loquitur autem de mentis sobrietate, ad quam vult illos redire qui multis vanis speculationibus erant quodámodo inebriati. ¶ *Iustè*, δικαίως. Id est, vt iustitiæ vacetis, quod mox explicatur per antithesin, Hebræorum more. Opponit autem studium iustitiæ, vanitati & curiositati, qua factum fuerat vt isti cum prophanis nonnulli versantes & diuinarum rerum imperitis, quamuis sibi præ cæteris sapere viderentur, de eo capite Christianæ religionis ambigere cœpissent, de quo tamen ne dubitandum quidem fuit. ¶ *Non norunt*, ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Ignorantiam Dei habent*, quod videtur durum in Latino sermone. Dicit autem eos Deum non nosse qui in peccatis perseuerantes, Deum sic norunt vt eius penitus obliti videantur. ¶ *Vobis ad verecundiam adducendis [hoc] dico*, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. Id est, vt vos pudeat istos sectari. Vulg. *Ad reuerentiam vobis loquor*: quasi videlicet Apostolus in hac reprehensione ipsis quadam verecundia pepercisset. Suprà, 6. 5. eandem loquutionem interpretatus est, *Ad verecundiam vestram dico*.

35 *Quomodo*, πῶς. Hîc inducitur aduersarius tanquam rogans se doceri, quónam tandem dici possit corpus suscitari quod computruerit. Superiora enim argumenta ab absurdo ducta, vt Christiana fide imbutis necesse fuit firmissima videri, sic erant irrisuri Philosophi, vt antea Athenis 17. 32. Ideo naturali etiam argumento vtitur Apostolus, huic quæstioni respondens, non tam vt probet resurgere hominum corpora, quàm vt ab exemplo quotidiano doceat vanam esse istam illorum argumenti consequutioné: Computrescunt & resoluuntur nostra cadauera. Ergo in æternum intereunt.

36 *Quod tu seris*, σὺ ὃ σπείρεις. Vulgata & Erasmus, *Tu quod seminas*, neglecta traiectione: quam nisi obserues, videtur oratio non cohærere. ¶ *Viuiscit*, ζωοποιεῖται. Plin. lib. 17. capite 18. Pleraque ex his natura ipsa docuit, & in primis semen serere, quum decidens exceptúmque terra viuisceret. Vulgata & Erasmus, *Viuificatur* à quo verbo alibi non abhorruimus, sed in re dissimili. ¶ *Mortuum fuerit*, ἀποθάνῃ. Translatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulg. addit, *Prius*, πρῶτον.

37 *Si casus tulerit*, εἰ τύχοι. Vulgata, *Vt puta*, id est οἷον. Erasmus, *Exempli causa*. Vide suprà, 14. 10. Syrus interpres hoc præterit, vt etiam Arabs qui pro εἰ τύχοι legit ἢ κριθῆς, *vel hordei*.

40 *Decor*, δόξα. Vulgata, *gloria*. Et mox *claritas*, non ineptè. Lucebunt enim vt Sol. Matth. 13. 43. Ego tamen malui generaliore & communiore nomine vtrobique interpretari.

41 *Decor*, δόξα. Sic malui vertere quàm *gloriam*, aptiore ni fallor vocabulo.

42 *Seritur*, σπείρεται. Id est sepelitur, & instar seminis humo conditur. Pergit enim in translatione à seminibus sumpta, qua nihil aptius dici potuit. Accipio autem σπείρε-

ται non vt impersonale, sed ita vt vbique subaudiatur τὸ σῶμα, id est *corpus*, quod idcirco expressi primo loco.

¶ *Cum corruptione*, ἐν φθορᾷ. Eras. ad verbum, *In corruptione*: quam rationem etiam tenuerunt in iis quæ sequuntur. Ego verò puto ἐν φθορᾷ positum esse pro φθαρτὸν, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Cum incorruptione*, ἐν ἀφθαρσίᾳ. Sic malui licet parum Latinè loqui quàm immortalitatem cum ἀθανασίᾳ confundere, quum hæc dæmonibus quoque & sceleratis conueniat: illa verò non item. Vide Rom. 1. 23.

43 Σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν.

43 Seritur " fœdum, suscitatur cum gloria: seritur " viribus cassum, suscitatur " potens: seritur " corpus animale, suscitatur corpus spirituale.

43 *Seminatur in ignobilitate, surgit in gloria: seminatur in infirmitate, surgit in virtute: seminatur corpus animale, surgit corpus spiritale.*

Gen. 2. 7

24 Vno verbo absoluit istam qualitatis corporis mutationem ex resurrectione, quam dicit fore vt ex animali fiat spirituale: quas duas qualitates planè diuersas mox diligenter explicat.

44 Ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.

44 24 Est corpus animale, & est corpus spirituale.

44 *Si est corpus animale, est & corpus spiritale.*

45 Οὕτω καὶ γέγραπται, Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.

45 25 " Ita etiam scriptum est, Factus est " prior homo Adamus " animal viuens: " posterior *autem* Adamus *factus est* " spiritus viuificus.

45 *Sicut scriptum est, Factus est primus homo Adam in animam viuentem: nouissimus Adam in Spiritum viuificantem.*

25 Animale corpus dicitur, quod sola anima vegetatur, cuiusmodi fuit Adam, ex quo & nos orimur Animales. Spirituale verò vocatur, quod vnà cum anima, longè excellentiore virtute viuificatum est, Dei videlicet spiritu, qui ex altero Adamo, nempe Christo, in nos deriuatur.

43 *Fœdum*, ἐν ἀτιμίᾳ. Id est turpitudinis & sordium plenum. Est enim μείωσις. nam quid fœdius est cadauere? Itaque Cyrus moriens, apud Xenophontem, non vult se mortuum spectari. Deinde si spectemus quæ sit corporis putrescentis in ipso sepulchro fœditas, quid turpius cogitari potest? ¶ *Viribus cassum*, ἐν ἀσθενείᾳ. Nempe mortuum, non autem imbecille. Itaque non conuenit huic loco Infirmitatis vocabulum: & alibi sic etiam accipi τὸ ἀσθενὲς, quum de animæ facultatibus non regenitis agitur, obseruauimus Rom. 5. 6. ¶ *Potens*, ἐν δυνάμει. Id est, à priore imbecillitate liberum, quod videlicet vicissitudini tam variæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidiis possit. Neque enim sic potens erit vt sit omnipotens, aut ἀπερίγραπτον, aut vllam denique induat eiusmodi qualitatem. Ita enim esset non qualitatem, sed naturam ipsam mutare, & ex homine Deum planè fieri. ¶ *Corpus animale*, σῶμα ψυχικόν. Vt quid hoc sit dextrè intelligatur, notandum est non agi de animorum immortalitate, sed de corporum resurrectione. Deinde, non comparari inter se duo corpora, sed vnius eiusdémque corporis, humani videlicet, diuersas atque adeo contrarias qualitates, ipsásque demum harum qualitatum causas: & eas quidem tum qualitates tum causas, non per se, sed in ipsis subiectis hærentes. Eæ igitur causæ sunt Anima & spiritus: illa in priore Adamo, ista in posteriore. Qualitates verò sunt, Animalem esse, Spiritualem esse: eæque primùm in iisdem illis subiectis, nempe illa in Adamo, ista in Christo, deinde vtræque in vno & eodem subiecto, nempe in cuiusuis fidelis corpore, diuerso tamen respectu, consideratæ, illa nimirum ante resurrectionem, ista post resurrectionem. Animam igitur alterā hominis partem vocat, quæ corpori caducam hanc vitam præstat, à qua parte dicitur corpus ψυχικὸν, id est *animale*. Spiritum autem appellat diuinam virtutem quam etiam vocat Naturam Petrus, 2. Petr. 1. 4. cuius particeps corpus cognominatur πνευματικὸν, id est *spirituale*. Animale ergo corpus dicitur cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias: vnde fit vt sit corruptioni obnoxium, sordidum, præsertim quum ab anima destitutum seritur, id est conditur humo, quod ψυχικὸν fuerat. Spirituale verò dicitur quod diuinæ illius virtutis particeps, tanto excellentiorem vitam viuit, quanto Deus anima præstat: vnde fit vt eiusmodi corpus sit æternum, gloria & splendore insigne, ab omni denique imbecillitate liberum. Illud ergo, id est animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante resurrectionem, vt in illo conditis & collapsis. Istud verò, id est spirituale posteriori Adamo, homini videlicet cœlesti, id est vero Deo & vero homini, tribuit, ac proinde sanctis omnibus, post resurrectionem, (de his enim vnis agit, vt diximus suprà, ver. 22.) in illo nimirum sursum genitis per eundem Spiritum, & in vitam æternam euectis. Sed tria hîc notanda sunt: Vnum, qualitatem animalem sic in nos esse ab Adamo propagatam, vt corpus duntaxat ex eius substantia acceperimus, animam verò non item: idcóque Apostolum non dicere Adamum factum esse in animam viuificantem, sed in animam viuentem, aduersus eos qui animam volunt à traduce deriuari. Alterum est, Christum ad tempus quoque fuisse (quatenus hominem) in animam viuentem, excepto peccato, Spiritu videlicet in eo vim integram non exerente, donec, omni infirmitate superata, gloriosus resurgeret, & in cœlo ad dextram Patris sederet: eóque respectu à Paulo hîc considerari, & nos quoque in illo. Tertium, sic esse spirituale Christi corpus, non substantia, (vt antè dixi) sed qualitate, id est æternum, gloriosum, potens, vt hæc à Spiritu (id est diuina natura) resurgens acceperit hypostaticè ipsius corpori & animæ iam tum cōiuncta quum verbum fieret caro: nostra verò corpora fore post resurrectionem spiritualia, non nouæ alicuius partis adiunctione, quæ Spiritus dicatur, sed ipsius Spiritus virtute, idque non per hypostaticam vnionē, sed efficacitatis participatione, vt Rom. 8. 11. & 2. Pet. 1. 4. cuius erit vinculum idem ille Spiritus, qui iam efficit vt illū, quamuis in cælis sedentem, fide tamen amplexi, spe possideamus in terris: tunc verò efficiet vt illo præsente præsentes perfruamur. Hæc ita tractando, fanaticorum speculationibus facilè occurretur.

45 *Ita etiam*, οὕτω καί. Vulg. *Sicut scriptum est*, ὥσπερ γέγραπται: quam lectionem quamuis in nullis codicibus Græcis inuenerim, tamen sincerā esse puto: ita tamen vt per traiectionem explicetur, hoc modo, *Primus homo Adam, sicut scriptum est, factus est*, &c. Nam certè istud non pertinet nisi ad prius membrum quod citatur ex Gen. 2. 7. & parum cohæret si receptam Græcam lectionem sequaris, quam tamen non ausus sum mutare, sine idonei testis auctoritate. Castellio conuertit, *Quùmque ita scriptum sit*, ea qua solet audacia vsus. ¶ *Prior homo Adamus*, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hic quoque nihil mutauimus: sed tamen annotatum est à Stapulensi ἄνθρωπος redundare, quum ex collatione appareat אדם [*Adam*] esse speciei nomen hoc in loco, vt ἄνθρωπος vers. 47. & alioqui videatur dicendum fuisse in opposito membro ἄνθρωπος Χριστός. Syrus tamen & Arabs interpretes, retinent ἄνθρωπος. Cæterùm Christus etiam vocatur posterior Adamus, vt qualitas indicetur quam Christus cum Adamo habet communem: quia videlicet & ipse censendus est, non tanquam singularis quispiam homo, sed vt radix ac principium, in quo Spirituales omnes, tanquam principio, comprehendantur: sicut Animales in illo priore, cui nomen fuit Adamo. Erit ergo Christus hac ratione alter Adamus: sed durum planè & obscurum fuisset eum appellare secundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionem reliqui intactam. Marcion verò non temere tantùm, sed etiam sceleratè fecit quum Adami nomen hoc posteriore loco expungeret, vt præclarè ostendit Tertull. lib. aduersus Marcionem quinto. ¶ *Animal viuens*, εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Hebr. לנפש חיה [*lenephesch chajah*] ad verbum, *In animam viuentem*, vt Vetus interpres & Erasmus conuerterunt. Dicitur autem homo animatus ἀνιμαλ... quod videtur optimè exprimi Animalis epitheto. Nam hoc quoque ab anima, vt præstantiore hominis parte, deducitur. ¶ *Posterior*, ὁ ἔσχατος. Vulgata, *Nouissimus*. Erasmus, *Postremus*. Ego putaui studendum perspicuitati, quum præsertim pro ἔσχατος ponat δεύτερος,

δεύτερος versu 47: nisi quis vltimum putet dici quòd non sit alius instaurator expectandus. ¶ *Spiritus viuificus*, εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. Christum vocat Spiritum, ab excellentissima natura, i. Deitate, vtpote corporaliter habitante in ipso, vt Adamum ψυχὴν, ab altera itidem sui præstantiore parte nuncupauit. Non minus ergo sunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Christi fuisse ex Materia cælesti & Spirituali factum, quàm si negarent Adamo fuisse terrestre corpus, quia ψυχὴ dicitur: vt interim taceam ἐγένετο repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt hic quoque factus dicatur, quatenus homo Spiritu præditus. Deinde consideranda antithesis Viui & Viuifici, quam exposuimus suprà, versu 44. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In Spiritum viuificantem*.

46 Ἀλλ᾽ οὐ πρῶτον τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.

46 26 At spirituale non est prius, sed animale, deinde spirituale.

46 *Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale.*

26 Iubet secundo loco considerari ordinem istius duplicis status siue qualitatis, quod animale præcesserit, cōdito Adamo, idque ex terræ limo: spirituale verò superuenerit, quum Dominus videlicet è cælo missus, carnem nostram sibi adaptatam, plenitudine Deitatis informaret.

27 Applicat tum Adami (vt ita loquar) terrenam Animalitatem, corporibus nostris quandiu in terris animaliter versantur, in hac vita videlicet, & in sepulchro: tum Christi spiritualitatem iisdem nostris corporibus, postquam & ipsa resurrexerint: & illam quidem ait præcedere hanc verò sequuturam.

47 Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.

47 Primus homo è terra, " puluereus: " secundus homo, ipse Dominus è cælo.

47 *Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis.*

48 Οἷος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι.

48 27 Qualis puluereus ille, tales & puluerei sunt: & qualis ille cælestis, tales & qui cælestes erunt.

48 *Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes.*

49 Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.

49 Et sicut gessimus " imaginem terreni, " geremus etiam imaginem cælestis.

49 *Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis.*

50 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ.

50 28 Hoc autē dico, fratres, " quia caro & sanguis non possunt regni Dei hæreditatem consequi: neque corruptio hæreditatem incorruptibilitatis consequetur.

50 *Hoc autem dico, fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.*

51 Ἰδού, μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλ-

51 29 Ecce, " mysterium vobis dico, " Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes muta-

51 *Ecce, mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes*

28 Conclusio, non posse nos Dei gloriæ fieri participes, quin totam illam corporum crassam, fœculentam & corruptioni obnoxiam naturam deponamus, vt idem corpus gloria incorruptibili ornetur. 29 Pergit vlterius, declarans fore, vt qui superstites vltimo illo die deprehendentur in hac vita, non descendant in illam sepulcri putrefactionem, sed subitanea immutatione renouentur, quæ immutatio fit prorsus necessaria, & in vltimum illud tempus differatur certa beneficij & victoriæ Christi fruitio.

47 *Puluereus*, χοϊκός. Tertullianus hunc totum locum citans & copiosè exponens in lib. de resurrectione carnis, Græcam vocem retinet, & *limaceum* interpretatur. Nam ad creationem & nomen Adami Paulus proculdubio respicit: & hoc epitheton ita est ποιητικὸν, vt simul materiæ ac loci ἀρχὴν declaret: vnde illæ corporis qualitates, quarum comparationem instituit. Materiæ autem nomen istud simpliciter, non esse hîc accipiendum liquet apertissimè ex antithesi, in sequentibus versiculis. Nam ἐπουράνιος non declarat eum qui sit ex cælesti quadam materia compactus, sed qui sit particeps cælestium qualitatum, id est immortalitatis, gloriæ ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & scelerati, sed etiam inepti & imperiti sunt qui ex hoc loco arguunt Christum è cælo corpus in Virginis vterum intulisse, id est, qui nobis omnem spem salutis eripiunt. ¶ *Secundus homo, ipse Dominus è cælo*, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vulgata, *Secundus homo de cælo cælestis*, vt ὁ Κύριος expungatur, quod etiam testatur Tertull. fuisse à Marcione insertum: & post ἐξ οὐρανοῦ addatur ἐπουράνιος, sicut post ἐκ γῆς, additur χοϊκός: quam lectionem sequuti sunt Ambrosius & Hieronymus. Mihi verò placet recepta lectio quam summo consensu Græci omnes quos vidi, tum Syrus, tum Arabs interpretes, Damascenus denique libr. de orthodoxa fide 3. cap. 12. sequuntur. Multo enim vehementior est antithesis Terreni & Domini, quàm Terreni & Cælestis, quum multæ sint res cælestes creatæ, Dominus autem dicatur qui summum in omnia imperiū obtinet. Et si Paulus statim opposuisset Terrenum Cælesti, non emineret illa tanta qualitatum diuersitas, sed varius tātùm loci situs videretur significari. Hoc verò semel explicato, tum demum licuit Cælestem Terreno planè ac perspicuè opponere, vt factum est duobus sequentibus versiculis. Sed duo hîc annotanda sunt: vnum, considerari corpus Christi in gloria, non in humilitate: siquidem antea, si ex sua natura seorsim à diuinitate æstimetur, ψυχικὸν & χοϊκὸν erat, sicut & cæterorum hominum, excepto peccato, qua de re vide August. libr. de Ciuit. Dei 13. cap. 23. Alterum, quòd dicitur è cælo, id per communicationem ἰδιωμάτων esse intelligendum, vt diximus Ioan. 3. 13. Idcirco verò sic loquitur Apostolus, vt ipsam Christi carnem sciamus Dei talis inhabitantis virtute hanc gloriā esse assequutam, quam cum suis membris tandem aliquando communicabit.

49 *Imaginem*, εἰκόνα. Imaginem intellige non vanam & inanem, sed quam res ipsa consequatur. Verè enim & reipsa χοϊκοὶ sumus, huius vitæ respectu: verè item ἐπουράνιοι erimus post resurrectionem, vt membra capiti conformia euadant. Sic enim accipitur sæpe imaginis nomen, vt Genes. 5. 3. & μορφὴ sic vsurpatur, itémque σχῆμα & ὁμοίωμα, Philipp. 2. 8. ¶ *Geremus*, φορέσομεν. Sic legerunt Syrus & Arabs interpretes Induendi verbo vtentes. In Complutensi tamen editione & tribus codicibus legimus φορέσωμεν, *gestemus*, vt videtur etiam legisse Tertul. de resurrect. carnis. Nam & Chrysost putat Paulum à ver. 47. auspicari exhortationem ad vitæ nouitatem. Sed hoc planè est detortum, quum res ipsa clamet, Paulum in proposito argumento pergere.

50 *Hoc autem dico*, τοῦτο δέ φημι. Nempe nos illius cælestis imaginem gestaturos, quoniam in hanc qualem gestamus corporis naturam hæc incorruptibilis qualitas cadere citra alterius illius abolitionem non potest. Itaque ὅτι non αἰτιολογικῶς sed ἐπεξηγητικῶς accipitur. ¶ *Quia caro & sanguis*, σὰρξ καὶ αἷμα. Id est corpus hoc animale, ita vt nunc est. Neque enim perimetur substantia, sed immutabitur qualitas, ita vt ex Animali Spirituale, ex Terreno Cæleste fiat corpus. Caro igitur & Sanguis nomina sunt quibus solum corpus, idque non nudum, sed cum infirmitate adiuncta significatur hoc in loco, vt appareret ex eo quod subiicitur de corruptione. Alibi verò Carnis & Sanguinis appellatione totus Homo intelligitur, quatenus est corruptus peccato, & aliis etiam modis eadem verba accipiuntur, sicut exposuimus Matth. 16. 17. & Gal. 1. 16.

51 *Mysterium*, μυστήριον. Id est rem arcanam & adhuc occultam, ideóque dignissimam quam attentè audiatis. ¶ *Non omnes quidem obdormiemus*, &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Sic legunt etiam Syrus & Arabs interpretes. Qui verò non animaduerterunt de solis sanctorum corporibus hîc agi, (quod annotauimus suprà versu 21.) nec considerarunt particulam vniuersalem ad

ctos de quibus agebatur esse restringendam, duas alias lectiones in hunc locum inuexerunt, de quibus copiosè Hieronymus in Epistola ad Minerium & Alexandrum, & Augustinus in quæstionibus ad Dulcitium, quæstione 3. vt & citatur ab Augustino, orat. contra Iudæos cap. 20, & contra Adimantum cap. 20. Earum vna est, quam etiam reperi in Claromontano codice, *πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα*, *omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*, vt etiam legitur in Vulgata Latina editione. Altera, quam Hieronymus dicit Græcos codices habuisse, *πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα*. Omnes igitur obdormiemus, sed non omnes mutabimur. Vtraque (meo iudicio) reiicienda. Nam præterquam quod non aliter dicit omnes immutatum iri, quàm suprà dixit, Omnes in Christo viuificandos, liquet vel ex eo quod confitemur, Dominum venturum ad iudicandum viuos & mortuos, & ex eo quod scriptum est 1. Thessal. 4. 15. 16. 17, fore vt quos Dominus adueniens viuos ex sanctis inuenerit, repentè, non interueniente morte, nec corruptione illa ordinaria, immutet, vt cum sanctis qui resurrexerint rapti in nubibus Domino occurrant.

ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι.

52 Σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.

53 Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.

54 Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. (Esa. 25. 8, heb. 2. 14)

55 Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον; (Os. 13. 14)

56 Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.

57 Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. (1. Ioan. 5. 5)

bimur, momento, & iactu oculi, ‖ad vltimam tubam.

52 Canet enim tuba, & mortui suscitabuntur incorruptibiles & nos mutabimur.

53 Oportet enim corruptibile istud induere incorruptibilitatē, & mortale istud induere immortalitatem.

54 Postquam autem hoc corruptibile induerit incorruptibilitatem, & mortale istud induerit immortalitatem, tunc fiet illud quod scriptum est, ‖ Absorpta est mors ad victoriam.

55 ‖ Vbi tua, ô mors, victoria? vbi tuus, ô sepulchrum, aculeus?

56 Aculeus verò mortis *est* peccatum: vis autem peccati, Lex.

57 ‖ Deo autem habetor gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrũ Iesum Christum.

immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouissima tuba.

52 *Canet enim, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.*

53 *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.*

54 *Quum autem corruptum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est, Absorpta est mors in victoria.*

55 *Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus?*

56 *Stimulus autem mortis, peccatum est: virtus verò peccati, Lex.*

57 *Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.*

¶[Et] iactu oculi, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Vulg. *in ictu oculi*, mendosè fortassis, pro *in nictu*, pro quo Gallicè dixeris, *en vn clin d'œil*. Quidam codices legunt ῥοπῇ, id est, *inclinatione*. Vtroque vocabulo breuissimum temporis spatium significatur quum nihil sit celerius oculi motu. Sed ῥιπῇ translatum est à subito radiorum oculi iactu (nam & Latini Adiicere oculos dicunt) ῥοπὴ à motu lancis seu libræ. Quum autem nonnulli vetusti codices ista vsque ad σάλπιγγι, prioribus, nonnulli sequentibus attexant, sequutus sum eam quæ mihi visa est melius cohærere, fretus etiam Arabici interpretis auctoritate.

52 *Et nos*, καὶ ἡμεῖς. Vide 1. Thess. 4. 14.

54 *Illud*, ὁ λόγος. Heb. דבר [*dabar*,] de quo sæpe iam diximus. ¶ *Absorpta est mors ad victoriam*, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Miror qui videri potuerit hic locus ex Osea sumptus, quum sit penè cõuersus ad verbum ex Esa. 25. 8. Vt duo testimonia hîc coniunxerit Apostolus. Sic enim habent Heb. בלע המות לנצח [*billah hamaueth lanetsach*] id est *absorpsit mortem in æternum*. Sed pro *In æternum*, scriptum est εἰς νῖκος, *ad victoriã*, quòd נצח [*netsach*] deducatur à נצח [*natsach*] quod vincere declarat. Idem autem significat Ad victoriã, atque vsque ad victoriam: id est, ita vt sit prorsus debellata, Ambrosius verò & ante eum Tertull. lib. de resurrect. carnis, & alij multi legentes *In contentione*, decepti fuerunt à librario qui Grecè scripserat νεῖκος pro νῖκος.

55 *Vbi tua ô mors, victoria*, ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος. Primùm hîc notandum in Hebræo cõtextu ante voces Mors & Sepulchrum desiderari literam ה prouocandi aduerbio, quod Latinè expressimus necessario. Cæterùm contrario ordine legunt hũc locũ non modò Græci omnes codices, quos inspeximus, sed etiam Syrus & Arabs interp. Et tamen liquet ex Hebræi contextus collatione, morti tribuendũ τὸ νῖκος, sepulchro verò τὸ κέντρον: sicut in vetere interpr. legitur: sic etiam melius coherente proximo Latina vers. in quo τὸ κέντρον ex proximo melius repetitur. Apud Oseam autem sic legitur hic locus, vnde petitum est posterius membrum אהי דבריך מות [*ehi debarecha maueth*] i. *Ero pestes tuæ, mors*. Itaq; Greca editio quam sequutus est Paulus, legit איה [*aije*,] *vbi*, pro אהי [*ehi*,] *ero*, per metathesin: quam notant eo loco quidam etiam ex Hebræis interpretibus. Deinde דבריך [*debarecha*] Græci interpretes deduxerũt non à דבר [*deber*,] quod pestem declarat, sed à דבר [*dabar*,] quod significat verbum, idque translatitiè acceperunt: pro quo vernaculo sermone dicimus *vn plaid*, inuidioso etiam vocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione qua nunc vtimur, scriptum est δίκη, pro quo Paulus fortassis scripsit non νῖκος, vt nunc legimus, sed νεῖκος, id est *contentio*. Sic etiam hunc locum citante Augustino, in Ioan. tract. 12. & in Psalm. 148. quanuis in Græca editione qualem nunc habemus, legatur ἡ νίκη. Nihil tamen volui temerè mutare: quanquam ad illam coniecturam altera etiam accedit, quia in præcedente versiculo, itémque in 57, scriptum est νῖκος, facilè fuisse hominibus imperitis existimare ita etiam hoc loco scribendum esse. ¶ *Vbi tuus, ô sepulchrum, aculeus*, ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον; Hebr. eodem illo Oseæ loco habent אהי קטבך שאול [*ehi katabcha scheol*,] id est, ero tuum excidium, sepulchrũ. Itaque hîc rursum Græca editio, quam sequutus est Paulus, legit (sine vlla tamen sensus iniuria, & non repugnantibus quibusdam Hebr. interpret.) איה [*aije*,] *vbi*, pro אהי [*ehi*] *ero*, vt in præcedente membro. Quod verò verterunt κέντρον & ego *aculeum* malui quàm *stimulum* interpretari, id propriè significat ὄλεθρον, id est excidium & internecionem præsentissimam. Hieronymus solet morsum interpretari, quod ad hanc interpretationem Pauli proximè accedit. Symmachus ἀπάντησιν, quòd repentè & ex inopinato occurrat. ᾅδης verò id est שאול [*scheol*] hîc quoque conuerti *Sepulchrum* potius quàm *Infernum*, cum Erasmo: quia hîc agitur de corporis excitatione: & ea etiam est propria vocabuli Hebraici significatio, vt diximus Act. 2. 27. Vulg. pro ᾅδη repetit θάνατε, & ita hunc locum reperi scriptum in vetustissimo meo codice Claromontano.

56 *Vis autem*, ἡ δὲ δύναμις. Quorsum istud verò quod videri possit extra scopum. Nempe quoniam de resurrectione corporum ad æternam felicitatem disseruerat, quæ resurrectionem spiritualem præsupponit, veritus ne huic tanquam causæ tribueretur felicitas illa, hoc adiecit quasi obiter, vt doceat à sola tantùm fide Christum apprehendente ipsam resurrectionem, & spiritualem & corporalem & vitam æternam in solidum, non ab operibus vllis pendere.

58 Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.

Κεφάλαιον ις.

1 Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.

2 Κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅ,τι ἂν εὐοδῶται· ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.

3 Ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε δι' ἐπιστολῶν τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ.

4 Ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.

5 Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω. (Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι.)

58 30 Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote, immoti, eminentes in operê Domini semper, quum sciatis laborem vestrum non esse inanem in Domino.

Cap. XVI.

1 1 Porro de collecta in sanctos, quemadmodum ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.

2 Primo quoque *die* hebdomadis vnusquisque vestrûm apud se seponat, recondens vt thesaurum quodcunque ipsi datum fuerit vt possit commodè: ne, quum venero, tunc collectæ fiant.

3 Postquam autem adfuero, quoscunque probaueritis per epistolas, eos mittam vt perferant Hierosolymam beneficentiam vestram.

4 2 Quòd si, res digna fuerit vt & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.

5 Veniam autem ad vos quum Macedoniam pertransiero. (Macedoniam enim pertranseo)

58 *Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes quòd labor vester non est inanis in Domino.*

Cap. XVI.

1 *De collectis autem quæ fiunt in sanctos sicut ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.*

2 *Per vnum Sabbati vnusquisque vestrûm apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit: vt non quum venero, tunc collectæ fiant.*

3 *Quum autem præsens fuero, quum probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Ierusalem.*

4 *Quòd si dignum fuerit vt & ego eam, mecum ibunt.*

5 *Veniam autem ad vos, quum Macedoniam pertransiero. (nam Macedoniam pertransibo)*

30 Exhortatio ab vtili sumpta, vt cùm intelligant æternæ vitæ gloriã repositam esse fidis operariis, persistent in doctrinæ de mortuorum resurrectione veritate.

1 Collectæ olim ex Apostoli instituto fiebant, primo quoq. die hebdomadis, quo nimirum iam tum mos erat conuenire.

2 Reliqua pars epistolæ scribendis rebus familiaribus consumitur, ita tamen vt omnia semper ad scopum propositum (i. Dei gloriã & Corinthiorum ædificationem) referantur.

58 *Eminentes*, περισσεύοντες, id est, tales vt cæteros exuperetis. Vulgata, vt abundetis, id est magis ac magis vos ipsos & alios sancta & honesta vita superetis. Sed illud malo. ¶ *Stabiles*, ἑδραῖοι. Arabs addit, ἐν πίστει ὑμῶν, *in fide vestra*. Alludit autem hoc etiam loco ad confirmationem in athletis speciatim requisitam, quo etiam spectat κόπου nomen, quo grauiores labores notantur qui Gallicè *trauail*, dicitur. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה [*baihoua*,] id est Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias in Domino pro In negotio Domini, vel secundum Dominum, erit traiectio, quasi scriptum sit, Labor vester in Domino non erit inanis.

IN CAP. XVI.

1 *De collecta*, περὶ τῆς λογίας. Hoc vocabulo vtitur in ea significatione ipse etiam Cicero 2. De orat. & ego libenter illud retinui, vel ob eam causam vt quiuis cognoscat quid istud sit quod postea sacrificuli ad quasdam cantiunculas transtulerunt. Fuisse verò in Ecclesia vsurpatam hãc consuetudinem conferendi eleemosynas (idque die primo hebdomadis, qui Solis dies à profanis, Dominicus à sanctis dicebatur) docet Iustinus Apologetico secundo, vbi quum descripsisset concionis, & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem subiicit, quenque pro facultatum ratione, vt sibi libuisset, aliquid conferre solitum, quod postea Antistes quem τὸν προεστῶτα vocat, orphanis, viduis, ægrotis, egenis, captiuis & peregrinis distribueret. ¶ *Ordinaui*, διέταξα. id est, ordinis causa constitui. Itaque quod hic dies est loco Sabbati Iudaici ad publicos sacros cœtus Apostolica auctoritate, & communi Ecclesiarum consensu constitutus, nihil facit ad aliquod verbum ἄγραφον δογματικὸν in Ecclesiam inuehendum. Et quotidianarum operarum interdictum multis post annis non ab Ecclesia, sed ab Imperatoribus Christianis religiosis, non Iudaismi reuehendi consilio est constitutum. ¶ *Facite*, ποιήσατε. Basilius quodam loco, citans hæc verba, sic ea distinguit vt κατὰ μίαν σαββάτων cum hoc verbo cohæreat: & deinde sequatur, ἕκαστος, *vnusquisque*, &c.

2 *Primo quoque [die] hebdomadis*, κατὰ μίαν σαββάτων. Vulgata, *Per vnam Sabbati*. Erasmus, *In vna Sabbatorum*. Hoc quidem constat κατὰ vim habere distributiuam, quam vocant, neque dubium est μίαν σαββάτων declarare primam diem hebdomadis, vt ostendimus Matth. 28. 1. & explicat disertè Marcus ipse 16. 9. Sed & in vno vetusto codice additum legi τὴν κυριακὴν, ad hoc videlicet explicandum: & eo die iam tum solitos fuisse sanctos conuenire, liquet ex Act. 20. 7. Hieronymus aduersus Vigilantium, *per vnam Sabbati*, hoc est *in die Dominico omnes conferre quæ Hierosolymam in solatium dirigerentur, Paulus præcepit.* ¶ *Recondens vt thesaurũ*, θησαυρίζων. Hæ sunt enim veræ opes in cęlo recõditæ, & Deo creditę & amplissimo fœnore, licet nõ ex sui æstimatione, sed ex mera liberalitate, tũ in hac vita, tum in futura compensandæ Luc. 16. 9. & huc spectat ipsum Græcæ huius vocis etymon παρὰ τὸ εἰς τὸ αὔριον τιθέναι, id est in diem crastinum seponere. ¶ *Quodcunque*, ὅ,τι ἂν. id est, siue parum id sit siue multum. Censetur enim hæc benignitas apud Deum non ex summa quantitate, sed ex dantis alacritate, neque ex Arithmetica, sed ex Geometrica proportione, vt Luc. 21. 3. ¶ *Ipsi datum fuerit vt commode possit*, εὐοδῶται, vel vt in quibusdam codicibus legitur εὐοδωθῇ. Εὐοδοῦσθαι autem passiuè dicitur, qui prosperum iter à Deo obtinet, vt Rom. 1. 10. sed præterea ad rerum omnium prosperos successus transfertur, vt 3. Ioan. 2. Itaque sensus est, vt quisque conferat pro ratione facultatum quas à Domino obtinuerit. Neque prorsus malè conuertit Erasmus, *Quicquid commodum fuerit*, nisi quòd passiuum verbum non expressit, cuius ea est vis, vt declaret eam commoditatem abundè nobis concedi, nimirum à Deo. Latet ergo in hoc verbo argumentum quod Erasmus non expressit, quod nonnisi longo ambitu exprimere Latinè potui. Vulg. *Quod ei bene placuerit*, ὅ,τι ἂν εὐδοκῇ pro εὐοδῶται. Nam εὐδοκεῖν, quod illi tribuit Erasm. nunquam memini legere.

3 *Per epistolas*, δι' ἐπιστολῶν. id est additis vestris epistolis, quibus eos esse à vobis delectos testabimini. Hic enim fuit tum mos Ecclesiarum, additis magnis cautionibus, quæ postea sunt etiam perscriptæ, vt nequis vel missionis suæ fide non facta, admitteretur: vel falsas literas facilè supponeret: nec sibi Paulus, licet Apostolus, voluit hoc ius vsurpare. Syrus autem istud cum verbo πέμψω coniunxit, vt & ego in superioribus editionibus, idque malè, quasi scriptum sit μετ' ἐπιστολῶν, *cum epistolis*. ¶ *Beneficentiam vestram*, τὴν χάριν ὑμῶν. Vulg. ad verbum, *Gratiam*, quę etiam apud Latinos pro beneficio, hîc verò pro eo ipso accipitur quod aliquis gratuitò confert.

5 *Pertransiero*, διέρχομαι. Hoc verbum aliquoties iam annotauimus habere inclusam significationem futuri temporis, vt Matth. 11. 3. Apocal. 1. 4. Sicut Syrus & Arabs rectè

hoc loco interpretantur. Ego verò puto hanc epistolam eo ipso tempore scriptam Philippis, meditante inde Paulo Apostolo iter illud vltimum Hierosolymam, quod mox describit.

	Græce		Beza		Vulgata
6	Πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὗ ἐὰν πορεύωμαι.	6	" Apud vos autem " forsitan permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar:	6	*Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hyemabo: vt vos me deducatis quoquo iero.*
7	Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέπῃ.	7	Nolo enim vos nunc in transcursu videre: sed spero temporis aliquantum mansurum *me* apud vos, si Dominus permiserit.	7	*Nolo enim vos modò in transitu videre: spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit.*
8	Ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.	8	Permanebo autem " Ephesi " vsque ad Pentecosten.	8	*Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten.*
9	Θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργὴς, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.	9	Nam ostium mihi apertum est magnum & " operosum, " & aduersarij multi.	9	*Ostium enim mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi.*
10	Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς· τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται ὡς καὶ ἐγώ.	10	Quòd si venerit Timotheus, videte vt " sine metu sit apud vos: opus enim Domini operatur vt & ego.	10	*Si autem venerit Timotheus, videte vt sine timore sit apud vos: opus enim Domini operatur, sicut & ego.*
11	Μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ. προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.	11	Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum " cum pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.	11	*Nequis ergo illum spernat: deducite autem illum in pace, vt veniat ad me: expecto enim illum cum fratribus.*
12	Περὶ δὲ Ἀπολλὼ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.	12	Porro de Apollo fratre, multum precatus sum eum vt iret ad vos " cum fratribus. " sed omnino non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus est autem " quum tempus opportunum habuerit.	12	*De Apollo autem fratre, multum rogaui eum vt veniret ad vos cum fratribus: & vtique non fuit voluntas eius vt nunc veniret: veniet autem quum ei vacuum fuerit.*
13	Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.	13	Vigilate, perstate in fide, viriliter agite, estote fortes.	13	*Vigilate, state in fide, viriliter agite, & confortamini.*
14	Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.	14	Omnia vestra cum charitate fiant.	14	*Omnia vestra in charitate fiant.*
15	Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, Οἴδατε τὴν οἰκίαν Στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς·	15	Precor autem vos, fratres, nostis familiam " Stephanæ " esse primitias Achaiæ, & " sese in ministerium sanctis addixisse:	15	*Obsecro autem vos, fratres, nostis domũ Stephanæ & Fortunati, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos:*

6 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Vide Marc. 6.3. ¶ *Forsitan*, τυχὸν. Id est, si res ita tulerit. Opponuntur enim τυχὸν & ἐκ προνοίας siue προαιρέσεως. Syrus & Arabs iam tertia vice in hac epistola hoc verbum neglexerunt, nempe 14.10. & 15.37. siue quòd eius vim ignorarint, seu quòd hęc loquendi formula sit illis linguis prorsus insueta.

8 *Ephesi*, ἐν Ἐφέσῳ. quo scilicet transire iam constituerat Act. 20.3. nec tamen eò ipse venire potuit, nedum diutiùs ibi hærere. Act. 20.16. ¶ *Vsque ad Pentecosten*, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Erasmus putat ita subaudiendum ἡμέρας, vt simpliciter significentur quinquaginta dies, non autem festum Pentecostes. quod, inquit, haud satis scio an id temporis Gentium auribus notum fuerit: quum in epistola ad Romanos, Apostolus tollat dierum discrimen. At ego superuacaneum esse puto quærere an huiusmodi festa initio fuerint obseruata, vt hoc daretur Iudæorum infirmitati. Sed vt obseruata non fuerint, non tamen consequitur hoc non fuisse vsitatum in Ecclesiis, vt præsertim ij qui ex circuncisione crediderant, ab his festis interualla temporum numerarent. Sic Act. 20. 6. dicitur Apostolus soluisse Philippis post dies Azymorum: quos tamen quis idcirco dixerit fuisse ab Ecclesiis obseruatos? Sic etiam Act. 27. 9. significatur inclinatio Autumni per diem ieiunij siue Propitiationis festum. Itaque illa interpretatio nulla ratione nititur. Sed est explicandus hic locus ex iis quæ postea contigerunt, ac narrantur Act. 20. vbi totum hoc iter describitur.

9 *Operosum*, ἐνεργής. Id est, ad magnas res conficiendas opportunum, vt doctè exponunt Arabs & Syrus. Vulgata, *Euidens*. id est, ἐναργὴς, pro quo malim *patens* dicere, vt persistat in metaphora. Et sanè hæc lectio mihi magis arridet, quòd & eadem sit sententia, & multo mollior sit translatio. ¶ *Et aduersarij*, καὶ ἀντικείμενοι. Hieronymus in Ioelem, legit, *Sed aduersarij*, vt καὶ pro ἀλλὰ sæpe ponitur, Act. 10.28. & infrà, vers. 12. Sed malim tamen receptam interpretationem sequi. nam quo plures aduersarij, eo magis requiritur pastoris præsentia.

10 *Sine metu*, ἀφόβως. Id est ἀσφαλῶς, & sine iusti metus occasione. Vulgata, *Sine timore*. Erasmus, *Sine metu*. Vtrunque nimis obscurè.

11 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id est saluum & incolumem, atque adeo bona cum gratia, ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam à nobis explicato.

12 *Cum fratribus*, μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Timotheo videlicet & Erasto, Act. 19.22. ¶ *Sed omnino non fuit*, καὶ πάντως οὐκ ἦν. Hic omnino καὶ ponitur pro ἀλλὰ, & ἦν explicandum est per aoristum secundum. Non satis aptè igitur Vulgata conuertit, *Et vtique non fuit*. neque etiam Erasmus satis apposité, *Et omnino non erat*. ¶ *Quum tempus opportunum habuerit*, ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, *Quum ei vacuum fuerit*. Vide Marc. c. 6. v. 31.

15 *Stephanæ*, Στεφανᾶ. Vulgata, addit, *Et Fortunati*, καὶ Φουρ-

τουνάτου. vt & Claromontanus codex. Quædam exemplaria adiiciunt, *& Achaici*, καὶ Ἀχαϊκοῦ, fortassis ex vers. 17. Stephanæ verò nomen non fœminam, sed virum declarat: quod annotaui in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, vt & alia multa. ¶ *Esse primitias*, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulgata ad verbum *Quoniam sunt primitiæ*. Est autem Hellenismus, vt in illo Terētij, *Scin' me in quibus sim gaudiis?* Estque allusio ad Leuiticum sacerdotium: qua ratione etiam fideles dicũtur Oblatio Domini. ¶ *Sese addixisse*, ἔταξαν ἑαυτούς. Pronomina composita sæpe iam admonuimus pro simplicibus interdum vsurpari apud idoneos etiam Græcos scriptores. Ita igitur puto hoc loco accipi ἑαυτούς, vt omnino alienum sit ab Apostoli scopo quod nonnulli putant, istos nimirum commendari eo nomine quod vltro; & nonnisi à seipsis vocati, cœperint ministerio ecclesiastico vacare. Imò verò contrà nihil aliud tradit Apostolus quàm istos sese totos libentissimo animi sanctorum ministerio deuouisse, legitimè tamen vocatos: siue de prædicationis ministerio istud accipias, siue (quod potius amplector) de ea functione quæ pauperum subsidiis & gubernationi ecclesiasticæ dicata erat. Itaque ἔταξαν ἑαυτοὺς verti *Sese addicere*, ita vt gradus & statio constanter seruetur in qua fuerit aliquis collocatus. Hoc enim declarat verbum τάσσειν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ordinauerunt seipsos*. quæ interpretatio præbuit occasionem illi quæstioni de qua diximus, quia nimirum vocationes ecclesiasticæ cœperunt peculiariter Ordines vocari: nunc quidem in catolyca præsertim Ecclesia κατ' ἀντίφρασιν, quum nihil vsquam sit æquè confusum ac perturbatum.

	Græce		Beza		Vulgata
16	Ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.	16	Vt & vos " subiiciamini talibus, & " omnibus operam suam conferentibus & laborantibus.	16	*Vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti.*
17	Χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.	17	Gaudeo verò de aduentu Stephanæ, & Fortunati & Achaici, quoniam isti " defectum vestri suppleuerunt.	17	*Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt.*
18	Ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν· ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.	18	Refocillarũt enim " spiritum meum ac vestrum. " Agnoscite igitur eos qui tales sunt.	18	*Refecerunt enim & meum spiritum & vestrum. cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.*
19	Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. Ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.	19	Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priscilla cum " Ecclesia quæ est domi ipsorum.	19	*Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priscilla, cum domestica sua Ecclesia.*
20	Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	20	Salutant vos fratres omnes. ‖ Salutate alij alios " osculo sancto.	20	*Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto.* Rom. 16.16. 2 Cor. 13.12. 1. Pet. 5.14.
21	Ὁ ἀσπασμὸς, τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.	21	Salutatio, manu mea Pauli.	21	*Salutatio, mea manu Pauli.*
22	Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά.	22	Siquis " non amat Dominum Iesum Christum, esto anathema, " maran-atha.	22	*Siquis non amat Dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema, Maranatha.*

16 *Subijciamini*, ὑποτάσσησθε. Id est, honore & reuerentia prosequamini, illis credatis, & ab iis sinatis vos regi vt par est, quum sese & suas facultates vobis iuuandis consecrarint. ¶ *Omnibus operam suam conferentibus*, παντὶ τῷ συνεργοῦντι. Redundat articulus, loquitur autem de functionibus ecclesiasticis. Vulgata, *Omni cooperanti*. Erasmus, *Omni adiuuanti*.

17 *Defectum vestri*, τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. Id est, quod mihi deerat à vobis, vt qui vestro conspectu nunc frui non possim. Vulgata, *Quod vobis deerat*, sensu deprauato. Erasmus obscurè, *Id quod mihi deerat vestri*. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id est *quod mihi deerat*, nempe vt vos conspicerem, & rerum vestrarum statum intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquam pecuniariam hoc referre quam ab aliis ipse acceperit: quum tam expressè testetur se gratuitò illis prædicasse, nec vnquam passurum vt hæc gloria sibi extorqueatur.

18 *Spiritum*, τὸ πνεῦμα. Id est *animum*, vt suprà, 2.21. ¶ *Agnoscite*, ἐπιγινώσκετε. Id est, tales ducite quales sunt reuera. Vulgata, *Cognoscite*.

19 *Ecclesia*, ἐκκλησίᾳ. Erasmus in annotationibus vertendum potius dicit *Congregatione*: qua in re ab eo dissentio. Apparet enim Apostolum commendare Aquilæ & Priscillæ familiam, quasi sit Ecclesia quædam. alioquin dixisset σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῶν, *cum domo ipsorum*. Quòd autem repetitur apud Ambrosium, & in exemplaribus nonnullis veteris editionis Latinæ *Apud quos & hospitor*, in nonnullis Gręcis codicibus inueni.

20 *Osculo sancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Id est, Sanctè amate inter vos. Petita est autem hæc loquutio vel à consuetudine illa mutuò sese osculandi in salutando, Iudæis magis quàm Gręcis familiari: vel mutuæ osculationis ritu in Cœna Domini, ad summam illam animorum consensionem declarandam: quem ritum disertè declarat Iustinus Apologetico secundo. Vide 2. Cor. 13.12.

22 *Non amat*, οὐ φιλεῖ. Id est, odit & execratur, nempe sciens prudens. quod est peccatum in Spiritum sanctum. Sunt enim apud Hebræos hæc dicendi genera non ἐλαττωτικὰ sed αὐξητικά. Sin verò istud de iis malimus accipere, qui per ignorantiam Christi istud admittant, quod ipsi Paulo antè conuersionem accidit, sese propterea blasphemum appellanti: intelligetur conditio, Nisi resipuerit in horribili illo anathemate quod subiicitur.

¶ *Maran-atha*, μαρὰν ἀθά. Alij codices scribunt vno verbo μαραναθά, quod video eruditis nõnullis placere, quasi vna sit dictio Syriaca, idem declarans atque apud Hebręos חרם [*cherem*,] perperam tamen scripta à librariis, vt alia pleraque peregrina, quum scribendum fuerit *Maharanatha*. Aliis placet duas esse dictiones, nempe מרן [*maran*,] *Dominus*, & אתא [*atha*,] *venit*, sicut legitur in Arabica interpretatione, pro huius vocis expositione, *proscriptus, excisus, anathematisatus à spe Domini*. quam expositionem vt genuinam amplector. Alij etiam tres, nempe מר [*mare*,] *Dominus*, ן finale noster, אתא [*atha*,] venit. Sed quoquo modo legas, non satis aptè consideratur significatio huius vocabuli in hoc loco interpretando, quum potius sit τεχνικῶς accipiendum. Sic enim signatur species extremi anathematis, quia nimirum ea erat eius formula quæ videtur etiam describi Enochi, septimi ab Adamo, verbis, Iudæ 14. quòd qui in eo damnatus esset, Domino quasi in manus citra vllam veniæ spem dederetur. Nam etiam Augustinus epist. 78. interpretatur. *Quousque Dominus veniat*. Hæc est igitur illa tertia species anathematis apud Iudæos vsurpati, quam שמתא [*shematha*] quasi à שם [*shem*] & אתא [*atha*] Talmudistæ, ab ipsa eius denuntiandæ formula, eodem atque Maranatha significatu appellant. Cur enim alioqui Paulus Corinthios lingua peregrina compellaret, nisi vocabulum istud ex Synagoga petitum, Græcis etiam Eccle-

clesiis fuisset familiare, vt Amen, Alleluja, & alia nonnulla, à Græcis Ecclesiis ad Latinas quoque tandem translata? Chrysostomus tamen tertiá hanc speciem videtur anathematis nomine intellexisse, edito tractatu in quo contendit non esse anathemate vtendum in Ecclesia Christiana. Et certè videtur colligi ex historia Achaz Iosue 6. & 7. nihil atrocius esse quàm חרם [cherem] quod ipsum etiam etymon indicat. Sed ad hoc respondetur duas fuisse species anathematis חרם [cherem,] vt ex eo apparet quòd sic quoque significantur res Deo deuotæ, quæ etsi redimi non poterãt, tamen non peribant, sed sacerdotibus cedebant: vt Num. 18. 14. Itaq; commodius quoque videtur distribui excommunicatio in duas species, nempe in נדוי [Niddui] & חרם [cherem.] i. anathema: & rursus anathema, in simplex, & maranatha siue schamatha, quamobrẽ etiam Paulus non contẽtus dixisse anathema, subiecit postea speciei nomen.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν.	24	Gratia Domini Iesu Christi *sit* vobiscum.	23	*Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum.*
Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν.	24	Charitas mea cum omnibu vobis in Christo Iesu. Amen.[5]	24	*Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.*
Πρὸς Κορινθίους πρώτη, ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων διὰ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ καὶ Τιμοθέου.		Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.		*Ad Corinthios prior missa fuit è Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.*

14 *Amen*, Ἀμήν. Id est, ita est. Est enim confirmantis potius quàm optantis: nisi libeat interpretari ἡ ἀγάπη μου μεθ' ὑμῶν, &c. *mea [sit] cum vobis omnibus in Christo Iesu.* sicut solet extremis epistolis, *Vale, & nos ama.*

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Corinthios posterior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.		CAP. I.		CAPVT I.	
ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.	1	PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, vnà cũ sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia.	1	*PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaia.*	Vide huiusmodi salutationum explicationem in superioribus epistolis:
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	2	Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	2	*Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*	
Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως·	3	2 Benedictus *esto* Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater *inquã* ille miserationum & Deus omnis consolationis:	3	*Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus totius consolationis.*	Ephes. 1. 3. 1. pet. 1. 3. 2 Incipit suo more à gratiarum actione, quam tamen præter morem sibi applicat, epistolã inchoans à sui Apostolatus dignitate asserenda, coactus (vt apparet) eorum importunitate qui ipsius despiciendi argumentum ex eius miseriis captabant. Ipse verò respõdet, ita se affligi, vt superent tamẽ consolationes, quarum etiam fontes ostẽdit, nempe Dei patris misericordiam in Christo.
Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.	4	Consolans nos in omni afflictione nostra: vt & ipsi possimus in quauis afflictione *positos* consolari, ea consolatione qua nos ipsos consolatur Deus.	4	*Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra: vt possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur & ipsi à Deo.*	
Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.	5	Nam sicut redundant in nos perpessiones Christi, ita per Christum redũdat etiam *in vos* consolatio nostra.	5	*Quoniã sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christũ abundat consolatio nostra.*	3 Ideo nos cõsolatur Dominus, vt tanto certius possimus alios solari.
Εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν.	6	4 Siue igitur affligimur, pro vestra cõsolatione ac salute *premimur*: siue consolationem percipimus, *consolationem percipimus* pro vestra consolatione, quę efficitur *in vobis* per tolerationem earundem perpessionũ quas & nos perpetimur: & spes nostra firma est de vobis.	6	*Siue autẽ tribulamur, pro vestra exhortatione & salute: siue exhortamur, pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur in tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro vobis.*	4 Negat despici meritò posse cum ærumnas quibus premi solebat, tum consolationes quas à Domino percipiebat, quum maximum ex vtrisque confirmationis argumentum capere possint, ac debeant Corinthij.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Id est, Laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, vt alibi exposuimus. ¶ *Deus ac Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. 24. ¶ *Miserationum*, τῶν οἰκτιρμῶν. Heb. רחמים [rachamim,] id est summè misericors. Hæc enim est emphasis pluralis numeri.

4 *Vt & ipsi*, ἡμᾶς. Legisse videtur Vetus Interpres, καὶ ἡμεῖς. Sed & ita sit vertendus hîc locus, vt intelligatur ἡμᾶς non à posteriore, sed ab anteriore cum verbo δύνασθαι construi. *Ea consolatione*, διὰ τῆς παρακλήσεως. Vulg. *Per exhortationem*, & id quidem malè, quanuis consolatio sit exhortationis species. Sic etiam mox versu 6, malè vertit παρακαλούμεθα, *exhortamur*, pro *consolationem percipimus*.

5 *Perpessiones Christi*, τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ. Id est, Ærumnæ quas ob Christum perpetimur, siue quas in nobis perpetitur Christus, vt Rom. 8. 17. & Col. 1. 24. Quod autem attinet ad παθήματα, de eo diximus Rom. 7. 5. ¶ *Exundat*, περισσεύει. Videlicet in alios oppressos, quos consolor, & qui exemplo, quod in me Christus edit, confirmantur: vt loquitur propheta Psalm. 40. 4.

6 *Siue igitur*, εἴτε δέ. Vulgata, *Siue autem*, sed quum in hoc versiculo sit applicatio cum præcedentibus, necesse est δέ pro οὖν accipere. Multiplex autem & varia est huius loci Scriptura in verborum collocatione, ex quibus variis lectionibus eam delegimus vt simplicissimam quam Syrus &

Arabs interpretes sunt sequuti. ¶ *Affligimur*, θλιβόμεθα. Repetimus hoc verbum, vt & mox verbum παρακαλούμεθα, *consolationem percipimus*, sic postulante sententia, sequuti etiam in eo Syram & Arabicam interpretationem, ellipsi Paulo familiari, vt Rom. 11.6. & infra, 2.10. & 5.13. Quòd si tamē initio huius versiculi expungatur particula δὲ, (quam scripturam in vno manuscripto codice inueni) nihil erit supplendum; sed hæc omnia vsque ad καὶ ἡ ἐλπὶς, &c. *&* *spes*, &c. pendebunt à verbo περισσεύει *abundat*.

¶ *Efficitur in vobis*, τῆς ἐνεργουμένης. Vulgata & Erasmus, *quæ operatur*. Nam actiuè passim vsurpatur in his libris τὸ ἐνεργεῖσθαι, vt Rom. 7.5. & infra, 4.12. & Galat. 5.6. & Iacob. 16. Quòd si tamen repetatur etiam in hoc membro nomen σωτηρίας, vt habet vulgata editio Latina, tum vertendum erit τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, *quæ efficitur in vobis per tolerationem*, id est interueniente toleratione. Nec enim tolerationem præcedit Salus, sed consequitur. Et hæc sententia prorsus est alij similis, Rom. 6.3. ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται.

¶ *De vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. Id est περὶ ὑμῶν. Nam has præpositiones sæpe permutari satis constat apud idoneos etiam auctores. Vulgata & Erasmus, *Pro vobis*.

---

7 Εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.

8 Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.

9 Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ᾽ ἑαυτοῖς, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς.

10 Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται.

11 Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ὑμῶν.

7 Vt qui sciamus vos, sicut cōsortes estis perpessionum, ita etiam *consortes fore* consolationum.

8 5 Non enim volumus vos esse nescios, fratres, afflictionis nostræ quæ nobis euenit in Asia, nos *nempe* supra modū grauatos fuisse supra vires, adeo vt prorsus animi penderemus, etiam quod ad vitam.

9 Sed ipsi apud nos decretū mortis habuimus, ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo suscitante mortuos,

10 Qui ex tanta morte nos eripuit & eripit: in quo speramus nos adhuc etiam ereptum iri:

11 6 Vna conferentib. subsidiariā operam etiam vobis per deprecationē pro nobis, 7 vt donū ex multis personis in nos *collatum*, per multos celebretur gratiarum actione pro nobis.

7 *Scientes quòd sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis.*

8 *Non enim volumus ignorare vos fratres, de tribulatione nostra quæ facta est in Asia, quoniam supra modum grauati sumus supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.*

9 *Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, vt non simus fidentes in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos.*

10 *Qui de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem speramus quoniam & adhuc eripiet.*

11 *Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis: vt ex multarum personis facierum, eius quæ in nobis est donationis per multos gratiæ agantur pro nobis.*

5 Testatur adeò se non pudere illarū afflictionum, vt etiam cupiat earum magnitudinem ab omnibus intelligi, ac suā vicissim, quamuis nondū plenam liberationem.

Rom. 15.30

6 Ne seipsum videatur efferre, omnia tribuit Deo, & simul piorū precibus plurimū tribuere se profitetur.

7 Gloria Dei, finis est afflictionū sanctorum quas proinde pretiosas habere oporteat.

---

7 *Vt qui sciamus*, εἰδότες. Videtur scribendum fuisse εἰδότων potius quàm εἰδότες, sed illud totum, *Et spes nostra*, &c. interiectum est. Et eiusmodi participia Hebræorum verundiis respondentia sæpe in his libris occurrunt.

8 *Afflictiones*, ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περὶ, vt suprà versu 6. sicut in illo Virgilij, *Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa*.

¶ *Adeo vt prorsus animi penderemus*, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. Id est, vt prorsus perplexi & inopes consilij essemus quomodo periculum vitæ euaderemus, quod ad humana videlicet præsidia. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non nouit quomodo sese ex aliqua difficultate expediat: cuius verbi vim auget præpositio ἐξ, vt infrà, 4.8. Vulgata, *ita vt tæderet nos*, sententia non modò non expressa, sed etiam deprauata. Erasmus, *Vt desperauerimus*, à quo verbo libens abstinui.

9 *Sed*, ἀλλά. Erasmus, *Quinetiam*, ἀλλὰ καὶ, quasi amplius aliquid significetur quàm superiore versiculo. Ego verò existimo declarari ab Apostolo quo consilio Deus ipsum voluerit eousque premi. ¶ *Apud nos*, ἐν ἑαυτοῖς. Id est, intus & in animo. Vulgata & Erasmus, *In nobisipsis*.

¶ *Decretum mortis habuimus*, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. Id est, Nobis constitutum & decretum erat mori. Est autem metaphora ab iis sumpta in quos pronuntiatum est capitis iudicium, vt τὸ ἀπόκριμα præcisum mortis decretum declaret, quum alioqui secretionem significet. vt est mors animæ & corporis separationis effectum in Homine. Quibusdam verò placet pro responso seu denuntiatione accipere: quasi præsentia pericula præsentem mortem veluti denuntiarēt: sicut etiam conuertit Vetus interpres. Mihi tamen videtur simplicissima prior interpretatio.

10 *Ex tanta morte*, ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula κατ᾽ αὔξησιν vocat Mortem. Vulgata, *Ex tantis periculis*, non expressa illa amplificatione. Ambrosius videtur legisse ἐκ τηλικούτων θανάτων, *ex tantis mortibus*. quod legit etiam Syrus interpres: Arabs verò ἐκ τοῦ θανάτου, *ex morte*, quod etiam videtur simplicius.

Et eripit, καὶ ῥύεται. Syrus hoc non legit, neque Claromontanus codex, & fortassis hoc redundat.

11 *Vnà conferentibus*, &c. συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν, &c. Vulgata, *Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis*. Erasmus, *Simul adiuuantibus & vobis per deprecationem pro nobis*: ac si scriptum sit, τῇ ὑπὲρ ὑμῶν δεήσει. Sententia verò sic etiam eadem manet. ¶ *Vt donum ex multis*, &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omnium rectè (meo iudicio) annotauit Valla traiectionem articuli: quasi scriptū sit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ἡμᾶς χάρισμα. neque causa erat cur hac traiectione offenderetur Erasmus, cuius simile exemplum occurrit hoc ipso capite, versu 24. vbi scriptum est ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpositionem ἐκ simpliciter ita accipio vt causam instrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apostolus, fore vt quum per multorum deprecationem fuerit è periculis liberatus, (quam liberationem χάρισμα vocat) per multos vicissim agantur gratiæ pro eo beneficio: vnde rectè colligit sese communi Ecclesiæ totius bono affligi solere, vt explicat infrà, 4.15. Ergo προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων. Vulgata, *Ex multarum personis facierum*, manifestè corrupta lectione: quum semel duntaxat scriptum sit προσώπων, vt mihi quidem omnino videatur interpres ad verbum conuertisse *Ex multorum facie*, vel (vt Erasmus quoque perobscurè vertit) *Ex multorum personis*. In quibusdam codicibus legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ. quod & ipsum est admodum obscurum, ac fortassis perperam scriptum est pro ἐν πολλοῖς προσώποις. id est publicè & coram multis: nimirum in publico cœtu. Legit enim Ambrosius *In multorum facie*. Syrus autem interpres pro ἐκ legit ἡ, & mox καὶ διὰ χάριν, ἐὰν impersonaliter, vt ad verbum liceat interpretari, *vt donum in nos [collatum] sit multorum* (id est beneficium multis commune) *& per multos agantur gratiæ pro nobis*.

¶ *Per multos*, διὰ πολλῶν. Castellio vertit *Ingentes gratiæ*, quasi διὰ πολλῶν neutro genere acceptum significet Multis verbis. Græca verò scholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de iis ipsis, à quibus agendæ sint gratiæ, ne hoc posterius videatur redundare, perinde explicarunt ac si

subaudiretur τρόπων, id est multis modis. quæ interpretatio prorsus est violenta.

¶ *Celebretur gratiarum actione*, εὐχαριστηθῇ. Passiuum est hoc verbum, ideóque non potuit nisi verborum ambitu à nobis explicari. Vulgata & Erasmus, *Gratiæ agantur pro dono*. ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Complutensis editio & quatuor vetusti codices scriptum habent, ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis, id est vestro nomine, vel quòd vestris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi videtur huic loco melius conuenire.

---

12 Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστί, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ᾽ ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

13 Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν ἀλλ᾽ ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε· ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε.

14 Καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

15 Καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε.

16 Καὶ δι᾽ ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑφ᾽ ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν.

12 8 Nam gloriatio nostra hæc est, testimonium *videlicet* conscientiæ nostræ, quòd cum simplicitate & sinceritate Dei, non cum sapientia carnali, sed cum gratia Dei versati sumus in mundo, plurimum autem apud vos.

13 Nō enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis aut etiā agnoscitis. spero autem vos etiam ad extremum agnituros,

14 Sicut & aliquatenus agnouistis, nos gloriationem vestram esse, quemadmodum & vos nostra *estis*, in diem Domini Iesu.

15 Itaque hac fiducia prius volui ad vos venire, vt secundam gratiam haberetis:

16 Et per vos transire in Macedoniam, & rursum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

12 *Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quòd in simplicitate & sinceritate Dei, & non in sapientia carnali, sed in gratia Dei, conuersati sumus in mundo, abundantius autem ad vos.*

13 *Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legistis & cognoscitis. spero autem quòd vsque in finem cognoscetis.*

14 *Sicut & cognouistis nos ex parte, quòd gloria vestra sumus: sicut & vos nostra, in die Domini nostri Iesu Christi.*

15 *Et hac confidentia volui prius venire ad vos, vt secundam gratiam haberetis:*

16 *Et per vos transire in Macedoniam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.*

8 Secundo loco aliam calumniam diluit, videlicet quòd homo leuis esset, & cui temere nō esset credendum; quum promisisset se ad eos venturū, nec tamen venisset. Præfatur autem de animi sui simplicitate & sinceritate, quam & ex ipsius præsentis voce cognouerint, & in absentis literis debeant recognoscere, & se porro alium nunquam futurum testatur.

---

12 *Et sinceritate Dei*, καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ. Id est candore, & animi quasi perspicuitate sancta & vera, vt testis est Deus ipse. Cæterùm Syrus & Arabs paulo aliter hunc locum distinguunt, idque (vt mihi quidem videtur) rectius, nempe hoc modo: ὅτι ἐν ἁπλότητι (Arabs addit πάσῃ, id est *integra* siue minimè fucata, vt ab Hebræis accipitur תם [*tam*]) καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφημεν: *quod cum simplicitate & sinceritate, & gratia Dei, ac non cum sapientia carnis versati sumus*, &c. ¶ *Cum gratia Dei*, ἐν χάριτι Θεοῦ. Id est, fretus ea sapientia quam Deus mihi cælitus est gratificatus. Gratiam enim μετωνυμικῶς accipit pro ipso dono: & pro specie posuit genus ipsum, vt apparet ex antithesi. quanuis nihil prohibeat cum sapientia adiūgere reliqua Spiritus dona. ¶ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς, i. παρ᾽ ὑμῖν, vt apud Dem. πρὸς ὑμᾶς ζῶν, apud vos degentibus. Vulgata, *Ad vos*. Erasm. *Erga vos*. Sic accipitur infrà, 3.4.

13 *Quàm*, ἀλλ᾽ ἤ. Id est, ἤ. Sic Plato in Apologia, τίνα ἄλλον λόγον ἔχουσι βοηθοῦντες ἐμοί, ἀλλ᾽ ἢ τὸν ὀρθόν τε καὶ δίκαιον; Syrus legit ἀλλ᾽ ἅ, *sed quæ*. Arabs autem videtur legisse aliud quiddā valde obscurum. ¶ *Quæ legitis*, ἃ ἀναγινώσκετε. Non dissimilis locus occurrit infrà, 3.3. Venustè autem dicit Paulus se non aliud scribere quàm quod legeretur, id est candidè, sincerè & absque vllo fuco scribere: vt eam sinceram simplicitatem probaret quam sibi tribuerat superiore versu. Nam qui tecta aut fucata oratione vtitur, meritò sanè dicitur alia scribere quam quæ leguntur: veluti siqua honesta mulier dicat se non aliam faciem adferre quàm quæ spectatur: quod nō possit ei tribui quæ sese fuco illinat, & quicum (vt inquit ille) facies sua non dormiat. Videtur tamen hæc expositio nimium frigida doctissimo interpreti. Itaque pro ἀναγινώσκετε exponit *recognoscitis*, id est tacito animi consensu vera esse intelligitis: ἐπιγινώσκετε verò, *agnoscitis*, id est vestro consensu approbatis. sicut agnoscere liberos accipitur apud iurisconsultos ἀντὶ τοῦ προσποιεῖσθαι. ¶ *Aut etiam agnoscitis*, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. Id est, aut etiam ipsi iam satis nostis & persuasa habetis, vt Syrus interpres vertit. vt non iam epistolam, sed ipsos eorum animos faciat Apostolus sui illius perpetui candoris testes, quo erga ipsos vsus fuerat. quæ expositio videtur optimè cohærere cum iis quæ subiiciuntur. Nam alioqui quanuis oratio sit animi interpres, tamen non ita difficile est candorem scribendo simulare. Aut, *Agnoscitis*, nempe vt iam antè vobis nota vel saltem iis prorsus respōdentia quæ olim ex me præsente audistis. sicut Basil. 1. epist. testatur se ἐπιγνῶναι, i. agnouisse epistolam à Gregorio profectam, sicut, inquit, quosdam agnoscimus esse quorūdam filios, ex eo quòd parentū vultum referant. Cæterùm in Græcorum scholiorum contextu non legitur hoc mēbrū, sed librariorum incuria prætermissum est, vt ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν, nō vti nos fecimus, *Legendi* verbo, sed *Recognoscendi*. Recognoscimus verò quæ reminiscendo cognoscimus: vnde ἀνάγνωσιν Macrobius repetitam cognitionem interpretatur. Ἐπιγινώσκειν autē accipiunt de simplici cognitione: quasi diceret Apostolus se non alia scribere quàm quorum poterant ipsi Corinthij recordari, aut etiam quæ sponte ipsi scirent & intelligerent, etiamsi nō ea suggereret. Verùm ea interpretatio mihi videtur violenta, nec satis cum præcedentibus & sequētibus cohærere. Vetus interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε, *& cognoscitis*, sublata disiunctiua particula. ¶ *Etiam ad extremum*, ἕως τέλους, i. perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, i. ex parte. Vos, inquit Paulus, quis sim cognouistis aliqua ex parte, vt qui apud vos fuerim tandiu versatus, & ad vos etiam antea scripserim. Spero autē fore vt eundem esse me porro cognoscatis, vt finis respondeat principio.

14 *Gloriationem vestram esse*, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμέν. Nam ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, non αἰτιολογικῶς, pro Siquidem aut Quoniam, vel ex eo apparet quòd in nullis codicibus adscriptum inuenimus punctū post μέρους, sed simplicē tantum distinctionē. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifecisset: Corinthiorū verò, quòd à tali Apostolo tā purè ac sincerè fuerant instituti. ¶ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Sic malo conuertere quàm In die, quia non præcessit ἐσόμεθα, *erimus*, sed ἐσμέν, *sumus*. Diem autem vocat Domini Iesu: siue, vt in aliis codicibus legitur, Domini nostri Iesu Christi, diem illum quo supremus ille iudex sedebit, vt declarat ipse Apostolus Rom. 2.16.

15 *Prius*, πρότερον. Hoc refero ad verbum ἐβουλόμην, vt sit sensus, antea fuisse decretū Apostolo ipsos inuisere Macedonas. Paulò post verò ostendet sese non leuitate aliqua, sed iustis de causis consilium mutasse. Sic enim etiam scribitur hic locus in vetustis codicibus, ἐβουλόμην τὸ πρότερον πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν. ¶ *Secundam gratiam*, δευτέραν χάριν. Id est, alterum hoc beneficium. Græci χάριν interpretantur χαράν, i. *gaudium*, sicut in vernaculo nostro sermone vocamus *vn plaisir* tum beneficium ipsum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur. Erasmus, *Geminam gratiam*.

16 *A vobis*, ὑφ᾽ ὑμῶν. In vno codice scribitur ἀφ᾽ ὑμῶν, *à vobis*, id est à vestra regione.

17 Τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι, ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ;

17 ⁹Hoc igitur quum deliberarem, numqua leuitate sum vsus? aut quæ delibero, secundū carnem delibero, vt sit apud me Etiam & Non?

17 Quum ergo hoc voluissem, numquid leuitate vsus sum? aut quæ cogito, secundum carnem cogito, vt sit apud me Est, & Non?

18 Πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.

18 ¹⁰Imò fidelis Deus *nouit* sermonem nostrum apud vos, non fuisse Etiam & Non.

18 Fidelis autem Deus quia sermo noster qui fit apud vos, non est in illo Est & Non.

19 Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθείς, δι' ἐμοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.

19 ¹¹Nam Dei Filius Iesus Christus qui inter vos per nos prædicatus est, *id est* per me & Syluanum ac Timotheum, non fuit Etiam & Non, sed Etiam fuit in ipso,

19 Dei enim Filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheum, non fuit Est & Non, sed Est in illo fuit.

20 Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναί, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν, τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν.

20 ¹²Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, in ipso *sunt* Etiam, & in ipso *sunt* Amen, ad Dei gloriam per nos.

20 Quotquot enim promissiones Dei, sunt in illo Est, ideo & per ipsum Amen, Deo ad gloriam nostram:

21 Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστόν, καὶ χρίσας ἡμᾶς, Θεός.

21 ¹³Porro qui nos confirmat vobiscum in Christum, & qui vnxit nos, Deus *est*.

21 Qui autem confirmat nos vobiscum in Christū, & qui vnxit nos, Deus.

9 Inficiatione repellit calumniam, & illud quidem in primis quod nonnulli studebant Corinthiis persuadere, Paulum sibi in docendo Euangelio nō constare.
10 Deum ipsū citat testem ac iudicē suæ in docendo vno & eodem Euāgelio constantiæ.
11 Adiungit suos collegas testes quibuscum summò consensu semper idē, id est vnum Christū, docuit.
12 Deniq. summam suæ doctrinæ explicat, omnes videlicet salutis promissiones in Christo esse firmas ac ratas. 13 Huius constantiæ laudem vni gratiæ Dei per Spiritū sanctum tribuit, simúlque concludit non posse de sua & collegarum fide dubitari, quin ipsi Dei Spiritui fiat iniuria, quum sint ipsi sibi optimè conscij.

17 *Quum deliberarem.* βουλευόμενος. Vulg. *Quum voluissem,* βουλόμενος. Eras. *Quum id animo versarem,* διανοούμενος, vel ἐνθυμούμενος. Idem tamen mox vertit βουλεύομαι *cogito,* cum Vetere interprete, quem alioquin frequenter solet reprehendere, quòd copiam affectet minimè necessariam. ¶*Secundum carnem,* κατὰ σάρκα. i. hominum more, qui temere vel commodi sui causa solent polliceri quiduis, & leuiter cōsilium mutare: quod antè significauit vocabulo ἐλαφρίας, à ceruorum leuitate ducto. Aliis placet contraria prorsus sententia exponere, *Secundum carnem,* i. vt homines solent, qui videlicet sine exceptione constituunt quicquid libuit, ideóque sæpe sua spe falluntur: quum sancti nihil soleant decernere nisi addita conditione cuius fit mentio Iac. 4. 15. Sed alteram interpretationem potius amplector. ¶*Vt sit apud me Etiam & Non?* ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ καὶ τὸ οὔ; Id est, Vt aliquid modò affirmem, modò negem? Nam τὸ ναὶ quod conuertimus Etiam, declarat affirmantem sermonem, τὸ οὒ negantem, vt diximus Matt. 5. 37. quam scripturam vt simplicissimam sum sequutus, non modò Veteris Latini interpretis, sed etiam vnius ex vetustis manuscr. codicibus bonę fidei auctoritate confirmatam. Suspicor autem hunc locū fuisse ex similium locorum collatione deprauatum, nempe Matt. 5. 37. & Iac. 5. 12. Eras. igitur repertam in plerisque codicib. scripturam amplexus, nempe ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναί, ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ, vertit *vt sit apud me [quod est] Etiam, Etiā: & [quod est] Non, Non:* quum tamen vt sententia respondeat Apostoli scopo, potius dicendum fuerit, *vt apud me [quod est] Etiam, sit Non, & [quod est] Non, sit Etiam.* Vult enim Paulus eos refutare qui ipsum tanquam inconstantem aut etiam mendacem arguere posse videbantur. Syrus verò eandem illam lectionem sequutus quæ duplicat ναί, & οὔ aliter tamen est interpretatus, quasi videlicet ante ἵνα ᾖ, supplendum fuerit ὅτι δεῖ, *quod oportuerit* (de qua ellipsi diximus sæpe antea, & quidem in primis Ioh. 13. 18) & παρ' ἐμοὶ idem declaret atque *in his quæ deliberaui,* vt sit fundamentum obiectionis quam postea refutat Apostolus, quòd videlicet oportuerit eum in suis dictis & deliberatis constantem inueniri. Arabs etiā similem ellipsin excogitauit, sed supplet ὅτι δεῖ, *quod oporteat,* & pro παρ' ἐμοὶ legit ἐν αὐτῷ *in eo,* nempe Christo, vt sit hæc sententia, Apostolum in eo peccasse videri, quòd id non præstitisset quod se facturum affirmasset, quoniam veros Christi seruos oporteat reipsa præstare, quod sese facturos vel affirment vel negent. Sed planior multo & accommodatior est scriptura quam sum amplexus.

18 *Imò,* δέ. Id est μᾶλλον δέ, vt rectè exposuit Erasmus, quum subiiciatur interrogationi. Sed nihil tamen subaudio inter præcedentem interrogationem & hanc responsionem. ¶*Fidelis, Deus,* πιστὸς ὁ Θεός. Id est verax, & de cuius fide sit nefas dubitare. Est autem in his verbis species iurisiurandi ἐλλειπτικοῦ, quasi Paulus calumniæ depulsionē à persona transferens ad doctrinam, de cuius retinenda auctoritate potissimum laborabat, sic planè scripserit, Testis est mihi Deus ipse fidelis & omni exceptione maior. Vel, (qua in re etiam auctorem habeo Arabem interpretem) *Nouit* Deus fidelis *testis,* me vobis eandem veritatem constāter prædicasse. Vocat enim τὸν λόγον Paulus *prædicationem Euangelij,* non autem quod antea decreuerat, vt putauit Erasmus.

16 *Non fuit Etiam & Non,* οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, Id est, non fuit varius & inconstans, sed prorsus idem. Iesum autem Christum appellat ipsam Euangelij siue de Christo prædicationē. Vulg. *Non fuit in illo Est & Non,* deprauatè. Nam *In illo,* irrepsit ex sequēte versiculo. In duobus autem codicib. pro ἐγένετο legimus ἦν, quam lectionem sequutus est Vetus interpres, eadem manente sententia. ¶*Sed etiam fuit in ipso,* ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id est, idem semper & vnus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deum necessario pertinet, cuius Filius est ipse Christus, constantissima Patris veritas.

20 [*Sunt*] *Etiam in ipso,* ἐν αὐτῷ τὸ ναί. In ipso videlicet vnico Christo proponuntur exhibendæ ac præstandæ cōstante ac inuariata ratione. Nec enim possumus Deo aliter quàm in hoc vno Filio placere, ac proinde promissionū participes fieri. ¶*Et in ipso] [sunt] Amē,* καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. i. Et in ipso sunt exhibitæ ac completę, quum ille videlicet munere suo defunctus, & sibi & nobis hæreditatem illam cælestem creuerit. Itaq. τὸ ναὶ ad promittentem refero, qui Christum vt vnum certúmque promissionum scopum proposuerit: τὸ ἀμὴν verò ad Christum ipsum qui illas impleuerit, vt nobis quoque ratæ fuerint. Nam τὸ ναὶ spondentis est, τὸ ἀμὴν verò ratum habentis quod dictum est aut factum. de quo diximus 1 Cor. 4. 16. Sicut tamen nimium arguta videbitur hęc distinctio, non incommodè dixerit Apostolū, Hebręorum more, & emphaseos causa bis idem dixisse, diuersis tamen linguis, vt in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ita legit, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμήν, *ideo & per ipsum [sit] Amen,* quod etiam in vno Græco exemplari scriptum inuenimus. & eam quoque sequutus Arabs supplet verbum *Præstatur.* ¶*Ad Dei gloriā,* τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν. i. Vt Deo cedat gloria, vt Græca scholia rectè exponunt. Sed hæc traiectio videtur paulò obscurior in Latino sermone, si cum Vetere interprete & Erasmo conuertamus ad verbum, *Deo ad gloriam.* Reperio autem in omnibus codicibus Græcis distinctionē additam post ἀμήν, vt τῷ Θεῷ commodè non possit cum præcedentibus connecti. quod tamē faciendum est, si Veterem interpretem sequamur. ¶*Per nos,* δι' ἡμῶν. Id est, Vt per nos, Euangelij videlicet ministros, Dei gloria in Christo patefiat. nisi malimus, eâdem tamen manente sententia, hoc cōnectere cum præcedentibus. sic enim omnes promissiones sunt Etiā & Amen in Christo, vt ad hoc ipsum beneficium nobis applicandum Deus ministrorum opera vtitur. Vulgata. *Nostram,* id est ἡμῶν, sublata præpositione, quod non placet.

21 *Qui nos confirmat vobiscū,* ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc distinctio ostendit de quibus dictū sit δι' ἡμῶν, i. *per nos,* superiore

22 Ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.

22 Qui etiam obsignauit nos, deditque arrhabonem Spiritus in cordibus nostris.

22 Qui & signauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.

23 Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.

23 Ego verò testem Deum inuoco in animam meam, me *idcirco* nondum venisse Corinthum, vt vobis parcam.

23 Ego autem testem Deū inuoco in animam meā: quòd parcens uobis, non ueni ultrà Corinthum.

24 Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.

24 Non quòd dominemur vestræ fidei, sed *quòd* administri simus gaudii vestri. nam fide statis.

24 Non quia dominamur fidei uestræ, sed adiutores sumus gaudij uestri. nam fide statis.

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

1 Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς.

1 Hoc autem mihi faciēdum iudicaui, ne rursus ad vos cum tristitia veniam.

1 Statui autē hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia uenirem ad uos.

2 Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;

2 Nam si ego tristitia vos afficiā, quis est qui exhilaret me, nisi is ipse qui tristitia afficitur ex me?

2 Si enim ego cōtristo uos: & quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me?

3 Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτό, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν· πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐμὴ χαρά, πάντων ὑμῶν ἐστιν.

3 Et hoc ipsum vobis [illegible] ne, quum venero, tristitiam [illegible] piā ex iis de quibus oportebat me gaudere: confisus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium vestrum *gaudium* esse.

3 Et hoc ipsum scripsi [illegible] quum ueni[illegible] super tristi[illegible] de quibus oportuerat me gaudere: cōfidens in omnibus uobis. quia meū gaudiū, omnium uestrum est.

4 Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.

4 Nā ex multa oppressione & anxietate cordis scripsi vobis, per multas lacrymas: non vt tristitia afficiamini, sed vt cognoscatis charitatē quā habeo abundantissimam erga vos.

4 Nā ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi uobis per multas lacrymas: non ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam abūdantius in uobis.

22 Arrhabonem, ἀρραβῶνα. Hebræi, à quibus Græci hoc vocabulum sumpserūt, ערבון vocant id omne quo dato confirmatur promissio. ideo Vetus interpres pignus conuertit. Sed arrha siue arrhabo peculiariter dicitur pars aliqua persoluta pretii in venditione interueniētis, vt fides fiat reliquæ persoluēdæ summæ. Trāslatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritus dona, ac præsertim fidem, quæ ipsos reddat venturæ salutis securos.

23 Ego verò, ἐγὼ δέ. Hinc oportuit auspicari secundum caput. In animam meam, ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. Id est in meum caput, siue vitæ meæ periculo. Nam in vero iureiurando Deus non tantùm vt testis, sed etiam vt vindex aduocatur, sicut diximus 1. Cor. 15. d. 31. Sic apud Hebræos additur נפשׁי. Castellio interpretatur Testem animi mei, id est sententiæ siue voluntatis: quàm rectè, ipse viderit.

24 Dominemur, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, id est τῆς ὑμῶν πίστεως, vt suprà, 1. c. 11. Eras. Dominemur vobis *nomine* fidei, quasi subaudiatur ἕνεκα, vt vitetur traiectio articuli. Sed hoc planè est violentum. Cæterùm hoc addidit Paulus, quòd alioquin videri posset nimiū imperiosè loquutus: quasi dicat, Quod autē dixi me idcirco nō venisse vt vobis parcerem, sic accipite non quasi pro meo iure possim apud vos quiduis in religione & cōscientiis vestris obstringendis vel relaxandis, sed quia sum Dei administer ad vos consolandos & erigendos. Castellio, Nō quòd vobis fiduciam derogemus, sed cōsulimus vestro gaudio. Obsecro verò quid est summa impudentia quiduis audere in interpretando, si hoc non est? Gaudii, τῆς χαρᾶς. Gaudium ac pacem conscientiæ cuius Deum facit authorem, se verò administrum cum collegis, tacitè opponit tyrannico terrori: simúlque proprium Euangelii finem designat.

IN CAPVT II.

1 Cum tristitia, ἐν λύπῃ. id est tristitiæ causam vobis adferens. quod futurum erat si prius ad eos venisset quàm resipuissent, sicut ab ipso fuerant admoniti priore epistola, cuius etiam respectu addidit particulam πάλιν. Priorem enim epistolam mittens, quodammodo ad eos venerat.

2 Quis est, καὶ τίς ἐστιν. Vulg. & Eras. Et quis est. Ego verò existimo καὶ prorsus περιττεύειν. Hic enim est sensus, Cōstitui omnino ita ad vos venire vt nullā vobis rursus adferā tristitiæ occasionē. Nā si vos affecerim molestia, quis supersit qui me exhilaret? Vos enim ii vni estis ex quibus nūc possim voluptatem capere: quibus iterum molestia affectis, nō est quòd aliunde gaudium sperem. Sed singulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ, tacitè (vt ex sequentibus apparet) eum designans quem iusserat tradi Satanæ: nunc autem in primis sibi conciliatum cupit, quòd eū resipuisse intellexisset. Quòd siquis velit seruare particulam καὶ, ita explicanda est vt ET in illo Vergilii versiculo, - & quis nomen Iunonis adoret Præterea?

3 Hoc ipsū, τοῦτο αὐτό. Illud ipsum nēpe quod illi ac vobis molestiā attulit. Hoc enim ad priorē epistolā referendū est, qua illū iusserat tradi Satanæ. Itaque ἔγραψα nō cōuerti scripserā, sed scripsi: nec ἐλθών, quū venissem, sed, quū venero, cū Vetere inter. nec λύπην ἔχω. tristitiā caperē, sed tristitiā capiā. Tristitiā cap. λύπην ἔχω. Vulg. Tristitiā super tristitiā habeā, λύπην ἐπὶ λύπῃ ἔχω, quod existimo (perīde vt Eras.) trāslatū esse ex Phil. 2. d. 27. quāuis ita legerim in Cōpl. editione, & alio quodā codice vetusto. Cōfisus, πεποιθώς. Quia, inquit, omnino sperauī fore vt quod mihi displicere intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse cōmunia.

Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ᾽ ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς.	5 Quòd siquis tristitiam attulit, non mihi tristitiam attulit, sed quadantenus, ne *illum* aggrauem, vobis omnibus.	5 *Siquis autē cōtristauit, non me contristauit, sed ex parte, ut non onerem omnes uos.*
Ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων.	6 Sufficit istiusmodi *homini* ista obiurgatio à pluribus *profecta.*	6 *Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus:*
Ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.	7 Vt econtrario potius vos ei condonetis, *eumque* consolemini, nequo modo redundante tristitia absorbeatur *vir* huiusmodi.	7 *Ita ut econtrario magis donetis & cōsolemini, ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.*
Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.	8 Quapropter precor vos vt ratam faciatis in illum charitatem.	8 *Propter quod obsecro uos ut confirmetis in illū charitatem.*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.	9 Nam in hunc finem etiam scripsi, vt cognoscerem probationē vestri, *id est* an ad omnia obedientes sitis.	9 *Ideo enim & scripsi uobis, ut cognoscam experimentum uestrum, an in omnibus obedientes sitis.*
Ὧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ ἐγώ· καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι, δι᾽ ὑμᾶς, ἐν [illegible] μὴ πλεονεκτηθῶμεν [illegible] τοῦ Σατανᾶ.	10 Cui verò condonatis, & ego *condono.* nam & ego siquid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci,* in cōspectu Christi, vt ne occupemur à Satana.	10 *Cui autē aliquid donastis, & ego: nam & ego quod donaui, siquid donaui, propter uos, in persona Christi, ut non circumueniamur à Satana.*
Οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.	11 Non enim illius machinationes ignoramus.	11 *Non enim ignoramus cogitationes eius.*

5 Tristitiam attulit, λελύπηκεν. Vulg. Contristauit. Eras. Dolore affecit. Ego illo modo malui interpretari, quia casum non habet adiunctum. Non mihi tristitiā attulit, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν. Quidam subaudiunt μόνον, tantùm, interpretatione nō modò violenta, (vt ego existimo) sed etiam minimè omnium apposita. Neque enim in eo versatur Paulus vt incestuosi illius scelus exaggeret, (quod sanè faceret si non se duntaxat, sed totam Ecclesiam diceret ab eo tristitia affectam) sed contrà quantum potest illum subleuat ac consolatur post resipiscentiam. Primùm igitur quod simpliciter verum erat, quasi dubitans & sub conditione exprimit, Siquis, inquiens, tristitiam attulit. Deinde se ab eo negat vllo dolore affectum: quasi dicat perinde abstersam esse illam omnem molestiam acsi nunquam illam sensisset, quia nimirum ille resipuerat: sicut dicit Dominus fore vt iniquitatum nostrarum amplius non recordetur. Sed quadantenus, ἀλλ᾽ ἀπὸ μέρους. Mecum, inquit Paulus, nullum est amplius ipsi negotium: superestis vos, quos omnes sanè offendit. Sed hoc quoque Apostolus emollit, addens ἀπὸ μέρους, id est quadantenus, seu propemodum. Ne, inquit, aggrauē: id est ne iam per se grauato onus adiiciam, quod potius detractum cupio. Sic Chrysost. hunc locum simpliciter ac dilucidè interpretatur: vt planè mirer quosdam maluisse nouis & violentis eclipsibus totum hunc locum conturbare. Vulg. & Eras. Sed ex parte, nimium obscurè, sed multo tamen rectius quàm Castellio, qui nuper hunc versiculum sic est interpretatus, Quòd siquis contristauit, non me contristauit nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem. quasi pro ἀλλὰ scriptum sit εἰ μὴ, & in ἐπιβαρῶ abundet præpositio. Nam cum plerisque communem habet tertium errorem, quòd videlicet ἐπιβαρῶ cōiunxit cum πάντας ὑμᾶς, quum hoc verbum soleat potius tertio casui adiungi: sitque hoc in loco, (vt mihi quidem videtur) adhibita distinctione quasi parenthesi secludendum, vt πάντας ὑμᾶς cohæreat cum λελύπηκεν. Excusari tamen illa constructio poterat, eo quòd Paulus idem verbum coniunxit cum quarto casu, 1. Thess. 2. b. 19, & 2. Thes. 3. b. 8.

7 Vt econtrario, ὥστε τοὐναντίον. Id est, Vt pro eo quòd antea illum seuerè vlti estis, nunc illi condonetis: pro eo quòd in summam tristitiam coniecistis, nunc illum contrà consolemini. Sunt enim hæc prorsus cōtraria. Itaque malui cum Vetere interprete conuertere E cōtrario, quàm cum Erasmo, E diuerso. Hoc enim vrget Paulus, vt Corinthii in illo recipiendo non minus sint clementes quàm in eiiciendo fuerant seueri. Redundante, περισσοτέρᾳ. Vulg. Abundantiori. Eras. Immodico. Vide Matth. 5. f. 37.

8 Ratam faciatis, κυρῶσαι. Id est, vt me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti, sicut publico Ecclesiæ iudicio fuit eiectus. Nam τὸ κυροῦν ratam & authenticam confirmationem declarat, vnde factū vt is à cuius authoritate pendet aliquid, à Græcis dicatur eius rei κύριος. Hinc κύριαι ἀρχαὶ, id est αὐτοκρατορικαί, ad quas proculdubio respexit Paulus suprà, 1. d. 14. Erasmus, longa periphrasi, nec satis expressa, Efficite vt valeat in illum charitas. Allusit enim Paulus ad iudiciorum morem: quo modo etiam accipiendum est verbū παρακαλῶ. Vocant enim Græci παρακλήτους quos Latini aduocatos, eos nimirum qui præsentiam suam amico commodabant.

Vide Gal. 3, 15.

9 In hunc finem, εἰς τοῦτο. Vulg. Ideo. Eras. In hoc.

10 In conspectu Christi, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. Id est verè & ex animo, quasi inspectore Christo, vt diximus Luc. 1. a. 6. vel Propter Christum. sic enim etiam accipitur לפני apud Hebræos, vt exposuimus suprà, 1. c. 11. Vel fortassis rationem habuit supremi illius iudicii in quo futurum sit vt Christus hanc condonationem ratam habeat. Vulg. In persona Christi, id est Christi nomine ac vice, vt explicat Ambrosius. Mihi prima expositio videtur simplicissima. Ne occupemur, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. Πλεονεκτεῖν dicitur μεταβατικῶς qui per auaritiam aliena, vel vel vi fraude, denique malis artibus occupat. Itaque non ineptè etiam Vetus interpres cōuertit, Vt ne circumueniamur, quanuis non satis expressé.

11 Machinationes, τὰ νοήματα. Id est nefanda consilia, & sceleratam voluntatem, vt Hebræi vtuntur vocabulo מזמות: ideo malui machinationes interpretari quàm cogitationes, cum Vetere interprete & Erasmo.

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου·	12 Porro quum venissem Troadem ad *prædicandum* Euangelium Christi, etiamsi ostiū mihi apertum erat per Dominū, non habui relaxationem *in* spiritu meo, eo quòd non inuenissem Titum fratrem meum:	12 *Quum uenissem autem Troadē propter Euāgeliū Christi, & ostiū mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quòd nō inuenerim Titum fratrem meum:*
Ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.	13 Sed quum illis valedixissem, abii in Macedoniam.	13 *Sed ualefaciens eis, profectus sum in Macedoniam.*
Τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι᾽ ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.	14 Deo autem gratia, qui facit vt semper triumphemus in Christo: & odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.	14 *Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.*
Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις·	15 Nam Christi bona fragrantia sumus Deo, in iis qui seruantur, & in iis qui pereunt:	15 *Quia Christi bonus odor sumus Deo in ijs qui salui fiunt, & in ijs qui pereunt:*
Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός;	16 His quidem, odor mortis ad mortem: illis verò, odor [illegible] ad vitam. & ad hæc quis [illegible] neus?	16 *Alijs quidē odor mortis in mortem, alijs autē [illegible] in uitam. & [illegible] idoneus?*
Οὐ γάρ ἐσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ᾽ ὡς ἐκ Θεοῦ, κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.	17 Non enim, vt plerique, cauponamur sermonem Dei, sed vt ex sinceritate, sed vt ex Deo in conspectu Dei, de Christo loquimur.	17 *Non enim sumus sicut plurimi, adulterātes uerbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, corā Deo, in Christo loquimur.* Infrà, 4. a. 2.

12 Ad *prædicandum* Euangelium, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Id est, ad annuntiandum Christum. Erasmus perobscurè, In Euangelium Christi. Elicitur autem etiam ex hoc loco, priorem epistolam non esse datam Philippis, sed Ephesi. Nam alioqui recessisset à Corinthiis, veniens Philippis Troadam: nec dixisset, veni, sed redii in Macedoniam. Etiamsi, καὶ. pro καίπερ, vt postulat ipsa sententia, & ostendit quoque mutatio constructionis. Spiritu meo, τῷ πνεύματί μου. Id est animo meo, siue apud me. vt exposuimus 1. Cor. 2. c. 11. & alibi sæpe.

13 Quum illis valedixissem, ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Eras. Dimissis illis, impropriè. Dimittimus enim eos quibus abeundi facultatem facimus: hic verò Paulus ipse discedit. Vide Mar. 6. f. 46. Deinde videtur ex hoc verbo elici posse, Paulum nonnisi constituta Ecclesia, aut certè additis mandatis, Troade discessisse. Vulg. barbarè, Valefaciens eis.

14 Qui facit vt semper triumphemus, πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulg. Qui semper triūphat nos, impropriè & perobscurè. Nam triumphari poetis, præsertim Latinis, dicuntur qui ignominiæ causa in triumpho ducuntur: & captiuos dicitur Græcis dux victor θριαμβεύειν, id est de illis triumphare. Hîc verò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur forma coniugationis Hiphil. Erasmus, Qui semper triumphat per nos: ne sic quidem propriè expressa Pauli sententia, Deo potius gratias agentis quòd ipse in eo triumphet: vti solent legati & milites participes esse ducis triumphi: sicut Erasmus ipse in annotationibus rectè exposuit. Sed eam expositionem hausit ex Hieronymo ad Hedibiam, quæst. vndecima. vbi alia adfertur multo ineptior, nempe, Qui triumphat de nobis. Quæ verò de odore subiiciuntur, respiciunt Sacerdotum vnctionem, & sacrificiorum suffitus.

16 Odor mortis, ὀσμὴ θανάτου. Odorem mortiferum essem interpretatus, vt etiam paulò post ὀσμὴν ζωῆς, odorem vitalem, ex Hebræorum idiotismo, nisi duæ rationes obstitissent, quas lectori relinquo æstimandas. Vna, quòd si ita verteris, videbitur redundare εἰς θάνατον, in mortem, & εἰς ζωὴν, in vitam: aut certè non magnum pondus addere sententiæ, quum odor mortifer & vitalis ab effectu dicatur. Altera, quòd in vno codice & apud Clementem lib. Pæd. 2, scriptū inuenerim ὀσμὴ ἐκ θανάτου, odor ex morte, & ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, odor ex vita. Fortassis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte, in eorum exitium qui mortē Christi tantùm vt mortem considerabāt, quibus erat vel stultitia, vel offendiculum: aliis verò odor vitæ ad vitam, qui vitam in hac morte propositā amplectebātur. Et egregia est Nysseni de hac re sentētia, [illegible]. Sciendum est tamen, Euangelium non perimere quenquam, sed Euangelii contemptum. Idoneus? ἱκανός: Vide Matth. 3. c. 11. In veteris editionis codicibus corruptè legitur, Quis tam idoneus: pro Quisnam idoneus, vt rectè (meo quidem iudicio) coniecit Erasmus.

17 Non enim, οὐ γάρ. Connectenda est causalis particula non cum proximo epiphonemate, quod veluti interiectum fuerat, sed cum iis quæ de se dixerat versu 14 & 15. quod Græcus scholiastes non animaduertens, multum hic laborat. Cauponamur, ἐσμὲν καπηλεύοντες. Id est, callidè & auarè, minus denique sincerè tractamus. vt Apostolus ipse explicat infrà, 4. a. 2. Caupones enim, quos in vernaculo sermone *regratatores* vocamus, infames semper & sordidi sunt habiti, sicuti & mangones: quòd merces adulterēt, & quibusuis artibus lucrū captēt. Ideo vocat Horatius perfidos & malignos. Sed & Græci καπήλους appellāt à corrūpendo vino. quò fortassis allusit Martialis in illo versiculo, Non potes, vt cupias, vendere caupo merum. Hinc καπηλεύειν pro decipere, & ad quæstum abuti. quanuis mihi quidem videatur Apostolus in metaphora illa ab vnguentis pretiosis sumpta persistere. nam quia pretiosa erant, & aduehebantur ex longinquis regionibus, in his adulterandis magnæ erāt & lucrosæ mercatorū imposturæ. Ideo Vetus interpres καπηλεύοντες vertit adulterantes, rectè quidem, sed non seruata metaphora: à qua non abhorruit Ennius iis versiculis quos citat Cicero lib. Offic. 1, Nec mi aurum posco, nec mi precium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes. Eiusmodi homines quos hodie vocāt

ſanctam catholicam Eccleſiam Romanam, Nāzianz. eleganter vocat χριστοκαπήλους καὶ χριστεμπόρους. Vt ex ſinceritate, ὡς ἐξ εἰλικρινείας. Vulg. Ex ſinceritate, ſublata particula ὡς, quam tamen minimè puto otioſam, ſed eam eſſe potius quam Hrebæi vocant כף אמיתות, i. caph veritatis: nimirum quæ non ſimilitudinem, ſed veram congruētiā declaret, veluti infrà, 3.d.18, καθάπερ. & quū dicit Iohannes, Vidimus gloriam eius vt vnigeniti à Patre, cap.1.b.14. Neque eſt imperfecta oratio, vt putauit Eraſmus, ſed cohærent iſta cum verbo λαλοῦμεν. & ἐπιτηδεύοντες accipio pro καπηλεύομεν. Cæterùm quid ſit τὸ εἰλικρινές, pulchrè declarat Baſilius ἐν ὅροις κατ᾽ ἐπιτομήν, quæſtione 264, & nos expoſuimus ſuprà, 1.c.12. De Chriſto loquimur, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Vulg. In Chriſto. Eraſ. Per Chriſtum. Ego puto Euangelicæ prædicationis materiam ſignificari, eámque tam pretioſam vt adulterare ſit prorſus nefas. Sic apud Hebræos, אשיחה בעלילותיך, id eſt In facinoribus diſſeram, vt Pſal. 77.c.13. in qua phraſi ב ponitur pro על.

Κεφάλαιον γ΄.

1 ΑΡχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; εἰ μὴ χρῄζομεν, ὥς τινες, συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;

2 Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων.

3 Φανερούμενοι ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ᾽ ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ᾽ ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

4 Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

5 Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ᾽ ἑαυτῶν λογίσασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ᾽ ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ·

CAP. III.

1 INcipimus rurſus noſipſos commēdare? num egemus, vt nonnulli, commendatitiis epiſtolis apud vos, aut à vobis commendatitiis?

2 Epiſtola noſtra vos eſtis, inſcripta in cordibus noſtris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus:

3 Dum palàm fit vos eſſe epiſtolam Chriſti ſubminiſtratā à nobis, inſcriptam non atramento, ſed Spiritu Dei viui: nō in tabulis lapideis, ſed in carneis tabulis cordis.

4 Fiduciam autem huiuſmodi habemus per Chriſtū apud Deum.

5 Non quòd idonei ſimus ex nobiſipſis ad cogitandum quicquam, velut ex nobiſipſis: ſed quòd idonei ſumus, *id* ex Deo eſt:

CAP. III.

1 *INcipimus iterum noſmetipſos commendare? aut nunquid egemus, ſicut quidā, commendatitiis epiſtolis ad uos, aut ex uobis?*

2 *Epiſtola noſtra uos eſtis, ſcripta in cordibus noſtris, quæ ſcitur & legitur ab omnibus hominibus:*

3 *Manifeſtati quòd epiſtola eſtis Chriſti, miniſtrata à nobis, & ſcripta nō atramento, ſed Spiritu Dei uiui: nō in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus.*

4 *Fiduciam autem talem habemus per Chriſtum ad Deum.*

5 *Non quòd ſufficiētes ſimus cogitare aliqd à nobis quaſi ex nobis: ſed ſufficientia noſtra ex Deo eſt:*

IN CAPVT III.

1 Incipimus, ἀρχόμεθα. Scripta eſt epiſtola nomine Pauli & Timothei. quibus etiam tertius Syluanus adiunctus eſt ſuprà, 1.d.19. ideo (vt opinor) pluralem numerum vſurpauit, ſicut, quum de ſe vno propriè diſſerit, ſingularem adhibet. quod in hac epiſtola notādum eſt, & aliis aliquot communi nomine ſcriptis. quāuis hæc obſeruatio non ſit perpetua.

2 Epiſtola noſtra, ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν. Tota hæc tranſlatio lepida eſt ac venuſta. ac mihi quidem videtur Apoſtolus in vtraque ad Corinthios epiſtola floridum etiam quoddam dicendi genus ſectatus, vt cornicum (quod aiunt) oculos cōfigeret. Eſt autem hæc ſentētia, Quòd nos videmur tam magnificè efferre, extra omnē ſuſpicionem eſt adulationis, aut ambitioſæ vanitatis. Nam neque neceſſe eſt vt aliorū, nedum noſtris literis vobis commendemur, neque à vobis vllam apud alios commendationem venamur. Vos ipſi quales nūc eſtis per Chriſtū noſtro miniſterio effecti, nobis eſtis inſtar epiſtolæ ab omnibus lectæ & intellectæ, qua & ipſi vobis & aliis rurſum per vos cōmendamur. Hæc eſt eius loci ſententia. ſed meminerimus Apoſtolum cum ſuis collegis ſenſim à perſonarum cōmendatione ad rei ipſius, i. ad miniſterii Euāgelici præſtantiam cōmendandam delabi.

3 Dum palàm fit, φανερούμενοι. Hoc connectendum eſt cum verbo ἐστέ, id eſt cum ſuperioris verſiculi initio. Eraſ. Dum declaratis. Vetus autem interpres, Manifeſtati, obſcurius quidem, ſed fidelius. Eſt enim paſſiuè accipiendum hoc participium, non actiuè. Et iam antea admonuimus huiuſmodi participia Hebræis infinitis quæ gerundia vocamus, reſpōdere: ita tamen vt ſæpe nulla caſus habita ratione apud Paulum vſurpentur.

Subminiſtratam à nobis, διακονηθεῖσα ὑφ᾽ ἡμῶν. Id eſt, cui veluti ſcribendæ operam noſtram impendimus, quaſi fuerimus Domini ſtilus quo fuiſtis inſcripti. Dei viui, Θεοῦ ζῶντος. Addi ſolet hoc epitheton Deo tāquam vitæ authori. Hîc verò tacita ſubeſt antitheſis virtutis Dei viuificæ ad regenerandos animos, cum atramento quo ſcribuntur quidem epiſtolæ, ſed ita vt vim intelligendi quæ ſcripta ſunt, lectori non conferat.

In tabulis lapideis, ἐν πλαξὶ λιθίναις. Alludit ad Legem cuius in lapideis tabulis perſcriptæ miniſter fuit Moſes. Adumbrabant autem lapideæ tabulæ humani ingenii ſummam duritiem, à qua cor hominis non regenerati lapideum denominatur Ezech. 11.c.19, & 36.f.26, cui opponitur cor carneum, nō quod in carne verſetur (vt accipi ſolet hoc epitheton, quando caro ſpiritui opponitur) ſed econtrario, quod vi Spiritus Dei factum eſt mollius, vt in eo, tanquam nouis tabulis, poſſit Euangelii gratia inſculpi, ſicut prædictū eſt Iere. 31.c.31. Et hæc cauſa eſt cur Euangelium ſit potentia Dei ad ſalutem, Lex verò non item. Nam alioquin non minus eſt nobis impoſſibile credere quàm Legem præſtare. Sed illud datur per Spiritus efficaciam cum prædicatione coniunctā, quia fides eſt ex auditu eorum quibus datum eſt vt credant: iſtud verò nunquam datur, quia vult patefieri iuſtitiam ſuam Deus in tribuenda indignis miſericordia: ſicut ſcriptum eſt, Credidit, & imputatum eſt ei ad iuſtitiam, vt mox dicemus.

4 Fiduciam habemus, πεποίθησιν ἔχομεν. Id eſt, hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de noſtri miniſterii dignitate ac fructu. Apud Deum, πρὸς τὸν Θεόν. Vulg. Ad Deum. Eraſ. Erga Deum. Vide ſuprà, 1.c.12. 5 Sed quòd idonei ſumus, ἀλλ᾽ ἡ ἱκανότης ἡμῶν. Id eſt, quòd apti & accommodati ſimus ad tantā gratiā aliis etiā impertiēdā. Ad verbū, Idoneitas noſtra, ſiue aptitudo, ſi ſic loqui liceat. Vulg. Sed ſufficientia noſtra. quā interpretationē arripuerūt Sophiſtæ, vt fingerēt aliquē eſſe in homine nō regenerato

generato facultatem ad bonum, ſed ita infirmam vt niſi à Deo adiuuetur, non ſufficiat. Mira verò non tantùm ignorantia, ſed etiam impudentia, hoc ipſum audere vſurpare ad eripiendā Deo gloriæ ſuæ partē: quod idcirco ſcripſit Apoſtolus ne non omnia Dei gratiæ tribuere videretur. Illis verò vno verbo reſpondemus cum Apoſtolo, Quid habes quod non acceperis? Quod dictum ſi audeant ad naturæ dotes transferre, illos ego (vt apertè Pelagianos) ad Auguſtinum relego.

6 Ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος· τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ.

7 Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὴν καταργουμένην,

8 Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;

9 Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως, δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.

6 Qui etiam fecit vt idonei eſſemus miniſtri noui Teſtamēti, non literæ, ſed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem viuificat.

7 Quòd ſi mortis miniſterium literis informatum in ſaxis, fuit glorioſum, adeo vt non poſſent intueri filii Iſrael in faciem Moſis, propter gloriam vultus eius, quæ abolenda erat,

8 Quî nō potius miniſterium Spiritus erit glorioſum?

9 Nam ſi miniſterium cōdemnationis *fuit* glorioſum, multo magis miniſterium iuſtitiæ abundat gloria.

6 *Qui & idoneos nos fecit miniſtros noui Teſtamenti, nō Literæ, ſed Spiritus. Litera enim occidit, Spiritus autem uiuificat.*

7 *Quòd ſi miniſtratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita ut non poſſent intendere filij Iſrael in faciem Moyſi, propter gloriam uultus eius, quæ euacuatur,*

8 *Quomodo non magis miniſtratio Spiritus erit in gloria?*

9 *Nam ſi miniſtratio damnationis gloriæ eſt: multo magis abundat miniſterium iuſtitiæ in gloria.*

6 Non literæ, ſed Spiritus, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. De litera & Spiritu abundè diximus Rom. 2.v.29, & 7.v.6. Hîc quidē res ipſa oſtendit literam vocari Legē cuius miniſter fuit Moſes, Euangelium autē vocari Spiritum quē attulit Chriſtus, deditque Apoſtolis, ac miniſtris Verbi per quos Eccleſiā ædificat. Neq; enim melius potuit Paulus Euāgelii dignitatem apud Corinthios aſſerere quàm ſi indicaret ſe excellentioris doctrinæ miniſtrū eſſe quàm fuiſſet ipſe Moſes, quatenus quidē Chriſto opponitur. Sed cur Legē vocat literā? nēpe quia lapideis tabulis inſculpta primùm fuit, vt explicat Apoſtolus ſequenti verſiculo: deinde quòd Moſes nihil aliud quàm lapidibus inſculptam tradere potuit, cor autem ne ſuum quidem, nedum aliorum potuit hac ratione immutare. Euangelii verò ſubſtantia eſt is ipſe qui attulit illud in mundum, nempe Chriſtus, qui deinde illud tradidit Apoſtolis, ipſorū cordibus inſcriptum: vt ipſi viciſſim tum voce tum ſcriptis illam eandem gratiā cum aliis communicarent, Spiritu Dei per eos agente. Dicam apertius: Lex, audientium reſpectu, non maiorem vim habet quàm ſcriptū aliquod per ſe omnis virtutis expers, niſi apud eos à quibus intelligi ac præſtari poſſit. Eiuſmodi verò facultatem quum Lex in nobis non inueniat, ſed contrarias potiùs tenebras, & animū prorſus ei repugnantem, ideo nihil aliud quàm externa prædicatione docet quid flagitet, quid prohibeat Deus: noſtrum autem illud vitium non modò non emendat, ſed etiam auget. vnde præceps eſt ad mortem ſaltus, niſi aliunde remedium petatur. At Euangelium, ſeu nouum fœdus, quatenus Legi opponitur, dicitur Spiritus, multas ob cauſas: primùm propter veteres ceremonias temporarias & in rebus craſſis & corporeis poſitas, ſi in ſeſe conſiderētur: deinde, (quæ cauſa potiſſimùm æſtimanda nobis eſt in hoc loco) quia materia, argumentū, miniſter denique Euangelii eſt Ieſus Chriſtus, nō iam docens quid facere, quid fugere oporteat, (quod Legis officium eſt) ſed ſeipſum in æternā vitam gratis offerens credentibus: nec offerens modò, ſed etiam adferens ac tradens. Neque enim ſicut Lex benedictionē, addita operū conditione, ita etiam Euangelium iuſtitiā ſub fidei conditione offert: (ita enim & Lex & Euangelium non vitā ſed mortem offerrent, quum nec facere nec credere per nos poſſimus) ſed diuerſo prorſus modo. Lex quippe facta exigit, nec facultatem faciendi præbere poteſt, ideóque in morte iacentes deſerit: Euangeliū verò per Spiritū Chriſti, quem ſecū habet adiunctū, fidem quā à nobis exigit, etiam donat electis: vt in Chriſto per eā apprehenſo iuſtificati ac ſanctificati, vitam æternā adipiſcamur. Itaque Euangelium viuificū, iuſtitiæ, vitæ, ſalutis, pacis, æternū denique dicitur. Hæc ego dicenda putaui vt ſemel explicarem totam hanc vtriuſque fœderis collationem, ab Origene præſertim fœdiſſimè obſcuratam, qui literæ appellatione, expoſitionem (quam vocant) literalem, Spiritus autem nomine allegorias intellexit.

7 Informatū, ἐντετυπωμένη. Id eſt impreſſum & inſculptū. Vulg. Deformata, ambiguè, nec ſatis etiam expreſſè: vt mirum non ſit veterum nonnullos Græcæ linguæ imperitia fuiſſe deceptos hoc in loco. Apparet autē vel ex hoc loco de ſolis cæremoniis hîc non agi, ſed de Lege præſertim decalogi: ſiquidem hæc vna fuit in tabulis illis lapideis inſculpta, quæ eſſet cæterarum partium Legis fundamentum. Glorioſum, ἐν δόξῃ. Vulgata & Eraſmus ad verbum, In gloria. Eſt autem Hebraiſmus quem expoſuimus prima Corinthiorum 15.e.42. & In gloria hoc in loco, ſplendorem ac maieſtatem declarat, quæ quidem in Moſe corporalis fuit, in Chriſto verò ſpiritualis.

8 Miniſterium Spiritus, ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος. Id eſt miniſterium per quod Deus offert atque adeo tradit Spiritum, non modò non mortuum, ſed etiam viuificantem. Quum enim in ſuperiore verſiculo tria Legi tribuerit, nempe quòd eſſet mortifera, quòd in ſaxeis tabellis ſcripta, quòd temporarium eius miniſterium: antitheſin Euangelii nunc inſtituit, ſed ita vt maioris energiæ cauſa, ſingulis partibus ſigillatim applicet argumētum à comparatis ſumptum. Id verò niſi animaduertas, videbitur Apoſtolus primùm inſtitutam antitheſin nō abſoluere: deinde etiam ταυτολογεῖν, quum tamen omnes partes inter ſe optimè cohæreant. Nam etſi in antitheſi collocat primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non poteſt facere vt vitioſa ſit collatio.

9 Glorioſum, δόξα. Vulg. & Eraſ. ad verbū, Gloria. Eſt autem Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt infrà, 7.d.14, cuius enallages etiam aliqua eſt emphaſis. Iuſtitiæ, τῆς δικαιοσύνης. Iuſtitiā Chriſti intelligit, cuius imputatione non modò non condemnamur, ſed etiam vt iuſti coronamur. Itaque vberior eſt antitheſis quàm ſi dixiſſet δικαιώσεως, abſolutionis: quanuis à remiſſione peccatorum noſtra iuſtitia pendeat.

Καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id est* quod ad superantem gloriam attinet.

10 *Nam nec glorificatum est quod claruit, in hac parte, propter excellentem gloriam.*

Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης· πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.

11 Nam si quod aboletur, *fuit* gloriosum, multo magis est gloriosum id quod manet.

11 *Si enim quod euacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet in gloria est.*

Ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα.

12 Itaque quum eiusmodi spem habeamus, multa in loquendo euidentia vtimur.

12 *Habentes igitur talem spem, multa fiducia utamur.*

Exodi 34.d.34

Καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.

13 ¶ Nec *sumus* sicut Moses, *qui* imponebat velamē faciei suæ, ne intuerentur filii Israel in finem eius quod aboletur.

13 *Et non sicut Moyses ponebat uelamen super faciem suam, ut non intenderent filij Israel in faciē eius quod euacuatur.*

Ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅ, τι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.

14 Itaque occalluerunt mentes illorum. Nam vsque ad diem hodiernum, in lectione Veteris Testamēti manet non retectum velamen illud, quod per Christum tollitur:

14 *Sed obtusi sunt sensus eorum. usque enim in hodiernum enim diem, idipsum uelamen in lectione Veteris testamenti manet nō reuelatum, quoniam in Christo euacuatur.*

10 Hac in parte, ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc est quod dicimus in vernaculo sermone *En cest esgard*, vel *en cest endroit*. *Id est* quod ad superantem gloriā attinet, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additū est vt explicaret quid illud esset ἐν τούτῳ τῷ μέρει, hac in parte, ideo suppleuimus particulā exegeticā: quod multis aliis locis facere nō dubitauimus, vt omnem ambiguitatem vitaremus. Vulg. & Erasm. Propter excellentem gloriam, ne verbis quidem fideliter expressis. Neque enim ἕνεκεν idem declarat hoc in loco atque χάριν, i. gratia seu causa, vel διὰ id est propter, sed Quod vel Quantū attinet. quem Hellenismum sanè elegantem miror ab Erasmo non fuisse animaduersum. Sic Herodotus in Clio, πῶς δὲ σὺ, τὸν διακελεύεαι φυλάσσειν ἀπήμονα, τὸ φυλάσσοντος εἵνεκα προσδόκα τι χρηστὸν ἥσειν. Id est, quod ad custodem attinet, siue quantum in custode situm est.

11 Quod aboletur, τὸ καταργούμενον. Quid igitur? num Lex abolita? sanè quod ad ceremonias attinet, cessauit. Vtitur autem præsenti tempore, quoniam adhuc sepeliebatur synagoga quum hæc scriberet Apostolus. Verùm suprà ostendimus, de tota Lege, ac præsertim de decalogo id esse accipiendum. Sciendum est ergo Legem considerari non simpliciter, sed cum ipso Mose eius ministro coniunctam, & quidem Euangelio oppositam: quo respectu sanè dici potest, abolito Mosis ministerio, esse abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum est Mosis ministerium? Minimè verò. Semper enim sunt homines ad Euangelium prædicatione Legis præparandi. Sed hoc dico, toties aboleri ministerium Mosis, quoties figuratæ prædicationi Legis succedit manifesta Euangelii gratia. Gloriosum, διὰ δόξης. Vulg. Per gloriam. Atqui διὰ δόξης idem hic valet atque ἐν δόξῃ. Vide Rom. 4 b.11.

12 Multa in loquendo euidentia, πολλῇ παῤῥησίᾳ. Vulg. Multa fiducia. Eras. Multa libertate. Neutra interpretatio (vt opinor) sensum Apostoli expressit. Neque enim παῤῥησία hoc in loco loquendi libertatem, sed ipsius prædicationis perspicuitatem & ἐνάργειαν declarat: quam Cicero euidentiā interpretatur. Quod enim Moses vmbris obtectum indicauit, adeo vt in imas vsque partes intueri Iudæi non potuerint, quum eos quantuscunque ille Mosis fulgor non illustraret, sed excæcaret, Euangelium ita perspicuè & euidenter declarat, vt nostros oculos non perstringat, sed contrà, tenebras nostras radiis suis discutiat. Sic etiam accipitur παῤῥησία, Marci 8.d.32, & Iohan. 10.d.24. Vtimur, χρώμεθα. Vulgata & Erasmus, Vtamur, intempestiuè. Neque enim exhortatur, sed ministerium suum describit Apostolus.

13 Nec *sumus* sicut Moses *qui* imponebat, καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex est hoc in loco eclipsis, ex Hebræorum idiotismo: vna verbi substantiui, altera relatiui אשר. Postremò, Sumus sicut Moses, significat tales esse qualis erat Moses, vt Psal. 32.c.9. Vulg. & Eras. ad verbū, Et nō sicut Moses ponebat. Velamen, κάλυμμα. Hoc scribit Moses Exo. 34.d.33, his verbis, ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה i. finem fecit Moses loquendi cū illis. Posuerat autem super faciem suam velum. quem locum integrum ideo citaui, quòd in omnibus quæ vidi exemplaribus adeo perperam sit conuersus vt videatur non posse cum hoc Pauli loco conciliari. Ne intuerentur, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc velamen ἀλληγορικῶς intelligitur, perinde loquitur Apostolus, acsi consilium hoc, Mosis ipsius fuisset: quum satis constet eum nō alia ratione illud adhibuisse quàm quòd faciei ipsius fulgorem non possent Israelitæ sustinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam esse clariorem expectandam notitiam: deinde plerosque ne in huius quidem obscura mysteria penetraturos. In finem eius, &c. εἰς τέλος τοῦ καταργουμένου. id est, In imas vsque partes ministerii Mosis: pro quo dicimus in vernaculo sermone, *Iusques au fond*. Siue In finem, id est in scopum eius doctrinæ quam proponebat Moses, volens eos ad Christum adducere, sed ita, vt exceptis iis per quos iam tum agebat, Spiritus gratia palàm postea per Euangelii ministerium exhibita, tenebras intelligentiæ non adimeret, verùm aliis potius tenebris cumularet. Vulg. pro εἰς τέλος legit εἰς πρόσωπον, in faciem.

14 Itaq; occalluerūt, ἀλλ' ἐπωρώθη. Vul. Sed obtusi sunt, ἀλλ' ἠμβλύνθη, non seruata metaphora. Eras. Sed obcæcati sunt, ἀλλ' ἐπηρώθη, qua de re alibi diximus. Deinde poscit sententia vt ἀλλὰ pro ὥστε vel γοῦν accipiamus, enallage à Græcis etiā disertioribus interdū vsurpata. Mētes, νοήματα. Vul. Sēsus, αἰσθήσεις. Eras. Cogitationes, impropriè. Neq; enim νοήματα vocat hoc in loco Apostol⁹ cogitationes, sed mētes ipsas, de plurib⁹ videlicet loquēs, vt rectè cōuertit Vet⁹ interp. infrà, 4.a.4. Quod, ὅ, τι. Vul. Quoniā. Nā hoc quoq; ferre potest sentētia, vt ὅτι pro cōiūctione accipiatur. Ingreditur autē Paulus collationē Mosis cū Christo. Moses (inquit) velamē habuit quod Israelitas arceret ab ipsius ministerii fine perspiciēdo: Christus velamē illud sustulit, vt retecta facie Dei gloriam spectātes, in eam transformati, alios illustraremus. Itaque istos non mirum est cæcutire, quum noluit in eum intueri, à quo vno tollitur hoc velamen.

Ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.

15 Sed ad hunc vsque diē quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.

15 *Sed usque in hodiernū diem, quum legitur Moyses, uelamen positum est super cor eorum.*

Ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.

16 Postquam autem conuersum fuerit ad Dominum, tolletur velamen.

16 *Quū autē conuersi fuerint ad Dominum, auferetur uelamen.*

Ioh.4.c.14

Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.

17 ¶ Dominus verò, Spiritus ille est: vbi autem Spiritus ille Domini, illic libertas.

17 *Dominus autē Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος.

18 Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini vt in speculo intuentes, in eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, sicut à Domini spiritu.

18 *Nos verò omnes reuelata facie gloriam Domini speculantes, in eandē imaginē transformamur à claritate in claritatē, tāquā à Domini Spiritu.*

16 Conuersum fuerit, ἐπιστρέψῃ. Vulg. Conuersi fuerint, videlicet Israelitæ. Eras. Conuersus fuerit, nimirum Israel. Neque enim noua est hæc numeri mutatio propter collectiuum nomen, vt Mat. 1.d.21, & suprà, 2.c.11, quum præcessisset εἰς τὴν Τρῳάδα, subiungit versu 13. ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Augustinus bis aduersus Faustū citans hunc locum, interpretatus est ἐπιστρέψῃ secunda persona passiua, Trāsieris: sed perperam, quanuis pia atque adeo par sit sententia. Sunt qui Mosen repetant ἀπὸ κοινοῦ, id est Legem. Mihi autem videtur nouum hoc dicendi genus, vt dicatur Lex ad Dominum conuersa. Neque verò necesse est vt diutius hic laboremus, quum, (meo iudicio) nihil possit accōmodatius repeti quàm quod est in proximo, nimirum καρδία αὐτῶν, id est cor eorum. Vbique enim occurrit hæc formula loquendi: eclipsis etiam mollissima est, & appositissimam sententiam gignit: quum velamen non fuerit ipsi Legi, sed Israelitis positum, ideóque his ipsis, non illi detrahendum.

Dominus verò, Spiritus ille est, ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι. Additus articulus vim habet ἀναφορικὴν, vt intelligamus de eo Spiritu disseri cuius ante meminerat, quum Literæ opponeret, vt Christus dicatur esse Spiritus ille, id est is qui tollit velamen, in cordibus nostris agens, sicut etiā Lex externa eò nos vocabat, sed frustra, quū mortuis loquatur, donec isto Spiritu simus viuificati. Illic libertas, ἐκεῖ ἐλευθερία. Hic quoque dicā in lectoris gratiam quid mihi in mentem venerit, propius in hunc locum intuenti. Alludit, opinor, Apostolus ad velaminis vsum, quatenus subiectionis symbolū erat, de quo diximus 1. Cor. 11.b.10. idque ita esse apparet ex eo quòd meminit retecti capitis in proximo versiculo. Sed & 7. ad Rom. cap. conditionem hominis non regenerati comparat coniugio, cuius vinculum sit Lex, vt copiosè illic exposuimus: ac præsertim Rom. 6.c.14. quò etiam pertinet illud Christi dictū Iohan. 8.c.36, Si vos Filius vindicarit, verè liberi eritis. Sed quum multiplici ratione dici possimus à Legis imperio liberati, spectandum qua de re hic agat Apostolus, nempe de viuificatione per Spiritum ex Euangelii prædicatione. Libertas igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad viuificationem, id est conditio illa filiorum Dei, quibus exemplum est velamen cordis, seruitus nimirū illa misera cæcitatis, & iugū illud tenebrarum: quod vnius hominis peccato nobis impositum, Lex non modò non alleuabat, sed etiam altero iugo aggrauabat. Denique hoc ipsum est quod ait Propheta, Cor lapideum tollere, & carneum dare: cor illuminare, cor conuertere, lucem videre, & similia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Christum vis significatur, illa inquam nos reddens ad tantam aspiciendam lucem Euangelii idoneos. Sed notemus, quanuis hæc communia sint omnibus fidelibus, hîc tamen agi peculiariter de Verbi ministris.

18 Retecta facie, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit Paulus aut breuius aut diuinius omnes in nobis gratiæ Dei progressus explicare: quanuis hoc in loco propriè de ministerii munere differat, ad quod etiam ista peculiariter sunt applicanda: vt hic planè (quod aiunt) crucem fixerit Sophistis. Primùm omniū igitur gratia Dei in Christo nobis velamen adimit, id est tenebras illas densissimas quibus vndique obsepti eramus: deinde receptis iam oculis ad tantam lucem minimè caligantibus, sed vltro etiam eam appetentibus, offertur nobis Christus: in quo, non sicut olim in Mose, sed tanquam in limpidissimo speculo & vera Patris imagine, Deū intueamur. Neque verò splendore istius speculi offendimur, sed contrà allicimur, magis ac magis in illud intuentes, donec ab ipso veluti absorpti, in eam imaginem transformemur, id est fiamus & ipsi eius splendoris participes, ac tanquam secundariæ quædam imagines, ex illorum radiorum veluti reflexione. quod significat Apostolus quum inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, i. à gloria in gloriam: nimirum gloriæ illius participatione facti & ipsi gloriosi. Declarat enim Apostolus transformationis mysterium, nisi malimus hoc accipere de nostra viuificatione suis gradibus perficienda. Manant autem hæc ab vno Dei Spiritu, per ministros agentis: nequis sibi quicquam hîc tribuat, aut fieri hæc non posse putet. Quid enim tanto opifici ἀδύνατον? Sed hoc (vt dixi) ministris & vnctis Domini peculiariter competit: in quibus tanquam alteris speculis (illa tamen vera luce illustratis, non sua ipsorum vi collucentibus) Christi splendorem illum concipiamus, qui nos magis ac magis per ipsorum ministerium allectos illustrat. Vnde etiam lux mundi appellatur. Vt in speculo intuentes, κατοπτριζόμενοι. Vulg. Speculantes, impropriè, quum hoc verbum à specula potius quam à speculo, deducatur. rectius tamen quàm Erasmus, qui passiua significatione conuertit In speculo repræsentantes. Cæterùm vocat speculum Apostolus, Deum in carne manifestatum, qui nobis in ipsius Euangelio spectandus proponitur, & Mosi velato opponitur. Alibi vtitur hac similitudine, nempe 1. Cor. 13.d.12, sed diuerso prorsus fine. Illic enim notitiam Dei quam nunc habemus, comparans cum futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipsum, qualis est, sed quasi in speculo imaginem eius quandam conspicere. Hîc verò notitiam nostram per Euangelium, non per partes, sed semel totam considerans, conferénsque cum cognitione ex Lege, opponit velatæ Mosis faciei, limpidissimum Christi speculum. quod rursus meminerimus peculiariter applicandum esse ministris, de quorum muneris præstantia differit Paulus. Sicut à Domini Spiritu, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, sed congruentiam, ipsámque adeo rei veritatem, quod diximus ab Hebræis vocari כף אמיתות suprà, capite 1.c.17. Cur autem hoc addiderit Paulus,

dicimus paulo antè. Erasmus duas alias interpretationes adfert, nempe A Domino Spiritus, & A Domino Spiritu: quā posteriorē sequuntur nōnulli veteres aduersus Arrianos & Pneumatomachos, vt Chrysost. in hūc locū, & Basil. de Spiritu sancto. ad Amphilochium cap. 21. Ego eam sequutus sum quā omniū simplicissimam putaui.

Κεφάλαιον δ.

1 Διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν.

2 Ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Εἰ δὲ καί ἐστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον.

4 Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

CAP. IIII.

1 PRopterea quum ministeriū hoc habeamus prout misericordiam consequuti sumus, non segnescimus:

2 Sed abdicauimus turpitudinis tegumenta, non incedentes cum calliditate, neque falsantes sermonem Dei, sed declaratione veritatis commendantes nosipsos apud omnem cōscientiam hominum, in conspectu Dei.

3 Quòd si tectum Euangelium nostrum, iis qui pereunt tectum est.

4 In quibus Deus huius seculi excæcauit mentes, *id est* infidelibus, ne irradiet eos lumē Euangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei.

CAP. IIII.

1 IDeo habentes hanc ministrationē, iuxta quod misericordiam consequuti sumus, non deficimus:

2 Sed abdicamus occulta dedecoru, nō ambulātes in astutia, neque adulterantes uerbum Dei, sed in manifestatione ueritatis, commēdātes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum corā Deo.

3 Quòd si etiam opertū est Euangelium nostrum, in iis qui pereunt est opertum.

4 In quibus Deus huius seculi excæcauit mentes infidelium, ut non fulgeat eis illuminatio Euangelij gloriæ Christi, qui est imago Dei.

IN CAPVT IIII.

1 Prout misericordiam consequuti sumus, καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit Secūdum quod, καθ' ὅ. Vtcunque autem legas, omnia hic accepta refert Paulus gratiæ ac misericordiæ Dei, ne se videatur efferre, quum Deum potius prædicet. Neque id verò duntaxat tribuo Pauli modestiæ, cum Erasmo, sed omnino ita faciendū fuisse dico. Segnescimus, ἐκκακοῦμεν. Id est, malis & afflictionibus fracti cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, vt apparet ex versu 16. Vide Luc. 18. a. 1. Vulg. Deficimus, sensu rectè expresso. Eras. Degeneramus, hoc referens ad Mosis ceremonias, quibus neglectis liberè prædicaret Euāgelium: quæ certè sunt ἀπροσδιόνυσα. Ambrosius legit, Non deficiamus, hortandi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non satis etiam apposité. Describit enim ministerii sui virtutem Paulus, quam ex eo ipso asserit vnde ipsius oppugnandi occasionem capiebant aduersarii, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

2 Turpitudinis tegumenta, τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Id est, quascunque latebras captant homines quibus sua probra operiant, vt versutias & fraudum omne genus, à quo procul absumus: vel, indecoras latebras, id est non conuenientes iis qui tantæ dignitatis ministerium tractant, sed probrosis potius hominibus. Eorum enim est lucem fugere. Vulg. Occulta dedecoris. Eras. Occultamēta dedecoris. Cum calliditate ἐν πανουργίᾳ. Vulg. In astutia. Eras. Per astutiam. Vide Luc. 20. d. 23. Falsantes, δολοῦντες. Vulg. non ineptè, Adulterantes. Hic enim dolum vocat omne illud fraudis genus quo vtuntur qui merces adulterant, vt idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες suprà, 2. d. 17. Erasmus, Dolo tractantes.

3 Est, καί ἐστι. Vulg. Etiam est. Eras. Adhuc est. Atqui abundat καὶ, vt diximus 1. Cor. 15. d. 29.

4 Deus huius seculi, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Is cui se veluti Deo mācipatunt huius seculi homines, Christum vltro ignorantes. Nam Iudæos præsertim (vt opinor) perstringit, qui oblatum Euangelium inuicta peruicacia respuebant. Is autem est Satan qui à Domino dicitur princeps huius mūdi, Ioh. 12. e. 31, & 14. d. 30, & Ephes. 6. b. 12: vt planè mirer veteres nonnullos in explicando hoc loco aduersus Manichæos & Arrianos laborasse. Neque enim ex his effici magis potest hunc esse reuera aliquem alterum aut secundarium Deū, quàm ex eo quod de ventre dicitur Phil. 3. d. 19. Non est igitur quod αἰῶνος τούτου referamus vel ad τὰ νοήματα, cum Hilario, vel ad τῶν ἀπίστων, cum Irenæo, libri aduersus hæreses tertii cap. 7. cui assentiuntur Græca scholia, vt si scriptum esset, Mentes infidelium huius seculi. Citatur tamē in scholiis vera Cyrilli expositio, ad Satanam hoc referentis. Mentes, τὰ νοήματα. Eras. Sensus, quam tamen interpretationem reprehēdit suprà, 3. d. 14. Vide eum locū. *Id est* infidelibus, τῶν ἀπίστων. Vulg. Infidelium. Eras. Incredulorum. Vterque Hebraismum retinuit, à quo Latini prorsus abhorrent, Græci non item: vt alibi ostēdimus ex Herodoto, qui pleonasmo relatiui gaudet, expresso antecedente. Sed tamen quædam hic est potius Hebraismi imitatio quàm integer Hebraismus. Dicendū enim fuisset αὐτῶν, sed loco relatiui Paulus ipsum antecedens posuit, simul explicans quos vocarit ἀπολλυμένους: obiter (vt opinor) perstringens Iudæos peruicaces. Ne irradiet eos, μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς. Sic legēdum puto potius quàm αὐτοῖς tertio casu, quòd sic construi soleat hoc verbum. Ambrosium quoque apparet sic legisse, vt annotat Erasmus, sed nonnihil diuersa constructione: ita videlicet vt αὐτοὺς à parte anteriore construatur, & αὐγάσαι, aut potius διαυγάσαι, (vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur) pro θεωρῆσαι accipiatur. Vertit enim, Vt non peruideant lumen Euangelii. quæ declaratio mihi quoque non displicet, & eodem recidit. Vulg. Vt nō fulgeat eis. Eras. Ne illucesceret illis. Lumen Euangelii, &c. τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Id est, lumē perspicuæ ac illustris prædicationis qua annuntiatur gloria Christi, seu gloriosus Christus: seu, quæ prædicatio est gloria Christi: quæ omnes interpretationes eòdem recidunt, & optimè cohærent cum eo quod sequitur de Christi dominio: vel, Lumen gloriosi Euangelii Christi: quæ interpretatio ab aliis non procul recedit. Vulgata, Illuminatio Euangelii.

Qui est imago Dei, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Id est, in quo seipsum conspiciendum præbet Deus, vt 1. Tim. 3. 16. Neque enim Dei imaginem nunc vocat Paulus Christū, alio quàm officii ipsius respectu: vt planè sint ἀπροσδιόνυσα quæ nonnulli ex veteribus hoc loco περὶ τοῦ ὁμοουσίου disseruerunt. Cæterùm in Complut ēsi codice & aliis præterea duobus additur epitheton ἀοράτου. i. inuisibilis, fortassis ex Colos. 1. b. 15. quanquā id videri possit hoc etiā loco minimè otiosū, vt indicetur, Deū alioquin suapte natura incōspicuū, in Christi carne tamen conspici.

5 Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ, δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν.

6 Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν.

8 Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι·

9 Διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι·

5 Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Iesum Dominum: nos autem, seruos vestros propter Iesum.

6 Quoniam Deus ‖ qui dixit vt è tenebris lux splendesceret, *is est* qui splenduit in cordibus nostris, ad *præbendum* lumē cognitionis in facie Iesu Christi.

7 Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasculis, vt eius virtutis præsentia, sit Dei, & non ex nobis:

8 Dum in omnibus premimur, at non coarctamur: hæsitamus, at non prorsus hæremus.

9 Persequutionem patimur: sed in ea non deserimur: deiicimur, at non perimus:

5 Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum Dominum: nos autem, seruos uestros per Iesum.

6 Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucē splēdescere, qui illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Christi Iesu. Gen. 1. a. 3

7 Habemus autē thesaurum in uasis fictilibus: ut sublimitas sit uirtutis Dei & non ex nobis.

8 In omnibus tribulationē patimur, sed nō angustiamur: aporiamur, sed non destituimur:

9 Persequutionem patimur, sed non derelinquimur: deiicimur, sed non perimus.

5 Propter Iesum, διὰ Ἰησοῦν. Id est, Vt hunc ipsum Iesum vobis prædicemus. Nam si sui lucri causa prædicassent, seipsos prædicassent: sin Corinthiis seruissent ipsorum causa, fuissent ἀνθρωπάρεσκοι, vt Ephes. 6. a. 6. Verè igitur vnum Christum prædicabant Dominum, cuius causa non recusarent omnibus seruire. Vulg. Per Iesum, διὰ Ἰησοῦ, id est à Iesu delecti ad hanc functionem, siue Iesu auspiciis. In vno vetusto codice scriptum inuenimus διὰ Χριστὸν, per Christum.

6 Qui dixit, ὁ εἰπών. Id est, qui solo verbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationem ἐν ἀρχῇ. Dicere autem pro iubere, accipitur quidem Hebræorum more, sed videtur magnam quandam emphasin habere hoc in loco & similib⁹. Splēduit in cordib⁹ nostris, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus nostris, (id est eorum qui propter Christum vestri serui sumus) vt eam postea vobis impertiremus. Ideo Dominus suos vocat lucem mundi, Matth. 5. b. 14. De ministris autem dißeri iam inde à cap. 2. d. 14, vsque ad 6. c. 11, mecum (vt spero) fatebitur quisquis propius singula considerarit: quanuis nonnulla aspergat quæ ad totā Ecclesiam pertinere possint, vt. 3. d. 17 & 18. sed non ita multa, & quæ etiam ministris propriè sint applicanda, ne Paulus à scopo videatur aberrare. Ad *præbendum* lumen cognit. &c. πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. Id est, vt à Deo illustrati, vicissim aliis eam lucē præbeamus. Lucem autem vocat cognitionem gloriæ Dei, id est Dei gloriam nobis ad contemplandum exhibitam in Christo per ministerium. Vulgata & Eras. Ad illuminationē sciētiæ seu cognitionis gloriæ Dei: quod est nimis ambiguè dictū. Posset enim sic accipi quasi ipsa scientia gloriæ Dei esset illuminanda. Sed & illis non assentior qui φωτισμὸν accipiunt pasiuè, quasi dicas, Vt illuminemur cognitione gloriæ Dei. Sermo enim hic est institutus (vt dixi paulo antè) ad declarandum ministrorū Noui testamenti munus ac splendorem: & res ipsa ostendit, (siquis præcedentia ac sequentia consideret) Paulum his verbis explicare partē superioris versiculi postremam, itémque illud quod proposuerat in ipso capitis initio. qua probatione absoluta, transit ad afflictiones cum ministerio coniunctas, iisque ostendit ministerii dignitatem non modò nō imminui, sed etiā vehemēter amplificari. In facie, ἐν προσώπῳ. Valla & Stapulēsis malunt interpretari In persona: quod meritò displicuit Erasmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc sermone Apostolus ad Mosis faciem illam non apertam, (vt clara esset Dei imago) sed opertam.

7 Vt eius virtutis excellentia sit Dei, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ. Id est, Vt eius doni tam eximii præstantiam omnes intelligant à Deo non à nobis manare. Vulg. Vt sublimitas sit virtutis Dei, quasi ᾖ collocatum sit ante τῆς δυνάμεως, contra Græcorum omnium codicum fidem. alioquin res eòdem recidit, si modò ὑπερβολὴν accipias ἀντὶ τῆς ὑπεροχῆς, vt subaudias pronomen ἡμῶν, nostræ.

8 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל, de quo alibi diximus. Possumus etiā subaudire τόπῳ, & Passim interpretari. Nō coarctamur, οὐ στενοχωρούμενοι. Numeratur tamē & θλῖψις & στενοχωρία inter sanctorū ærūnas, Rom. 8. g. 35. & infrà 6. a. 4. Itaque hoc in loco existimandum est non quanuis angustiam significari, sed eam ex qua elabi nō possis. Vulg. Angustiamur, barbaré. Eras. Anxii reddimur, nō seruata metaphora. Hæsitamus, at nō prorsus hæremus, ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. De his duobus verbis diximus suprà capite 1. b. 8, vbi etiam dicit Apostolus se ἐξαπορηθῆναι. Sed hoc verbum ibi dextrè intelligendum est, vt doctè explicat Basilius ἐν τοῖς ὅροις κατ' ἐπιτομήν, quæstione 170. nempe quod ad humana præsidia, & quātum ipse Paulus eo tempore poterat iudicare. Neque enim vnquam ei præsidium Dei defuit, & eo ipso tempore Dominus illum iis rationibus liberauit quas Paulus coniicere non potuisset. Itaque hæc inter se non pugnāt. Vulgata, Prorsus nouè, Aporiamur, sed non prorsus destituimur. Erasmus, Laboramus, at non destituimur. Budæus, Egentes, at non egestati succumbentes. Ego malui de omni difficultate hæc accipere, simúlque studui paronomasiam Græcam repræsentare.

9 In *ea* non deserimur, οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. Vulg. Derelinquimur. Erasmus rectè expressit præpositionem ἐν. Cæterùm quod hîc adiicitur in aliquibus veteris editionis codicibus, Humiliamur, sed non confundimur, ταπεινούμενοι, ἀλλ' οὐκ αἰσχυνόμενοι, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

Deficimur, καταβαλλόμενοι. In quibusdam Latinis codicibus præcedit, Humiliamur, sed nō confundimur. quod non est in Græcis nec in vetustis etiam Latinis exemplaribus.

Πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.	10 Quolibet mortificationem Domini Iesu in corpore circūferentes, vt etiam vita illa Iesu in corpore nostro manifesta fiat.	Semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circunferentes, ut & uita Iesu manifestetur in corporibus nostris.
Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.	11 Semper enim nos qui viuimus, morti tradimur propter Iesum, vt etiam vita Iesu manifesta fiat in mortali carne nostra.	11 Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter Iesum: ut & uita Iesu manifestetur in carne nostra mortali.
Ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.	12 Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.	12 Ergo mors in nobis operatur, uita autē in uobis.
Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα	13 Et quia habemus eundē Spiri	13 Habētes autē eūdē Spiri

10 Quolibet, πάντοτε, id est ἑκάστοτε. Ita enim optimè conueniet participium περιφέροντες, circunferentes, id est, quocunque venimus paratam nobis crucem inuenientes, quasi eam circunferamus nobiscum. Vulgata & Erasmus, Semper, quod tamen tolerari potest, quum sequatur ἀεί. Mortificationem, τὴν νέκρωσιν. Sic vocat Paulus miseram illam conditionem fidelium, ac præsertim ministrorum (de his enim propriè agitur) qui quotidie (vt ait Dauid) occiduntur, quasi destinationem ad cædem dicas: additúrque Domini Iesu, vel, (vt legit Vetus interpres) Iesu Christi, tum vt declaretur causa propter quam mundus nos ita persequitur, tum etiam quia hac quoque in parte Christo capiti sumus cōformes, Christúsque adeo ipse quodammodo in nobis afficitur. Ambrosius maluit mortem interpretari, nempe quia in altero membro fit mentio vitæ Christi. At ego, si libuisset à Pauli verbis discedere, cædem potius exposuissem: quia non temere Paulus νέκρωσιν maluit scribere quàm θάνατον, quoniam etiam Christus hìc considerandus nobis est non vt simpliciter mortuus sed vt interemptus. Verùm vt modo dixi, νέκρωσις nec mortem nec cædem hìc significat, sed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit Christi ad tempus: denique summā imbecillitatem declarat, sicut Paulus idē vocabulum vsurpat Rom.4.d.19, de Saræ vulua loquens ad concipiendum prorsus effœta, & viribus omnibus destituta. Huic autem opponitur vita eiusdem Christi, de qua dicemus proxima annotatione. Fortassis hoc discrimen non ineptè aliquis obseruarit inter מות & המית, vt Psal.79.d.11. Vt etiam vita, ἵνα καὶ ἡ ζωή. Videbatur poscere ratio collationis vt potius scriberetur ἡ ζωοποίησις, id est viuificatio. sed Paulus hoc modo expressius loquitur, causam videlicet nominās ipsius effectus loco. Vnde enim felix illa & planè diuina ministrorum fidelium virtus mortificationi ex diametro opposita? qui fit, inquam, vt per mille mortes inuicti & intrepidi, victores denique ad metam, sua functione perfuncti, euadant? Nempe ex vita, i. Spiritu seu vigore illo Iesu Christi qui morti ipsi dominatus est, qui vigor in illorum etiam mortalibus & infirmis vasculis inest, vt 1.Tim.1.d.14. & tum demum sese exerit quum à contraria mortificatione lacessitur: alioquin ita latēs vt cognoscendus nō fuerit. imò verò infirmitatibus acuitur, & magis ac magis perficitur, vt alibi tradit Apostolus. Hinc illa resurrectio de qua dicemus infrà, ver.14: id est liberatio ex tot mortibus, vt suprà, 1.b.10. Quanuis enim hæc viuificatio in suprema demum resurrectione sit perficiēda, tamen de ea resurrectione non agi hoc in loco, liquere potest ex ipso Apostoli scopo. Neque enim aliud ei propositum est quàm docere, perpetuis illis ærumnis non reddi vilius Euangelii ministerium, sed contrà dignitatem illius ac robur verè diuinum, in Christo palàm toti mundo spectandum proponi. Pertinet igitur ad hanc vitam ista spiritualis resurrectio, siue huius latentis vitæ declaratio, cuius tamen complementum in vltimum illum diem differtur, quo ipsa etiam corpora in gloriam absorpta morte resurgent.

11 Nos qui viuimus, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Id est, nos qui vita illa præditi sumus. Quid si verò exponas, Dum viuimus? Vereor vt repugnet articulus. Deinde (vt mihi videtur) inanis esset, atque adeo propter additam particulam causalem γάρ, non satis apta repetitio superioris sententiæ. Itaque rursum constituo, hìc non agi de illa corporali resurrectione à mortuis, sed de perduratione in tot præsentibus pro Christo periculis, vt dignitatem ministerii crux ipsa hìc quoque commendet. In mortali carne nostra, ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. Id est, in carne nostra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis esse desierit. Vocat autem mortalem, non ob conditionē illam omnibus cōmunem de qua Heb.9.g.27: sed illam mortificationem respiciens quam descripsit ver.8.9 & 10, quam etiam ob causam vasculis testaceis corpora ministrorum peculiari ratione comparauit, quanuis alioqui doctrina ista sit toti Ecclesiæ communis.

12 Itaque mors quidem, ὥστε ὁ μὲν θάνατος. Id est, Itaque nos ministri non aliter morte illa quotidiana viuimus quàm vos vita viuitis, qui videlicet in vestris rebus prosperis vitam vestram collocatis. Verùm hoc fortassis subtilius est, quanuis non malè conueniat superiori antithesi. Et præterea haud satis scio an tā acerba támque mordax reprehensio huic Epistolæ conueniat, quum in hac studuerit superioris amarulentiam temperare. quod enim infrà, 11. f.10, & 21, & vltimo capite, nonnihil videtur asperè loqui, existimo ab eo de industria in extremam partem esse reiectum, postquam sui ministerii dignitatem satis asseruisset. Itaque ob eam etiam causam non facilè admiserim illam ironiam, aut σαρκασμὸν potius, hoc in loco. Mihi magis placet eorū sententia qui perinde hoc accipiunt acsi dixisset Apostolus, Nostra igitur est afflictio, vestrum autem est cōmodū: vt vos quasi ex nostra morte viuatis, ad quos redit nostrarū ærumnarū fructus. quod postea explicabit ver. 15, & iā attigit superiore versiculo quū diceret ἵνα φανερωθῇ, vt declaretur. Sed notādū est quod dixi ὁ θάνατος ἐνεργεῖται, mors agit. Ita enim hanc mortē quotidianā ostendit & ipsis ministris & toti Ecclesiæ esse, (vt ita dicā) vitalem vt quæ latentem illum Christi vigorem non extinguat, vt alioqui mors solet, sed excitet potius ac foueat.

14 Et quia habemus, ἔχοντες δέ. Particula δέ hoc in loco non est aduersatiua, sed potius sententiam nectit. Ideo conuertimus potius per Et, quàm per Autē, vel Veró. Deinde participium ἔχοντες continet αἰτιολογίαν. Vulgata, Habentes autem. Erasmus, Cæterùm quum habeamus. Eundem Spiritum fidei, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως. Id est, eandem fidem ex eiusdem Spiritus afflatu & dono. Sic enim alibi diximus nomen Spiritus ex Hebræorum consuetudine vsurpari, vt Esa.11.a.2.

τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν.	tum fidei: secundum illud quod scriptum est, Credidi, & ideo loquutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur.	tum fidei: sicut scriptū est, Credidi, propter quod loquutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur. Psal.116.b.10
Εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν.	14 Scientes fore vt qui excitauit Dominum Iesum, nos quoque per Iesum excitet, & sistat vobiscum.	14 Scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet nobiscum.
Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.	15 Nā hæc omnia propter vos, vt gratia illa copiosissima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.	15 Omnia enim propter uos, ut gratia abūdans per multos, in gratiarū actione abundet in gloriam Dei.
Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ.	16 Propterea non segnescimus: sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen renouatur quotidie.	16 Propter quod non deficimus: sed licet is qui foris est noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renouatur de die in diem.
Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν·	17 Momentanea enim leuitas oppressionis nostræ, excellenter excellentèr æternum pondus gloriæ conficit nobis,	17 Id enim quod in præsenti est, momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pōdus operatur nobis:
Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.	18 Dum non spectamus ea quæ cernuntur, sed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria sunt: at quæ non cernuntur, æterna.	18 Non contemplantibus nobis quæ uidentur, sed quæ non uidentur. quæ enim uidētur, tēporalia sunt: quæ autem non uidentur, æterna sunt.

Secundum illud quod scriptum est, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiendum est acsi dixisset, Quia habemus eundem Spiritum fidei, atque is de quo scriptum est.

14 Per Iesum, διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, Cum Iesu. Ita etiam Ambrosius, & in vno Græco exemplari ita legimus, sed repugnantibus reliquis summo consensu. nec sanè possum eam lectionem admittere. Et sistat vobiscum, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Id est, nos liberatos sistat vobis præsentes. Nam de suo ad eos aduentu loqui Apostolum, apparet ex versu sequenti, quem etiam inchoat à particula causali. Itaque non possum nunc quidem aliter statuere quàm resurrectionem hìc figuratè vocari liberationem ex iis periculis, quibus simili prorsus ratione nomen mortis tribuerat in superiore tractatione, vt suprà, 1.b.10, & 11. vbi eandem prorsus sententiā expressit: quanuis tandem ad resurrectionem illam supremam delabatur. Erasmus retulit ad Iudæorum & Gentium coniunctionem in Christo, quod non videtur indigere refutatione.

15 Gratia illa copiosissima, ἡ χάρις πλεονάσασα. Id est, Vt quum fuero liberatus & vobis restitutus, ingēs illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriam redundet: propterea quòd non ego vnus gratias agam, sed vos omnes mecum, & afflictionis participes & consolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν non cohæret cum πλεονάσασα, sed cum περισσεύσῃ. Vetus tamen interpres videtur non ineptè legisse, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τῇ εὐχαριστίᾳ περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, Vt gratia abundans per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.

16 Renouatur, ἀνακαινοῦται. Id est, nouas vires acquirit, ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui huius viribus sustinetur. quam ob causam dixit suprà, versu 12, mortem in nobis agere. Quotidie, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. Heb. יום יום. Vulg. De die in diem. Eras. In singulos dies, id est יום ליום.

17 Momentanea enim leuitas, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. Sic apud Demosth. ἡ παραυτίκα ἡδονή, momentanea voluptas. & apud Thucydidē, τὸ αὐτίκα δεινόν, subitū malum. Vulgata, Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ. Leuitas autem oppressionum non ad ipsam qualitatem refertur, quasi ærumnæ sint admodum exiguæ & ad ferendum leues: sed eas illico præterire ostendit, quum ne tota quidem vita nostra sit diuturna. Nam nunc primùm transit Apostolus ad resurrectionem illam veram, cuius spe dicit se sustentari. Excellenter excellenter æternum, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον. Non piguit vocabulum Latinè bis repetere, vt in Græcis reperitur. Ita enim significatur æternitas, ipsa (vt ita dicam) æternitate magis æterna, vt dicunt Hebræi עד מאד מאר. Potest tamen καθ' ὑπερβολὴν referri ad τὸ παραυτίκα, quibusdam Græcis codicibus ita hunc locum distinguentibus, vt sic quoque possis interpretari, Leuitas enim afflictionis nostræ supra modum momētanea, supra modū æternum pondus, &c. Vulgata, Supra modū in sublimitate. Eras. Mirè supra modum. Pondus gloriæ, βάρος δόξης. Poscit ratio collationis vt grauis gloria dicatur quæ constantissimè maner immota. Notandæ sunt autem elegantissimæ antitheses, & quouis etiam Demosthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον, τῷ ἐλαφρῷ opponit τὸ βάρος, τῇ θλίψει opponit τὴν δόξαν. Sic etiam mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς προσκαίροις comparat τὰ αἰώνια.

Conficit, κατεργάζεται. Erasmus, Parit. Vulgata, Operatur. quod verbum arripiunt Sophistæ vt merita Sanctorum stabiliant: quum duntaxat significetur quo itinere ad gloriā perueniatur. Nā si de eo agatur propter quod datur gloria, longè aliter idem Paulus Rom.4.a.2, & 8.d.18.

Κεφάλαιον ε.	CAP. V.	CAP. V.
Οἴδαμεν γὰρ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	1 Scimus enim nos, si terrestris huius domus nostræ tabernaculum dissolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manu factum, æternum in cælis.	1 Scimus enim, quoniã si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternã in cælis.
Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.	2 In hoc enim suspiramus, expetentes domicilio nostro, quod è cælo est, superindui.	2 Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cælo est, superindui cupiẽtes.
Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.	3 Siquidem etiam induti, nõ nudi reperiemur.	3 Si tamen uestiti, non nudi inueniamur.
Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει στενάζομεν βαρούμενοι· ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.	4 Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati: in quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.	4 Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quòd nolumus expoliari, sed superuestiri, ut absorbeatur quod mortale est à uita.
Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, Θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος.	5 Porro Deus *is est* qui nos ad hoc ipsum condidit, qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritus.	5 Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritus.

IN CAPVT V.

1 Terrestris nostræ domus tabernaculum, ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους. Vulgata, Si terrestris domus nostra huius habitationis: non seruato vocabulo tabernaculi, quod aptissimum erat ad huius corporis structuræ & mortalis vitæ imbecillitatem, & caducam conditionem significandam. cui opponitur οἰκοδομή, id est firmũ ac stabile ædificium. Eras. Si terrenum nostrum domicilium huius tabernaculi. Ego puto hoc explicandum per hypallagen, cuiusmodi annotauimus Act. 5. d. 20, & alibi quoque.

2 Quod è cælo est, τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id est cæleste, gloria nimirum & ἀφθαρσία, non autem substantia, vt exposuimus copiosè 1. Cor. 15. Superindui, ἐπενδύσασθαι. Vestem vocat, immortalitatis gloriam, quâ tanquam veste obtegetur etiam nostrum corpus. Sic enim vsurpare solent Hebræi verbum לבש, vt diximus Luc. 24. g. 49. & 1. Cor. 15. g. 53. In hoc autem verbo præpositio ἐπὶ non significat (opinor) vestem vesti additam, sed vestem corpori iniectam, ad illud videlicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus vt succedat immortalitas. Aliis placet primam vestem dici Christum iustitiam, alteram verò, illius iustitiæ præmium. quorum sententiæ nolim præiudicium adferre.

3 Siquidem etiam induti, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulgata, Si tamen, quasi εἴγε conditionem declaret: quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα conuertit Reperiamur, subiunctiuo modo. At ego puto potius hoc positum αἰτιολογικῶς, aut certè διεξηγητικῶς: explicat enim cur vsus fuerit verbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, non manebimus corpore expoliati: sed etiam hoc nostrum corpus in cælo induetur, immortalitatis videlicet gloria. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant esse additum vt sancti iustitia Christi induti, & gloria ipsius superinduendi, distinguantur ab infidelibus vtraque veste destitutis. Nam quòd Castellio hoc refert ad eos qui viui in iudicio deprehenduntur, (de quibus 1. Thess. 4. d. 16) ineptius est quàm vt refutatione egeat. Ambrosius indicat aliam lectionem, nempe εἴγε ἐκδυσάμενοι, id est siquidem expoliati: quam sanè germanam esse puto, quum in sequenti versiculo in quo ista explicantur, hæc duo verba ἐκδύσασθαι & ἐπενδύσασθαι conferantur, & facilis fuerit lapsus ἐκ in ἐν. Quòd si præterea retinuerimus particulam καὶ, tunc plana ac perspicua fuerit hæc sententia, Nos desiderare superindui, quandoquidem etiam postquam fuerimus expoliati tabernaculo, non inueniemur nudi. Neque enim suspiramus quòd velimus expoliari, sed quòd superindui ac mortalitatem cum vita velimus commutare. i. non huius vitæ tædio, vt infideles & refractarii, sed futuræ desiderio.

4 Etenim, καὶ γάρ. Vulg. Nam &, deprauata etiam sententia. Qui sumus, οἱ ὄντες. Id est quia sumus. Ponitur enim articulus αἰτιολογικῶς. In quo non cupimus exui, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι. Eras. Propterea quòd nolimus exui, sensu certè absurdo. Nam etiamsi legas vt excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen transponenda negans particula, vt pertineat ad ἐκδύσασθαι, vt ex ipsa sentẽtia puto satis liquere. Sed profectò legendum est ἐφ' ᾧ, vt scriptum inuenimus summo consensu in omnibus vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis. quibus tamen in eo non assentior quòd ἐφ' ᾧ interpretantur pro ἐπειδή. quo fit vt in eandem traiectionem incidamus, vt sit interpretandum, Quoniam nolumus, quum potius ἐφ' ᾧ vertendum sit, In quo, & subaudiendum σκήνει, tabernaculo, vt sit sententia, In quo tabernaculo quandiu sumus, non cupimus exui, sed superindui, &c. Vulg. Eo quòd. Videtur enim etiam legisse ἐφ' ᾧ, sed pro ἐπειδή.

5 Deus *is est*, Θεός. Sub. ἐστι, quam eclipsin duram esse fateor: sed quæ tamen Paulo sit familiaris, vt suprà, 1. d. 21, & 4. b. 6. Eã neglexit Vetus interpres, ideóque obscurè admodũ hæc conuertit, quòd videatur hiare sententia. Alibi tamen expressit, vbi obscurior etiam erat eclipsis, vt infrà, 10. a. 1. Cæterùm quod in vno codice additum comperimus καὶ χρίσας ἡμᾶς, & qui nos vnxit, omnino irrepsit ex margine, vt alia etiam multa, quum aliquis, ad explicandum quod sequitur de arrhabone Spiritus, annotasset quod scriptũ est suprà, 1. d. 21.

Qui condidit, ὁ κατεργασάμενος. Id est ὁ κτίσας, siue ὁ διαπλασάμενος, vt rectè explicant Græca scholia. Hoc enim referendum esse ad primam illam corporis fabricationem ostendit verbum ἐργάζεσθαι, id est operari: vt significetur Deum ad hunc ipsum finem condidisse suorum electorum corpora vt ea aliquando cælesti illa immortalite indueret, cuius arrham habent Spiritum sanctum in ipsis tam efficaciter agentem. Alioqui dixisset potius ἐνεργήσας ἐν ἡμῖν. itaque Vetus interpres non satis rectè conuertit, Qui efficit, neglecto etiam tempore. neque satis expressẽ. Eras. Qui parauit, ὁ παρασκευασάμενος, quum alioquin rectè hunc locum exposuerit in annotationibus. Ambrosius, Perfecit, deceptus alia significatione verbi κατεργάζεσθαι. Arrhabonem, ἀρραβῶνα. Vulg. Pignus. Vide suprà, 1. d. 22.

Θαρροῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου.	6 Confidentes igitur semper, & scientes nos aduenas esse in corpore, peregre absumus à Domino.	6 Audentes igitur semper, & scientes quoniã dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino:
(Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους)	7 (Per fidem enim incedimus, non per aspectum)	7 (Per fidem enim ambulamus, & non per speciem)
Θαρροῦμεν δέ, καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον.	8 Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.	8 Audemus autem, & bonam uoluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsẽtes esse ad Dominum.
Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι.	9 Quapropter etiã ambimus & incolentes & migrantes, ei esse accepti.	9 Et ideo contendimus, siue absentes siue præsentes, placere illi.

6 Confidentes autem, θαρροῦντες δέ. Eras. Itaque bono animo sumus. nam participia θαρροῦντες & εἰδότες censuit posita pro verbis: quamobrem etiam εἰδότες conuertit Scimus. nempe quia coniunxit ἐνδημοῦντες (quod interpretatur, quum domi sumus) cum verbo ἐκδημοῦμεν: ideóque, ne penderet sententia, coactus est illam enallagen constituere, cuius aliquot exempla alibi obseruauimus. Vetus autem interpres omnia contentus fuit ad verbum interpretari. Græca scholia participia relinquũt integra, & ne hiet sententia, tradunt particulam δὲ redundare initio versus 8. Mihi dura videtur illa enallage hoc in loco, nec minus etiam durus iste pleonasmus. Quomodo verò hæc putem explicanda, dicam proxima annotatione, si hoc addidero, Confidentem hîc dici eum qui præsenti sit animo, id est quieto & ad sustinenda quæuis pericula parato, quòd de felici exitu nihil dubitet. Nos aduenas esse in corpore, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι. Vetus interpres, Dum sumus in corpore. Erasmus, Quum domi sumus in corpore. Hoc igitur habent inter se commune quòd participium ἐνδημοῦντες coniungunt cum sequente verbo: quo fit vt hiet sententia, sicut in superiore annotatione diximus. Ego verò subaudiendum puto ἐσμέν, vt infrà, versu 12, & cap. 7. b. 5: item 11. d. 13. Ita igitur superiora participia θαρροῦντες & εἰδότες cum verbo ἀποδημοῦμεν connectentur, eritque hæc constructio, Peregrinamur ergo à Domino, confidentes semper & scientes nos esse aduenas in corpore. Itaque etiam in verbo ἐνδημεῖν ab vtroque, sed ab Erasmo in primis, dissentio. perinde enim vertit ille acsi ἐνδημεῖν idem significaret atque εἶναι, quod liquet non satis esse expressum. Erasmus verò perinde interpretatur acsi ἐνδημεῖν declararet domi suæ esse, cui opponatur ἐκδημεῖν, id est domo sua abesse. Ego verò, vt non contendam pluribus de propria significatione verbi ἐνδημεῖν, quam fortassis sequutus est Erasmus, hoc tamen dico, eam declarationẽ mihi videri ex diametro repugnantẽ Apostoli sentẽtiæ, atq; adeo seipsam elidere. Nã si in corpore viuere, est domi suæ esse, quomodo dicetur peregrinari à Domino qui in corpore viuit? Peregrinari enim dicimur nostri domicilii respectu: vt si corpus nostra est sedes, peregrinari non possit vlla ratione dici qui in eo versatur. Deinde quæ hæc esset cõsolatio, ideo securum esse quòd scias te domi tuæ esse, à Domino verò abesse, quasi peregre profectum: Nempe, inquies, quòd qui peregrinatur, domum respiciat. Certè ita est, ex quo consequitur, hoc corpus, non ita vt nunc est in terris, sed vt erit in cælesti gloria, cælum denique non terram, nobis pro domicilio proponi. Consentit cum interpretatione non tantùm Petrus (qui hanc vitam vocat παροικίαν id est commorationem, non autem κατοικίαν, id est habitationem, 1. Epist. 1. c. 17) sed & Scriptura vniuersa: vt ἐνδημεῖν idem prorsus hîc declaret atque ἐπιδημεῖν, id est aduenam versari in aliquo loco. cum quo cohæret τὸ ἐκδημεῖν, id est extra patriã peregrinari. adstipulante etiam Varino, qui ἐνδημεῖν per ἐπιδημεῖν interpretatur. Quia igitur dixerat Apostolus se in corpore gemere, non vitæ præsentis tædio, sed futuræ desiderio, Fortiter, inquit, in hac nostra peregrinatione pergimus, quia scimus nos hîc esse aduenas, ac proinde nobis hîc non esse manendum, sed in patriam redeundum.

7 Per fidem enim incedimus, non per aspectum, διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum est parenthesi. Docet enim obiter quomodo & quatenus absimus à Domino. Quia, inquit, nunc ita incedimus (id est viuimus, ex Hebræorum idiotismo) vt in fide, earum videlicet rerum quas speramus, non autem in ipso præsenti conspectu Dei, vt Rom. 8. e. 24. Heb. 11. a. 1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque αὐτοψία, vt declaratur 1. Cor. 13. d. 12. pro quo Vulg. & Eras. nimium obscurè verterunt Per speciem.

8 Confidimus autem & probamus, θαρροῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id est, Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam nostram conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum discedere. Sic explicat quod dixerat versu 4, se in tabernaculo gemere, non quòd expoliari desideraret, sed quòd optaret superindui. Vulg. nimium obscurè, Audemus autem, & bonam voluntatem habemus. Potius, μᾶλλον. Potius, videlicet quàm diutius à Domino abesse. Migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum, ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hîc verò liquet non modò ex sententia ipsa, sed etiam ex diuersa constructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud declarare quàm ἐξιέναι, & ἐνδημεῖν propter adiunctam præpositionem πρὸς idem prorsus significare atque τὸ ἀπιέναι, eo tantùm excepto quòd vtroque verbo significatur mutatio domicilii. Itaque nõ tanti fuit apud me paronomasia istorum verborum, quin sensum ipsum studuerim potius exprimere, quàm nimium dilutè interpretari ἐκδημεῖν, exire, & ἐνδημεῖν, abire. Vulgata, Peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum. Eras. Peregre abesse à corpore, & præsentes adesse apud Deum. Deinde quod dixit Apost. se optare superindui, satis indicat hoc votum non respicere tempus illud interiectum, sed ipsam potius corporis resurrectionem, quum de tabernaculo agatur in domicilium mutando.

9 Etiam ambimus, καὶ φιλοτιμούμεθα. Propriè vsurpauit hoc vocabulum, quo forensis quædam ambitio honorum significatur. Est autem hæc sententia, Quod quum ita sit, (id est quum fortiter pergamus in hac nostra peregrinatione, & tamen desiderio redeundi in patriam ardeamus) ita annitimur viuere vt & nostra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur. Et incolentes & migrantes, εἴτε ἐνδημοῦντες

εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulgata, Siue præsentes, siue absentes. Erasmus, Siue domi præsentes, siue foris peregre agentes. Atqui particula εἴτε hoc in loco non est disiunctiua, sed copulatiua, vt 1. Corinth. 13. c. 8, & Coloss. 1. c. 10. Deinde ἐνδημοῦντες quum priore loco ponatur, de hac vita sanè intelligi debet, vt eundem ordinem vbique seruarit Apostolus. Ex quo efficitur, neque Veterem interpretem rectè interpretari Præsentes, (quum hæc dicantur respectu Domini, à quo sanè absumus quandiu in hac vita versamur) neque etiam Erasmum apposité conuertisse, Domi præsentes, quũ potius eo tẽpore domo absimus. Ideo vertimus Et incolentes, id est dũ incolæ sumus in hoc corpore, vt suprà, versu 6. Alter error admissus est in ἐκδημοῦντες, pro quo Vetus interpres habet Absentes. Erasmus, Foris peregre agentes, quum contrà ad futuram illam vitam hoc referatur, in qua demum præsentes erimus Deo, nec foris commorabimur, sed domi habitabimus. Itaque ἐκδημοῦντες significat Ex corpore in patriã migrantes. Nã post ἐνδημοῦντες repetendũ est ἐν τῷ σώματι, in corpore: & post ἐκδημοῦντες repetendũ ἐκ τοῦ σώματος ex corpore, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ex præcedẽte versiculo. Vtrunq; verò nõ ad φιλοτιμούμεθα, sed ad εὐάρεστοι εἶναι referẽdum est: quod plerosque interpretes fefellit. Neq; enim agit Apost. de eo desiderio quo futurum est vt ardeat, quum domum redierit, & mortalitatem cum vita commutarit, (vtitur enim præsenti tempore, non futuro, & ea res omnis ad scopum Apostoli non videtur pertinere) sed explicat potius quod in proxima annotatione superiore diximus. quod vt melius etiam perspiciatur, libuit hoc diagramma apponere, quò res ista tota planior fiat.

Opposita.				Opposita.
	Ενδημεῖν ἐν τῷ σώματι, Aduenam esse in corpore.	Connexa.	Εκδημεῖν ἀπὸ Κυρίου, Peregre abesse à Domino.	
	Εκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος, Migrare ex corpore.	Connexa.	Ενδημεῖν πρὸς Κύριον, Ire ad Dominum habitatum.	

Rom. 14. b. 10

Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.	10 ‖Omnes enim nos compa- rere oportet coram tribunali Christi, vt vnusquisq; reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit, vel bonum, vel malum.	10 *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunali Christi: ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, siue bonum, siue malum.*
Εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα· ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.	11 Scientes igitur terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem manifesti sumus; & spero *nos* etiam conscientiis vestris manifestos esse.	11 *Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autẽ manifesti sumus: spero autem & in conscientiis uestris manifestos nos esse.*
Οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.	12 Enimuero non iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionem præbemus gloriandi de nobis: vt habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui ex facie gloriã captant, at non ex corde.	12 *Non iterum commendamus nos uobis, se[d] occasionẽ damus uobis gloriandi pro uobis: ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.*
Εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ·	13 Nam siue insanimus, Deo *insanimus*: siue sana mente sumus, vobis *sana mente sumus*.	13 *Siue enim mente excidimus, Deo: siue sobrii sumus, uobis.*

10 Comparere, ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id est, sisti præsentes, & illic in nos inquiri, vt palàm fiat qui fuerimus. Vulg. & Eras. Manifestari. Quæ in corpore *fecerit*, τὰ διὰ τοῦ σώματος. Vulg. Propria corporis. Legit enim τὰ ἴδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambrosius. Sed suspicor locum fuisse, propter nonnullam obscuritatem, deprauatum. Tertullianus legit διὰ sublato articulo, vt sit sensus nos in ipso corpore reportaturos vel gloriam vel ignominiam. Eras. Ea *quæ fiunt* per corpus. Ego malui vti futuro quod exactum vocant grammatici. Cæterùm ex Hebræorum idiotismo opus pro operis mercede accipitur, vt Leuit. 19. c. 13, & Esa. 61. d. 8. & ita etiam loquitur Apostolus Ephes. 6. b. 8. Hoc enim in loco differitur de corpore ipso, quod in se recipiet vel gloriam vel ignominiam perpetuam, pro transactæ vitæ ratione. Congruenter ad id quod fecerit, πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc est vis præpositionis πρὸς hoc in loco, vt in illo Plutarchi in Fabio, πρὸς ἀρετὴν τὰς τιμὰς νέμει. Vulg. Prout gessit. Eras. Iuxta id quod fecit. Neutra interpretatio mihi visa est satis expressa: alioquin Frobenii editionem in eo sequor quòd scripserit πρὸς ὃ, non πρὸς ἃ.

11 Terrorem illum Domini, τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. Id est formidabile illud iudicium. Itaque τὸν φόβον multo rectius conuertit Eras. Terrorem, quàm Vetus interpres Timorẽ. Homines ad fidem adducimus, ἀνθρώπους πείθομεν. Vulg. Hominibus suademus. quam etiam Erasmus sequutus est. itaque non expresserunt (opinor) Apostoli sententiam. Neque enim se duntaxat hominibus suadere dicit vt Christum amplectantur, sed etiam persuadere, proposito illis Dei iudicio: nempe vt probet ministerii sui dignitatem ab eius fructu & efficacia.

Spero, ἐλπίζω. In vno codice scriptum inuenimus ἐλπίζομεν, speramus, idque rectius (vt opinor) quum in hac tota disputatione sese cum Timotheo & Syluano coniunxerit.

12 Damus, διδόντες. Sub. ἐσμὲν. pro præsenti διδοῦμεν, Hebræorum more, vt suprà, versu 6, ἐνδημοῦντες pro ἐνδημοῦμεν. Vt habeatis *quod dicatis*, ἵνα ἔχητε. Sub. τὶ ἀπολογεῖσθαι, vt rectè explicant Græca scholia. Eras. Vt aliquid habeatis, ἵνα τὶ ἔχητε. quæ formula quiddam aliud declarat, vt diximus Mar. 6. 19. Est autem hæc phrasis prorsus Hebraica. Ex facie, ἐν προσώπῳ. Id est externis laruis, & fucata illa pompa sapientiæ & eloquentiæ humanæ, non autem vera pietate, quæ non in vultu, id est externa ista specie, sed in corde sedem habet. Alibi πρόσωπον, personã, faciem, speciem pro diuersa locorũ sentẽtia sumus interpretati: hic omnino seruandum putauimus faciei vocabulum, propter oppositũ Cordis nomen. Præpositio autem ἐν hoc loco videtur posita pro διὰ vel ἐκ. Vulg. & Erasmus ad verbum, In facie.

13 Insanimus, ἐξέστημεν. Id est μαινόμεθα, vt Mar. 3. c. 21. Solet autem Apostolus sibi tribuere ἀφροσύνην ex

aduersariorum iudicio, quoties de se cogitur aliquid prædicare, vt infrà aliquoties hoc inculcat, cap. 11 & 12. Siue igitur insanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis insani hominis orationem esse) diuinus est iste furor, & totus ad vnam gloriam Dei spectans, vt reprehendi à vobis eo nomine non possim: siue simpliciter facio meum officium & vobis euangelizo, (hoc enim demum est sapere apud vos) omnia commodo vestro facio, non meo, vt hìc quoque non possim videri meipsum commendare. Vulgata, Siue mente excidimus.

εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν		
Η γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς·	14 Charitas enim illa Christi constringit nos:	14 *Charitas enim Christi urget nos.*
Κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες, μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.	15 Vt qui hoc statuerimus, si vnus pro omnibus mortuus fuit, nempe omnes fuisse mortuos, & *illum* pro omnibus mortuum esse, vt qui viuunt, post hac non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.	15 *AEstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt: & pro omnibus mortuus est Christus, ut & qui uiuunt, iã non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.*
Ωστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.	16 Itaque nos posthac neminem nouimus secundum carnem: quòd si etiam nouimus Christum secundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.	16 *Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem: & si cognouimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non nouimus.*
Ωστε εἴτις ἐν Χριστῷ,	17 Si quis igitur *est* in Christo,	17 *Si qua ergo in Christo*

Siue sana mente sumus, εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Mar. capite 5. ver. 15. Est autem repetendum idem verbum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt suprà, cap. 1. b. 6, & 2. b. 10. Vulgata, Siue sobrii sumus. Ambrosius, Siue sanũ sapimus, expressa notatione verbi σωφρονεῖν. Augustinus aduersus Faustum lib. 12. cap. 26, Siue temperantes sumus. Quas interpretationes visum est adferre, propter eos qui nefas esse putant à Vulgata interpretatione discedere, & quos non pudet hoc etiam nomine crimen hæreseωs bonis ac doctis hominibus impingere.

14 Charitas enim illa Christi, ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Id est, Amor enim ille quo Christus nos prosequutus est, vel quo nos illum vicissim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos est prosequutus, quum seipsum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. b. 8: pro hac verò videtur facere series argumentorum. Instituit enim Apostolus ostendere, non esse quòd existimaretur, quæ de sui ministerii dignitate dixerat, ideo dixisse vt seipsum commendaret. nam, inquit, eiusmodi affectus carnis in nobis iam non regnant: vnum Deum quærimus, siue insaniamus nostro more, siue sana mente simus. Nos enim totos regit amor quo Christum prosequimur, quoniam nostris animis insedit summum illud à Christo in nos perfectum beneficium. Vtraque sententia optimè conuenit. Constringit, συνέχει. Id est totos possidet ac regit, vt eius afflatu quasi correpti agamus omnia. Alludit enim ad vatum furorem, vt diximus Act. 18. b. 5. Vulg. Vrget, ἐπείγει.

15 Vt qui hoc statuerimus, κρίναντας τοῦτο. Id est, vt qui hoc pro certo apud nos constituerimus. Vulg. Æstimantes hoc. Eras. Iudicãtes illud. Pro omnibus mortuus est, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. De sanctificatione hic agit Apostolus, qua fit vt Christus in nobis viuat. alioqui latè patet hoc dictum, quia non vnum est nostræ in Christo iustificationis caput. Fuisse mortuos, ἀπέθανεν. Mortuis opponũtur οἱ ζῶντες proximo versiculo. Itaque quamuis mortificatio veteris hominis sit prima nostræ sanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eã conditionẽ in qua versatur quisquis non est regeneratus, vt scribitur Eph. 2. a. 1. Nam etiam hoc maximè pertinet ad scopum Apostoli, habentis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut gloriæ ducuntur. Vulgata, Mortui sunt, quod mihi nõ placet. Neque enim amplius est mortuus qui est in Christo viuificatus. Vt qui viuunt, ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus restringit τὸ καθόλου ad solos eos qui in Christo viuunt. Nam sufficit quidem seruandis omnibus Christi beneficium, sed plerique repudiant. Sibi viuant, ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide cap. Epistolæ ad Rom. 6 & 7.

16 Neminem nouimus secundum carnem, οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. Hæc omnia referenda sunt ad versum 12, in quo testatus est Apostolus cum suis collegis, se nihil minus quærere quàm seipsos commendare: imò verò totos esse in eo vt ex suæ modestiæ exemplo petere possent Corinthii quod superbis quibusdam obiicerent, qui specie quidem aliquid, re ipsa verò nihil essent. Se verò omnia sua studia ad Deum referre. Nam, inquit, eò nos vel inuitos compellit amor ille infinitus quo Christus omnes suos est complexus. Quid enim attinebat illum mori pro nobis, nisi nos omnes mortis reos inuenisset? Quid est igitur de quo nobis placeamus? Mortuus est autem vt nos viueremus, non quidem nobis, vt antea, sed ipsi Christo: id est, vt vitæ isti mundanæ, qua quisquis viuit, mortuus est, renuntiantes, & quasi iam extra mundum degentes, nihili nos ipsos & cætera omnia humana faciamus, sed toti amplificandæ Dei gloriæ in Christo nos dedamus. Postquam autem hæc omnia proposuit Apostolus, tandem hanc conclusionem subiungit. Itaque ne me & collegas meos putetis vel gloriolam aliquam vel vlla commoda captare, in hoc mundo iam non versamur vt cum hominibus homines solent, neque verò tantillum laboramus de istis rebus in quibus sese homines fatigant. Carnis ista sunt & mundi, eorum denique hominum qui sibi in rebus inanibus placent: nos verò tantum absumus ab ista carnis vanitate, vt ne de ipso quidem Christo (quamuis alioqui perfectissimo etiam in carne omnis præstantiæ exemplari) nunc cogitemus vt homine, qualis tunc erat quum inter nos versaretur, sed eum nunc vt penitus cælestem & gloriosum consideremus, ac proinde potius cælesti quàm terrestri vita viuamus. Idque nobis omnino faciendum est: quia qui Christo insitus est, factus est prorsus alius homo: & veteri illa conditione abolita, necesse est vt prorsus alia mente, alia voluntate præditus, non terrestria sed cælestia prorsus meditetur.

17 Siquis in Christo, εἴτις ἐν Χριστῷ. Sic legendum est, adhibita videlicet distinctione post Χριστῷ, & ver-

be substantiuo subaudito. Itaque Vetus interpres perperam conuertit, Si qua in Christo noua creatura, quasi τὶς pertineat ad κτίσις. Mauult tamen doctissimus interpres hortandi modo interpretari, Siquis *est* in Christo, noua *sit* creatura.

Esa. 43. c. 19 apoc. 21. b. 5

καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.

noua creatura *est*: ‖ vetera præterierunt, ecce noua facta sunt omnia.

noua creatura: uetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua.

18 Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς·

18 Hæc autem omnia *sunt* ex Deo, qui reconciliauit nos sibi per Iesum Christum, deditque ministerium reconciliationis:

18 *Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis:*

19 Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν· καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς.

19 Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando eis peccata ipsorum: posuitque in nobis sermonem hunc reconciliationis.

19 *Quoniam quidẽ Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum: & posuit in nobis uerbum reconciliationis.*

20 Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.

20 Itaque nomine Christi legatione fungimur, velut Deo *vos* precãte per nos: oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.

20 *Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.*

21 Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

21 Fecit enim *ut* qui non nouit peccatum, pro nobis peccatum *esset*, vt nos efficeremur iustitia Dei in eo.

21 *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit: ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso.*

Κεφάλαιον ϛʹ.

CAP. VI.

CAP. VI.

1 Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν, μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.

1 SEd &, vt operam nostram ei accommodantes, hortamur ne frustra gratiam Dei vos receperitis.

1 *ADiuuantes autem & exhortamur ne in uacuum gratiam Dei recipiatis.*

Noua creatura, καινὴ κτίσις. Id est, veluti res quædam recens à Deo condita: adeo sunt contraria inter se spiritus & carnis iudicia. Vbi igitur doctrina liberi arbitrii, quæ nos tradit duntaxat à gratia adiuuari? Est tamen (fateor) αὔξησις in creaturæ nomine: quod libenter vsurpauimus quamuis parum Latinum, quum nulla substantia noua condatur, sed qualitas duntaxat immutetur. Verùm sic loqui placuit Spiritui sancto, vt intelligeremus omnia esse in solidum gratiæ Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut stipites simus, sed quia Deus creat in nobis vt bene velimus ac possimus, & ita nos ad vitam prorsus aliam traducit, quam significant Prophetæ appellationibus noui cæli, & nouæ terræ.

18 Hæc autem omnia, τὰ δὲ πάντα. Vulg. & Eras. Omnia autem. Ego verò articulum exprimendum puto, cuius vis est ἀναφορική.

19 Nempe quia, ὡς ὅτι. Vel, Nam certè. Vulgata & Erasmus, Quandoquidem. In vno exemplari deerat ὡς. Sic tamẽ vsurpatur etiã infrà, 11. c. 21. Posuitque in nobis sermonem hunc, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis ponere verba in ore dicitur qui alicuius opera vtitur in re quapiam significanda: sed quum de Deo agitur, peculiaris est huius formulæ emphasis, qua significatur & cor loquentis à Domino impelli, & linguam regi.

20 Precante, παρακαλοῦντος. Vulg. Exhortante. Sed illa interpretatio mihi magis arridet, quòd videatur Apostolus ad hanc emolliendam formulam addidisse particulam ὡς, quia re vera Deus non precatur nos, sed veluti precatur in ministrorum persona. Neque verò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 Qui non nouit peccatum, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. Id est qui prorsus fuit à peccato alienus. Pro nobis *esset* peccatum, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ita est magis perspicua oratio quàm si dicamus ad verbum, Peccatum fecit. Vocat autem ἁμαρτίαν hoc posteriore loco, victimam pro peccato, ex Hebræorũ idiotismo, apud quos sic accipitur nomen אשם, vt Leuit. 7. a. 2. Vel, Christus dicitur factus esse peccatum pro nobis, id est peccator non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato, vt melius appareat sequentis membri oppositio. Iustitia Dei, δικαιοσύνη Θεοῦ. Id est, iusti apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ quum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum est ἐν αὐτῷ. Sic ergo sumus iustitia Dei in ipso, vt ille est peccatum in nobis, nempe ex imputatione. In eo, ἐν αὐτῷ. Eras. Per illum. Vide 1. Corinth. a. 4.

IN CAPVT VI.

1 Vt operam nostram ei accõmodantes, συνεργοῦντες. Vulgata, Adiuuantes autem. Erasmus, Quin & adiuuantes. Alicubi συνεργὸν administrum vertimus: sed videndũ quid cui loco conueniat. Vide 1. Cor. 3. b. 9. Frustra, εἰς κενόν. Vulg. & Eras. barbarè & obscurè, In vacuum.

2 Accepto,

2 Λέγει γὰρ, Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.

2 Dicit enim Deus, ‖ Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc tẽpus acceptum, ecce nunc dies salutis.

2 *Ait enim, Tẽpore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Esa. 49. b. 8

3 Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπὴν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία·

3 Nullam vlla in re præbẽtes offensionẽ, ne vituperetur ministerium:

3 *Nemini dãtes ullam offensionem, ut non uituperetur ministeriũ nostrũ:*

4 Ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις,

4 Sed & in omnibus nos approbãtes, ‖ vt Dei ministri, tolerãtia multa in oppressionibus, in necessitatibus, in angustiis,

4 *Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patiẽtia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis,* 1. Cor. 4. d. 4

5 Ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις,

5 In plagis, in carceribus, in tumultuationibus, in laborib, in vigiliis, in ieiuniis,

5 *In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in uigiliis, in ieiuniis,*

6 Ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,

6 Puritate, scientia, lenitate, bonitate, Spiritu sancto, charitate non simulata,

6 *In castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,*

7 Ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν,

7 Sermone veritatis, virtute Dei, armis iustitiæ dextris ac sinistris,

7 *In uerbo ueritatis, in uirtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris,*

8 Διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας· ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς·

8 Per gloriam & ignominiã, per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:

8 *Per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: ut seductores & ueraces:*

9 Ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι· ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν· ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι·

9 Vt ignoti, & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:

9 *Sicut qui ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce uiuimus: ut castigati, & non mortificati:*

10 Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες· ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.

10 Vt dolẽtes, semper tamẽ gaudentes: vt pauperes, sed multos ditantes: vt nihil habentes, sed omnia obtinentes.

10 *Quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletãtes: tãquã nihil habẽtes, & oĩa possidẽtes.*

2 Accepto, δεκτῷ. Heb. רצן. Id est, gratuitæ beneuolentiæ: quo videlicet tempore Deus suum illius immensum amorem effudit. Hoc fere vocant sacri scriptores εὐδοκίαν, de qua vide Luc. 2. b. 14.

3 Nullam vlla in re, μηδεμίαν ἐν μηδενί. Vulg. Nemini vllã, μηδεμίαν μηδενί. Præbentes, διδόντες. Eras. Demus, quasi subaudiatur ὦμεν, & sit adhortatio: quum Apostolus potius in suo & Timothei ac Syluani exemplari verum pastorem Corinthiis spectandum proponat. Est autem hoc connectendum cum verbo παρακαλοῦμεν, ita vt secundus versiculus veluti sit interiectus, sicut rectè annotant Græca scholia, & Erasmus ipse postea animaduertit. Vituperetur, μωμηθῇ. Vulg. Reprehendatur, non tam expressé.

4 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל pro, Omnibus modis, vel Omnibus in rebus, vt suprà, 4. b. 8, & infrà aliquoties. Approbantes, συνιστῶντες, id est μαρτυροῦντες, καὶ γνωρίμους ποιοῦντες, id est declarantes & re ipsa præstantes, vt infrà, 7. c. 11. Vulg. Exhibeamus, quasi sit adhortatio, ac non potius historiæ narratio. Eras. Commendantes. quæ significatio non tam videtur commoda huic loco, atque altera illa. Ministri, διάκονοι. Sub. sese approbant, per syllepsin: alioqui esset solœcophanes.

5 In tumultuationibus, ἐν ἀκαταστασίαις. siue agitationibus crebris, vt sedem quietam nullam possent inuenire.

6 Puritate, ἁγνότητι. Antè commemorauit quibus in malis versaretur quotidie, nunc explicat quibus armis restiterit. Itaque præpositio ἐν alio modo nunc fuit explicanda. Scientia, γνώσει. vel prudentia. Lenitate, ἐν μακροθυμίᾳ. Vulg. In longanimitate. Vide Ro. 2. a. 4. Bonitate, ἐν χρηστότητι. Vulg. In suauitate. Eras. In benignitate, vt & nos alibi. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Commemoratis aliquot speciebus, subiicit duo ad quæ tanquam genera possint illa reuocari, nempe Spiritum sanctum, vt causam efficientem: & charitatem, vt finem vniuersalem.

7 Sermone veritatis, ἐν λόγῳ ἀληθείας. Id est Euangelii prædicatione: cui adiungit virtutem Dei, id est, insignem illam potestatem non tantùm edendi signa, sed etiam malos domãdi. ideo etiam facit armorum mẽtionẽ, & quidem ἀμφιδεξίων, id est quibus sese ac munus suum omni ex parte tueretur. Nã externa præsidia nũc commemorat quibus Satanam & mundum expugnauit. Externa autem voco quæ sunt quasi telorum loco: sicut militis gladium à fortitudine animi distinguimus. Hæc igitur arma fuerunt, sermo Veritatis, & potestas illa Dei cuius meminit infrà, 10. a. 4. arma denique iustitiæ, id est integritas.

8 Per gloriam, διὰ δόξης. Διὰ hoc in loco non significat instrumentalem causam, sed ita accipitur vt quum dicimus Per campos, per vrbem incedere. Describit enim veluti iter difficillimum quo contenderit ad metam. Per conuitia & laudes, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Vulg. Per infamiam, & bonam famam. Ad verbũ, Per maledicentiam & benedicentiam.

11 Τὸ ϛόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.

11 Os noſtrum apertum eſt erga vos, Corinthii, cor noſtrum dilatatum eſt.

11 Os noſtrũ patet ad uos, ô Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt.

12 Οὐ ϛενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν· ϛενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.

12 Non habitatis anguſtè in nobis: ſed anguſti eſtis in viſceribus veſtris.

12 Non anguſtiamini in nobis: anguſtiamini autem in uiſceribus ueſtris.

13 Τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω, πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς.

13 Loquor autem vt filiis de pari compenſatione. Dilatamini & vos.

13 Eandem autem habentes remunerationem, (tanquam filijs dico) dilatamini & uos.

Eccli.13.c.21

14 Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίϛοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;

14 Ne impari iugo copulemini cũ infidelibus. quod enim conſortium iuſtitiæ cum iniuſtitia? & quæ communio luci cũ tenebris?

14 Nolite iugum ducere cũ infidelibus. quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate? aut quæ ſocietas luci ad tenebras?

15 Τίς δὲ συμφώνησις Χριϛῷ πρὸς Βελίαλ; ἢ τίς μερὶς πιϛῷ μετὰ ἀπίϛου;

15 Et quæ concordia Chriſto cũ Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?

15 Quæ autem conuentio Chriſti ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?

2.Cor.3.d.17, & 6.d.19

16 Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐϛε

16 Et quæ cóſéſio tẽplo Dei cũ ſimulacris? nã vos tẽplũ eſtis Dei

16 Quis autem conſenſus templo Dei cum idolis? uos enim eſtis templũ Dei

11 Os noſtrum, &c. τὸ ϛόμα, &c. Id eſt, apertè, & plenis (vt aiunt) buccis, vobis ſum loquutus, ſingulari cũ teſtimonio mei in vos vehementiſſimi amoris, quaſi videlicet cor meum geſtiam in ſinum veſtrum effundere. Oris enim ac cordis dilatatio vehementiſſimum declarant affectum eius qui loquitur: vt fieri ſolet in ſumma aliqua lætitia. cuius tamen diuerſi ſunt fines, atque adeo interdum etiam contrarii. Inde factum vt dilatatio cordis & oris de maledico dicatur, vt Pſal.34.d.37. vnde ἐπιχαιρεκακία: & de eo qui ſe immodicè efferat, vnde μεγαληγορίαν Græci iactationem illam ſuperbam vocant. Sed ſpectandum eſt qua de re agatur. Hic verò Apoſtolum de ſua in Corinthios beneuolentia diſſerere apparet ex duobus ſequentibus verſiculis, vt mox dicam. Item ex 7.a.2 & 3, vbi eandem tranſlationem vſurpat. Sed, dicet aliquis, quomodo hæc cohærent? Optimè profectò. Nam quòd tam familiariter ſua omnia illis expoſuerat, maximum erat amicitiæ teſtimonium, & hoc veluti procœmio ad audiendas illas admonitiones præparat eorum animos, vt ſi pater filios compellaret.

12 Non habitatis anguſtè, οὐ ϛενοχωρεῖσθε. Perſiſtit Paulus in eadem metaphora, & de animo quaſi de domicilio loquitur. ϛενοχωρεῖσθαι verò dicitur tam qui ab alio coarctatur, vt qui in anguſta domo degit, quàm qui eſt in ſeſe anguſtus. ac priore quidem declaratione hic accipitur priore loco. eſt enim hæc ſentẽtia, Vos in animo meo quaſi domicilio quodam eſtis, eóque minimè anguſto. Totum enim vobis cor meũ patefeci, atque adeo, veſtri accipiendi cauſa, veluti dilataui. At vos intus mihi eſtis anguſti, (hic enim τὸ ϛενοχωρεῖσθαι ſignificat anguſtum eſſe) cui locus non ſit apud vos: quorum tamen viſcera oportuerat mihi quoque patere, ac viciſſim me capere (vt infrà, 7.a.2) vt par parri referretis. Sed & tacita antitheſis ſubeſt in eo quòd vnus multos vltro recipit, multi verò ne vnum quidem viciſſim capiunt. Vulg. Non anguſtiamini, prorſus barbarè. Eraſ. Non eſtis anguſti, quam interpretationem non miror obſcuram eſſe, quum ipſe planè non intellexerit de quo hic ageretur. Putauit enim anguſtiæ nomine ſignificari ceremoniarum Moſaicarum obſeruationem. abſurdè profectò, quum hoc nomine nuſquam reprehendantur Corinthii: imò verò potius quòd libertate Chriſtiana nonnunquam abuterentur. Caſtellio totũ hunc locũ peſſimè cõuertit, Si vos eſtis anguſti, nõ erga nos eſtis anguſti, ſed erga hominẽ cui eſtis intimi. In viſceribus veſtris, ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. Viſcera vocat, Hebræorum more, teneriores illos affectus intimo cordi inſidentes. Vide infrà, 7.d.15.

13 Loquor autem vt filiis de pari compenſatione, τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. Hæc mihi videtur ſimpliciſſima huius loci expoſitio, qui non vno modo in Græcis legitur. Nonnulli enim codices punctum ſcribunt poſt ἀντιμισθίαν, vt aliquid ſubaudiri ſit neceſſe. Itaque Vetus interpres addit participiũ ἔχοντες. quod non probo. τὴν αὐτὴν autem, id eſt eandem, interpretor parem, id eſt mutuò reſpondentem, quod ſignificat Apoſtolus verbo πλατύνθητε. Sunt etiam qui illud ὡς τέκνοις λέγω, parẽtheſi includant. quod ſi placeat, præpoſitio κατὰ ſubaudienda fuerit, & ita conuertendus hic locus, Eadem autem compenſatione (vt filios alloquor) dilatemini & vos.

14 Ne impari iugo copulemini, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. Ab amicitia quam ab iis meritò requirebat, & cuius teſtificatione præparabat eorum animos ad audiendam reprehẽſionem, commodè nunc tranſit ad eam coniunctionem quam habebant cum infidelibus. Vulgata, Nolite iugum ducere. Budæus, Ne copulemini. Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν, id eſt in eodem iugo trahendo alteram partem oneris ſuſtinere. At ego Eraſmo aſſentior, qui quamuis Veterem tranſlationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντας vocari qui quũ ſint diuerſæ conditionis, tamen in eodẽ opere mutuam operam præſtent, vt ſi fidelis cum infideli matrimoniũ contrahat, aut menſæ dæmoniorum fiat particeps, aut cum infideli, in aliquo opere, vel per ſe vel κατά τι, illicito commercium habeat. Perinde enim eſt acſi quis ſub idem iugum bouem & aſinum compulerit: quod disertè prohibuerat Dominus. ac mihi etiam videtur alludere Apoſtolus ad Legem ea de re perſcriptam Deut.22.b.10, quamuis quod ad matrimonium impar attinet, aliis multis locis de eo ſit cautum. idque ita eſſe apparet ex ſequentibus oppoſitionibus.

15 Belial, Βελίαλ. Heb. בליעל, quo nomine tradit Kimhi ſignificari בלי יעל, id eſt qui non promouebit, vel בלי מועיל, id eſt nequam, ſiue qui nulli ſit cõmodus. Meritò igitur hoc nomine (quod, vt nonnulla alia, ſatis erat in Græcis etiam Eccleſiis peruulgatum) diabolus declaratur Chriſto optimo maximo oppoſitus ex diametro. Heronymus deducit à בלי & עול, quaſi dicas abſque iugo: vnde factum vt Aquila ἀποστάτην conuerterit, quem etiam Græca ſcholia ſequuntur. Ego priorem notationem potius amplector, quãuis altera quoque Satanæ optimè conueniat. Quæ pars, τίς μερίς. Heb. loquendi formula, acſi dicat, Quid commune habet fidelis, cũ infideli? quod inter eos diuidi oporteat? vt in vernaculo noſtro ſermone dicimus, Qu'ha le fidele à partir auec l'infidele.

ζῶντος· καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός.

Viuentis: ſicut dixit Deus, Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus.

Viui: ſicut dicit Deus, Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus. Leuit.26.b.12

17 Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς.

17 Quapropter exite è medio eorum, & ſeparamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

17 Propter quod exite de medio eorũ & ſeparamini, dicit Dominus: & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam uos. Eſa.52.c.11

18 Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

18 Et ero vobis Pater, & vos eritis mihi filii ac filiæ: dicit Dominus omnipotens.

18 Et ero uobis in patrẽ, & uos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens. Ier.31.a.1

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

1 Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ.

1 Has igitur promiſſiones quũ habeamus, dilecti, purgemus nosipſos ab omni inquinamẽto carnis ac ſpiritus, perficientes ſanctificationẽ cum timore Dei.

CAP. VII.

1 Has ergo habentes promiſſiones, chariſſimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & ſpiritus, perficientes ſanctificationem in timore Dei.

2 Χωρήσατε ἡμᾶς· οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.

2 Accipite nos: nemini iniuriã fecimus, neminẽ corrupimus, neminem expilauimus.

2 Capite nos: neminẽ læſimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus.

3 Οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω· προείρηκα γὰρ ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐϛε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

3 Ad condemnationem veſtri non loquor: nam antè dixi vos in cordibus noſtris eſſe, ad ſimul moriendũ & ſimul viuẽdũ.

3 Nõ ad cõdẽnationẽ dico: prædixi enim quòd in cordibus noſtris eſtis ad commoriendum & ad conuiuendum.

4 Πολλή μοι παῤῥησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν· πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν.

4 Multa mihi loquendi libertas apud vos: multa mihi gloriatio de vobis: impletus ſum conſolatione, vehementer exundo gaudio in omni afflictione noſtra.

4 Multa mihi fiducia eſt apud uos, multa mihi gloriatio pro uobis: repletus ſum cõſolatione, ſuperabũdo gaudio in omni tribulatione noſtra.

5 Καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι· ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.

5 Etenim quũ veniſſemus in Macedoniã, nullam habuit relaxationem caro noſtra, ſed in omnibus fuimus oppreſſi: foris pugnæ, intus terrores.

5 Nã & quũ ueniſſemus in Macedoniã, nullam requiẽ habuit caro noſtra, ſed omnem tribulationẽ paſſi ſumus: foris pugnæ, intus timores.

16 Viuentis, ζῶντος. Deum verè exiſtentem & vitæ authorem, id eſt קיים (vt Chaldæi vertunt) opponit idolis, rebus videlicet prorſus inanibus ac vanis. Sunt etiam qui legant ἡμεῖς ἐσμεν, nos ſumus, pro ὑμεῖς ἐϛε, vos eſtis. Habitabo in eis, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè והיה משכני עליהם, Ezech.37.g.27. ita vt Apoſtolus nihil prorſus detorſerit, quum illic disertè agatur de Chriſti fœdere, & עליהם potius In ipſis declaret quàm Inter ipſos, id eſt בתוכם, vt eſt apud Moſen Leuit.26.b.12. quem locum ſiquis cum iſto comparet, facilè iudicabit Paulum hoc potius petiiſſe ex Ezechiele quàm ex Moſe: eo tantùm excepto quòd καὶ ἐμπεριπατήσω omnino ex Moſe petitum eſt, qui addit והתהלכתי בתוכם, ſed in eo nulla eſt difficultas. adumbrauit enim arcæ Domini præſentia in medio Iſraelis, veram in cordibus noſtris præſentiam Immanuelis per Spiritum ſanctum.

IN CAPVT VII.

1 Carnis & Spiritus, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id eſt, corporis & animi, vt ſit hoc modo perfecta ſanctificatio, vtraque ſui parte conſtans. Nam alioqui quorſum corporis puritatem, ſi impurus eſt animus? aut quomodo purus erit animus ſi corpus fuerit inquinatum? Hoc conſiderent qui imaginantur ſe puram conſcientiam coram Deo adferre, etiamſi corpus coram idolis proſtituãt. Cæterùm hic quoque inepta eſt capitis ſectio, quum hũc verſiculum prorſus oportuerit ſuperioribus adiungere. Neque emphaſin verbi ἐπιτελεῖν conſiderauit Caſtellio qui conuertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην, fungentes ſanctimonia.

2 Accipite nos, χωρήσατε ἡμᾶς. i. Sinite vt locũ apud vos inueniã, vobis videlicet docẽdis. Neque enim capere hic accipitur pro intelligere, ſed ſicut vas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quod dixerat ſuprà, 5.c.13, Dilatemini etiã vos. Vulg. Capite nos. Eraſ. Capaces eſtote noſtri, ex Ambroſio. Neminẽ expilauimus, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. i. nemini quicquã per auaritiã eripuimus. Vulg. Neminẽ circũuenimus. Eraſ. Neminem fraudauimus. Vtraq; interpretatio nimiũ latè patet. Eraſ. autẽ ipſe vt nos hoc in loco, ita etiã cõuertit infrà, 12.17.

3 Ad condemnationem veſtri, πρὸς κατάκρισιν. Id eſt, vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem. Ad ſimul moriendum, εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc eſt quod in vernaculo ſermone dicimus A la uie & a la mort, vt ſignificemus conſtantiſſimam amicitiam. Eraſmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus alluſiſſe quo fiebat vt amico mortuo, qui ſuperſtes manebat, ſibi mortem conſciſceret. Eiuſmodi erant quos Galli vocabant Soldurios: Cæſar deuotos interpretatur libro tertio de bello Gallico. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, cuius meminit Plutarchus in Pelopida.

5 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל. vide ſuprà, 4.b.8, & 6.a.4 Fuimus oppreſſi, θλιβόμενοι, ſub. γεγόναμεν,

vt suprà,5.b.8,& c.12. Item,11.d.13 ex Hebræorum consuetudine, apud quos ita sæpe subauditur substantiuum verbum. Disertè autem facit mentionẽ carnis, id est corporis, vt consolationes Spirituales istis exercitiis opponat, ac præsertim gaudium illud quod ex Titi nuntio perceperat: quum alioqui animo quoque vt corpore affligeretur. Intus,&c. ἔξωθεν,&c. Videtur alludere ad locum illum Deut.32.d.25. Est enim crux, quod ad externam speciem attinet, sanctis iuxtà & impiis communis, quanuis in contrarios fines.

6 Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινούς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς, ὁ Θεός, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου.

6 Sed qui consolatur abiectos, consolatus est nos, Deus, aduentu Titi.

6 *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos, Deus, in aduentu Titi.*

7 Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμόν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ· ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.

7 Non solùm autem aduentu illius, sed etiam consolatione quam ille accepit ex vobis, quũ renuntiaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum eiulatũ, vestrum pro me zelũ: adeo vt magis gauisus fuerim.

7 *Nõ solùm autẽ in aduentu eius, sed etiam in consolatione qua cõsolatus est in uobis, referens nobis uestrũ desiderium, uestrum fletum, uestram æmulationem pro me: ita ut magis gauderem.*

8 Ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

8 Nam etiamsi tristitia vos affeci per epistolam, non me pœnitet, etiãsi pœnituerit. video enim, epistolam illam, tametsi ad tẽpus, tristitia vos affecisse.

8 *Quoniam etsi cõtristaui uos in epistola, nõ me pœnitet: etsi pœniteret, uidens quòd epistola illa, etsi ad horam, uos contristauit:*

9 Νῦν χαίρω οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

9 Nunc gaudeo: non quòd tristitia affecti fueritis, sed quòd tristitia affecti fueritis ad resipiscentiam. nam tristitia affecti fuistis secundũ Deũ, vt nulla in re detrimẽto sitis affecti per nos.

9 *Nũc gaudeo nõ quia cõtristati estis, sed quia cõtristati estis ad pœnitentiã. contristati enim estis secũdũ Deũ, ut in nullo detrimẽtũ patiamini ex nobis.*

10 Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

10 Nã qui secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem, cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

10 *Quæ enim secũdũ Deũ tristitia est, pœnitẽtiã in salutẽ stabilẽ operatur: seculi autẽ tristitia, mortem operatur.*

6 Abiectos, ταπεινούς. Heb. עניים quasi deiectos & prostratos dicas. Vulg. & Eras. ad verbum, Humiles. Aduentu Titi, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id est, iis quæ mihi aduenιens Titus renuntiauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquam quòd ipsius etiam Titi præsentia magnopere sum recreatus. Quod autem suprà dixit, 4.c.2, se, non reperto Tito, statim Troade soluisse, ad ipsos Corinthios referendũ est: quorum desiderium quum ferre non posset Apostolus, nec ante acceptum ab eis nuntium vellet ad eos proficisci, vt eis videlicet parceret, statim in Macedoniam cõtendit, vt Tito ab eis redeunti (eum enim Epheso miserat) posset occurrere.

7 Sed etiam,&c. ἀλλὰ καί. Alteram causam adfert suæ consolationis, nempe benignam apud eos Titi exceptionem, magno cum ipsorum fructu, sicut futurum promiserat. Vehemens desiderium, ἐπιπόθησιν. Præpositio ἐπὶ videtur aliquid ponderis addere significationi. Ideo addidi epitheton.

8 Etiamsi pœnituerit, εἰ καὶ μετεμελόμην. Eras. Etiamsi pœnituisset: ne videatur Apostolum pœnituisse facti, sed vt perinde hoc sit acsi diceret, Etiam siqua pœnitudo facti me tenuisset, eam tamen illo Titi nuntio abiecissem. Ego malui conuertere, Etiamsi pœnituerit, quia non additur ἄν. Ita autem accipio pœnitendi verbum, cum doctissimo interprete, vt significet Apostolus se ex epistola illa acerbius scripta nonnullũ dolorem cepisse, non quasi quod fecerat, optaret esse infectum, sed quòd, clementis patris exemplo, se ad hanc seueritatem coactum esse secum gemens, euentum rei expectaret. Vulg. Etsi pœniteret, videns quòd epistola,&c. ita vt hoc ad sequentia referatur, & sublata particula γὰρ legatur βλέπων, contra omnium Græcorum codicum fidem, & ipsa quoque sententia repugnante. Ad tempus, πρὸς ὥραν. Sic rectè Eras. Vulg. Ad horam.

9 Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. Id est, Ita vt ea tristitia vobis ad emendanda vestra vitia profuerit. Vulg. & Eras. Ad pœnitentiam. Vide Matth.3.a.2. Secundum Deum, κατὰ Θεόν. Tristitia secundum Deum & Tristitia mundi opponuntur. Nam qui secundũ Deum tristis est, id est eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo est acceptus, de peccatis suis dolet, idque non pœnæ formidine territus, sed hoc ipsum ægerrimè ferens quòd Deum clementissimum Patrem offenderit, cuius offensam optet etiam sua damnatione, si ita fieri posset, redemptam. At qui secundum mundum dolet, vel terrenis amissis commodis vel alieno bono angitur, vel vnius pœnæ impendentis metu est solicitus. Itaque illa tristitia, quæ & pœnitentia secundum Deum dici propriè potest, illos pulcherrimos fructus gignit de quibus disseritur sequenti versiculo: hæc verò contrà certa est ad desperationem via, nisi Dominus medeatur, vt ex Caini, Saulis, Achitophelis, Iudæ horrendis exẽplis apparet. Alterius verò tristitiæ luculentissimum exemplar præbuerint Dauidis scriptæ lacrymæ.

10 Resipiscentiam cuius nunquam pœniteat, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Potest etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν. quo sensu dicetur salus ἀμεταμέλητος, cuius nunquam vel nos pœnitere possit, vel Deum qui nobis illam dederit: vt firmam ac immotam esse intelligamus: sicut dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα Rom.11.d.29. Ideo Vetus interpres Stabilem conuertit. Mihi tamen videtur hoc epitheton potius ad μετάνοιαν referendum. Neque tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον velim cum Erasmo pœnitentiam non pœnitendam interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλειαν, id est resipiscentiam à pœnitẽtia, distinguendam puto, vt diximus Matth.3.a.2. Deinde

non est quòd istam paronomasiã affectemus, quæ nusquam est in Græco sermone. Denique non pœnitendum apud Latinos quiddam declarat multo minus quàm cuius nunquam possit aliquem pœnitere.

11 Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν; ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

11 Ecce enim istuc ipsũ, quòd secũdũ Deũ tristitia affecti fuistis, quantũ in vobis effecit studiũ? imò defensionẽ, imò indignationem, imò timorẽ, imò vehemens desideriũ, imò zelum, imò vindicationem? per omnia testatum fecistis vos esse puros in hoc negotio.

11 *Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari uos, quantam in uobis operatur solicitudinẽ? sed defensionem, sed indignationem, sed timorẽ, sed desideriũ, sed æmulationẽ, sed uindictã: in omnibus exhibuistis uos incõtaminatos esse negotio.*

12 Ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος· ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

12 Nẽpe etiamsi scripsi vobis, non scripsi vobis eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat, sed vt apud vos manifestum fieret studium illud nostrũ pro vobis in conspectu Dei.

12 *Igitur etsi scripsi uobis, nõ propter eum qui fecit iniuriã, nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandã solicitudinẽ nostram quam habemus pro uobis coram Deo.*

13 Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν· περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν.

13 Propterea consolationem accepimus ex consolatione vestri: sed longè plurimum gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit spiritus eius ab omnibus vobis:

13 *Ideo cõsolati sumus: in cõsolatione autem nostra, abundãtius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus uobis:*

14 Ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην· ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη.

14 Et siquid apud eum de vobis gloriatus sum, non fui pudefactus: sed vt omnia verè loquuti sumus vobis, ita & gloriatio nostra qua vsus eram apud Titum, vera cõperta sit.

14 *Et siquid apud illũ de uobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia uobis in ueritate loquuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, ueritas facta est.*

15 Καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.

15 Et viscera eius amplius erga vos *affecta* sint, dum reminiscitur obediẽtiæ omniũ vestrum, vtque cum timore ac tremore ipsum exceperitis.

15 *Et uiscera eius abũdãtius in uobis sunt, reminiscẽtis omniũ uestrũ obediẽtiã, quomodo cũ timore & tremore excepistis illum.*

11 Defensionem, ἀπολογίαν. vel excusationem, vt conuertit Ambrosius. Eras. Satisfactionem. Excitati enim Pauli reprehensione Corinthii, ita se promptos ac diligentes ostenderant in eius mandato exequendo, vt nulla re magis potuerint declarare sibi tam turpe facinus minimè placuisse. Cæterùm particulam ἀλλὰ Erasmus rectè conuertit per imò, quum auxesin declaret: quanuis Græcus scholiastes putet pro καὶ accipiendam. Zelum, ζῆλον. Vulg. & Eras. Æmulationem. Ego illud malui, vt sanctius, retinere. Per omnia testatum fecistis, ἐν παντὶ συνεστήσατε. Id est πάντως ἐμαρτυρήσατε, omnino seu omnibus modis testatũ fecistis. quo modo vsurpatur hoc verbum etiam apud Demosthenem πρὸς Κάλλιππον, vt doctissimus Budæus obseruauit. Sic etiam accipi diximus suprà, 6.a.4, vt non ineptè conuerterit Vetus interpres Exhibuistis, id est παρέσχετε. Eras. Cõmendastis, non ita appositè: nisi dicamus hanc esse huius verbi emphasin vt significet Corinthios ita aboleuisse priorem suspicionem, vt etiam eo nomine magnopere sint cõmendandi: sed hæc interpretatio nõ satis cohæret cum verbo εἶναι. Nam idcirco etiam Erasmus coactus est interpretari, Quòd puri sitis. In hoc negotio, ἐν τῷ πράγματι. Rectè expressit Erasmus articulum à Vetere interprete omissum, quum eius vis sit ἀναφορική.

12 Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitaui priore loco ponere, quanuis in Græcis in posteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreãt cum verbo φανερωθῆναι. Studium illud nostrum pro vobis, τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulg. Solicitudinẽ nostrã quam habemus pro vobis. ex quo etiam apparet eum sequutum esse hanc eandem lectionem quam sum amplexus, primùm vt planam ac perspicuam, deinde ex Cõplutensis codicis, itémque Ambrosii & Theophylacti authoritate. Eras. Studium vestrũ pro nobis, τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν. cui lectioni repugnat illud πρὸς ὑμᾶς quod sequitur. In cõspectu Dei, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ: id est Apud Deum. siue minimè fucatum, sed einsmodi vt Deo possim illud approbare. sicut diximus Luc.1.a.6.

13 Ex consolatione vestri, ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν. Vulgata aliter distinguit hunc locum. Legit enim ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, In consolatione autem vestra: quæ connectit cum sequentibus, sublata δὲ coniunctione post περισσοτέρως. quod non improbo, quum ita etiam scriptum inuenerim in tribus Græcis codicibus. Sed longè plurimùm, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. Id est ὡς πλεῖστόν τι. Nam sic redundat μᾶλλον vt augeat comparatiui emphasin. Vetus interpres, In consolatione autem nostra abundantius magis gauisi sumus,&c. id est ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ἡμῶν περισσοτέρως μᾶλλον ἐχάρημεν,&c. quam lectionem in tribus duntaxat Græcis codicibus deprehendimus. Erasmus, Quin vberius insuper. Spiritus, τὸ πνεῦμα. Id est animus, vt suprà, versu 1.

14 Et, ὅτι. Copulam subauditam expressi, vt mox versu 15. Vera comperta sit, ἀλήθεια ἐγενήθη. Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt suprà, 3.c.9. Vulg. & Eras. ad verbum, Veritas facta est. Est autem ἐγενήθη, id est fuit, Hebræorum more scriptum pro ἀληθής, vt Græci potius loquuntur: ideóque maluimus conuertere, Comperta est.

15 Viscera eius, τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Hebr. רחמיו id est intimus ipsius amor. Hoc enim nomine

Hebræi teneriores omnes affectus declarant, vt diximus suprà, 6.c.11. *Affecta* sunt, ἐστί. Hebræi sic loqui solent (vt Psal. 45.b.9) contenti solo verbo substantiuo, quod & ipsum subaudiunt. Interdum addunt verbum נכמר, id est accendit, vt Gen. 43.g.30. Fuit autem omnino supplendum aliquid, vt perspicua esset Latina oratio.

Χαίρω ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

16 Gaudeo igitur quòd penitus confidam de vobis.

16 *Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.*

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

1 Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας·

1 Porro notam facimus vobis, fratres, gratiam Dei præstitam Ecclesiis Macedonū.

1 *Notam autē facimus vobis fratres, gratiā Dei quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ:*

2 Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.

2 Nam in multa probatione abundans gaudium ipsorum, & profunda eorum paupertas redundauit in copiosam benignitatem ipsorum.

2 *Quòd in multo experimento tribulationis abūdātia gaudij ipsorū fuit, & altissima paupertas eorū abūdauit in diuitias simplicitatis eorum.*

3 Ὅτι κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι

3 Nam pro viribus (testor) & supra vires voluntarii *fuerunt:*

3 *Quia secūdū virtutem (testimoniū illis reddo) & supra virtutem voluntarij fuerunt:*

4 Μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς.

4 Multis cum precibus nos rogantes vt gratiam & societatem subministrationis quæ in sāctos *impenditur*, susciperemus.

4 *Cū multa exhortatione obsecrātes nos gratiā & cōmunicationē ministerij quod fit in sanctos.*

5 Καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ Κυρίῳ καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος Θεοῦ·

5 Ac non sicut sperabamus *ita fecerunt*, sed semetipsos dediderūt primùm Domino, *deinde* & nobis, per Dei voluntatem.

5 *Et non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt, primùm Domino, deinde nobis per voluntatem Dei:*

6 Εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.

6 Vt adhortaremur Titum vt sicut antè cœpit, ita etiam absoluat apud vos hanc quoque gratiam.

6 *Ita ut rogaremus Titum ut quemadmodum cœpit, ita & perficiat in uos etiam gratiam istam.*

16 Penitus, ἐν παντί. siue omni ex parte. Vide suprà, 6.a.4. Addidimus autē particulā οὖν, igitur, ex vetusti codicis fide. Confidam de vobis, θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν. Id est, quòd eiusmodi vos esse cognouerim vt de vobis securè possim omnia mihi polliceri. Annotat Erasmus, in quibusdā Græcis codicibus legi, θαῤῥῶ μὲν ὑμῖν, quam lectionem puto esse deprauatam, pro θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

IN CAPVT VIII.

1 Gratiam Dei, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Id est, diuinum beneficium: quod duabus in rebus apparuerat, nēpe quòd in tantis ærumnis tanta fuerat Macedonū alacritas, deinde quòd ex tanta paupertate adeo liberaliter contulissent vnde aliorum tenuitas aleretur, vt viderentur suiipsorum obliti.

2 In multa probatione, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. Id est, quòd multæ illæ ærumnæ quibus Dominus ipsos explorauit, eorum alacritatem non modò non extinxerint, sed etiam clariorem effecerint. Gaudium enim vocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. Redundauit in copiosam benignitatem ipsorum, ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulg. & Eras. Abundauit in diuitias benignitatis ipsorum. Diximus autē Ro. 2.a.4, πλοῦτον Hebræorum more vocari à Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraismum hunc, Diuitiæ benignitatis, pro copiosa benignitate, alibi sæpe exposuimus. ἁπλότης verò quum in genere candorem & simplicitatem morum declaret, accommodandum est ad id de quo agitur, adeo vt δαψίλειαν exponant Græca scholia, id est liberalitatē, tum hoc in loco, tum etiam infrà, 9.c.11, & d.13. Nos benignitatē maluimus conuertere: quo vocabulo non quæuis liberalitas significatur, sed ea demum quæ à facilitate quadam & humanitate naturæ proficiscitur, id denique quod ab Hebræis נדבה vocatur. Est igitur hæc sententia, paupertatem illam quæ Macedonas videbatur prorsus exhausisse, ita compertam fuisse diuitem, vt inde copiosissimæ benignitatis veluti riuus emanarit. Nā quo tenuiores sunt facultates eius qui aliquid largitur, eo maior est eius liberalitas si sponte & libenter largitur, vt vidua illa Matth. 12, omnium diuitum liberalitatem dicitur superasse.

3 Volūtarii, αὐθαίρετοι. Id est, spōte liberales. Vulg. & Eras. Prompti, πρόθυμοι. Quod autē Vetus interpres conuertit κατὰ δύναμιν, Secundum virtutem, Erasmus multo rectius interpretatus est, Pro viribus, ex Ambrosio.

4 Gratiam, τὴν χάριν. Quod alius quispiam onus vocasset, hoc ipse gratiam vocat, nempe vt in aliquam partem veniret huius officii quod sanctis impendebatur. Nam etsi non poterat pecuniā suppeditare Apostolus, operā tamen suam conferebat in hortādis Corinthiis, vt ipse veluti ducis, alii verò militū quasi officium in hoc sancto certamine obirent. Quidam hoc malunt ita accipere quasi Macedones Paulū rogarint vt pecuniam collatitiam cogeret, & coactā deferret Hierosolymam cum collegis aliis, quod verum esse apparet ex versu 19: sed tamē hoc malo explicare ex versu 6. In eo enim apparet singularis charitas Macedonum, quòd nō contēti ex sua tenuitate tam liberaliter contulisse, Paulum etiā multis precibus vltro rogabant vt Corinthios quoque per Titum ad officium faciendum hortaretur. quod quidem nihil aliud erat quàm eum facere huius beneficētiæ socium, vt antè dixi. Quod autē attinet ad illa verba δέξασθαι ἡμᾶς, miram inuenio in vetustis quibusdam codicibus varietatem: sed non dubito quin hæc sit germana lectio, quanuis Vetus interpres ista non legerit.

6 Ita etiam absoluat apud vos hāc quoque gratiam, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην. Id est, Vt quemadmodum cœpit, ita etiam ad finem vsque pergat efficere vt huius quoque gratiæ sitis participes. Ex eo autem efficitur, Titum ad eos proficiscentem, non tam ab illis aliquid esse petiturum quàm singulare beneficium præter alia multa quæ ab eo acceperāt, illis allaturum: quū nimirum sit eis præbiturus eius munificētiæ occasionem, in qua nihil decedit, sed contrà plurimum accedit largiēti. Hoc enim est, inquit ille, fœnerari Domino. Ambrosius aliter explicat, vt annotauit Erasmus, nempe acsi diceret Apostolus se fuisse Tito authorem huius obeundæ legationis apud Corinthios: vt quemadmodum hortatu illius cœperant imitari munificentiam aliorum, ita eodem hortatore perficiant. Verùm vt hæc elici posset sententia, videbatur omnino scribendum fuisse ἵνα καθὼς προενήρξασθε, οὕτω καὶ ἐπιτελέσητε δι' αὐτοῦ τὴν χάριν ταύτην, id est, vt sicut antè cœpistis, ita etiam absoluatis per eum hanc gratiam.

7 Ἀλλ' ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε.

7 Itaque sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & cognitione, & omni studio, & vestra in nos charitate, *uidete* vt in hac quoque gratia abūdetis.

7 *Sed sicut in omnibus abūdatis fide, & sermone, & scientia, & omni solicitudine, & charitate uestra in nos, ut & in hac gratia abundetis.*

8 Οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.

8 Non ex imperio loquor, sed aliorū studio, vestræ quoque dilectionis sinceritatē reddens exploratam.

8 *Nō quasi imperās dico, sed p aliorū solicitudinē, etiā uestræ charitatis ingenuū bonum comprobans.*

9 Γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν· ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.

9 Nostis enim beneficentiam Domini nostri Iesu Christi, eū *uidelicet* propter vos pauperem factū esse, quū esset diues: vt vos illius paupertate ditesceretis.

9 *Scitis enim gratiā Domini nostri Iesu Christi, quoniā propter uos egenus factus est, quū esset diues: ut illius inopia uos diuites essetis.*

10 Καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.

10 Et sententiam in ea re *meam* edo. nam hoc vobis conducit, qui non solùm facere, sed etiam velle antè cœpistis anno superiore.

10 *Et cōsiliū in hoc do. hoc enim uobis utile est, q non solùm facere, sed & uelle cœpistis ab anno priore:*

11 Νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτε-

11 At nunc etiā illud ipsū facere

11 *Nunc uerò & facto*

7 Itaque, ἀλλά. Id est ἄρτι. quo modo testatur Corinthus ille qui de dialectis scripsit, hāc particulam sæpe apud Atticos etiam scriptores vsurpari. Vulg. & Eras. Imó. quæ interpretatio tum demum locum habet quum superiora corriguntur, vt suprà, 7.c.11. Hîc verò videtur conclusio subiici adhortationis specie. Nam τὸ περισσεύειν non possum comparandi significatione accipere, quasi moneat Apostolus Corinthios vt Macedonas hic quoque superent: quum hoc idem verbum Macedonibus paulo antè tribuerit. Puto igitur copiosam liberalitatem simpliciter significari. Videte vt, ἵνα. Sub. σκοπεῖτε, vel ὁρᾶτε. quam eclipsin Atticam doctissimus Budæus in Commentariis linguæ Græcæ annotauit, & multis exemplis confirmauit.

8 Aliorum studio, διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. Macedonas intelligit, quorum sedulitatis exemplo proposito tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apostolo vt de ea re Corinthios appellaret, dicit se non imperiosè ad eos scribere, sed, quum de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco ab aliis rogatum scribere, vt hoc modo testatum fiat quàm germana sit ac sincera ipsorum charitas. Erasmus, Per solicitudinem erga alios. quasi studium aliorum passiuè accipiendum sit. Eam verò interpretationem si sequamur, redundabit καί particula, idcirco tantùm addita vt comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum studio. Sinceritatem, τὸ γνήσιον. Γνήσιος & νόθος, id est germanus & adulterinus, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam esse charitatem quum reipsa, idque promptè ac liberaliter, fratribus succurrimus propter Christum. Germanitatis vocabulum vsurpant quidem Latini, sed alia significatione. Vulg. Ingenuū bonum, vt videatur legisse γνήσιον ἀγαθόν. Reddens exploratam, δοκιμάζων. Vulg. Comprobans. Erasmus, Approbans: rectè quidē sed ambiguè, nisi addas Aliis, vel Omnibus, aut aliquid eiusmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro explorare, ipsius Apostoli respectu accipi non potest, quum Apostolus nullam experientiam requirere se testetur, infrà, 9.a.2. Comprobandi autem verbum nullo modo videtur conuenire.

9 Pauperem factum esse, ὅτι ἐπτώχευσε. Πτωχὸν & πένητα, id est mēdicum à paupere sic distinxit Aristophanes in Ploto,

Πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστὶν μηδὲν ἔχοντα·
Τοῦ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα·
Περιγίγνεσθαι δ' αὐτῷ μηδὲν, μὴ μέντοι μηδ' ἐπιλείπειν.

Sed hoc discrimen non est perpetuum. Possumus tamen etiam suprà ver. 2, πτωχείας interpretari mendicitatem, vt significetur Macedonas eò inopiæ fuisse redactos vt alieno subsidio potius egerent quàm aliis largirentur, & tamen promptè ac benignè contulisse. Sed & hoc loco dici potest Christus factus fuisse medicus, non quòd mēdicantium more (quos vocant) ostiatim victum mendicaret otiosus, sed quòd homo factus & quidem tenuissimis facultatibus, aliorum subsidiis egeret ad hanc tolerandam vitam, quanuis ipse sit vitæ author.

10 Sententiam, γνώμην. Vulg. & Eras. Consilium. Vide 1.Cor.7.d.25. Sed etiam velle, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id est, nō solùm facere, sed etiam vltro facere, vt Græcus scholiastes rectè interpretatur. Designat enim voluntatem spontaneam absque vllo aliorum impulsu, nedum ab ambitione aut pudore profectam. Denique id declarat quod apud Hebræos verbum אבה quo significatur volūtas eiusmodi vt ea etiam delectetur aliquis: veluti siquis ex eo ipso capiat voluptatem quòd alteri benefaciat. Hoc autē velle sanè superius est multis partibus eo facto quod nudum est, id est quod ab hac voluntate non promanat. Ita enim facere cuiusuis fuerit qui facultatem habuerit: velle autem, eorum demum qui vera charitate impelluntur. Itaque ineptus est Castellio quum hunc locum perinde interpretatur acsi scriptum sit, Et facere & velle, quum, inquit, facere plus sit quàm velle. Hoc ego verò pernego, vt quidem τὸ θέλειν accipitur hoc in loco. Sed & in eo me non habet adstipulatorē quòd Rom. 1.d.32, putat τὸ συνευδοκεῖν minus quiddam esse quàm ποιεῖν. quem locum ille citauit vt errorem errore cumularet.

11 Illud ipsū facere absoluite, τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε. i. (vt rectè Erasmus sententiā exposuit) Illud quod

facere cœpistis perficite. Apparet autē Apostolū istis infinitis τῷ ποιῆσαι, τῷ θέλειν, τῷ ἔχειν, fuisse hoc loco delectatum, & alibi quoque, vt Philip. 2. b. 13. quo modo scripsit Persius, Scire tuum nihil est. Itaque studui hoc ipsum quoque exprimere, quoad eius fieri potuit. Nam ἐκ τοῦ ἔχειν noluimus conuertere Ex habere, quod nemo intellexisset: sed ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, conuertimus Promptum illud velle, potius quàm Promptus animus voluntatis, cum Vetere interprete: aut Voluntas prompta, cum Erasmo: qui tamen alioqui sententiam rectè expressit, sed Pauli phrasi non seruata.

λέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.

absoluite: vt sicut *adfuit* promptū illud velle, ita etiā *adsit* ipsū perficere ex eo quod habetis.

perficite: ut quēadmodū prōptus est animus uolūtatis, ita sit & perficiendi ex eo quod habetis.

12 Εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.

12 Etenim si prius adsit promptus animus, aliquis acceptus est pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.

12 *Si enim uoluntas prompta est, secūdum id quod habet, accepta est, non secundū id quod nō habet.*

13 Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις· ἀλλ' ἐξ ἰσότητος ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα.

13 Non enim vt aliis relaxatio sit, vobis autem oppressio: sed pari conditione hoc tempore vestra abūdantia *supplet* illorum defectum:

13 *Nō enim ut alijs sit remissio, uobis autem tribulatio: sed ex æqualitate in præsenti tempore, uestra abundātia, illorum inopiam suppleat:*

14 Ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης.

14 Vt & illorum abundantia vestrum defectum suppleat, vt fiat æquabilitas.

14 *Vt & illorū abūdantia, uestræ inopiæ sit supplemētū, ut fiat æqualitas.*

Exod. 16. d. 18

15 Καθὼς γέγραπται, Ὁ τὸ πολύ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησε.

15 Sicut scriptum est, ‖Qui multum *collegit*, non habuit amplius: & qui paulum, non habuit minus.

15 *Sicut scriptum est, Qui multum habuit, nō abundauit: & qui modicum, non minorauit.*

16 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου,

16 Gratia autem *sit* Deo qui cordi Titi indidit idem studium pro vobis,

16 *Gratias autem Deo qui dedit eandem solicitudinē pro uobis in corde Titi.*

17 Ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο· σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς.

17 Quòd tum exhortationem illam gratam habuit, tum verò maiore studio vltro ad vos abiit.

17 *Quoniā exhortationem quidē suscepit: sed quum solicitior esset, sua uoluntate profectus est ad uos.*

Ipsum perficere, τὸ ἐπιτελέσαι. Duo extrema sunt Velle & Perficere, inter quæ medium collocatur Facere. Vulgata, Perficiendi. Legit enim τοῦ ἐπιτελέσαι. ita vt προθυμία repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Ex eo quod habetis, ἐκ τοῦ ἔχειν. Delectatus est Apostolus (vt dixi) his infinitis. Eras. Ex eo quod potestis. Ac sanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id est habere pro posse: sed non video causam esse cur hanc enallagen quæramus.

12 Aliquis acceptus est pro eo quod habet, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος. Id est, placet Deo ista alacritas pro facultatum præsentium ratione, vt non opus sit tenuitatem prætexi à quoquam, quasi nō sit Deo futurum gratum ipsius munus, nisi par fuerit locupletum collationi. Nam spectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, sed id demum quod habet: alioquin charitas esset diuitum propria.

13 Non enim vt aliis, οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Erasmus putat aliquid supplendum, nempe, Non sic dandum est, vt aliis, &c. Sed & Castellio hic constituit inauditam enallagen, ἵνα pro δεῖ, de qua diximus Marci 4. d. 22. Ego verò existimo hæc omnia cohærere, & ἀπὸ τοῦ κοινοῦ supplendum verbum γένηται, quod expressi sententiæ seruiens. Sed pari conditione, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. Id est, vt sicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è vestro, sic alii vicissim de suo vobis egentibus largiantur. Debet enim vltro citróque ius istud ἀνάλογον inter Christianos valere, & ἐξ ἰσότητος idem hic declarare atque ἐξ ἴσου vel ἐξ ὁμοίου, liquet ex ipsa Pauli interpretatione. Non debet tamen hoc spectari in largiendo. qua in re plurimum peccant homines quum illis demum benefaciunt à quo paria vel maiora spectant. Hoc verò non est Deum vel proximum, sed seipsum amare. Deinde in eo quoque grauiter peccatur quòd plerique nec inopiam, nec abundantiam rectè metiuntur. vnde nascitur tanta inter Christianos ἀνισότης quanta ne inter Turcas quidem apparet, dum alius redundat, alius fame perit, alius voluntaria mendicitate sperat in cælum irrumpere. Vulgata, Sed ex æqualitate: quod vix quisquam intelligat. Erasmus, Sed vt ex æquabilitate: duplici præterea errore, nempe quòd ἵνα repeterit, deinde quòd distinctionem adscripserit post ἰσότητος, quasi imperfecta sit oratio: repugnantibus omnibus Græcis codicibus, qui hoc connectunt cum eo quod sequitur: ipsáque adeo sententia refragante. *Supplet* illorum defectum, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα. Sub. γένηται, per syllepsin. Ad verbum, Fit illorum defectui, id est illorum inopiæ seruit. Erasmus vertit, Illorum succurrat inopiæ, vt γένηται subaudiatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, idque hortandi modo: quod tamen non video quî fieri satis cōmodè possit. 14 Æquabilitas, ἰσότης. Hoc quid sit perspicuè exponitur in proximo versiculo. Est autem hæc ἰσότης illius superioris veluti effectum ac fructus, siquidem oritur ex eo æquabilitas facultatum, quòd abundantia quorundam vicissim succurrit aliorum inopiæ. Sed hanc æquabilitatem sciendum est ἐν χρήσει positam esse, non autem ἐν κτήσει. quod fanatici Anabaptistæ non considerarunt.

16 Idem studium, τὴν αὐτὴν σπουδήν. In quibusdam codicibus legitur τοιαύτην, id est tale.

17 Exhortationem, παράκλησιν. Ambrosius, Consolationem, quod non cōuenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemorauit suprà, ver. 6. eámque significat ipsi gratam fuisse, quanuis vltro & sua sponte potius quàm hac exhortatione impulsus, hanc prouinciam in se receperit. Tum verò, δέ. Ita conuerti propter μὲν præcedens. Vulg. Sed, prorsus incommodé. Erasmus, Quin potius, μᾶλλον δέ. Sed & ἐδέξατο

malui interpretari, Gratā habuerit, quàm Susceperit, vel acceperit, vt planior esset oratio. Maiore studio vsus, σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulg. Quum solicitior esset. Nam vbique σπουδὴν conuertit solicitudinem. Erasmus, Quum esset diligentior. Vtraque interpretatio mihi visa est obscurior.

18 Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

18 Misimus autem vnà cum eo fratrem illum cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias.

18 *Misimus etiā cū illo fratrē, cuius laus est in Euāgelio p omnes Ecclesias.*

19 (Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν)

19 (Nec *id* solùm, sed etiam suffragiis delectus est ab Ecclesiis socius peregrinationis nostræ, cum hac beneficentia quæ administratur à nobis ad ipsius Domini gloriam, & *comprobandum* promptum animum vestrum)

19 *(Nō solùm autē, sed & ordinatus est ab Ecclesijs comes peregrinationis nostræ, in hāc gratiā quæ ministratur à nobis ad Domini gloriam, & destinatam uolūtatem nostrā)*

20 Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.

20 Vitantes hoc, nequis nos vituperet in hac exuberantia quæ administratur à nobis.

20 *Deuitantes hoc, nequis nos uituperet in hac plenitudine quæ ministratur à nobis:*

21 Προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων.

21 ‖Vt qui procuremus honesta non solùm corā Domino, sed etiam coram hominibus.

21 *Prouidemus enim bona non solùm corā Deo, sed etiam coram hominibus.* Rom. 12. d. 17

22 Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς.

22 Misimus autem cum eis fratrem nostrum, quem sæpe in multis probauimus studiosum, nūc autem multo studiosioré, ob multam fiduciam quam *habeo* in vobis.

22 *Misimus autem cum illis & fratrē nostrum, quem probauimus in multis sæpe solicitum esse: nunc autem multo solicitiorē, confidentia multa in uos.*

23 Εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ.

23 Siue de Tito *quæritur*, socius meus *est*, & apud vos adiutor: siue de fratrib⁹ nostris, legati *sunt* Ecclesiarum & gloria Christi.

23 *Siue pro Tito qui est socius meus & in uos adiutor: siue fratres nostri, Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi.*

18 In Euangelio, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est in prædicatione Euangelii. Quidam (inter quos est Hieronymus) non satis commodè iampridem hunc locum interpretati sunt de Euangelica historia à Luca perscripta. Neque verò necesse est nos torqueamus in quærendo quis iste fuerit, itémque tertius ille qui vnà cum Tito & hoc altero missus est.

19 Nec *id* solùm, οὐ μόνον δέ. Vide Rom. 5. a. 3. Suffragiis delectus est, χειροτονηθείς. Subaudi ἐστί, pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo sæpe iam diximus. Vulgata, Ordinatus est. Erasmus, Delectus est. Vide Act. capite 14. versu 23. Cum hac beneficentia, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legunt ἐν pro σὺν, id est In pro Cum. Vetus autem interpres videtur existimasse ἐν pro εἰς positum, vt qui verterit, In hāc gratiam, nec fortassis malé. Vocat enim Apostolus χάριτα collata munera in Ecclesiæ Hierosolymitanæ subsidium, quibus colligendis & Hierosolymam perferendis delectus erat, addito hoc collega. Et promptum animum vestrum, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulgata, Destinatam voluntatem nostram. Legit enim ἡμῶν, sed corrupté. Nam de Corinthiis agitur, quorum etiam laudis in Christo mirificè studiosus erat Apostolus. quamobrem etiam suppleui participium *comprobandum* vt magis perspicua esset oratio, idque ex versu 8. Cæterùm quòd προθυμίαν destinatam voluntatem, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationem, vt hoc loco multa ἀπροσδιονύσως differere de prædestinatione, sicut Erasmus obseruauit. Sed promptitudinis vocabulū, quod idē Erasmus substituit, non memini legere apud idoneos authores.

20 Vitantes hoc, στελλόμενοι. Cohæret hoc participium cum verbo συνεπέμψαμεν, versu 18, interiecto versu 19, quem idcirco putauimus includendum parenthesi. Est autē, vt rectè annotauit Erasmus, sumpta trāslatio à nautis qui deflectunt vt scopulum declinent. Ideo maluit interpretari Declinantes, ἐκκλίνοντες. In hac exuberantia, ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id est, in copiosa ista Ecclesiarum munificentia, quæ nostræ fidei commissa est.

21 Vt qui procuremus honesta, προνοούμενοι καλά. Non dubiū est quin hoc ponatur αἰτιολογικῶς. Ideó Vetus interpres conuertit Prouidemus enim, id est προνοοῦμεν γάρ, quā lectionē in duobus codicibus inuenimus.

22 Quam habeo in vobis, τῇ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt vertere Quam *habet* erga vos. sed præstat ad Paulum ipsum referre, quem quum is videret de Corinthiis sibi tanta polliceri, verisimile est hoc Pauli iudicio factum multo alacriorem.

23 Siue de Tito *quæritur*, εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc video connecti ab interpretibus cum extremo versiculo superiore, repugnātibus Græcis scholiis, & certo (vt opinor) errore. Primùm enim manifestis solœcismis scatet oratio. quod vt vitaret Stapulensis, hæc putauit non de Tito, sed de illo tertio Titi collega dici: sed prorsus incommodé. Deinde videretur à seipso dissentire Apostolus, si fiduciam suam in horum legatorum dignitate & authoritate collocaret, ac non potius in egregia illa ac prompta Corinthiorum voluntate quam antè prædicauit, & mox rursum significauit. Erasmus igitur non rectè conuertit, Siue Titi nomine: neque Vetus interpres rectè, Siue pro Tito. sed noua hîc est periodus, capiti complectens commendationis legatorum,

quorum vult summam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περὶ, vt in proximo versiculo, & alibi sæpe. supplendum est aliquid accommodatum sententiæ, puta δεῖ λέγειν, oportet dicere, vt supplet Græca scholia: vel potius ἐξετάζεται, id est quæritur & inquisitio habetur. Nam hoc melius conuenit sequenti membro.

Siue de fratribus nostris, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξετάζονται. Græcè enim is dicitur ἐξετάζεσθαι, περὶ οὗ ἐξετάζομεν, vel ὃν ἐξετάζομεν. Intelligit autem fratrum nomine duos Titi collegas, quorum vtrunque vocarat ἀδελφὸν, generali nomine. Vulgata, Siue fratres nostri: ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, Siue *aliorum*, fratres nostri sunt. quasi scriptum sit εἴτε ὑπὲρ ἄλλων, quo modo etiam videtur legisse Græcus scholiastes. Sed adeo noua & insolens est ista eclipsis vt eã non possim admittere. Legati *sunt* Ecclesiarum, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν. Sub. εἰσὶ, vt infr. 10.a.1. Legatos autem diximus, non Apostolos, quòd videatur hanc vnam legationem Paulus hoc nomine significare. quanquam etiamsi Apostolos, id est ministros Verbi, interpretemur, vt Rom.16.a.7, non ineptè hoc dixerit, propter encomia quæ illis antè tribuit versu 18 & 22. deinde quia dicuntur Christi gloria. Et gloria Christi, δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ eclipsin in bimembri oratione habemus Iohan.10.c.16, & 1.Tim.4.a.2, & suprà 7.d.14 & 15. Gloriam autem Christi eos vocat, breui compendio omnia penè illis tribuens, quum eos tales esse testatur vt Christi gloria per ipsos illustretur. Ambrosius & alii nonnulli legunt Gloriæ, id est (vt ego quidem existimo) δόξαι, in recto plurali, quia de duobus agitur, & præcessit ἀδελφοὶ & ἀπόστολοι.

Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε, καὶ εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

24 Itaque demõstrationem charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis, edite in eos, in conspectu Ecclesiarum.

24 *Ostensionem ergo est charitatis ve... nostræ gloriæ pro ... in illos ostendite in ... Ecclesiarum.*

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

CAP. IX.

Περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοί ἐστι τὸ γράφειν ὑμῖν.

1 Nam de subministratione quidem quæ fit in sanctos, superuacaneum est mihi scribere vobis.

1 *Nam de ministerio quod fit in sanctos, ex abũdanti est mihi scribere uobis.*

Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι· καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας.

2 Noui enim promptũ animũ vestrum, quem de vobis iacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ex vobis *ortus* zelus prouocauit complures.

2 *Scio enim prõptum animum uestrũ, pro quo de uobis glorior apud Macedones: quoniã et Achaia parata est ab anno præterito, & uestra æmulatio prouocauit plurimos.*

Ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα (καθὼς ἔλεγον) παρεσκευασμένοι ἦτε·

3 Misi autem hos fratres, ne gloriatio nostra de vobis, inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis:

3 *Misi autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis:*

Μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς (ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς) ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

4 Nequo modo, si mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, non pudefiamus (vt ne vos dicam) in præfidente ista gloriatione.

4 *Ne quũ uenerint Macedones mecum, & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos (ut non dicamus uos) in hac substantia.*

24 In eos, εἰς αὐτούς. Posset etiam accipi εἰς αὐτοὺς pro לפניהם id est coram eis: sed hanc interpretationem non facilè admiserim, primùm quia non est ad eiusmodi Hebraismos veniendum nisi res ipsa vrgeat: deinde quia videtur repugnare proximi capitis initium, vt suo loco exponam. Puto igitur Paulum ipsos legatos commendare, quia quo maior est futura ipsorum authoritas, eo vberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim est Apostoli scopus, qui horum ingenium pulchrè notat: ac sanè operæpretium fecerit qui omnia Christianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione considerarit. Sed & εἰς αὐτοὺς conuertere possemus Apud eos, vt cohæreat cum καυχήσεως: verùm repugnat distinctio in omnibus codicibus addita post ὑπὲρ ὑμῶν.

In conspectu Ecclesiarum, εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. Id est, testes huius vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias, in quarum veluti cõspectu versamini, quum legatos cernitis earum suffragiis delectos. Erasmus, Etiam in conspectu Ecclesiarum. Nos verò expunximus coniunctionem καὶ, ex Veteris interpretis, ex Græcorũ scholiorum, ex omnium denique nostrorum sedecim codicum summo consensu. Adfert Erasmus aliam interpretationem ex Theophylacto, nempe, Et in personam Ecclesiarum, quòd nimirum legati eas Ecclesias repræsentarent à quibus missi fuerant. Sed hoc mihi quidem subtile potius quàm solidum videtur.

IN CAPVT IX.

1 Nam, μὲν γὰρ. Paulo antè non idipsum cuius causa mittebantur legati, sed legatos ipsos videbatur commendasse: nunc verò per occupationem loquens, Cur in vobis hortandis, *inquit*, epistolã consumerem, quorum promptum animum non desino Macedonibus prædicare? Hæc est, opinor, Pauli germana sentẽtia. quamobrem etiam in superiore versiculo nolui εἰς αὐτοὺς conuertere Apud eos, vel, Coram eis. Superuacaneum, περισσόν. Vulg. Ex abundanti, id est ἐκ περιουσίας, vt loquitur Demosthenes, & cõuertit Salustius. Vide Mat.5.f.37.

2 Promptum animum vestrum, τὴν προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Erasmus in annotationibus reprehendens, substituit, Animi vestri promptitudinem, nescio quo authore fretus.

Achaiam, Ἀχαΐα. Id est Græciam. Vide Act.18.c.12. Vulgata addit καὶ, etiã. Nam Macedones quidem ipsi iam erant parati. Ex vobis ortus zelus, ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Iohannem capite 2.c.17. Vulgata, Vestra æmulatio, ὁ ὑμῶν ζῆλος: quo modo scriptum inuenimus in vno codice. Erasmus, Vestrũ exemplũ, τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 Hos fratres, τοὺς ἀδελφούς. Erasmus rectè expressit articuli διαφοράν.

4 In præfidente ista gloriatione, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. Rectè admonuit doctissimus interpres τὴν ὑπόστασιν significare animi quandam (vt ita dicam) imperterritam subsistẽtiam, quæ nullis nouit cedere. Itaque hoc in loco animi præsentiam declarat, vt pudeat Corinthios quod Apostolo tam constanter asseuerassent, reipsa non præstare. Vulg. In hac substantia, admodum absurdè. Erasmus, In hoc argumento gloriationis, non multo felicius. Addidit tamen τῆς καυχήσεως, gloriationis, quod Vetus interpres non legit, ac fortassis adscriptum est ex huius epistolæ cap.11.d.17.

Ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφοὺς ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν.

5 Itaque necessarium putaui adhortari fratres vt prius eant ad vos, & prius absoluãt antea indictam beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & non vt extortum aliquid.

5 *Necessarium ergo existimaui rogare fratres ut præueniant ad uos, & præparent repromissam benedictionẽ hãc paratã esse sic, quasi benedictionẽ, non tanquã auaritiã.*

Τοῦτο δὲ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ᾽ εὐλογίαις, ἐπ᾽ εὐλογίαις καὶ θερίσει.

6 Illud autem *dico*, Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit benignè, benignè etiam metet.

6 *Hoc autẽ dico, Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.*

Ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ· μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.

7 Quisque sicut præoptat corde, *ita agat*: ‖non ex tristitia aut necessitate. ‖nam hilarem datorem diligit Deus.

7 *Vnusquisque prout destinauit in corde suo: non ex tristitia, aut ex necessitate. hilarem enim datorem diligit Deus.* Rom.12.b.8 Eccli.35.b.11

Δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς· ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν·

8 Potens est autem Deus efficere vt omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus semper omnino quantum sufficiat penes vos habentes, abundetis ad omne opus bonum:

8 *Potens est autem Deus omnẽ gratiã abũdare facere in uobis, ut in omnibus semper omnem sufficiẽtiam habentes, abũdetis in omne opus bonum:*

(Καθὼς γέγραπται, Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

9 (Sicut scriptum est, ‖Dispersit, dedit pauperibus: beneficentia eius manet in seculum.

9 *(Sicut scriptũ est, Dispersit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternũ.* Psal.112.b.9

5 Et prius absoluant, καὶ προκαταρτίσωσι. Κατηρτισμένον dicitur quod omnibus suis partibus constat, vt alibi exposuimus. Vult enim Paulus omnia prorsus esse confecta intra aduentum suum, quod suprà significauit verbo ἐπιτελεῖν, 8.a.6. Vulg. & Eras. Et præparent, non satis expressè. Beneficentiam, τὴν εὐλογίαν. i. Gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulgata ad verbum, Benedictionem, quam vocant Hebræi ברכה. Accipitur verò pro gratiarum actione, item pro laude, tum pro fausta precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac vltro datur, vt hoc in loco, & quoties præsertim de Dei beneficiis agitur. Sed de his alibi dictum est à nobis. Erasmus deriuat ab εὖ & λέγω, id est colligo, quòd eiusmodi collationes Apostolus vocarit λογίας, 1.Cor.16.a.1 & 2. Vt extortũ aliquid, ὡς πλεονεξίαν. Sic propriè vocatur auiditas illa inexhausta plus habẽdi quàm possideas, nedũ vt de tuo largiaris. Sed hoc loco per metalepsin Apostolus ita vocauit quod malignè & tanquã ab auaro exortũ est. Vulg. nimiũ obscurè, Tanquã auaritiã. Eras. Tanquã fraudatio, vel spoliatio. quod mihi nõ placet. Castellio conuertit Profusio, cuius nondũ sanè cõiicere potui quod fuerit iudiciũ. Certè hoc perinde est ac si τὸ κακὸν bonũ, & τὸ καλὸν malũ interpretaretur. sed fortassis huc respexit quòd πλεονεκτεῖν significat etiã excellere & primas tenere: vt πλεονεξίαν putarit certamẽ quoddã in largiẽdo significare, quũ alius alio liberalior videri vult. Quasi verò id metueret Apostolus, aut sequẽs versiculus nõ potius arguat hoc ad eos pertinere qui φειδομένως σπείρουσι. i. parcè serũt.

6 Benignè, ἐπ᾽ εὐλογίαις. Id est, μετὰ δαψιλείας, vt rectè explicat scholiastes Græcus. Vulg. In benedictionibus, quod nemo intelligat. Eras. Libenter ac benignè largiẽdo, nimiũ lõgo circuitu. Est autem triplex in hac formula Hebraismus: primùm quòd ἐπὶ posita est cum nomine, aduerbii loco, vt In iustitia pro iustè. Deinde quòd εὐλογίαν vocauit quæ à Græcis δαψίλεια potius dicitur, ab Hebræis autem ברכה. Postremò, quòd pluralis numerus sit vsurpatus emphaseως causa.

7 Præoptat, προαιρεῖται. i. Vltro seligit ac cõstituit apud se. Liuius autẽ sic Græcũ hoc vocabulũ expressit libro Punici belli 8. Vulg. Destinauit, ὥρισεν. Eras. Secundũ propositũ, κατὰ πρόθεσιν. Excludũtur autẽ duo ab Apostolo quũ sic loquitur, nempe λύπη & ἀνάγκη, tristitia & necessitas, quum videlicet quispiã largitur quidem, sed maligno & illiberali animo, vel etiã inuitus, quia nõ vult apud alios malè audire, alioquin nihil collaturus.

8 Omnis gratia, πᾶσαν χάριν. Gratiam hîc vocat Dei in homines munificẽtiam. Additur autem τὸ πάντοτε, vt summa quadam munificentia significetur. Quid enim amplius requirat qui apud se habet quod sibi sufficiat, & cui etiam nunquam desit quod aliis largiatur? Sed mirum non est homines istam abundantiam non metere, qui tam parcè támque tenaciter serant. Notanda etiam est illa ingeminatio particulæ vniuersalis, quæ non modò est venustissima, sed etiam maximum põdus addit sententiæ. Omnino quantum sufficiat habentes, πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. Sufficientiæ vocabulum, quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, nusquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero non tantùm ad contentum animum, sed etiã ad id ipsum quod possidetur. Postremò considerandum est pronomen αὐτὸ in compositione, quod videlicet designat fore vt idipsum quod satis erit, eiusmodi homo penes se habeat, vt ab aliis non cogatur emendicare, sed aliis potius de suo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici potest vnus Deus, vt qui nullo prorsus egeat, sed totus inseipso acquiescat. Ad omne opus bonum, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Id est, vt alios omnibus modis iuuare possitis benefaciendo. Quidam malunt interpretari, In omni opere bono, vt εἰς pro ἐν accipiatur.

9 Beneficentia, ἡ δικαιοσύνη. Vulgata & Erasmus, Iustitia. Vide Matth.6.a.1. Manet in seculum, μένει εἰς αἰῶνα. Id est perennis ac perpetua est. Loquitur autẽ Dauid de viro Dei timente ac proximi amante: cuĩ

dicit nunquam defuturum quod aliis etiam largiatur. Itaque לעולם debet ad vitam hominis restringi, sicut Exo.21.b.6, vt idem videlicet declaret atque בכל ימיו, id est omnibus diebus suis. Alii sic accipiunt quasi significetur eiusmodi hominem non mutare animum illum beneficum, sed per totam vitam in eo instituto perseuerare. Alii ad æternam vitam hoc referunt, quòd Deo sit in æternum grata futura eiusmodi hominis beneficentia. Dixi quid mihi simplicissimum videatur.

Ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι, καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν)

10 Porro qui suppeditat semen serenti, *is* quoque panem *vobis* ad escam suppeditet, & multiplicet sementem vestram, & augeat fruct⁹ beneficētiæ vestræ)

10 *Qui autē administrat semen semināti, & panē ad manducandū præstabit, & multiplicabit semē vestrū, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ)*

Ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ.

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati ad omnem benignitatē, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.

11 *Vt in omnibus locupletati, abundetis in omnem simplicitatē, quæ operatur per nos gratiarū actionem Deo.*

Ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ·

12 Nam subministratio oblationis istius non solùm supplet sanctorum inopiam, sed etiam redūdat in multas gratiarum actiones apud Deum:

12 *Quoniā ministeriū huius officii nō solū supplet ea quæ desunt sāctis, sed etiā abūdat p multas gratiarū actiones in Domino:*

(Διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας)

13 (Dum per hanc istius subministrationis experientiam Deum glorificant, de consentiente vestra subiectione in Euangelium Christi, déque benigna in se & in omnes communicatione)

13 *(Per probationē ministerij huius glorificātes Deū in obedientia cōfessionis vestræ in Euāgeliū Christi, & simplicitate communicationis in illos, & in omnes)*

10 Fructus beneficentiæ vestræ, τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulgata, Incrementa frugum iustitiæ vestræ. Erasmus quoque Iustitiam conuertit. qua de re diximus superiore versiculo. Alludit autem Apostolus ad diuitum possessiones, quasi piis hominibus beneficentia sit pro omnibus latifundiis. Huc enim spectat γεννήματος nomen, de quo diximus Matth.26.c.29.

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι. Pendet hic versiculus à fine octaui, vt rectè (meo quidē iudicio) annotauit Valla. Nam ad alterum fructū venit qui ex hac Corinthiorum beneficentia in ipsos redundabit. Itaque propter longum hyperbaton, repetii ἵνα περισσεύητε, per epanalepsin. Similis hyperbati exemplum vnum & alterum annotauimus in hac epistola, vt suprà, 8.d.10, & infrà, 9.a.4. Quæ, ἥτις. Ambrosius legit εἴ τις, siquis: sed corruptè.

12 Subministratio, ἡ διακονία. Hoc vocabulum non illi modò conuenit qui collatam pecuniam administrat, sed in genere etiam omnibus qui in pauperum vsus aliquid subministrant. qua significatione satis liquet vsurpari hoc in loco, allusione tamen facta ad publica Ecclesiæ munera. quæ etiam in genere διακονίαι passim vocantur. Vulgata, Ministerium. Erasmus, Functio. Oblationis istius, τῆς λειτουργίας ταύτης. Diximus λειτουργίας vocari publica Ecclesiæ munera, Act.13.a.2. Inde factum vt ipsa munerum functio sic vocaretur: veluti siquis olim sacrificia illa Leuitica vocasset λειτουργίας, aut nunc sacras conciones, vel sacras mysteriorum (vt ita dicam) operationes. Postremò ita cœpit eleemosynis tribui translatitiè sacrificii & oblationis nomen, vt Rom. 15.f.27, & Philipp.4.d.18, & hoc etiam in loco. Vulgata, Huius officii. Erasmus, Huius muneris. Redundat in multas gratiarum actiones apud Deum, περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ. Vulgata, Abundat per multas gratiarum actiones in Domino: vt videatur legisse ἐν Κυρίῳ. Erasmus, Exuberat in hoc quòd per multos agantur gratiæ Deo, rectè expressa sententia. Idem annotat aliam lectionem, nēpe si εὐχαριστοῦ legamus pro εὐχαριστιῶν, sicut impressit Frobenius: vt conuertamus, Facit vt copiosè agantur per multos gratiæ Deo. Nam περισσεύειν accipiendum erit quasi in coniugatione Hiphil. Nos verò in omnibus nostris exemplaribus & Græcis etiam scholiis legimus εὐχαριστιῶν. Idem autem declarat διὰ hoc in loco atque εἰς, vt vbique solet cōstrui verbum περισσεύειν. cuius enallages aliud exemplum annotauimus Rom.6.a.4.

13 Dum glorificant, δοξάζοντες. Omnino videtur dicendum fuisse δοξαζόντες τῷ Θεοῦ, vel potius δοξαζόντων αὐτῶν. sed ita etiam interdum loqui solere Atticos annotauit Corinthus, prolato Thucydidis hoc exemplo ex libro historiarum tertio, Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐ πολλῷ ὕστερον καταπλεύσαντες, ὡς ἑώρων, ἀπήγγειλαν οἱ στρατηγοί. pro τῶν Ἀθηναίων καταπλευσάντων. Per hanc istius subministrationis experientiam, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης. Id est, ex hoc vestræ charitatis specimine, in hac subministratione. Nam ita accipiendum esse nomen διακονίας res ipsa ostēdit, vt diximus versiculo superiore. Cæterùm quòd plerique, ac præsertim Græci interpretes, hoc connectunt cum superioribus, mihi quidem non placet. De consentiente vestra subiectione, ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Id est, quòd vno consensu declaraueritis vos vnum secum Euangelium agnoscere, cui vosipsos libenter subieceritis. Nam mihi quidem verisimile est Apostolum vel ob eam causam tam sedulò vrsisse istam collationem, ac postea tanto studio illi Hierosolymam vsque perferendæ incubuisse, vt hac occasione Gentes planè conciliaret cum Hierosolymitanis qui ex circuncisione crediderant, necdum poterant Legis ceremoniarū obliuisci: vt testātur ipsi Hierosolymitani ministri Act.21.d.20. Neq; obstat quòd de re futura disserēs, præsenti tēpore vtitur. Manifesta enim est hæc enallage, quū satis cōstet nōdū collectā fuisse hāc eleemosynā: de cuius tamē fructu disserit Apostolus, perinde acsi iā esset eò perlata, & benignissimè accepta. Vulg. & Eras. Super obedientia consensus vestri in Euangeliū Christi. sanè nimiū obscurè, seruato Hebraismo quem alibi sæpe annotauimus, quique hoc eodem versiculo iterum occurrit. Sed & ὑποταγὴν videntur non satis propriè conuertisse obedientiā, quū amplius aliquid declaret. Déq; benigna cōmunicatione, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας. Alter Hebraismus similis superiori. Vulg. & Eras. ad verbum, Et in simplicitate communicationis. Diximus autem quid sit ἁπλότης, suprà, 8.a.2.

Καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν.

14 Et in illorum preces pro vobis, expetētium vos propter gratiam Dei in vobis exuberantem.

14 *Et in ipsorum obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis.*

Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.

15 Gratia autem *sit* Deo super inenarrabili suo munere.

15 *Gratias Deo super inenarrabili dono eius.*

Κεφάλαιον ι.

CAP. X.

1 Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ Χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαρρῶ εἰς ὑμᾶς.

1 CAEterùm precor vos per clementiam & æquitatem Christi, ego ipse Paulus qui coram quidem humilis sum inter vos, absens verò, sum erga vos confidens.

CAP. X.

1 *Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem & modestiā Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis.*

Δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαρρῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας.

2 Hoc autem rogo, ne, quum præsens adero, sim cōfidens ea fiducia qua cogito audax esse in quosdam qui nos æstimant vt si secundum carnem incederemus.

2 *Rogo autē, ne præsens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquā secundum carnem ambulemus.*

Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα.

3 Nam in carne incedentes, secundum carnem bellum nō gerimus:

3 *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus:*

(Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων)

4 (Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed diuinitus valida, & ad subuersionē munitionum)

4 *(Nam arma militiæ nostræ nō carnalia sunt, sed potentia Deo, ad destructionem munitionū)*

14 Et in illorum preces, καὶ αὐτῶν δεήσει. Omnino mihi videtur hoc pertinere ad participium περισσεύουσα, quum superiora omnia inter se prorsus connexa sint. Itaque conuerti perinde acsi scriptum esset, καὶ εἰς τὴν αὐτῶν δέησιν. Hic enim alter fructus corā Deo ex hac Corinthiorū beneficentia ad ipsos peruēturus erat quòd præter gratiarum actionem, cuius antè meminit, Deo etiam commendādi erant, eorum precibus quos iuuissent: ad quæ & illud accessurū erat quòd ab omnibus erant suspiciendi, tanquam excellenti Dei gratia ornati.

15 Gratia autem, χάρις δέ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem: ne gloriosa ista prædicatione efferrentur Corinthii.

IN CAPVT X.

1 Et æquitatem, καὶ ἐπιεικείας. vel moderationē, seu naturam illā ad clementiam potius ac misericordiam, quàm ad vim vllam, vel ad summum ius persequendū propensam. Opponit enim Aristot. τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autem τῷ βιαίῳ. Vulgata, Modestiam, τὰ σωφροσύνην, non satis rectè. Coram, κατὰ πρόσωπον. Hebraicè לפני. Itaque miror Erasmum in annotationibus interpretari In specie: quum vel ipsa antithesis liquidò ostendat idem hoc valere atque παρών, præsens, vt ipse Apostolus explicat infrà, versu 11. Neque dubium est quin hæc dicantur per mimesin, vt liquet ex versu 10. Vulgata, In facie. Erasmus, Iuxta faciem.

2 Hoc autem rogo, δέομαι δέ. Rectè hoc exponit Ambrosius per epanalepsin. Nam quia interiecerat nonnulla post παρακαλῶ in superiore versiculo, explicaturus quid illud sit quod rogat, verbum synonymum repetiit. Itaque absurda est altera Erasmi expositio, quasi superior versiculus ad superiora pertineat, vt sit sensus, Rogo vt meo quoque nomine libenter hanc pecuniam conferatis. Nam (obsecro) quis non videt nouum esse prooemium, quod adhibuerit Paulus vt futuræ reprehensionis acerbitatem leniret? Quamobrem etiam non dixit, ἐπιτάσσω, impero, sed δέομαι, rogo: neque etiam τολμήσω, audax ero, sed λογίζομαι τολμῆσαι, cogito audax esse, quod minus est quàm κέκρικα, decreui. Denique non iaculatur fulmen, sed obtestatur per Christum ne cogatur iaculari quod habeat in manibus sibi à Christo traditum. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est Nō alio præsidio fretū quàm quod præ me fero, qui videlicet homo sum abiectus, si nihil aliud quàm hominē spectes. Itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominum, atque adeo ipsius Pauli personæ imbecillitatem, cui opponitur spiritualis & Apostolica dignitas. nec satis rectè (vt opinor) Chrysostomus κατὰ σάρκα perinde exposuit acsi accusaretur Apostolus eo nomine quòd Spiritu Dei non duceretur, sed prauis carnis affectibus.

3 Nam, γάρ. Hoc refert ad verbum τολμῆσαι. In carne incedentes, ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. Id est, quanuis cæterorum hominū similes simus, & carneam hanc molem, vt reliqui, circunferamus. Vulg. & Eras. In carne ambulantes. Bellum non gerimus, οὐ στρατευόμεθα. Transpositam esse negantem particulam res ipsa indicat. Nā alioqui subaudiēdū esset alterum membrum, nempe ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, sed secūdum Spiritum. quod Vetus interpres & Eras. non obseruarunt. Deinde quòd στρατευόμεθα iidem verterunt Militamus, non conuenit huic loco. neque enim Paulus hic nobis vt miles, sed vt legatus eius proponitur cuius auspiciis bellum geritur.

4 Carnalia, σαρκικά. Id est, ea quibus homines authoritatem sibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. Diuinitus valida, δυνατὰ τῷ Θεῷ. Id est, infinita illa Dei potētia nituntur. Nam τῷ Θεῷ casus

est instrumenti, & Deum carni opponit. Vulg. & Eras. Potentia Deo, nimium obscurè. Qui verò hunc locum obiiciunt fidelibus Dei seruis, vt magistratus gladio Ecclesiam exarment, digni quidem essent commiseratione potius quàm responsione, si duntaxat ignorantia peccarent: sed quum causam suam agant per summam improbitatem, nec aliud iampridem quærant quàm vt crudelissimæ suæ clementiæ obtentu impunè possint nocentissimum suum virus Ecclesiis aspergere, digni sunt nimirũ quorum iusto supplicio magistratus Christiani authoritatem suam sanciãt: nisi fortè dederit illis Dominus vt seriò resipiscant. Quomodo verò ad eorum ineptissima argumenta sit respondendũ, pluribus non exponam hoc in loco, quum hic non sit noster scopus, & de toto hoc negotio libellum scripserimus, in quo de ciuilis magistratus in hæreticos iure ac potestate copiosius disseruimus.

Λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ·

5 Dum ratiocinationes euertimus, omnémque sublimitatem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei: & captiuam ducimus omnem cogitationẽ, ad obediendum Christo:

5 *Consilia destruentes, & omnẽ altitudinẽ extollẽtẽ se aduersus sciẽtiã Dei: & in captiuitatẽ redigentes omnẽ intellectũ in obsequium Christi:*

Καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή.

6 Et paratum habemus quo vindicemus omnem contumaciam, postquam impleta fuerit vestra obedientia.

6 *Et in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam: quum impleta fuerit vestra obedientia.*

Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ, Χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ.

7 Quæ ob oculos sunt aspicitis? siquis apud se confidit se Christi esse, hoc vicissim cogitet ex sese, quemadmodum ipse Christi *est*, ita & nos Christi *esse*.

7 *Quæ secundum faciem sunt videte. siquis confidit sibi, Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est, ita & nos.*

Ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομήν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι,

8 Nam si amplius etiam quippiã glorier de potestate nostra, quam dedit Dominus nobis ad ædificationem ac non ad subuersionem vestri, non pudefiam.

8 *Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quã dedit nobis Dominus in ædificationem & non in destructionem vestram, non erubescam.*

Ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν.

9 Ne videar ceu perterrefacere vos per epistolas.

9 *Vt autem non existimer tanquã terrere vos per epistolas.*

Ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαί, φησί, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί· ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος, ἀσθενής, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.

10 Nam epistolæ quidem (inquit) graues sunt & validæ: sed præsentia corporis infirma *est*, & sermo nihili.

10 *Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes: præsentia autem corporis, infirma, & sermo contemptibilis.*

Τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι᾽ ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.

11 Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, quales sumus verbo per epistolas quum absumus, tales etiam *fore* reipsa quum aderimus.

11 *Hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas, absentes, tales & præsentes in facto.*

Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων·

12 Non enim audemus nos inserere aut cõferre cũ quibusdã qui seipsos commendant:

12 *Non enim audemus inserere aut cõparare nos quibusdã qui seipsos cõ-*

5 Dum ratiocinationes euertimus, λογισμοὺς καθαιροῦντες. Hoc participium cohæret cum στρατευόμεθα, nisi malimus absolutè poni, vt suprà, 9.d.14. Vulgata, Cõsilia destruentes. Erasmus, Quibus cõsilia demolimur: ita vt ad ὅπλα referatur, subaudito relatiuo אשר Hebræorum more, & participio posito loco verbi.

7 Quæ ob oculos sunt aspicitis? τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; Id est, Itáne verò in æstimandis hominibus externam illam speciem ac laruam intuemini? Opponit enim πρόσωπον, id est apparentiam (vt ita dicam) veritati, vt Mar.12.b.14. Ioh.7.d.24. & 8.b.15. Nam βλέπετε omnino præstat accipere indicandi quàm imperandi modo, & aspicitis potius declarat quàm videtis. éstque vehementior obiurgatio si per interrogationẽ enuntietur. Vulg. Quæ secundum faciem sunt videte. Eras. Quæ in conspectu sunt, videtis? Vicissim, πάλιν. Vulg. Iterum. Eras. Rursum. neutra certè interpretatio conuenit. Ex sese, ἀφ᾽ ἑαυτοῦ. id est, etiã à me non admonitus. Nam si Christi est, vltro agnoscet me quoque Christi esse. Vulg. Apud se.

9 Ne videar, ἵνα μὴ δόξω. Vulg. addit particulam δὲ, quam etiam in Complutensi editione & duobus aliis codicibus additam inuenimus. mihi tamen videtur esse expungenda. Est enim præcisa oratio: quasi dicat, Quod ego idcirco dico, ne hæc quæ iacto, putetis inania quædam esse verborum terriculamenta.

10 Inquit, φησί. Sic legitur in omnibus nostris codicibus Græcis, vt intelligamus certum quempiam istius sermonis authorem designari. vt solet Dauid, de aduersariis suis disserens, singularem numerum interdum adhibere, vt Saulem obliquè perstringat illorum principem: veluti Psal.57.b.7. Vel quemuis istorum sibi exempli causa deligit Apostolus. Sequitur enim, ὁ τοιοῦτος, id est qui eiusmodi est. Vulg. Inquiunt, φασί, ac fortassis rectius. Et sermo nihili, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. Vulg. Et sermo contemptibilis. Eras. Et sermo contẽptus, non satis expressè.

12 Audemus, τολμῶμεν. Eras. Sustinemus, de qua significatione diximus Rom.15.d.18. Mihi potius placet quod & Græco scholiastæ, ironicè videlicet istos insolentes homines carpi ab Apostolo. Inserere, ἐγκρῖναι. Id est ἐναριθμῆσαι, annumerare. Sic Horatius, Quòd si me Lyricis vatibus inseris.

ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν.

sed non intelligũt quòd ipsi sese seipsis metiuntur, & sese sibiipsis comparant.

sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis,

Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.

13 At nos nõ gloriabimur de iis quæ mensuræ *nostræ* non sint, sed secundum dimensionem regularem eius mensuræ quã Deus nobis dispertitus est, *gloriabimur* nos peruenisse ad vos etiam vsque.

13 *Nos autem non in immensum gloriabimur: sed secundum mensurã regulæ, qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi vsque ad vos.* Ephes.4.b.7.

Non intelligunt, οὐ συνιοῦσιν. Id est, non sentiunt nec animaduertunt. Scriptum enim est συνιοῦσι à συνιῶ pro συνιᾶσι à συνίημι, vt Matth.13.b.13. Photius apud Græcum scholiasten pro participio interpretatur, quasi τοὺς συνιοῦντας vocet Apostolus τοὺς ἀκροατάς, i. auditores. Refert enim hæc omnia ad Paulum ipsum: vt sic interpretari liceat ex ipsius sententia, sed ipsi in nobisipsis (.i. in nostra cõscientia) nos metimur, & nosipsos nobiscũ (.i. dicta nostra cũ factis, vel priora nostra tũ dicta tũ facta cum posterioribus) cõparamus: non autẽ cum auditoribus, quibus videlicet non constituimus, vt isti inseruire. Sed ἡμεῖς δὲ quod sequitur, satis ostendit relatiuum αὐτοὶ ad Pauli aduersarios pertinere. Deinde tota hæc expositio valde est violenta. Erasmus igitur participia μετροῦντες & συγκρίνοντες annotauit posita esse pro infinitis, sicut & ego exposui. Ita enim sensus planus est, & hæc constructio verbi συνιέναι apud Græcos non modò tolerabilis sed elegans etiam habetur. Possunt tamen participia sine enallage explicari, ita vt συνιοῦσι vel interpretemur vt absolutè positum, Non sapiunt: vel subaudiamus aliquid, hoc modo, Sed quum ipsi sese seipsis metiantur, & sese seipsis comparent, *id* non intelligunt. vel, non intelligunt *quàm sint ridiculi*, vt explicat Theophylactus. Quid si verò coniunctim legamus ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσι, id est sibi non sapiunt? Repugnant Græca exemplaria, in quibus nusquam additur distinctio post συγκρίνοντες ἑαυτοῖς. Deinde nulli sibi magis sapiunt quàm qui istorum similes sunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit, aut potius prætermisit, quum in Græcis codicibus summo consensu inueniantur. Ambrosium quoque apparet à corrupto aliquo exemplari fuisse deceptum. sic enim hunc locum interpretatur, Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, non in immensum gloriabimur. Itaque finem huius versiculi, nempe οὐ συνιοῦσι, & initium proximi, nempe ἡμεῖς δὲ, non legit, contra omnium nostrorum codicum & Græcorum interpretum fidem. Augustinus passiuè ita legit vt nos, in Psalmo, 34, 118, & 141. Item in libello de doctrina Christiana, & aduersus Faustum lib.22. cap.27. vt obseruauit Erasmus.

Quòd ipsi sese se ipsis metiuntur, αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες. Plerosque video ἐν ἑαυτοῖς exponere μεταξὺ ἀλλήλων, id est inter se, seu mutuò ac vicissim: vt istos intelligamus sese non cum aliis præstantioribus esse metitos, sed cum sui similibus: vnde sit factum vt non intelligerent quàm procul abessent ab eo gradu in quo ipsi sese collocabant: veluti si luscus sese cum cæcis comparet. Sed vide num paulo aliter possit hoc dictum exponi. Eleuabant isti ministerium Apostoli, vt Corinthiorum Ecclesiam totam postea euerterent. quid autem adferebant? nempe nihil in eo graue ac robustum esse præter epistolas, quæ grande nescio quid spirarent: cæterùm quum ad rem ventum esset, ac præsens consiceretur, sermone ac toto vultu nihil esse illo abiectius. Id verò quum dicerent, nempe sibi contrarias omnes virtutes tribuebant. Ergo, inquit Paulus istorum fastum deridens, Non ausim ego homuncio inter istos gigantes comparere, ac multo minus cum illis me conferre. Sed mirum est sapientes istos ita desipere vt non intelligant quàm absurdè faciant. Nam certè siquis sese velit metiri, is aliqua mensura indiget. Mensura autem istarum virtutum quænam est? Nempe res illarum virtutum præsidiis gestæ: vt si illæ multæ ac magnæ fuerint, tum demum magnæ ac multæ ipsorum virtutes esse intelligantur. Nam (vt alibi testatur) regnum Dei non est positum in verbis, sed in ipsa agendi virtute: vt nemo fortem dixerit militem qui in conuiuio de re militari disserat, sed qui coronas multas & multos à se prostratos ostendat. Cedo igitur, quid eiusmodi habent isti quod adferant? num vos Corinthios, è quorum finibus isti nunquam excesserunt? Atqui vos non illorum sed meum opus estis in Domino. Vos ego cepi, vos debellaui, vos mea sors estis, ac possessio mihi à Domino attributa. Isti verò non habent aliud quod proferant. Ergo quid istis fingi potest ineptius? Nam perinde faciunt ac siquis sese non aliqua mensura, puta cubito, vlna, decempeda, sed seipso vellet metiri: vt siquis pumilio iactet se gigantem esse, nec aliam iactantiæ suæ rationem adferat quàm quòd ita sibi persuaserit. Itaque, vt tandem finiam, ἐν ἑαυτοῖς existimo rationem habere quasi instrumenti, cui significando sæpe iam diximus Hebræos adhibere literam quæ respondet præpositioni ἐν, vt si dicas metiri in vlna, pro metiri vlna: vt si Gallicè dicas, *ils se mesurent par eux-mesmes*. Et sese sibiipsis comparant, καὶ ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς συγκρίνοντες. Hic laborant Græci interpretes, & rursus interpretantur ἑαυτοῖς inter se: quod planè est violentum, quum non sit scriptum ἐν ἑαυτοῖς, vt in superiore membro. Ego verò puto non idem sed alterum vitium, superiori proximum, & ex eo, veluti ex fonte, promanans, his verbis reprehendi. Dupliciter enim inepti isti homines peccabant: primùm quòd sola de seipsis persuasione freti, nihil non sibi arrogarent: quod vocat Apostolus, sese seipsis metiri. deinde quòd præterquam quòd sibi videbantur esse omnia, alios etiam prorsus quasi nihili homines despicerẽt: quod rursus faciebant stultissimé. Nam siquis duos vel plures velit comparare, vt quis magnitudine excellat intelligatur, omnino necesse est communem κανόνα, id est regulam ac mensuram, adhiberi. At isti sese cum Paulo conferentes, nullam mensuram adferre poterant, id est nulla sua gesta, nullas vrbes, nullos populos Christo lucrifactos, sed seipsos duntaxat: nempe quia iam antea sibi persuaserant de seipsis maxima quæque, vt ex hac hypothesi cæteros quanuis excellentes despicerent. Iterum igitur ἑαυτοῖς, vt in superiore membro, rationem habet quasi instrumenti. Nam illi pro mensura seipsos adferebant cum falsis illis de se persuasionibus. Est enim totus hic sermo figuratè expositus ab Apostolo, translatione à mensoribus sumpta.

13 De iis quæ mensuræ *nostræ* non sint, εἰς τὰ ἄμετρα. Sic dicunt Græci eleganter ἐπαινεῖν εἰς ὑπερβολήν, λοιδορεῖν εἰς κακίαν, & similia multa. ἄμετρα autem vocat non quæ per se nimia sint, & quæ nemo possit metiri, (vt siquis sibi tribuat quod vnius Dei est) sed quæ Deus non esset ipsi admensus: aduersariorum videlicet respectu, qui sibi tribuebant aliena, vt apparet ex versibus 15 & 16. quum alioqui simpliciter nõ essent immodica quæ vel Paulus meritò ferebat Deo accepta, vel eius aduersarii sibi iniuria vẽdicabant. Ideo nolui conuertere

In immensum, cum Vetere interprete & Erasmo. Sed secundum dimensionem regularem, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος. Dimensionem regulæ (id est regularem) vocat quæ non temere facta esset, vel nulla adhibita mensura, sed quasi exacta ad regulam. κανόνα enim in genere appellant Græci regulam ad quam omnis generis mensores, vt agrimensores, architecti, pictores, scribæ, & cæteri quiuis artifices operis sui rationem exigũt. μέτρον autem vocat Apostolus ipsam διαμέτρησιν, quam Deus quasi ad regulam exegerit, vt & ipsi Apostolo limites eius præterire, & pseudapostolis in illam inuadere sit nefas. Vulgata & Eras. perobscurè, Secundum mensuram regulæ. Eius mensuræ quam Deus nobis dispertitus est, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, id est μέτρου οὗ ἐμέρισεν, &c. vt apud Terentium, Restitue in quem me accepisti locum. Cæterùm τὸ μέτρον tria fere significat, nempe illud quo metimur quippiam, vt regulam, vlnam, decempedam, modium, &c. item ipsam metiendi actionem: denique illud ipsum quod quis nobis sit admẽsus: vt quum iugerum agri, modiũ frumenti dicimus. Ac prima quidem illa significatione non accipitur in hoc sermone, in quo maluit Apostolus vti vocabulo κανόνος, id est mensoriæ regulæ. Ex duabus autem reliquis declarationibus prior conuenit priori loco, quum dicit κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, posterior verò isti demum loco. Mensuram enim hîc vocat Apostolus quicquid terrarum Deus ipsi velut ad regulam erat admẽsus, vt totum illum spatium adiiceret Christi imperio. Vulgata, Qua mensus est nobis Deus mensuram. vt omnino legisse videatur, οὗ ἐμέτρησεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον. Eras. Qua partitus est Deus nobis mensura. Sequutus enim est Græcum scholiasten, qui subaudit præpositionem διά, violenta planè tum eclipsi, tum etiam traiectione: quum plana sit sententia, nec quicquam sit detortum aut non suo loco positum, vt ego sum interpretatus. *Gloriabimur* nos peruenisse, ἐφικέσθαι. Repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum καυχησόμεθα. Id enim omnino faciendum est, quocunque modo locum interpreteris. Sed in eo non possum assentiri Veteri interpreti & Erasmo, quòd ἐφικέσθαι verterunt per gerundi modum, quasi scriptum sit τοῦ ἐφικέσθαι, & cohæreat hoc verbum cum nomine μέτρου. quod sanè non probo. Mallem supplere ὥστε, & conuertere, Vt perueniremus. Etiam ad vos vsque, ἄχρι καὶ ὑμῶν. Vetus interpres omisit particulam καί, quam meritò restituit Erasmus, quum maxima sit eius emphasis.

Οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

Οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν, ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν·

Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.

Ierem.9.g.24 1.cor.1.d.31

Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

Οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ᾽ ὃν ὁ Κύριος συνίστησιν.

14 Non enim vt si non perueniremus vsque ad vos, extendimus nosipsos supra modum: nam vsque ad vos etiam peruenimus in Euangelio Christi.

15 Non de iis quæ mensuræ *nostræ* non sunt, gloriantes, *id est* de alienis laboribus, sed sperantes, *nos*, augescente fide vestra, per vos admodum amplificatum iri in assignata nostra mensura.

16 Vt in iis *regionibus* quæ vltra vos *sunt*, euangelizem: non vt in alteri assignata mensura, de præparatis gloriemur.

17 ‖Cæterùm qui gloriatur, in Domino glorietur.

18 Non enim qui seipsum commendat, is probatus est, sed is quem Dominus commendat.

14 Non enim quasi non pertingentes ad uos, superextendimus nos: usque ad uos enim peruenimus in Euangelio Christi.

15 Non in immensum gloriantes in alienis laboribus: spem autem habentes crescentis fidei uestræ, in uobis magnificari secundum regulam nostram in abundantiam.

16 Etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare: nõ in aliena regula, in iis quæ præparata sunt gloriari.

17 Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.

18 Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Dominus commendat.

14 In Euangelio, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, dum Christum prædico, siue Christum euangelizando.

15 De iis quæ mensuræ *nostræ* non sunt, εἰς τὰ ἄμετρα. Vide suprà, versu 13. Augescente, αὐξανομένης. Vulgata perperam conuertit Crescentis. ponitur enim hic casus absolutè. Eras. Subolescente. quod participiũ nescio vnde tandem desumpserit. Per vos amplificatum iri, ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι. Vulg. In vobis magnificari. Eras. In vobis, futurum vt magnificemur. Sed ἐν ὑμῖν coniunxit cum αὐξανομένης, contra Græcorum exemplarium fidem. Admodum, εἰς περισσείαν. Heb. עד מאד, quasi dicas, vsque valde, vel fortassis לרוב, id est ad multum. Vulgata. In abundantiam. Erasmus, nihilo magis perspicuè, In exuberantiam. In assignata nostra mensura, κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν. Vulg. & Eras. Secundum regulam nostram. Atqui κατά idem hîc declarat prorsus atque ἐν. quasi dixerit Apostolus ἐν τῷ κανόνι ἡμῶν, vt contrà paulo pòst, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Deinde κανών hoc in loco non significat regulam, sed illud ipsum spatium quod ad regulam admensum est: quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diuiserit excolendum. Itaque sequente versiculo appellat ἀλλότριον κανόνα mensuram alteri attributam, id est ad quam excolendam Deus alium vocasset. Sic apud Hebræos eodem tropo, quanuis diuersa translatione, hæreditas dicitur גורל, id est sors, vt etiam Latini loquuntur: & cum sex punctis חבל, id est funis, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem κανών dicitur ipsum saltus spatium: neque quicquam est hac metalepsi magis vsitatum.

16 Vt euangelizẽ, εὐαγγελίσασθαι. Sub. ὥστε. quam eclipsin quia Vetus interpres neglexit, conuertit Euangelizare, ita obscurè vt nemo intelligeret. Similis est eclipsis infrà, 11.a.2. In alteri assignata mensura, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Vetus interpres, In alia regula. Eras. Per alienam regulam. Neuter profectò quid hoc rei esset percepit quod paulo antè exposuimus, & ipse Paulus perspicuè exponit. Vocat enim mensuram alteri assignatam τὰ ἕτοιμα, id est regiones ab aliis præparatas, & quasi excultas Euangelii prædicatione, ad ferendum fructũ. quas vocat, diuersa translatione fundamenta ab aliis posita, Rom.15.e.20.

17 In Domino ἐν Κυρίῳ. Id est Deo totam gloriam vendicet in solidum, ne in sese superbiat: deinde ad Dei gloriam non ad sua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

Κεφάλαιον ια.

Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης· ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.

Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ (παρθένον ἁγνὴν) παραστῆσαι, τῷ Χριστῷ.

Φοβοῦμαι δὲ μήπως ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.

Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε.

CAP. XI.

1 VTinam toleraretis paulisper insipientiam *meam*: imò etiam tolerate me.

2 Ambio enim vos Dei zelotypia. Præparaui enim vos, *quos* vni viro (*ut* virginem puram) sistam, *nempe* Christo:

3 Sed metuo nequo modo, sicut ‖serpens ille Euam seduxit calliditate sua, ita corruptæ mentes vestræ *degenerent* à simplicitate quæ est in Christo.

4 Enimuero si veniat qui alium Iesum prædicet quem nõ prædicauimus, aut *si* Spiritum alium accipiatis quem non accepistis, aut Euangelium aliud quod non accepistis, rectè *eum* toleraueritis.

CAP. XI.

1 VTinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ: sed & supportate me.

2 AEmulor enim uos Dei æmulatione. despondi enim uos uni uiro, uirginẽ castã exhibere Christo.

3 Timeo autem ne sicut serpens Heuam seduxit astutia sua: ita corrumpantur sensus uestri, & excidant à simplicitate quæ est in Christo.

Gen.3.a.4

4 Nam si is qui uenit, alium Christum prædicat quem nõ prædicauimus, aut alium Spiritum accipitis quem nõ accepistis, aut Euangeliũ quod non recepistis, rectè pateremini.

IN CAPVT XI.

1 Vtinam, ὄφελον. Procœmium est deductum ἀπὸ τῆς εὐχῆς, quale esse Demosthenis illud πολλῶν ... annotarunt rhetores. ἀφροσύνην autem, id est insipientiam, aut delirium potius, vocat laudum suarum prædicationẽ: ad quas descendere cogitur, non quòd seipsum quæreret amplificare, sed quòd pseudapostolos videret arrogantia sua Ecclesiam corrumpere: vt omnino oporteret illam ruere nisi salua maneret apud eos ministerii Pauli authoritas. Toleraretis paulisper insipientiam meam, ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum codicum authoritate. Quanquam in eo deceptus est Vetus interpres quòd τῆς ἀφροσύνης coniunxit cum μικρόν τι, quum cohæreat potius cum verbo ἀνείχεσθε. Vertit enim, Vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ. Eras. Vtinam me tolerassetis paulisper in insipientia mea, id est ὄφελον ἀνείχεσθε μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, vt subaudiatur ἐν, quæ eclipsis dura est. quanquam sic habent plerique codices. Illi tamen in eo non assentior quòd ἀνείχεσθε vertit tolerassetis.

2 Ambio, ζηλῶ. Vulg. Æmulor. Eras. Zelotypus sum. Loquitur autem vt procus, sed qui tamen non sibi sed domino suo illos quasi virginem ambiat. Itaque ipsius sponsi zelotypiam in se transfere. Sunt enim sinceri ministri, quasi Ecclesiæ & Christi paranymphi. Vide Ioh.2.c.17. Præparaui, ἡρμοσάμην, siue disposui, vel accommodaui: siue conciliaui, i. συνέζευξα καὶ συνέστησα. Est enim hoc ministri quasi προμνηστρίας munus primarium, vt virginem ei conciliet de cuius matrimonio satagit: alterum, vt despondendam curet: tertium, vt desponsam coniungat. Ac quod ad primũ quidẽ illud attinet, vix quisquã est qui ignoret ἁρμόζεσθαι dici, de omni aptatione & accõmodatione. quo fit vt de reliquis duobus etiã appositissimè dicatur, ac præsertim de cõiugio, cuius arctissima est coniunctio. Herod. certè in Terpsichore vsurpauit ἀντὶ τοῦ μνηστεύεσθαι, i. pro despondere, de quodam Philippo loquens, ὃς ἁρμοσάμενος Τήλυος τοῦ Συβαρίτεω θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Κρότωνος. Sequitur enim, ψευσθεὶς δὲ τοῦ γάμου, οἴχετο πλέων ἐς Κυρήνην. Ex his autem significationibus Vetus interpres secundam delegit, vt qui converterit, Despondi. Eras. tertiam amplexus, interpretatur Adiunxi. Vterque igitur ἑνὶ ἀνδρὶ cõiunxit cũ ἡρμοσάμην. ac præsertim Eras. qui παραστῆσαι ob eã causam retulit ad Corinthios. vertit enim, Vt exhiberetis. At ego non video qui possimus vel hanc vel illã interpretationẽ amplecti quin hiet constructio. Itaque non dubitaui præferre Ambrosii interpretationem, qui conuertit Paraui, id est ἡτοίμασα. posita enim est ista conciliatio in conciliandis & veluti conglutinandis animis. Nam profectò res ipsa ostendit Christum esse eum virũ cui Corinthios, tanquam virginem puram, illi suo tempore sistendã, conciliarit Apostolus: ac proinde τῷ Χριστῷ positum esse in expegesi. cuius simile prorsus exemplum est Matth.19.c.17. Ex eo verò illud quoque efficitur, ἑνὶ ἀνδρὶ non rectè solere coniungi cum ἡρμοσάμην, adhibita etiam distinctione, quum prorsus cohæreat cum παραστῆσαι. Nam etiam in Græcis scholiis nusquã apparet illa distinctio. *Quos* sistã, παραστῆσαι, vel, vt vos coniungã. Subauditur enim ὥστε, vt suprà, 10.d.16. & ὑμᾶς repetendũ est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Vulg. Exhibere, ad verbum, si non explicata, at certè non corrupta sententia. Eras. Vt exhiberetis. quod mihi non placet. Persistit enim Paulus in translatione, & finẽ sui consilii explicat: nempe vt quũ Corinthios prædicatione Euangelii purificasset, quasi virginẽ purã & integrã eos Christo sisteret. Vt virginem purã, παρθένον ἁγνήν. Vulg. & Eras. ad verbũ Virginẽ castam. Ego malui ἁγνὴν puram interpretari: quòd castitas etiam vxori tribuatur, hic verò summa quædam integritas significetur. Est autem hoc accipiendum per speciem appositionis, quam exposuimus Luc.11.e.41. *Nempe* Christo, τῷ Χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum est à nobis paulo antè.

3 Corruptæ mẽtes vestræ *degen.* φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De virginib⁹ disserẽs, meritò vsurpauit corruptionis vocabulum, & fraudis, & simplicitatis. conueniunt enim illa stupratori, istud verò puræ & integræ virgini. Sed hoc vitiũ menti adfertur. itaq; τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) mentes interpretari malim quàm sensus. Notandus autem est hic locus aduersus eos quibus natiua illa & incorrupta sacrarum literarum simplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis sordet. *Degenerent* ab ea simplicitate, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος. Addidi verbum degenerent, vt vitarem amphiboliam quæ nusquam est in Græco sermone, nempe quasi videatur Apostolus metuere ne simplicitas eorũ mentes corrumpat. Sic tamen apud Virgilium Æneas de Hectore disserens, Quantũ, inquit, mutatus ab illo. non quòd ille mutasset, sed quòd illi factus esset dissimilis, vt Eras. rectè annotauit. Ambrosius habet A castitate, vt satis appareat eũ legisse ἁγιότητος pro ἁπλότητος. Ita etiã legit August. aliquoties citans hunc locũ, vt idem Eras. obseruauit. Quæ est in Christo, τῆς εἰς τὸν Χριστόν. i. quæ iis conueniat qui in Christo sunt. Eras. Quæ erat erga Christum, nempe quia purè ac simpliciter illi obtemperabatis.

4 Si veniat qui, ὁ ἐρχόμενος. Articulum puto poni ἀορίστως hoc in loco. Vulg. & Eras. Si is qui venit.

nam etiam fortasſis certũ quempiam deſignat, vt ſuprà, 10.c.10. vel vnum aliquem ex multis exẽpli cauſa proponit. Alium Ieſum, ἄλλον Ἰησοῦν. Id eſt, perfectiorẽ aliquam doctrinam de Ieſu, quaſi non ſufficiant vobis ſeruandis quæ vobis annuntiaui de Ieſu. Nam alioquin non modò non tolerari, ſed etiam extremo exitio iubet eum deuoueri qui cõtrarium aliquod Euangeliũ adferat, Galat.1.b.8. Aut ſi Spir. alium. acc. ἢ πνεῦμα λαμβάνετε. Spiritus nomine intelligo Spiritus dona quibus prædicati Chriſti vis ac potentia in animis credentium, teſtibus etiam infidelibus, obſignabatur, vt Mar.16.d.20, Act.8.c.15, & 18.a.1. Alium igitur Spiritum appellat excellentiora Spiritus dona per alterius prædicationẽ collata. Toleraueritis, ἠνείχεσθε. Sub. ἄν. vt verti etiam poſſit, Toleretis. Niſi malimus interpretari Toleraretis, vt nulla ſit eclipſis. Eraſ. Toleraſſetis. quod nõ conuenit quum non præceſſerit ἐκήρυσσεν, aut ἐκήρυξεν, ſed κηρύσσει, & λαμβάνετε.

Λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων.

5 Puto enim me nihilo inferiorem fuiſſe summis Apoſtolis.

5 *Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.*

Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ᾽ οὐ τῇ γνώσει· ἀλλ᾽ ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.

6 Quòd ſi rudis *ſum* ſermone, non tamen *ſum rudis* cognitione: ſed omnino manifeſti facti ſumus in omnib᷒ apud vos.

6 *Nam etſi imperitus ſermone, ſed non ſcientia: in omnibus autem manifeſtati ſumus uobis.*

Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν;

7 Num peccaui quum meipſum demitterem vt vos attolleremini, quódque gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim vobis?

7 *Aut nunquid peccatum feci, meipſum humilians, ut uos exaltemini? quoniam gratis* Euangeliũ *Dei euangelizaui uobis?*

Ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον, πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν· καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός.

Infrà, 12.d.13

8 Alias Eccleſias ſpoliaui, accepto ab eis ſtipendio, vt vobis inſeruirem: & quum apud vos eſſem & egerem, ‖ non obtorpui cum cuiuſquam incommodo.

8 *Alias Eccleſias expoliaui, accipiens ſtipendiũ ad miniſterium ueſtrũ: & quum eſſem apud uos, & egerem, nulli oneroſus fui.*

Τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας· καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω.

9 Inopiã enim meã ſuppleuerũt fratres qui venerãt è Macedonia: & in omnibus me præſtiti vobis minimè oneroſũ, & præſtabo.

9 *Nam quod mihi deerat, ſuppleuerunt fratres qui uenerunt à Macedonia: & in omnibus ſine onere me uobis ſeruaui, & ſeruabo.*

5 Puto enim, λογίζομαι γάρ. Ponitur quidem γὰρ cauſalis, ſed vt in anthypophora. Summis Apoſtolis, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Ad verbum, Iis qui ſuprà quàm valde ſunt Apoſtoli. Poſitum enim eſt λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Vulgata, Nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis. Eraſ. multo rectius, Nihilo inferiorem fuiſſe eximiis Apoſtolis. Malui tamen ſummos interpretari, vt propius abeſſem à Græcis, ſicut etiã Eraſmus infrà conuertit, 12.d.11. Cæterùm ad euertendũ illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus commentus eſt, hoc quoque pertinet quòd plurali numero ſummos Apoſtolos dixit. Quid verò quod ipſe Antichriſtus ſeſe non ſolius Petri, ſed etiam Pauli ſucceſſorem iactat: nempe vt, antequam ipſe hanc tyrannidem vſurparet, biceps ad minimum fuerit Eccleſia. Ergo (vt ad rem veniamus) hoc quidem conſtat, Apoſtolos ſic propriè vocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimum tertium peculiariter Gentibus deſtinatum, pari & æquali dignitate fuiſſe, ſed tamẽ gratias Dei alias in aliis excelluiſſe. quod Paulus hîc reſpicit. Niſi malimus eum obliquè carpere aduerſarios, quos etiam ironicè vocet amplius quàm Apoſtolos.

6 Rudis *ſum* ſermone, ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Ἰδιώτας alibi diximus propriè dici priuatos, id eſt plebeios & ex medio vulgo homines, qui, quòd nõ ita liberaliter ſunt educati, fere ſunt excellentiũ rerũ, ac præſertim oratoriæ illius facultatis prorſus rudes & imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, vt Hieronymus exiſtimat? Imo verò Chryſoſtomũ potius, & doctiſſimos quoſque ex Græcis, ipſam denique rationem ſequutus, quanuis natiua illa & germana maſculæ facundiæ ornamenta ei non defuerint, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis vti noluiſſe: nempe vt vi Spiritus, hominum animos ad Chriſtum raperet, non autem ſermonis blanditiis, adulatorum more, alliceret. Sed quum orationis ipſius totam indolem & χαρακτῆρα propius conſidero, nullam ego in ipſo Platone ſimilem grandiloquentiam, quoties illi libuit Dei myſteria detonare, nullam in Demoſthene parem δεινότητα comperiſſe me fateor, quoties animos vel metu diuini iudicii perterrefacere, vel commonefacere, vel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, vel ad pietatis ac miſericordiæ officia conſtituit adhortari: nullam denique vel in ipſo Ariſtotele & Galeno, præſtantiſſimis alioquin harum rerum artificibus, magis exactam methodum inuenio. Sed (vt ad rem redeam) λόγον interdum vocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enuntiatur, vt 1. Corinth.14.b.9. interdum verò κατ᾽ ἐξοχὴν, Euangelii prædicationem, vt Philipp.1.b.14. interdum dicendi facultatem illam, vt 1. Corinth.1.a.1, & 4.d.20. & hîc quoq;, & multis aliis locis. cum quo dono cohæret γνῶσις, id eſt ipſa doctrinæ ſubſtantia. Sed omnino, ἀλλ᾽ ἐν παντί. Id eſt ἀλλὰ πάντως, vt בכל apud Hebræos: quaſi dicat Apoſtolus, Sed quid attinet hæc à me pluribus referri? Vos ipſi in omnibus me penitus experti eſtis. Hoc non legit Vetus interpres, ſed duntaxat ἐν πᾶσιν.

7 Quum demitterem, ταπεινῶν. Reſpicit quod commemoratur à Luca Act.18.a.3.

8 Stipẽdio, ὀψώνιον. Vide 1.Cor.9.a.7. Non obtorpui cum cuiuſquã incommodo, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat ſe non modò ſtrenuè apud eos ſuis manibus laborando, vitam toleraſſe, ſed etiam, premente inopia, non remiſiſſe quicquam de ſuis laboribus, vt quenquam grauaret: aut in miniſterio idcirco torpuiſſe, vt propterea in ſingulis docendis officium non ita diligenter vt antea, fecerit: denique ſe propterea nemini fuiſſe magis remiſſum factum. Vulg. & Eraſ. Nõ fui oneroſus cuiquam. quòd, inquit Eraſ. qui otio torpent, premunt & imminent aliis, vnde petunt aſſiduè. Sed quorſum attinet tranſlationem iſtam quærere tam procul, quum propria ſignificatio plana ſit ac perſpicua? Caſtellio vertit, Neminem exuxi: quàm rectè, ipſe viderit.

9 Inopiam enim meam, τὸ γὰρ ὑστέρημά μου. Particula γὰρ non ad proximè præcedens membrum, ſed ad ſuperius, id eſt ad verbum Spoliaui, refertur.

Ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοὶ, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.

10 Eſt veritas Chriſti in me, quòd hæc gloriatio nõ obſtruetur cõtra me in regionib᷒ Achaiæ.

10 *Eſt ueritas Chriſti in me, quoniã hæc gloriatio nõ infringetur in regionibus Achaiæ.*

Διατί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ Θεὸς οἶδεν.

11 Quapropter? an quòd nõ diligam vos? Deus nouit.

11 *Quare? quia nõ diligo uos? Deus ſcit.*

Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελόντων ἀφορμὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὑρεθῶσι, καθὼς καὶ ἡμεῖς.

12 Sed quod facio, etiã faciam: vt amputem occaſionẽ iis qui optant occaſionem, vt in *eo de* quo gloriantur, reperiãtur quales & nos.

12 *Quod autẽ facio, & faciam: ut amputem occaſionem eorum qui uolũt occaſionem: ut in quo glorientur, inueniantur ſicut & nos.*

Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ.

13 Nam iſtiuſmodi pſeudapoſtoli, operarii doloſi ſunt, tranſformati in Apoſtolos Chriſti.

13 *Nam eiuſmodi pſeudapoſtoli, ſũt operarij ſubdoli, transfigurantes ſe in Apoſtolos Chriſti.*

Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.

14 Neque id mirum. ipſe enim Satanas tranſformatur in Angelum lucis.

14 *Et non mirum. ipſe enim Satanas transfigurat ſe in Angelum lucis.*

Οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης· ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

15 Non magnũ eſt igitur ſi trãſformẽtur, vt miniſtri iuſtitiæ, etiam eius miniſtri: quorum finis erit ſecũdum opera eorum.

15 *Non eſt ergo magnum ſi miniſtri eius transfigurentur uelut miniſtri iuſtitiæ: quorum finis erit ſecundum opera ipſorũ.*

Πάλιν λέγω, μή τίς με δόξῃ ἄφρονα εἶναι· εἰ δὲ μή γε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.

16 Rurſum dico, nequis me putet inſipientem eſſe: alioquin etiam vt inſipiẽtem accipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.

16 *Iterum dico, nequis me putet inſipiẽtem eſſe: alioquin uelut inſipientẽ accipite me, ut & ego modicum quid glorier.*

Ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ Κύριον, ἀλλ᾽ ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.

17 Quod dico, non dico ſecundũ Dominũ, ſed vt inſipienter, in præfidente iſta gloriatione.

17 *Quod loquor, non loquor ſecundum Dominũ, ſed quaſi in inſipientia, in hac ſubſtãtia gloriæ.*

Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.

18 Quandoquidẽ multi gloriãtur ſecundum carnem, & ego gloriabor.

18 *Quoniam multi gloriãtur ſecundum carnem, & ego gloriabor.*

Ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.

19 Libenter enim toleratis inſipientes, quum ſitis ſapientes.

19 *Libenter enim ſuffertis inſipientes, quum ſitis ipſi ſapientes.*

10 Eſt veritas, &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. Id eſt, Ne cenſeatur eſſe in me Chriſti veritas. vel, Vobis ego per Chriſtum verè affirmo, vt Rom.9.a.1. Eſt enim hæc quædam iuriſiurandi formula. Non obſtruetur contra me, οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. Id eſt, mihi ſemper patebit, neque ab hac vnquam me ſinam excludi. Vulgata, Non infringetur. Eraſmus, Non interrumpetur. Neutrum rectè.

11 Quales, καθώς. Vulgata ad verbum, Sicut. Eraſmus, Quemadmodũ. Eſt autem hæc ſententia, Pſeudapoſtolos iſtos captaſſe omnes occaſiones efficiendi vt pares Apoſtolo viderentur. Debuerant igitur & ipſi gratis docere. Sed hoc nunquam erant facturi, quum Corinthios potius exederent, vt infrà ſignificatur, 11.b.7. Captabant igitur diuerſam prorſus occaſionẽ, nempe vt & Paulus ipſe viciſſim aliquid acciperet à Corinthiis. quod ſi impetraſſent, tum demum ſe pares illi fore ſperabant. Nam zelum & ſcientiam ita ſimulabant, & vana ſpecie eloquentiæ exornabant, vt Paulus præ ipſis, etiam deſpiciendus nonnullis videretur. Sed hæc omnia teſtatur Apoſtolus merum fucum eſſe, quem ipſi à diabolo didicerint. Caſtellio hunc locum ita conuertit, Quò ſibi in quo glorientur ſuppetat, quemadmodum & nobis. quaſi videlicet εὑρεθῶσι actiuè poſſit explicari.

13 Pſeudapoſtoli, ψευδαπόστολοι. Pſeudapoſtolos vocat, non vt ego quidem opinor, quòd falſam aliquam doctrinam ſparſiſſent, (quod tamen proculdubio tandem erant facturi) ſed quòd miniſterium ſuum ſincerè non obirent, ac præſertim in hoc facto nihil aliud quàm ſimulatè ſe gererent: quum eos vreret aliena gloria, quam tamen minimè captabat Apoſtolus.

14 Lucis, φωτός. Id eſt lucidum. Lucis autem nomine, cæleſtis gloria intelligitur, cuius participes ſunt Angeli beati.

15 Iuſtitiæ, δικαιοσύνης. Id eſt ſinceri & integri. Opponũtur enim pſeudapoſtolis & doloſis operariis.

17 In præſidente iſta gloriatione, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. Vulg. In hac ſubſtantia gloriæ. Eraſ. In hoc argumento gloriationis. Caſtellio, In hac gloriationis materia. Vide ſuprà, 9.a.4. Quod autem dixit Apoſtolus ſe non ſecundum Dominum loqui, per conceſſionem dixit, & formam ipſam orationis, non autẽ rem ipſam conſiderans: quum alioqui vera ſit ipſius oratio, & ſanctiſſimus ipſius ſcopus.

18 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id eſt, de rebus externis, veluti de generis nobilitate.

Ἀνέχεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.

20 Toleratis enim siquis vos in seruitutem adigit, siquis exedit, siquis accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciem cædit.

20 *Sustinetis enim siquis uos in seruitutē redigit, siquis deuorat, siquis accipit, siquis extollitur, siquis in faciē uos cædit.*

Κατὰ ἀτιμίαν λέγω, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν· ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω) τολμῶ κἀγώ.

21 Quantum ad contumeliam dico: nempe quia nos infirmi fuimus: imò in quocūque audacia vti velit aliquis, (insipienter loquor) audacia velim vti & ego:

21 *Secundum ignobilitatē dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte: in quo quis audet, (in insipientia dico) audeo & ego:*

Philip.3.a.5

Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ. Ἰσραηλῖταί εἰσι; κἀγώ. σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι; κἀγώ.

22 ‖ Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: semen Abrahæ sunt? *sum* & ego:

22 *Hebræi sunt? & ego: Israelitæ sunt? & ego: semen Abrahæ sunt? & ego:*

Διάκονοι Χριστοῦ εἰσι; (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.

23 Ministri Christi sūt? (desipiēs loquor) supero ego: in fatigationibus, amplius, in vulneribus supra illos, in carceribus, amplius: in mortibus sæpe.

23 *Ministri Christi sunt, (ut minus sapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.*

21 Quantum ad contumeliam dico, κατ' ἀτιμίαν λέγω. Quia dixerat, Siquis vos in faciem cædit: quod excipere possent Corinthii sibi non accidisse vt à suis illis ambitiosis magistris paterentur, hoc, inquit Apostolus, non simpliciter dico, sed habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiunt, quæ sanè non minor est quàm si vos vilium mancipiorum instar, colaphis cæderent. Facit autem hæc addita particula vt superiorem versiculum non possim accipere pro ironia, sed potius pro aperta ac longè omnium asperrima obiurgatione interpreter: quòd quamlibet illorum tyrannidem ferrent, illud verò lene Christi iugum, quod Paulus, sese omnibus modis demittens, illis volebat imponere, cum ludibrio etiam reiicerent: quasi non satis nobilis, non satis potens, non satis facundus esset Apostolus præ illis imperiosis dominis. Quod autem ad ipsum loquēdi genus attinet, sic etiam apud idoneos scriptores accipitur præpositio κατὰ, vt apud Herodotum in Clio, κατὰ δὲ τὴν Ἀμφιάρεω τοῦ μαντηΐου ἀπόκρισιν, οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅ, τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε. Id est, Quod autem ad oraculi Amphiarai responsum attinet, non possum dicere quid Lydis responderit. Vulg. Secundum ignobilitatē dico. Erasmus, Iuxta contumeliā loquor. Castellio, Indecorè loquor: & ita quidem vt sequenti membro adiungat. Nempe quia, ὡς ὅτι: id est ὅτι ἄρα, vt mihi quidem videtur: quo modo etiam sumus interpretati suprà, 5.d.19. Est autem præcisum dicēdi genus, quasi superiori sententiæ addiderit, At nos non potestis vllo modo tolerare. Quæ aposiopesis optimè conuenit obiurgationi. Vulgata, Quasi nos infirmi fuerimus. Erasmus, Perinde quasi nos infirmi fuerimus. Castellio, Quasi verò nos nequeamus, prorsus (vt mihi videtur) ineptè. Nos infirmi fuimus, ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. In pronomine tacita est antithesis aduersariorum. Ἀσθενῆσαι autem significat hoc in loco, vilem, abiectum, ignobilem artificem, idiotam, mille calamitatibus obnoxium esse: quæ omnia Corinthii vocabant ἀσθενείας, tanquam imbecillitatis Apostoli certa testimonia: quum, quanto magis destitutus erat omnibus illis præsidiis quæ homines solent commouere, eo magis in ipso eminerēt diuinæ illæ virtutes quas à Deo acceptas incredibili cū successu exerebat. Vetus interpres addidit, In hac parte, ἐν τούτῳ τῷ μέρει, sicut etiam memini alicubi citari hūc locum apud Basilium: sed tamen in nostris codicibus hoc non legitur, nec videtur satis conuenire. Imò, δέ. Vetus interpres hanc particulam omisit, quam vt planè necessariā Erasmus rectè omnino expressit. Audacia vti velit, ἄν τολμᾷ. Audaciam vocat confidentis hominis gloriationem. Malui autem per periphrasin dicere Audacia vti, quàm Audere, absolutè, vt perspicuitati studerem.

22 Hebræi sunt? Ἑβραῖοί εἰσι; Per interrogationem hæc lego, vt Græcus etiam scholiastes legēda esse annotauit. Neque enim facilè crediderim istos Pauli æmulos fuisse ex circūcisione, quum nullum in Corinthiorum Ecclesia vestigium appareat eorum errorū quos spargebant qui quum ex circuncisione essent, Ecclesias perturbabant: sed puto potius, quum illi sua nobilitate aliqua superbirent aduersus Apostoli paupertatem, Paulum in hac controuersia hunc modum tenuisse, tum quia per se id omne non magni faciebat, tum ne quenquā offenderet, vt & obliquè se ostenderit multo illis nobiliorem omnibus modis, & omnem illorum fastum sine ambitione paucis verbis retuderit: acsi diceret, opponunt illi suum genus mihi tenui & abiecto σκηνοποιῷ. Sed, quæso, num ita sunt isti nobiles vt audeant se Hebræos, Israelitas, Abrahæ illius sobolem profiteri? Si hoc dixerint, certè hoc ipsum & ego proferam: vt si idcirco superbiendum est, & ego parem superbiæ causam habeam. Relinquitur ergo, si hoc isti possent adferre, parem tamē illis hac in re esse Apostolum: vt idcirco ab illis despici nō possit quin seipsos despiciant: & quum nullam similem εὐγένειαν possint edere, Paulum iam illis non modò parem, sed infinitis etiam partibus esse nobiliorem. quod tamen cogitandum maluit relinquere quàm apertè exprimere. Semen, σπέρμα. Id est soboles, Hebræorum more.

23 Supero ego, ὑπὲρ ἐγώ. Vulgata, Plus ego. Hîc verò Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit, non sui causa, sed quòd doctrinam suam alioqui videbat periclitari apud Corinthios plerosque ab æmulis fascinatos. Et tamen addit præfationem, nequis offendatur: sed ex concessione tamen.

Amplius, περισσοτέρως. Vulgata, Abundantius. Erasmus, Copiosius. Puto autem omnia ista comparatiuè dici, ac proinde conuerti περισσοτέρως, Amplius, videlicet quàm illi: & ὑπερβαλλόντως, supra eos: aptius, vt opinor, quàm si dixissem copiosius, abundantius, & supra modum, cum Vetere interprete & Erasmo: quāuis Vetus interpres primo loco legerit περισσοτέροις, in laboribus plurimis. Est autem supplendum participium Versatus, aut aliud eiusmodi. In mortibus, ἐν θανάτοις. Mortes vocat præsentia mortis pericula, vt 1. Corinth. 15.d.31. & suprà, 1.b.10.

Ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον.

24 A Iudæis quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minus

24 *A Iudæis quinquies quadragenas, una minus accepi.*

Act.16.e.15
Act.14.c.19
Act.27.a.1

Τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα·

25 ‖Ter virgis cæsus fui, ‖semel fui lapidatus, ‖ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi:

25 *Ter uirgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragiū feci, nocte & die in profundo maris fui:*

Ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις·

26 In itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminū, periculis latronum, periculis à *meis* gētilibus, periculis in Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis inter falsos fratres.

26 *In itineribus sæpe, periculis [illegible]num, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gētibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus:*

Ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι.

27 In fatigatione & ærumna, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in ieiuniis sæpe, in frigore & nuditate.

27 *In labore & ærumna, in uigiliis multis, in fame & siti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate.*

Χωρὶς τῶν παρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

28 Absque iis quæ extrinsecus *eueniunt*, urget agmē illud in me quotidie consurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesiis.

28 *Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana solicitudo omnium Ecclesiarum.*

Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;

29 Quis affligitur quin ego affligar? quis offenditur quin ego vrar?

29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non uror?*

Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.

30 Si gloriari oporteat, de iis quæ infirmitatis meæ *sūt* gloriabor.

30 *Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor.*

Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudādus in secula, nouit me non mentiri.

31 *Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula, scit quòd non mentior.*

Act.9.d.24

Ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων

32 ‖In vrbe Damasci, gētis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbē, cupiens me prehendere:

32 *Damasci præpositus gētis Aretæ regis, custodiebat ciuitatem Damascenorū, ut me cōprehenderet.*

24 Quinquies, πεντάκις. Coniungendum est hoc cum verbo ἔλαβον, nō autem cum τεσσαράκοντα. Quod autem addit παρὰ μίαν, id est præter vnam, respicit quod scriptum est Deut. 25. a.3: qua de re disserunt Rabini in מכות לקרין, id est in tractatu de verberandis. Et manifestè probat hic etiam locus, multa quæ pertulit Paulus, fuisse à Luca præterita.

25 Virgis cæsus sum, ἐρραβδίσθην. Vocabulum ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de verberibus non à Iudæis, (quorum meminit separatim superiore versiculo) sed à præfectis Romanis inflictis. Vide Mar. 14. g. 65.

26 A *meis* gentilibus, ἐκ γένους. id est ἐκ τῶν συγγενῶν, nempe Ἰουδαίων, quibus opponit τὰ ἔθνη. Vulgata & Erasmus, Ex genere, nimium obscurè.

27 In fatigatione, ἐν κόπῳ. Vulg. & Eras. In labore. Vide Mat. 11. d. 28. Et ærūna, καὶ μόχθῳ. Sic rectè & expressè Vetus interpres. Est enim ærumna, inquit Cicero, ægritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere. Erasmus post Ambrosium, Molestia, λύπῃ.

28 Absque iis, &c. χωρὶς τῶν παρεκτὸς. τὰ παρεκτὸς vocat (opinor) quæ extrinsecus eum adoriebantur, vt ab intimis illis curis ac molestiis innumerabilibus distinguat. Chrysostomus autem χωρὶς τῶν παρεκτὸς interpretatur Præter ea quæ prætermitto, quòd non omnia recensuerit. Vrget agmen illud in me quotidie consurgens, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Tot verbis studui veram huius loci sententiam explicare. Certum est enim ἐπισύστασιν dici multitudinem quæ aduersus aliquem coierit, idque non semel, sed repetitis vicibus. Quia igitur multiplices erant curæ, quarum tanquam agmine magis ac magis veluti obruebatur Apostolus, vsus est translatitiè hoc vocabulo, admodum significanter. Vulg. Instantia mea quotidiana. Erasmus, Incūbens mihi quotidiana cura. Neuter satis expressit Græci vocabuli emphasin. Græca scholia non explicant translatitiè, sed propriè, quasi significetur omnium populorū coitio quotidiana aduersus illum. Sed hoc certè inter τὰ παρεκτὸς numerandum esset, & apparet, ἡ μέριμνα subiici per appositionem, quam vocant.

29 Quis affligitur, τίς ἀσθενεῖ. Sic accipiendum esse hoc verbum apparet ex eo quod subiicitur. Nam si accipias pro imbecillū fieri, quî conueniet hoc dici de Apostolo, qui debuit alios confirmare? aut quorsum hoc ad illas quotidianas ærumnas? Sed omnibus συμπάσχειν, id verò incredibilis est doloris ac molestiæ. Vulgata & Eras. ad verbum, Quis infirmatur? Quin ego affligar? καὶ οὐκ ἀσθενῶ; Vulgata & Erasmus ad verbum, Et ego non infirmor? Mihi verò videtur hoc dicendi genus in Latino sermone obscurius.

30 Quæ infirmitatis meæ sunt, τὰ τῆς ἀσθενείας μου. Infirmitatem ex aduersariorū sensu vocat ea ex quibus aduersarii, falso iudicio vtentes, ipsum pro vili & infami habebant.

32 Prehendere, πιάσαι. Vide Iohannem 7.e.30

Καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

33 Sed per fenestram in sporta demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.

33 *Et per fenestram in sporta demissus sũ per murũ, & effugi manus eius.*

Κεφάλαιον ιβ´

CAP. XII.

CAP. XII.

Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι. ἐλεύσομαι [illegible] εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου.

1 Gloriari sanè nõ expedit mihi. veniã enim ad visiones & reuelationes Domini.

Si gloriari oportet, nõ expedit quidem: ueniam autem ad uisiones & reuelationes Domini.

Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.

2 Noui hominem in Christó ante annos quatuordecim, (an in corpore, nescio: an extra corpus, nescio: Deus nouit) raptum in tertium vsque cælum.

2 *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (siue in corpore, nescio: siue extra corpus, nescio: Deus scit) raptum huiusmodi usque ad tertium cælum.*

Καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν)

3 Et noui huiusmodi hominẽ (an in corpore, an extra corpus, nescio: Deus nouit)

3 *Et scio huiusmodi hominem, (siue in corpore, siue extra corpus, nescio: Deus scit)*

Ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.

4 Raptum fuisse in Paradisum, & audisse ineffabilia verba, quæ nõ liceat homini loqui.

4 *Quoniam raptus est in Paradisum, & audiuit arcana uerba, quæ non licet homini loqui.*

IN CAPVT XII.

1 Gloriari, καυχᾶσθαι. Hunc locum ita legit Vetus interpres, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μὲν, ἐλεύσομαι δὲ, &c. Id est, Si gloriari oportet, non conducit quidem, veniam autem. Vtcunque autem legas, dicit sibi non conducere laudum suarum prædicationem, ex qua nullam vtilitatem ipse percipiat: quum potius quo sunt excellentiores eæ laudes, eo magis earum prædicatione solicitetur ad superbiam. Itaque testatur se coactum id facere, & omnia interim tum sibiipsi tum aliis adhibet remedia quominus vel ipse efferatur, vel alii offendantur. Omnino tamen consideranda sunt Dei erga nos beneficia, sed ista consideratio non modò nos non adducit ad inanẽ iactationem, sed etiã prorsus ab ea nos abducit, vt contẽplanda Dei nostri bonitate prorsus absorbeamur.

2 In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est Christianum, si ad ἄνθρωπον referas: quòd si ad verbum οἶδα potius pertineat, (vt etiam existimo) additum hoc erit confirmationis vel exprimendi affectus causa: quasi per parenthesin dicas, Noui hominem, (quod in Christo dico) ante annos quatuordecim, &c. id est, quód sine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quàm vnum Christum hic respiciam. In hoc enim totus est Apostolus vt omnia quæ dicturus est, in vnius Christi gloriam redundent, cuius erat minister. Raptum, ἁρπαγέντα. Additur in Græcis τὸν τοιοῦτον, eiusmodi pleonasmo Hebræis vsitato, & interdum Græcis, ac præsertim Herodoto, vt alibi diximus. Itaque non additur apud Clementem libro στρωματέων quinto, vbi hunc locum citat. In tertium vsque cælum, ἕως τρίτου οὐρανοῦ. Id est in sublimissimum cælum. Nec enim in ipso numero philosophandum arbitror. Sed tamen hic locus aduersus eos obseruandus est qui cælum ponunt vbique.

4 In Paradisum, εἰς παράδεισον. Sic vocant Græci quæ Latini viuaria, (si Gellio credimus lib. 2. cap. 20) septa videlicet quædam in quibus voluptatis causa tum plantæ excoluntur, tum etiam viuæ feræ pascuntur. Nos vulgò *des parcs*, vel voluptuarios hortos vocamus. Sed κατ᾽ ἐξοχὴν sic vocarunt Græci interpretes hortũ illum in Eden plantatum, de cuius situ etiamnum disputant hodie nonnulli, perineptè, quum vniuersam terram cõstet diluuio fuisse vastatam. Hinc factum vt beata illa gloriæ Dei sedes hoc nomine vulgò etiam diceretur, vt Luc. 23. f. 43, & in Ecclesiastico aliquoties. Ineffabilia, ἄρρητα. Id est, quæ fando explicari à quoquam homine non possint: vti vocat ἀρρήτους ἰδιότητας Aphrodiseus, proprietates quas vocant occultas, & quarũ ratio nõ perspici ac multo minus explicari possit. Quòd si in hæc naturæ, nobis alioqui familiaris ac domesticæ, arcana penetrare non potest humani ingenii acies, quantominus in cælestem illam lucem: cuius scintillã aliquam quũ vidisset Apostolus, ita est ab ea veluti absorptus, vt ne nosset quidem an cũ ipso corpore an seorsim animo correpto hæc audisset: nedum vt ea posset declarare quæ audierat. Vulg. & Erasmus, Arcana, id est ἀπόρρητα, velut ista explicare quidem potuerit, sed prohibitus fuerit ea enuntiare. quasi verò in religione Christiana sint Eleusinia quædam sacra, ac non potius omnia euulgari iusserit Dominus, & quidem iis præcipuè quos mundus pro indoctis & imperitis habet: atque adeo populari sermone, qui ab omnibus tum summis tum infimis viris, pueris, mulierculis intelligi possit: ita tamen vt ad discentium captum omnia accommodentur. Deinde certum est ἄρρητα propriè dici non quæ passim dici non debeant, sed quæ non possint dici: à qua significatione propria nõ est temere nobis discedendum. Itaque interpretationem illam non possum probare nisi hoc addas, ista nõ fuisse eiusmodi vt ad fidelium salutem essent explicatu necessaria. Castellionem autẽ & fanaticos illos, qui (vt nos à verbo Dei scripto ad vanas speculationes abripiant) ex hoc loco nitũtur imperitis persuadere Paulum in suis Epistolis rudimenta quædã duntaxat scripsisse, (inter quæ etiam non pudet eos Christum crucifixum reponere) cæterùm perfectiora quædam habuisse quæ perfectos doceret: eos inquam ego ne responso quidem dignos esse puto: quanuis alibi hanc ipsorum blasphemiam pluribus refutarim, vt tandem cogniti impii isti homines ab omnibus Christianis vitentur. Istorum similes erant Caiani, quos testatur Epiphanius librum ostentasse quẽ vocabant Pauli ascensum, quo itidem Gnostici vtebantur. Quæ non liceat, &c. ἃ οὐκ ἐξόν. Id est quæ impossibile sit homini loqui. Nam ea minimè omnium licent quæ naturæ nostræ captum superant, vnde ἐξουσία dicitur non tantùm συγχώρησις, id est concessio ac permissio, sed ipsa potestas & vis aliquid efficiendi. Hoc pulchrè sanè ac eleganter exposuit Clemens libro στρωμ. quinto, vbi cum hoc loco nonnullos quorundam poetarum

versiculos comparans, sic scribit, Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος, Οἶδα, λέγων, ἄνθρωπον, &c. Et quum hunc locum citasset, addit, τὸ ἄρρητον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνισσόμενος, οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας πρὸς τὸ οὐκ ἐξὸν προστιθεὶς, δυνάμει δὲ ἀνθρωπίνῃ ἀνέφικτον εἶναι τὸ θεῖον μηνύων. Id est, Apostolus testimonio suo comprobat quæ à nobis sunt explicata, quum dicit, Hominem noui, &c. ita significans Dei ineffabilem naturam, neque illud τὸ μὴ ἐξὸν adiiciens, quasi ex Legis aut mandati alicuius metu, sed vt indicet potius, diuinum numen eiusmodi esse vt nulla vi, ne sanctorum quidem, possit explicari.

Ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι· ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.

5 De eiusmodi *re* gloriabor: de meipso verò non gloriabor, nisi ex infirmitatibus meis.

5 *Pro huiusmodi gloriabor: pro me autẽ nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.*

Ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

6 Nam si voluero de his gloriari, non ero insipiens: veritatẽ enim dicam. sed parcè loquor, nequis de me cogitet supra *id* quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.

6 *Nam si uoluero gloriari, nõ ero insipiens: ueritatem enim dicam. parco autem, nequis in me existimet supra id quod uidet me, aut aliquid audit ex me.*

Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος Σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.

7 Et ne excellentia reuelationum supramodũ efferrer, datus est mihi surculus infixus carni, *&* angelus Satan, vt me colaphis cædat, ne supramodum efferar.

7 *Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, ut me colaphizet.*

Ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ᾽ ἐμοῦ.

8 Super hoc ter Dominũ rogaui, vt absederet à me.

8 *Propter quod ter Dominum rogaui, ut discederet à me.*

5 De eiusmodi *re*, ὑπὲρ τοῦ τοιούτου. ὑπὲρ pro περὶ sæpe iam annotauimus, vt in illo Virgilii, Rogitans super Hectore multa. Sed maior est in ipsa sententia difficultas: quid enim? nónne is ipse erat cuius raptum commemorauit? Sanè ita est, ac proinde Erasmus & ii quorum authoritatem sequutus est, mihi videtur non rectè accepisse τοῦ τοιούτου masculino genere. Conuertunt enim De eiusmodi homine, quum hoc potius neutro genere sit intelligendum de re ipsa, nempe de raptu in cælum. Aliud autem est de eo quod extrinsecum est & ab alio acceptum, quàm de seipso aut de eo quod tibi insit, gloriari. Illa enim laus tota ad eũ refertur à quo res illa dimanauit: ista verò non item. Vt quum Cicero verè prædicat quibus honoribus à populo Romano fuerit affectus, non potest ob eam causam videri iactator: quum verò ad Lucceium scribens, suas res gestas tantopere extollit, tum demum meritò gloriæ appetẽtior videtur. Infirmitatibus, ἀσθενείαις. Vide suprà, 11. g. 30.

6 Parcè loquor, φείδομαι. Subauditur τοῦ λέγειν. Vel, mihi tempero. Vulg. Parco autẽ. Eras. Parco vobis, quod non ita videtur conuenire. De me, εἰς ἐμέ. Hebraicè ל, Genes. 20. c. 13: vel, In laudem meam: vt in illis dicendi generibus, εἰς Βασίλειον, εἰς Ἀθανάσιον λέγειν.

7 Et ne excellentia, &c. καὶ τῇ ὑπερβολῇ, &c. Vetus interpres ita legit hũc locum, καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με. Id est, Et ne excellentia reuelationum supra modum efferat me. Augustinus in quæstionibus in librum Iudicum, citans hunc locũ, legit ἐν τῇ ὑπερβολῇ, vt qui conuerterit, Et in magnitudine. ac fortassis rectius, vt nulla sit traiectio, cuius tamen exempla multa obseruauimus suprà, Rom. 11. d. 31. Datus est, ἐδόθη. Erasmus, Datus fuit, quod non probo. Notandum est autem in primis quòd hoc sibi datum dicit, quod quũ sæpe petiisset sibi eximi, tamen sensit sibi non modò non nocere, sed etiam magnopere prodesse. Surculus infixus carni, σκόλοψ τῇ σαρκί. Vulgata, Stimulus carnis meæ. Erasmus, Stimulus per carnem. In vtroque hoc non probo quòd σκόλοπα verterũt Stimulum, id est κέντρον. In Erasmo verò illud quoque, quòd τῇ σαρκὶ vertit per carnem, quum subaudienda potius fuerit præpositio ἐν, quam tamen addi necesse non fuit. Nam σκόλοψ palum quidem significat, id est ligna præacuta, quæ claudendis hortis vel sustinendis vitibus solo infiguntur, vt annotauit Erasmus: sed constat tamen accipi pro surculis acutioribus, & quidem inhærentibus, vt qui, siquando per cæduas syluas iter est faciendum, ambulantium pedibus non multo minus molesti sunt quàm murices. Inde illud sæpe apud Dioscoridem repetitum σκόλοπας ἕλκει, σκόλοπας αἴρει, ποιεῖ πρὸς σκόλοπας, σκόλοπας ἐπισπᾶται. Hermol. interpretatur Assulas, & tela corporibus inhærentia. Ruellius, Spicula & aculeos. Marcel. Surculos & aculeos. Gell. lib. 5. cap. 14, Androdi historiam interpretans ex Appione, Stirpem conuertit vestigio pedis hærentẽ. Sic autem Paulus (vt mihi quidem videtur) translatitiè vocat τὴν ἐπιθυμίαν, quæ videlicet teli instar, carni penitus infixa est, vt eam quasi lethalem quandam arundinem (sicut ait poeta) saucii circunferamus: cuius nimirũ vulnus cogebat Apostolum, quatenus caro cũ Spiritu in eo quoque luctabatur, exclamare, Non facio bonum quod volo, & facio malum quod nolo: & tãdem, Miserum me: quis me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio? Et Angelus Satan, ἄγγελος Σατᾶν, id est ἀντικείμενος, aduersarius. Neque enim puto in secundo casu positũ, sed in recto. Deinde addidi copulam, quam aliquoties iam annotauimus in duobus incisis & duobus membris interdum suppleri ex Hebræorum idiotismo, vt 1. Tim. 4. a. 3, & Iohã. 10. c. 16. Neque enim puto ista posse cum superiore membro per appositionem satis apposité coniungi: quia nimium dura esset translatio, σκόλοπι tribuere τὸ κολαφίζειν: nec satis etiam aptè dici possit Angelus Satan nobis infixus. Puto potius Apostolum ab insitis & in ipsa natura inhærentibus tentationibus, de quibus agitur Iac. 1. b. 4, ad externas transire, quarum omnium authorẽ facit Satanã, vt qui & alios aduersum nos impellat, & nostras etiã cupiditates omnibus modis accendat. Colaphis cædat, κολαφίζῃ. Eras. Colaphis cæderet, vt etiã paulo antè cõuertit ἐδόθη, datus fuit, quasi de re præterita agatur. Sed rectè annotãt Græca scholia Paulũ nõ temere scripsisse potius κολαφίζῃ quàm κολαφίσῃ. Ne supra modũ efferar, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Vetus interpres hoc non repetit, & sanè nõ video cur addi necesse fuerit.

8 Ter, τρίς. Id est sæpe, vt paulo antè tertium cælum pro summo dixit: neque hîc velim ego subtilius philosophari, sed retulerim potius ad cõmunem loquendi consuetudinẽ, cuius exempla multa vel vnus Amos suppeditare potest. Sed & apud Latinos ter & quater dicitur fieri quod sæpe repetitur. Idẽ sæpe apud Hebræos in septenario numero occurrit: in quibus mysteriis scrutãdis mihi interdũ videtur paulo curiosior Augustinus.

Καὶ εἴρηκέ μοι, Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam potentia mea per infirmitatem perficitur. Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, vt inhabitet in me potentia Christi.

9 *Et dixit mihi, sufficit tibi gratia mea: nam uirtus in infirmitate perficitur. Libêter igitur gloriabor in infirmitatib' meis, ut inhabitet in me uirtus Christi.*

Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.

10 Propterea oblector in infirmitatibus, in cótumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo: quum enim impotens sum, tūc potens sum.

10 *Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo. quum enim infirmor, tūc potens sum.*

Γέγονα ἄφρων καυχώμενος. ὑμεῖς με ἠναγκάσατε· ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι.

11 Fui insipiens in gloriando: vos me coegistis. nā ego debueram à vobis cōmendari: nulla enim in re inferior fui summis Apostolis, tametsi nihil sum.

11 *Factus sum insipiens, uos me coegistis. ego enim à uobis debui cōmēdari: nihil enim minus fui ab ijs qui sunt supra modū Apostoli, tametsi nihil sum.*

Τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.

12 Indicia quidē Apostoli edita sunt apud vos per omnē tolerantiam, & signa, & prodigia & virtutes.

12 *Signa tamen Apostoli facta sunt per uos in omni patientia, in signis, & prodigiis & uirtutibus.*

Τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.

Suprà, 11.b.9

13 Nā quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse nō obtorpui cū vestro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

13 *Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non grauaui uos? donate mihi hanc iniuriam.*

Ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.

14 Ecce, tertiò paratus sum venire ad vos, nec cū vestro incōmodo obtorpescam. non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. non enim debent filii parentib' thesauros congerere, sed parentes filiis.

14 *Ecce tertiò hoc paratus sum uenire ad uos, & nō ero grauis uobis. Non enim quæro quæ uestra sunt, sed uos. nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs.*

Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν·

15 Ego verò libétissimè impēdā, & expēdar pro animab' vestris:

15 *Ego autē libētissimè impendā, & superimpēdar ipse pro animab' uestris:*

9 Potentia mea, ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omisit pronomē, quod tamen in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphasin vt omitti non potuerit, integra manente sentētia. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Christi diuinitatem, quum paulo pòst eadem potentia Christi esse dicatur. δύναμιν verò conuerti potentiam potius quàm virtutem, quòd Augustinum videam tum ambiguitate vocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempestiuè in hunc locum disserere de virtute hominis in futuro seculo perficienda, lib. ad Bonifacium tertii, cap. 7, vt Erasmus annotauit. Vt inhabitet, ἵνα κατασκηνώσῃ. Id est, vt magis ac magis sentiam virtutem Christi. Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis Christi virtus, quum nullis periculis aut laboribus frangantur, vt scriptum est suprà, 4.b.7. Estque in verbo κατασκηνοῦν metaphora à tabernaculis sumpta: non vt temporaria inhabitatio significetur, sed ipsius hospitii infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, vt disseruit suprà, 6.a.1.

10 Oblector, εὐδοκῶ. Heb. נִרְצֶה. Id est, illas non tantùm æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex iis percipio. Vulgata & Erasmus, Placeo mihi.

11 In gloriando, καυχώμενος. Vetus interpres hoc non addit. Summis Apostolis, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Vulg. Iis qui sunt supra modū Apostoli. Vide suprà, 11.b.5. 12 Indicia verò Apostoli, σημεῖα δὲ ἀποστόλου. Id est, argumenta ex quibus liqueat me verè Apostolū esse Domini. Vulg. Signa tamē Apostoli. Legit enim μέντοι. Sed præterea signi nomen visum est mihi Latinè nescio quid minus significare quàm σημεῖον Græcè. Edita sunt, κατειργάσθη. Vulg. Facta, Eras. Peracta, vtrunque non satis Latinè. Apud vos, ἐν ὑμῖν. Vulg. Per vos, deprauata sententia. Eras. Inter vos. Per omnē tolerantiā, ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid valeat hoc loco ὑπομονὴ, diximus 1. Cor. 1.a.5. Virtutes, δυνάμεσι. i. potentia facta, vt vertit Eras. Vide Mat. 7.c.22, & 1. Cor. 12.b.10

13 Non obtorpui cū vestro incōmodo, οὐ κατενάρκησα ὑμῶν. i. non fui remissus in victu meis manibus mihi quærendo, ne vobis essem oneri. Vulg. Nō grauaui vos. Eras. Nō fuerim vobis onerosus. Vide suprà, 11.b.8.

14 Tertiò paratus sum, τρίτον ἑτοίμως ἔχω. Hoc nōnulli ita explicant quasi τρίτον pertineat ad verbum ἐλθεῖν, quod mihi non placet. Puto enim Apostolū bis duntaxat venisse Corinthū ad summū, vt dicam infrà, 13 a.1. Deinde ita collocatum est τρίτον, vt satis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω: & facile est hoc explicare. Nā primùm omnium paratus fuerat Epheso in Macedoniā ire, & inde Corinthum, Act. 19.d.21, & 1. Cor. 16.a.5, & b.8. deinde quum Dominus hoc consilium impedisset, constituerat Epheso rectà ire Corinthum, vt ostendit suprà, 1.c.15: quo consilio rursus mutato, in Macedoniam venerat: vnde nunc tandem tertiò decreuerat eos inuisere.

15 Pro animabus vestris, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Id est, vestri causa, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpe annotauimus. Id enim est quod in vernaculo sermone diceremus, *Pour vos personnes*: nisi malimus expressè mētionem fieri animarū, vt de vera illorū salute hic agi Corinthii intelligerent. 17 Num

εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

etiamsi, abundè vos diligens, minus diligar.

licet, plus uos diligens, minus diligar.

Ἔστω δέ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς· ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.

16 Sed esto, ego vos non grauaui: sed quum sim callidus, dolo vos cepi.

16 *Sed esto, ego uos nō grauaui: sed quum essem astutus, dolo uos cepi.*

Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;

17 Num per quenquam eorum quos misi ad vos, expilaui vos?

17 *Nunquid per aliquem eorum quos misi ad uos, circumueni uos?*

Παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν· μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι;

18 Precatus sum Titū, & cū eo misi fratrem: nunquid vos expilauit Titus? nónne eodē spiritu incessimus? nónne iisdem vestigiis?

18 *Rogaui Titum, & misi cum illo fratrē: nunquid Titus uos circumuenit? nónne eodem spiritu ambulauimus? nonne iisdem uestigiis?*

Πάλιν δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.

19 Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in cóspectu Dei, in Christo loquimur: omnia tamen hæc, charissimi, pro vestri ædificatione.

19 *Olim putatis quòd excusemus nos apud uos? corā Deo, in Christo loquimur: omnia autē charissimi propter ædificationem uestram.*

Φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μήπως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαί, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι·

20 Nam metuo nequo modo, quum venero, non quales velim reperiam vos, & ego repeiar vobis qualē nolitis: nequo modo sint lites, æmulationes, iræ, cōtētiones, obtrectationes, susurri, rumores, tumultuationes.

20 *Timeo enim ne fortè, quū uenero, non quales uolo inueniā uos, & ego inueniar à uobis qualem non uultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, seditiones sint inter uos:*

Μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

21 Ne iterum, vbi venero, me deprimat Deus me' apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerunt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

21 *Ne iterum quū uenero, humiliet me Deus apud uos, & lugeā multos ex iis qui antè peccauerūt, & non egerunt pœnitentiā super immūditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.*

Κεφάλαιον ιγ'.

Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.

CAP. XIII.

1 Tertia hac vice venio ad vos. Ex ore duorum testiū aut trium firmum erit omne verbum.

CAP. XIII.

1 *Tertio hoc uenio ad uos. In ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum.*

Deut. 19.d.15
matth. 18.c.16
iohan. 8.b.17
heb. 10.e.28

17 Num per quenquā, μή τινα, &c. Hebræa prorsus est hæc formula loquendi, quam exposuimus Mat. 7.b.9. Expilaui, ἐπλεονέκτησα. Vulgata, Circumueni. Vide suprà, 7.a.2.

18 Precatus sum Titum, παρεκάλεσα Τίτον. Vel, Hortatus sum vt ad vos iret videlicet. Fratrem, τὸν ἀδελφόν. Certum quendam intelligit, vt apparet ex addito articulo, quanuis nomen eius non exprimat. Eôdem spiritu incessimus, τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν. Id est, Nónne res ipsa ostendit nos vno & eodem spiritu Dei regi? Est igitur valde prægnans hic Hebraismus, quem idcirco lubenter seruauimus integrum. Nam si Latinè cum Castellione dixeris, Nónne eodem animo ingressi sumus? dimidium energiæ amiseris.

19 Rursum putatis, πάλιν δοκεῖτε. Vel, Num econtrario putatis. Vulg. Olim putatis. Legit enim πάλαι, quod non video qui possit conuenire, quanuis in vno codice ita scriptum inuenerimus. In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est, vt eū loqui verè ac sincerè cōuenit qui se in Christo esse profiteatur. Omnia tamen hæc, τὰ δὲ πάντα. Vulgata & Erasmus neglexerunt articulum, vt alibi sæpe: ideo conuertunt, Omnia autem.

20 Tumultuationes, ἀκαταστασίαι. Vulg. & Eras. Seditiones. & Vetus interpres addit, Sint inter vos, ad explendam constructionem.

21 Deprimat, ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exultaret Apostolus quàm prospero suæ prædicationis successu: contrà nihil erat quo tristior & demissiore animo redderetur quàm quum cerneret se frustra laborasse. Hoc igitur est quod verbo ταπεινώσῃ voluit significare. Thessalonicēses contrà vocat gloriā ac gaudiū suum, 1. epist. 2.a.20.

IN CAPVT XIII.

1 Tertia hac vice veniam ad vos, τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulg. Tertiò hoc venio ad vos. Eras. Hic tertius erit aduentus meus ad vos. Cæterùm quanuis tertiò se venturum dicat, tamen vix mihi persuaserim id esse simpliciter intelligendum: non quia secundi illius aduentus non faciat mentionem Lucas, (neque enim is singula perscripsit) sed quia, si cursum historiæ consideremus, non videtur omnino fieri posse vt secūdo illi aduentui locus relinquatur, si hic tertius numeretur quē hac epistola pollicitus est. Nam hoc quidem constat, eū fuisse primum eius in hanc vrbem aduentum quum Athenis illuc venit, vt narrat Lucas Act. cap. 18. quo tēpore prima iecit Corinthiacæ Ecclesiæ fundamēta. Inde traiecit Ephesū, & statim rectà cōtendit Hierosolymā. Inde

Cæsareã, & postea Antiochiã venit. Antiochiæ aliquãtulum cõmoratus, ordine peragrauit Galatiã & Phrygiã: donec Ephesum, peragrata superiore Asia, deueniret: vbi consumptis 27 mẽsibus, à Demetrii factione expulsus, in Macedoniã venit, vnde hãc alterã scripsit epistolam, paulo antequam ipse ex Macedonia in Græciã transiret, vbi tres menses consumpsit. Itaque nõ video quis locus illi aduentui relinquatur quẽ plerique interpretes secũdũ statuunt, vt hic sit tertius quem ego secundũ ac vltimũ fuisse puto. Cur ergo, dices, tertiò se venturũ dicit? nempe priorẽ epistolã pro secundo aduentu numerat, in qua videlicet cũ iis de rebus omnibus ad eos pertinẽtibus nõ aliter egerat quàm si præsens fuisset. Firmũ erit, σταθήσεται. Heb. יקום. Vulg. Stabit. Eras. Cõstituetur.

2 Προείρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι.

2 Prædixi & secundò prædico vt præsens, & absens nunc scribo iis qui antè peccarũt, & reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam.

2 Prædixi & prædico ut præsens, & nũc absens iis qui antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniã si uenero iterum, non parcam.

3 Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.

3 Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos nõ est infirmus, sed potens est in vobis.

3 An experimẽtum quæritis eius qui in me loquitur Christus? qui in uos non infirmatur, sed potẽs est in uobis.

4 Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ εἰς ὑμᾶς.

4 Nã etsi crucifixus fuit ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei. nam & nos infirmi sumus cum eo, sed viuemus cum eo, ex virtute Dei apud vos.

4 Nam etsi crucifixus est ex infirmitate, sed uiuit ex uirtute Dei. nã & nos infirmi sumus in illo, sed uiuemus cum eo ex uirtute Dei in uobis.

1.Cor.11.f.20 5 Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτούς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε.

5 Vos ipsos tentate annon sitis in fide, vosipsos probate. annon agnoscitis vosmetipsos, *uidelicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi reprobi estis.

5 Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi uos probate annon cognoscitis uosmetipsos, quia Christus Iesus in uobis est? nisi fortè reprobi estis.

2 Et secundò prædico vt præsens, καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον. Pleriq; interpretes τὸ δεύτερον interpretãtur de secundo aduentu, quasi hic sit tertius quẽ pollicetur: qua de re diximus superiore annotatione. Itaque Erasmus sic interpretatur, Prædixi & prædico, vt præsens quũ essem iterũ, *ita* & absens nunc scribo. quæ interpretatio admitti non potest: quũ enim subaudiat particulã Ita, satis liquet eũ coniungere ὡς παρὼν non cũ προλέγω, sed cum γράφω: vnde cõsequuntur duo absurda. Primũ enim supplẽda esset copula quæ coniungeret προλέγω & γράφω. qualẽ eclipsin aliquoties quidem annotauimus, sed tum demum tamen quũ id fuit necessarium. Deinde bis videretur Paulus præsens scripsisse, aut certè scripsisse quũ secũdò præsens esset. Nam qui sic loquitur, Vt præsens quũ essem iterum, ita & absens nunc scribo, certè alterum significat ex iis duobus quæ dixi. Ex iis autem puto liquere, τὸ δεύτερον pertinere potius ad προλέγω, & προείρηκα quidem ad priorem epistolam, προλέγω verò ad hanc ipsam referri. Nã hoc ipsum scripsit superioris Epistolæ cap. 4. d. 19. 20. 21: neque inane est quod addidit ὡς παρὼν, vt præsens. Ita enim significat sui absentis non minorem esse debere authoritatem quàsi ex præsentis ore has minas intelligerent. Nulla igitur causa est cur ex hoc loco statuatur secundus ille Pauli aduẽtus de quo antè dixi, quũ ad absentẽ referatur vtraque ista prædictio. Nam certè si præsens fuisset, nunquam inde discessisset, nisi vel re transacta, vel eo ipso confecto quod hic se facturũ interminatur. Et absens, &c. καὶ ἀπὼν νῦν γράφω. Hoc verò per se satis intelligi poterat, etiãsi nõ esset additũ, quũ τὸ προλέγω diximus ad hãc epistolã referri. sed tamẽ sua emphasi nõ caret ista eiusdẽ sententiæ nõ eadem prorsus, sed aliquãtulum diuersa repetitio. q. d. Apostolus, Olim id vobis denuntiaui, & secundò denũtio vt præsens, hac videlicet epistola quam absens scribo.

3 Sed potens est, ἀλλὰ δυνατεῖ. Hic mos est Hebræis familiaris, vt maioris emphaseωs causa bis idem videantur dicere, vt exposuimus Ioh. 1. [illegible]. Sed fortassis tamen quia εἰς ὑμᾶς & ἐν ὑμῖν non frustra videntur repeti, aliter possit explicari hic locus, ita nimirũ vt illud οὐκ ἀσθενεῖ referatur ad ea Spiritus dona ex quibus Corinthii per se poterant intelligere quã efficax in ipsis fuisset Pauli prædicatio. Alterũ autẽ membrũ ad eã potestatem quã testetur se aduersus præfractos & contumaces vsurpaturũ: acsi dicat, Hoc vobis testor, me sũma seueritate vsurum erga omnes istos adeo pertinaces. quandoquidem videmini alioquin mihi non credere nisi Christi in me loquentis specimen vobis exhibeam: quem sentitis quidem non esse erga vos (tot eximiis donis in vos collatis) infirmum & imbecillem, sed ego vobis cõfirmo, ad vos vlciscendos, quum opus fuerit, potentissimũ esse. Vt autem hanc expositionem sequar, eo etiam adducor quod subiicitur. Certum enim est hoc dici vt reuerentia authoris ministerii, ad officium faciendum reuocentur.

4 Ex infirmitate, ἐξ ἀσθενείας. i. quod attinet ad infirmã illam formã serui quam accepit, semetipsum exinaniens. Idem enim hoc declarat atque κατὰ σάρκα, Rom. 1. a. 3. nisi quod σὰρξ declarat φύσιν, ἀσθένεια verò eius naturæ qualitatẽ cui opponitur potentia Dei i. diuinitas illa potentissima quæ sese in resurrectione carnis potissimum exeruit. Nã & nos, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς. Particula causalis ostẽdit argumenti superioris consequutionem: quòd alioquin videatur ineptè Apostolus à Christi exẽplo sumpsisse argumentũ, quo nõ Christi sed suã potestatẽ videatur cõfirmare: nisi ostẽderit quatenus sint Christo conformes ministri. Fuit, inquit, Christus, quod ad carnẽ attinet, vilis & abiectus hominũ iudicio, adeo vt sit adactus in crucẽ huius imbecillitatis imaginẽ nos quoque circũferimus, quibus in speciẽ nihil fingi potest contẽptius. At idẽ ille crucifixus, re ipsa tandẽ ostẽdit se Deũ esse: ita scitote etiã nobis, quos velut pro mortuis habetis, vigorẽ inuictũ nõ deesse, quẽ aduersus vos, si opus fuerit, vsurpemus, vt Christũ in nobis verè viuere sentiatis. Cum eo, ἐν αὐτῷ. Vulg. & Eras. In illo. Sed ἐν pro σὺν positũ esse vel illud declarat quod in proximo mẽbro scriptũ est σὺν αὐτῷ. Est autẽ illud quoque obseruandũ, hac præpositione nõ tantũ significari Christi & ministrorũ ipsius similẽ conditionẽ, sed hoc in primis, quòd à Christo in ministros (de his enim propriè hic agitur) vis illa promanet, per quã diuina in ipsis virtus illa inhabitans, in media illorũ infirmitate emineat. 5 Reprobi, ἀδόκιμοι. Reprobos vocat quos Gallicè licet appellare, *Ceux qui ne sont pas de mise, ni receuables*, quibus opponuntur δόκιμοι.

6 Ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι.

6 At spero fore vt cognoscatis nos non esse reprobos.

6 Spero autẽ quòd cognoscetis quia nos nõ sum᾽ reprobi.

7 Εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν Θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ᾽ ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.

7 Opto verò à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, sed vt quod honestum est faciatis, nos verò velut reprobi simus.

7 Oramus autem Deum ut nihil mali faciatis: nõ ut nos probati appareamus, sed ut uos quod bonum est faciatis, nos autẽ ut reprobi simus.

8 Οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ᾽ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

8 Non enim possumus quicquam aduersus veritatem, sed pro veritate.

8 Non enim possumus aliquid aduersus ueritatem, sed pro ueritate.

9 Χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν.

9 Gaudemus enim quum nos infirmi fuerimus, vos autem validi fueritis: hoc autẽ etiam optamus, vestrã *uidelicet* instaurationem.

9 Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, uos autem potentes estis: hoc & oramus, uestram consummationem.

10 Διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομήν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.

10 Propterea hæc absens scribo, ne præsẽs seueritate vtar ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad destructionem.

10 Ideo hæc absens scribo, ut non præsens durius agam secundum potestatem quam Dominus dedit mihi in ædificationẽ, & non in destructionem.

11 Λοιπόν, ἀδελφοί, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν.

11 Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationẽ habete, idem sentite, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis *author* erit vobiscum.

11 De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacẽ habete: & Deus pacis & dilectionis erit uobiscũ.

12 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες.

12 Salutate alii alios sancto osculo. Salutant vos sancti omnes.

12 Salutate inuicem in osculo sancto. Salutãt uos omnes sancti.

13 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

13 Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis. Amen.

13 Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & cõmunicatio sancti Spiritus sit cum omnibus uobis. Amen.

Πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ.

Ad Corinthios secunda fuit scripta Philippis *urbe* Macedoniæ, per Titum & Lucam.

Ad Corinthios secunda missa fuit à Philippis Macedoniæ per Titũ & Lucam.

7 Veluti reprobi, ὡς ἀδόκιμοι. hominum videlicet iudicio.

9 Infirmi, ἀσθενεῖς. Infirmos rursum vocat quorum vilis & abiecta est conditio, quibus opponit δυνατούς, in quibus floreat virtus illa & gratia Dei.

10 Instaurationem, κατάρτισιν. Alii perfectionem, siue consummationem, alii integritatem. Varia enim est & multiplex verbi καταρτίζειν significatio. Mihi verò proximũ versiculum cum isto cõparanti videtur Apostolus nihil aliud hoc nomine significare quàm suum hoc esse consilium vt Corinthiacæ Ecclesiæ mẽbris quæ luxata fuerant, rursus in locũ suum veluti repositis, omnia illic instaurentur: velut omnibus sublatis dissidiis, rursus inter se coniungantur. Itaque licebat etiam reconcinnationem interpretari.

12 Sancto osculo, ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hanc fuisse non tantùm Iudæorum, sed etiam aliarũ gentium Orientis consuetudinem, vt mutuis osculis sese salutarent summa amicitia ac necessitudine cõiuncti: qua de re sic Xenophon, loquens de Persis, libro Cyri Pædiæ α, λέγεται ὅτι Κῦρος ἀπῄει, καὶ ἀπηλλάττοντο ἀπ᾽ ἀλλήλων, τοὺς συγγενεῖς φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ στόματι, ἀποπέμπεσθαι αὐτὸν νόμῳ Περσικῷ. καὶ γὰρ νῦν ἔτι τοῦτο ποιοῦσι Πέρσαι. Et Herodotus in Clio, Ἐντυγχάνοντες δὲ ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι τῷδε ἄν τις διαγνοίη εἰ ὅμοιοί εἰσι οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους, φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἢν δὲ ᾖ οὕτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἢν δὲ πολλῷ ᾖ οὕτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον. Ad hanc consuetudinem Persarum proximè accessisse Iudæorum mores facile est ex sacra historia cognoscere, adeo vt osculum esset non modò amicitiæ alicuius, sed cuiusdam etiam ὁμοψυχίας symbolum. Eam autem consuetudinem olim etiam publicè fuisse in Ecclesiastico cœtu obseruatam, licet ex veterũ scriptis cognoscere, quum Iustinus id disertè testetur Apolog. 2. Quam tamen qui nunc velit in his regionibus vrgere, non modò sit ineptus, sed turpis etiam criminis suspicione laboret.

Epistola Pauli Apostoli ad Galatas.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολή.

NOVA INTERP. — VETVS.

Κεφάλαιον α'. — CAP. I. — CAP. I.

Tit.1.a.3

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος (οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)

1 PAVLVS Apostolus ("nô ab hominibus, "neque per hominem, ‖ "sed per Iesum Christum, ac Deum Patrẽ qui suscitauit eum ex mortuis)

1 PAVLVS Apostolus (*nō ab hominibus, neque per hominē, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem qui suscitauit eum à mortuis*)

Καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας.

2 Quique mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.

2 *Et qui mecũ sunt omnes fratres, Ecclesijs Galatiæ.*

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρός, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:*

Luc.1.g.74

Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν·

4 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ‖ vt eximeret nos ex præsenti "seculo malo, secundum voluntatem Dei & Patris nostri.

4 *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsenti seculo nequã, secundũ voluntatem Dei & Patris nostri.*

Ὧι ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

5 Cui *sit* gloria "in secula seculorum. Amen.

5 *Cui est gloria in secula seculorum. Amen.*

Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·

6 Miror vos ita citò, "deserto eo qui vocarat vos in gratiam Christi, "transferri "in aliud Euangelium:

6 *Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo qui uos uocauit in gratiam Christi, in aliud Euangelium.*

IN CAPVT I.

1 Non ab hominibus, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων. Sic designat authorem ministerii ~~in genere. Nam hoc est omnibus fidelibus commune.~~ Neque per hominẽ, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου. Nũc instrumentalẽ vocationis causam attingit. Perinde enim est acsi diceret, Neque per quenquã hominẽ. Est autem hæc peculiaris Apostolorũ prærogatiua, quòd à Christo vocati sunt ἀμέσως. Sed per Iesum, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ. Ergo, inquies, Christus non est homo? Est sanè, sed simul etiã Deus, ac proinde Dominus & caput Ecclesiæ, ac proinde ex reliquorũ hominũ numero eximendus.

4 Seculo malo, αἰῶνος πονηροῦ. Seculum vocat deprauatissimam illam hominum vitam & miserrimam conditionẽ extra Christũ, quã significatione sæpe solet mũdi & tenebrarũ nomen vsurpare. Voluntatem, τὸ θέλημα. i. gratuitã beneuolentiã, quã alibi vocat εὐδοκίαν & πρόθεσιν. Hebræi רצון appellant, de qua diximus Luc.1.b.14, quanuis interdum θέλημα & εὐδοκίαν iungat, vt infrà, Ephes.1.a.5.

5 In secula seculorũ, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Heb. לעולם עולמים pro infinito spatio, vt Rom.16.d.27.

6 Deserto eo qui vocarat vos in gratiã Christi, ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. Sic Vet. interp. conuertit, Græcis etiã assentientibus, & August. quoque, apud quos nulla fit mentio Χριστοῦ coniungendi cũ καλέσαντος. Ab hoc tamẽ in eo dissentio quòd ἀπὸ τοῦ καλέσαντος conuertit ad verbũ, Ab eo qui vocauit, nimiũ ambiguè, propter verbum sequens. Sic enim accipi posset quasi sit scriptũ ὑπὸ τοῦ καλέσαντος, acsi idem transferret, Qui & vocarat. Itaque vt omnẽ amphiboliã vitarẽ, conuerti, Deserto eo qui vocarat vos, &c. Eras. A Christo, qui vocauit vos per gratiã. Mauult enim cũ Hieronymo, Χριστοῦ per hyperbaton cõstrui cũ τοῦ καλέσαντος. Altera tamen interpretatio nihil prorsus torquet, & planã habet sententiã. Et plerũque in Apostolicis scriptis vocatio solet tribui Deo potius ad Christũ vel per Christũ vocanti, vt 2.Thess.2.d.13.14 & 16. Itẽ 1.Pet.5.c.10, quibus testimoniis possit hic locus veluti cõmẽtariis illustrari. Sed & in nõnullis codicibus pro Χριστοῦ legit Θεοῦ. quã lectionẽ etiã si sequamur, nolim tamen hyperbaton statuere, sed dixerim potius Apostolũ de seipso loqui, à quo Galatæ deficiant, quũ ipse eos ad Dei gratiã vocarit, non ad Legẽ. Res enim ipsa ostendit, Christi gratiã vocari à Paulo salutem gratis in Christo oblatam: id est summam Euangelii, quod opponit Legi & falso pseudapostolorum Euangelio. Augustinus pro In gratiam, legit In gloriam, contra Græcorum codicum fidem. Transferri, μετατίθεσθε. Vtitur præsenti tempore, quasi nondum desciuerint, sed adhuc sint in actu, quod aiunt. Deinde verbum passiuum vsurpauit vt culpam in pseudapostolos deriuet.

In aliud Euangelium, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambrosius cõnectit cum participio καλέσαντος, sed perperam. Euangelium autem vocat non libros de Christo scriptos, sed doctrinam ipsam de Christo.

Ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

7 "Quod non est aliud: "sed nõnulli vos turbãt, & volunt "inuertere Euangelium Christi.

7 *Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt cõuertere Euangeliũ Christi.*

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.

8 Sed etiamsi nos, aut Angelus è cælo euãgelizet vobis præter *id* quod vobis euãgelizauimus, "anathema esto.

8 *Sed licet nos, aut Angelus de cælo euangelizet uobis præterquam quod euangelizauimus uobis, anathema sit.*

Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴτις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.

9 Vt antè diximus, etiam nũc iterum dico, Siquis vobis euãgelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema esto.

9 *Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Si quis uobis euãgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.*

Ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην.

10 "Nunc enim "*vtrum* homines an Deum suadeo, aut quæro hominibus placere? Enimuerò si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.

10 *Modò enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerẽ, Christi seruus nõ essẽ.*

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.

11 ‖Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædicatũ à me, nõ esse "secundũ hominẽ.

11 *Notum enim uobis facio, fratres, Euangeliũ quod euangelizatũ est à me, quia non est secũdum hominẽ.* 1.Cor.15.a.1

Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.

12 Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sũ, sed "patefaciente *mihi* Iesu Christo.

12 *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.*

7 Quod non est aliud, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambrosius hoc non legit. Hieron. verò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστι, quod non existit, siue, quod nusquam est. Nam quũ vnum sit Euangeliũ, non plura, altera illa doctrina quã amplexi erant Galatæ, non erat Euangeliũ nisi nomine tenus. Dicitur autem falsum Euangeliũ nõ esse aliud Euangelium, quoniam videlicet non potest esse multiplex verũ Euangelium. Nonnullis tamen placet hoc cõnectere cum eo quod sequitur, quasi prouocabulum ὃ non referat duntaxat εὐαγγέλιον, sed totum complexũ superioris orationis: acsi Aliud ponatur pro Alia re, veluti quum dicimus, Hoc nihil est aliud quàm quòd vis fallere. Eius sententiæ fuit etiam Erasmus, vt qui propterea pro εἰ μή τινές εἰσιν, conuerterit Nisi quòd quidã sunt. Sed hæc interpretatio mihi non probatur, quia non est est scriptum εἰ μὴ ὅτι τινές εἰσιν, sed εἰ μή τινες, vt satis appareat, οὐκ ἔστιν ἄλλο cum superioribus cohærere. Sequutus sum igitur Græcos interpretes, summo consensu hoc ita explicãtes, vt ὃ nõ referat aliud quàm εὐαγγέλιον, perinde acsi scriptũ esset, μὴ ὄντος ἄλλου. Sed, εἰ μή, id est ἀλλά, vt Mat. 11.a.4, & infrà, 2.c.16, & Apoc.9.a.4, & 21.f.27. Vulg. & Eras. Nisi, quod in causa fuit cur Erasmus interiiceret particulam Quòd, & nõnulli alii plura etiam subaudirent. Inuertere, μεταστρέψαι. Vel Euertere. Quid enim magis contrarium est fidei siue gratuitæ iustificationi, quàm iustificatio ex Lege, siue meritis, non Christi sed nostris? Itaque qui volunt ista duo conciliare, magis etiam sunt inepti quàm si quis conetur lucẽ cũ tenebris, mortem cum vita coniungere.

8 Anathema, ἀνάθεμα. Vide Rom.9.a.3, & 1.Cor.12.a.3, & 16.d.22.

10 Nunc enim, ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Pharisaismo opponit præsenti conditioni, quum iam ex Pharisæo factus Apostolus, Deum non homines annuntiaret. Vtrum suadeo homines, an Deum? ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν Θεόν. Pauli antagonistæ, vt Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apostolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quasi contrarium Euangeliũ doceret. Itaque quanuis falsum esset quod illi prætexebant, & Apostolis nihil detractum vellet Paulus, cogitur tamen ostendere, primùm omnium se nihilo esse quoquam inferiorem, vt qui ab ipso Christo esset edoctus, & Apostolus designatus, adeo quidem vt nihil hîc cuiquam mortali prorsus acceptum ferret: deinde se ita semper fuisse comparatum vt nũquam hominibus placere studuerit, sed ipsum etiam Petrum (quando ita faciendum fuit) liberè reprehenderit. Itaque iam inde ab initio testatus est se neque ab hominibus neque per hominem esse Apostolũ, & acerbè obiurgauit Galatas quòd tam citò à se desciuissent. quod quum posset superbius dictum videri, argumenta nunc adhibet quibus asserit eius doctrinæ dignitatem cui Angelos etiã ipsos subiecerat. Quid enim? (inquit) quem me esse arbitramini? an vestrorum pseudapostolorum similẽ, qui nihil aliud quàm homines in ore habent, quasi non Deum, sed homines vobis prædicent? an qui vestrorum illorum more, hominum gratiam captem? Imò Deum ego suadeo, non homines: Deo me approbo, non hominibus: à Deo accepi quod annuntiaui, & vno Deo fretus, ministerio meo sum defunctus, vt non à me, sed à Deo descieritis. Itaque quum non sit Apostolo propositum ostendere cui, sed quid suadeat, id est quid credendum proponat, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa disputare: quũ denique sese cum iis comparet quibuscũ habebat quidem cõmunes auditores, doctrinã verò diuersam: quòd illi homines viderentur prædicare, ipse Deum annuntiaret: illi hominibus, quorum nomine abutebantur, ipse Deo sese approbaret: Vetus interpres non rectè videtur conuertisse, Hominibus suadeo, an Deo?

11 Secundum hominem, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, doctrina quadam humana, siue ab hominibus excogitata, vel denique, quam ego ab hominibus acceperam, ex eorum authoritate annuntiem. Vide Rom.3.a.5.

12 Patefaciente mihi Iesu Christo, δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Intellige de patefactione extraordinaria. Nam alioqui solus Filius Euangelium reuelat per Spiritum suum, sed hominum ministerio, quod hîc excluditur à Paulo, vt Apostolatus sui ac proinde doctrinæ suæ authoritatem asserat. Itaque etiam opinor παρέλαβον & ἐδιδάχθην non esse synonyma hoc in loco, sed per ὕστερον πρότερον, illud, ad Apostolatus onus

impositum, istud ad doctrinæ quam prædicaturus erat, perceptionem referri. Vulg. & Eras. ad verbū Per reuelationem Iesu Christi, quod vt ambiguum repudiaui, quanuis Græcis ad verbum respondeat.

Act.9.a.1

Ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν.	13 Audistis enim quomodo versatus sim olim in Iudaismo, me *videlicet* summè persequutū esse Ecclesiam Dei, & eam vastasse:	13 *Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo, quoniam supra modū persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam.*
Καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.	14 Et profecisse in Iudaismo super multos æquales meos in genere meo, quum vehemētiore studio tenerer traditionū quas à patribus meis acceperam.	14 *Et proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarū mearum traditionum.*
Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ,	15 Sed quando placuit Deo, qui separauit me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiā suā,	15 *Quum autē placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ, & uocauit per gratiam suam,*
Ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι.	16 Retegere Filium suū in me, vt euangelizarem ipsum inter Gentes, non statim contuli cū carne & sanguine.	16 *Vt reuelaret Filium suum in me, ut euangelizarem illum in Gētibus, continuò non acquieui carni & sanguini.*

Ephes.3.b.8

13 Summè, καθ' ὑπερβολὴν. Vulg. & Eras. Supra modum, non satis expressē. Nam de omnibus id dicitur qui virtutis fines transiliunt, hic verò summus quidam maximi vitii gradus significatur. Vastasse, ἐπόρθουν. Vulg. Expugnabam. quam interpretationem reprehendens Valla, Cōtumelia fit Deo, inquit, cuius Ecclesia dicitur expugnari. Hoc verò dupliciter excusat Erasmus: primùm, quasi Ecclesiæ nomine significetur exigua illa multitudo fidelium: deinde, quasi non ad euentum rei, sed ad Sauli conatus hoc sit referendum. Atqui Paulus toti Ecclesiæ bellum indixerat, vt qui in Arabiam vsque excurreret, & Christum ipsum, non autem certos homines, persequeretur: & ne eum quidem cœtum potuit expugnare qui Hierosolymis erat. Deinde non potest expugnandi vocabulum pro expugnare conari hoc in loco accipi, nisi admodum violenta declaratione. Itaque illam interpretationem, cum Valla, prorsus repudio, quum Ecclesia Dei non magis quàm Deus ipse, possit expugnari quam ipsæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, vt exposuimus Mat.16.c.18. Erasmum autem valde profectò demiror ad hanc interpretationem tuendam, quam tamen ipse mutauit, ea ratione impulsum quòd πορθεῖν nihil aliud significare putarit quàm expugnare aut capere. Nam hoc certè non puto vllius idonei testis authoritate posse confirmari. Imò verò dici potest aliquis eam vrbem πορθῆσαι quam nunquam expugnarit, vt Romæ accidit Gallis: & vicissim expugnantur multæ vrbes quas tamen militi non liceat diripere. hoc enim est πορθεῖν quòd Latinis diripere, populari & vastare. i. incensis domibus ad vastitatē redigere, παρὰ τὸ πυρθεῖν. i. ab incēdendo, quod & ipse Eras. annotauit. Atenim, dices, hoc plus est quàm expugnare. Id verò pernego, nisi expugnatio præcesserit. Possunt enim agri & vrbes salua republica vastari: vt Hānibali accidit tandē à Romanis superato. Diripi igitur ac vastari potest vinea Domini, interfici agricolæ, omnia denique ita disperdi vt nulla hominibus appareat vineæ facies: sed expugnari tamen non potest, ita videlicet vt in hostiū ius ac potestatem omnem concedat: quum iis ipsis vtatur Dominus vt custodibus, quum sunt illam populati.

14 Traditionum quas à patr. &c. τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vulg. Paternarū mearum traditionum. Eras. A maioribus meis traditorum institutorū. Quid sit παράδοσις diximus Matth.15.a.3 Paternas autem traditiones vocat, quòd non modò Pharisæus esset ipse, sed etiam Pharisæo patre natus, vt testatur Act.23.b.6.

15 Qui separauit, ὁ ἀφορίσας. Vulg. & Eras. Segregarat. Vide Mat.13.g.49. Loquitur autē Paulus de æterna Dei prædestinatione ad Apostolatum: cuius quū tres sint gradus, nempe æternū Dei consiliū, (quod cōmemoratur in re prorsus simili, Ierem.1.b.5) deinde designatio ab vtero, postea vocatio: omnes istos gradus pulchrè cōmemorat Paulus suo ordine. Nam εὐδοκία (i. רצון, de qua diximus Luc.2.b.14) primum illū gradum designat, quem deinde reliqui duo consequūtur. Quis igitur docuit ab operibus præuisis auspicari? Is nimirum qui Spiritui sancto aduersatur.

16 Retegere, ἀποκαλύψαι. Eras. *In hoc* vt reuelaret. Cōiunxit enim cum participio καλέσας, quia sequitur ἐν ἐμοὶ, de quo mox dicemus. At ego non dubito quin potius hoc pertineat ad verbum εὐδόκησεν. In me, ἐν ἐμοὶ. i. mihi. Sed tamen illud videtur quiddā etiam amplius significare, quod apparet ex Hebræorū idiotismo. Nam ἐν ἐμοὶ omnino id declarat quod עלי, vt construitur verbum respondens Græco verbo ἀποκαλύπτεσθαι, Esa.53.a.1, & videtur eo dicendi genere significari Dei gratiam cælitus in animum ipsum illabi, vt Græca etiam scholia annotarunt. Eras. Per me, vt ἐν ἐμοὶ positum sit pro δι' ἐμοῦ: quamobrem etiam hoc coniunxit cum participio καλέσας, sed non satis appositè, vt mihi videtur. Statim, εὐθέως. Hieronymus, vt Porphyrii calumniā vitet, ex hoc loco Paulū summæ tū arrogantiæ, tū inconstantiæ accusantis, hāc particulā connectit cum εὐαγγελίζωμαι, quasi aliud consilium capturus fuerit Paulus nisi Dominus iussisset eum statim sese accingere ad prædicationis munus. Sed non fuit necesse ad hanc distinctionē confugere. Ostēdat Porphyrius Paulum sibi aliquid arrogare, & solidum erit eius argumentū. Quū verò res ipsa ostendat Paulum repētè & vno momento ita fuisse zelo & sapiētia impletū vt ex prædicationis ipsius successu apparuerit eū nihil indigere cuiusquā subsidio, agnoscat ille suam calumniā: nos verò Paulū verè fuisse Apostolū fateamur, qui & ipse cælitus doctrinā suā hauserit extra ordinē, vt nihil hîc habeat quisquā quod obganniat. Quòd autē postea cū Apostolis contulit, nullam in eo leuitatem, sed modestiā summā ostendit, vt nullus iam locus arrogantiæ relinquatur. Contuli, προσανεθέμην. id est consilia cōmunicaui. Nam ἀνατίθεσθαι significat arcanum suum familiariter quasi in sinum amici deponere, vt explicat doctissimus Budæus. Ego verò puto sumptam esse hanc significationem ab eo quòd curas nostras ac difficultates in quibus versamur, quasi onus aliquod in amicos exoneremus. Et quod attinet ad πρὸς præpositionē, vel sentētiæ nihil addit, vel ita est explicāda vt si negaret Apostolus se non contentū iis quæ ex Domino acceperat, præterea contulisse cum aliquibus vt noui quippiam disceret. Vulg. Acquieui, non satis cōmodè. Œcumenius inter cæteras declarationes, exponit προσανεπαυσάμην, vt videatur legisse προσανεθέμην, pro prætuli & primo loco habui. nam carnem & sanguinem interpretatur patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metam Apostolo propositam.

Cum carne & sanguine, σαρκὶ καὶ αἵματι. i. cum quoquam mortalium, vt Ephes.6.b.12. Totus enim in eo est Apostolus vt doceat se ab vno Christo hausisse quod prædicabat, ne summis Apostolis videatur vlla in re inferior. Homines igitur omnes semel comprehendens, & Christo iam glorioso vnicóque suo præceptori opponens, ab infirma & imbecilla natura denominat. Quorsum autem hoc? Nempe quòd his argumentis pseudapostoli Galatas fascinassent: quasi Paulus vnus esset ex Apostolorum discipulis, & quidem postremus, vt non statim ei credendum esset: summos autem Apostolos non ita abhorrere à circuncisione & Lege, quæ adhuc seruaretur Hierosolymis. Illud ergo primùm refutat, séque à Christo ipso glorioso institutum, & Apostolum Gentibus destinatum ostendit: deinde sibi cum reliquis Apostolis optimè conuenire, à quibus tamen nihil noui didicerit. Qui igitur per carnem & sanguinem intelligunt cognatos ipsius Pauli, item carnis cupiditates, nihil dicunt.

Οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους· ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν.	17 Neque redii Hierosolymā ad eos qui ante me *fuerant* Apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuo reuersus sum Damascum.	17 *Neque ueni Ierosolymā ad antecessores meos Apostolos: sed abii in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.*
Ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον, καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε.	18 Deinde tribus post annis redii Hierosolymam, vt viserem Petrum: & mansi apud eū dies quindecim.	18 *Deinde post annos tres ueni Ierosolymam uidere Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim.*
Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου.	19 Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi Iacobum fratrem Domini.	19 *Alium autem Apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini.*
Ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.	20 In iis porro quæ scribo vobis, ecce corā Deo, nō mētior.	20 *Quæ autem scribo uobis, ecce coram Deo, quia non mentior.*
Ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.	21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.	21 *Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ.*
Ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ·	22 Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ *erant* in Christo:	22 *Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ erant in Christo:*
Μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, Ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτέ, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν ἥν ποτε ἐπόρθει.	23 Sed solùm audierant *qui dicerent,* Qui persequebatur nos aliquando, nunc annuntiat fidem quam olim vastabat.	23 *Tantùm autem auditū habebant, Quoniā qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat.*
Καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.	24 Et glorificabant Deū de me.	24 *Et in me clarificabant Deum.*
Κεφάλαιον β.	CAP. II.	CAP. II.
Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον.	1 Deinde interiectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam vnà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.	1 *Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Ierosolymā cum Barnaba, assumpto & Tito.*
Ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι, κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μήπως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ ἔδραμον.	2 Ascendi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangelium quod prædico inter Gentes: sed priuatim cum iis qui sunt in pretio, nequo modo frustra currerem aut cucurrissem.	2 *Ascendi autē secundū reuelationē, & cōtuli cū illis Euangelium quod prædico in Gētibus: seorsum autem iis qui uidebantur aliquid esse, ne fortè in uacuum currerem, aut cucurrissem.*

17 Redii, ἀνῆλθον. Vel, ascendi. Sed illud melius conuenit historiæ. Vulg. Veni, ἦλθον. In Arabiam, εἰς Ἀραβίαν. Vide Act.9.c.26.

18 Vt viserem, ἱστορῆσαι. Vulg. Videre. Eras. Vt viderem. Neuter satis expressē. Significat enim ἱστορεῖν cognoscendi & intelligendi causa inspicere, atque etiam visere & oculis subiicere. Sic distinxit ab ἰδεῖν Plutarch. his verbis in Cicer. ὥσπερ τοὺς πατέρας τῶν παίδων ἐπιφοιτᾶν τοῖς διδασκαλείοις, ὄψεί τε βουλομένους ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τὴν ὑμνουμένην αὐτοῦ περὶ τὰς μαθήσεις ὀξύτητα καὶ σύνεσιν ἱστορῆσαι.

19 Iacobum, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act.15.c.14.

20 Coram Deo, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Verbum suppleui ex quo intelligatur esse iurisiurandi species, deinde vt cohæreat sequens particula. Nam quod adfert Hieronymus, nempe, Corā Deo sunt. i. digna Dei conspectu, prorsus est absurdum.

23 Fidem, τὴν πίστιν. i. doctrinam fidei, siue Euangelium, vt 1.Tim.4.a.1, & infrà, 3.a.2. Vastabat, ἐπόρθει. Sic apud Sallustiū dicitur conscientia mentē vastare. Vide suprà v.13. 24 De me, ἐν ἐμοὶ. Heb. בי pro עלי.

IN CAPVT II.

1 Interiectis annis quatuordecim, διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Vide Mar.2.a.1.

2 Cum iis qui sunt in pretio, τοῖς δοκοῦσι. id est τοῖς ἐνδοξοῦσι. quibus opponuntur οἱ ἀδοξοῦντες. Vulg.

Qui videbantur aliquid esse, τῶν δοκούντων εἶναί τι, contra omnium nostrorum codicum fidem, & repugnante etiam Hieronymi interpretatione. Sic enim scribit, (quod & rectè expēdit Eras.) Solicitus, inquit, requirebam quidnā esset quod diceret, Qui videbantur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adiiciens, Qui videbantur columnæ esse. Hæc Hieronymus, satis declarans se non legisse hoc in loco εἶναί τι. sed ita tamen vt non videatur cognouisse τοὺς δοκοῦντας à Græcis vocari absolutè τοὺς ἐνδοξοῦντας. i. quorum apud omnes præclara est existimatio. Eadem (vt opinor) Græci sermonis imperitia fecit vt Vetus interpres, Hieronymo audacior, Aliquid esse, adiiceret. Sed est multo etiam durius quod apud Ambrosium legimus, Qui sibi videbantur aliquid esse. Vide infrà versu 6. Frustra, εἰς κενόν. Id est nullo cū fructu. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: sed quod à multis spargebatur, ipsum videlicet diuersam ab Apostolis doctrinam profiteri, Euangelii ipsius cursum impediebat. cui rei mederi studuit.

Ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοί, Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι.	3 Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Græcus, coactus fuit circuncidi:	3 Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Gentilis, compulsus est circuncidi:
Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται.	4 Nempe propter emissarios falsos fratres qui irrepserant ad explorandam libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent.	4 Sed propter subintroductos falsos fratres qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent.
Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.	5 Quibus ne ad momentum quidem cessimus per subiectionem: vt veritas Euangelii permaneret apud vos.	5 Quibus neque ad horam cessimus subiectione, ut ueritas Euāgelii permaneat apud uos.
Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, ὁποῖοί ποτε ἦσαν, οὐδέν μοι διαφέρει· πρόσωπον Θεὸς ἀνθρώπου οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδὲν προσανέθεντο.	6 Ab iis autem qui putantur esse aliquid, qualescunque fuerint, nihil mihi discrepat. ‖ personam hominis Deus non accipit. Nam qui sunt in pretio, nihil mecū præterea cōtulerūt.	6 Ab ijs autem qui uidebātur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest: Deus personā hominis non accipit. mihi enim qui uidebātur esse aliquid, nihil contulerunt.
Ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες	7 Imò ecōtrario, quū vidissent	7 Sed ecōtra quū uidissēt

Deut.10.d.17
2.chro.19.c.7
iob.34.b.19
sap.6.b.8
eccli.35.b.16
act.10.e.34
rom.2.b.11
ephes.6.b.9
coloss.3.d.26
1.pet.1.c.17

4 Nempe propter, διὰ δὲ. δὲ pro δὴ vel δῆτα positum est: cuius enallages exempla vide in Budæi commentariis. Non erat igitur causa cur Erasmus hoc expungeret, ex Hieronymi opinione, qui putauit redundare, quòd non præcedat μὲν: sed imperitè, vt alibi diximus. Emissarios, παρεισάκτους, id est παρεισδύντας, qui per fraudem & pietatis simulationem, in fidelium album subrepserant. Nam in his verbis παρὰ plerunque ponitur in vitio. Vulg. Subintroductos. Eras. Obiter ingressos.

5 Ne ad momentum quidem, οὐδὲ πρὸς ὥραν. Vulg. Neque ad horam. Eras. Ne ad tempus quidem. Vide Matth. 9.c.22. Ambrosius non legit οἷς οὐδέ, quasi ad tempus cesserit Paulus falsis illis fratribus: repugnante omnium Græcorum codicum fide, & ipsa quoque sententia. vt Erasmum planè mirer hic laborare, quasi Pauli sermo sit imperfectus, quum omnes partes optimè constent. At enim, inquit, quomodo non cessit qui Timotheum coactus est circuncidere? Quasi verò circunstantia loci, temporis, personarum non sit varia. Nam circunciditur Timotheus vt infimi ac rudes Iudæi non offendantur: in Tito verò cur idem fieret, non in gratiā infirmorum sed falsorum fratrum, (quos canes & concisionem vocat Philipp. 3.a.2, & excindi etiam optat infrà, 5.b.12) idque præsertim eo ipso tempore quo Paulus Hierosolymam venerat vt eam in libertatē assereret? Per subiectionem, τῇ ὑποταγῇ. Id est, vt nos illis, prodita libertate, subiiceremus. Hoc enim fuisset Christo renuntiare. Vulgata, Subiectione, nimium ambiguè. non cedimus enim ea re quam amissam volumus. Itaque istis Apostolus non subiectione, sed libertate non cedebat. Veritas Euangelii, ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Id est, vera ac sincera Euangelii doctrina, nullis videlicet istorum falsis doctrinis corrupta. Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Siue, vobis. Galatas autem alloquitur, sed ita vt gentes omnes comprehendat quarum par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus.

6 Ab iis autē qui putantur, ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων. Loquitur Apostolus ex aduersariorum sensu, qui quū re vera reliquos Apostolos non minus quàm Paulum contemnerent, tamen illorum nomina iactabant, vt excellentium Christi discipulorum, vt Paulum tanquam abortiuum quempiam opprimerent. Cæterùm quum sic legi soleat hic locus vt totum illud ὁποῖοί ποτε vsque ad λαμβάνει, parenthesi includi soleat, ego Græca scholia & veterum codicum authoritatem sequutus, ista coniunxi cū οὐδέν μοι διαφέρει, vt sit sensus, nullū esse inter Paulum & eos quos illi tanti faciebant, discrimen. quæ sententia mihi maximè perspicua videtur. Sin verò illā parēthesin seruemus, præcisa erit oratio, & ἀπὸ pro ὑπὸ positum, vt sic interpretemur, Ab iis autem qui putantur esse aliquid, non sum edoctus. Sic enim ipse etiam loquitur suprà, 1.c.12. Qualescunque fuerint, ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Hoc videtur addidisse Paulus vt superiora verba emolliret: acsi diceret, Vtcunque fatear illos fuisse ipsi Christo familiares discipulos, tamen propterea non est quòd isti somnient aliquod esse inter illos & me discrimen. Nihil mihi discrepat, οὐδέν μοι διαφέρει. Hæc alii connectunt cum proximè præcedente membro, & conuertunt, Quales aliquando fuerint, nihil mea interest, vt plerunque etiam accipitur hæc loquendi formula. Ego verò (vt paulo antè dixi) malo cum ἀπὸ coniungere, quanuis ista constructio verbi διαφέρει sit Græcis scriptoribus inusitata. Præterea contulerunt, προσανέθεντο. Id est, Nihil noui mihi adiecerunt, quod antea non nossem. Vide suprà, 1.c.16. Possumus etiam interpretari, Nihil præterea oneris mihi imposuerunt, vt significet se non accepisse ab illis Apostolatum. idque videtur cum iis quæ sequuntur, optimè conuenire.

ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς·	mihi concreditum fuisse Euangelium præputii, sicut Petro circuncisionis:	quòd creditum est mihi Euangelium præputii, sicut & Petro circuncisionis:
(Ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη)	8 (Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apostolatum circuncisionis, efficax fuit etiam per me erga Gentes)	8 (Qui enim operatus est Petro in Apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter Gētes)
Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας· ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.	9 Quúmque cognouissent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Iohannes, qui putantur esse columnæ, dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: vt nos inter Gentes, ipsi verò inter circuncisos, *Apostolatu fungeremur.*	9 Et quum cognouissent gratiam quæ data est mihi Iacobus & Cephas & Iohannes, qui uidebantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: ut nos in Gentes, ipsi autem in circuncisionem.
Μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.	10 Solùm *monuerunt* vt pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.	10 Tantùm ut pauperū memores essemus: quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.
Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.	11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, in os ei restiti, eo quòd condemnandus esset.	11 Quum autem uenisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.
Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς.	12 Nam antequam venissent quidam à Iacobo, vnà cum Gentibus edebat: quum autem venissent, subduxit sese ac separauit ab eis, metuēs eos qui erāt ex circuncisione.	12 Prius enim quàm uenirēt quidam à Iacobo, cum Gentibus edebat: quum autem uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant.
Καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.	13 Ac simulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: itaque etiam Barnabas simul abreptus fuit in illorum simulationem.	13 Et simulationi eius consenserūt cæteri Iudæi, ita ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.

7 Euangelium præputii, εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. Id est Euangelium inter Gentes annuntiandum: quā metonymiam aliquoties in epistola ad Romanos annotauimus. Neque enim duplex est Euangelium in sese, sed duo sunt populorum genera quibus annuntiatur, vnum circuncisum, alterum incircuncisum.

8 Per Petrū, Πέτρῳ. Sic malo explicare, vt significetur causa instrumētalis. Vulg. Petro. Eras. In Petro.

9 Qui putantur, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. Id est, quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili: in eo quidem ab illis ipsis dissidentes quorum authoritate ad vos decipiendos abutuntur. Vide suprà, versu 6. Dextras societatis, δεξιὰς κοινωνίας. Id est porrexerunt manum, quòd symbolum esset nostræ in Euangelii doctrina summæ consensionis. Virgil. Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. Inter circuncisos, *Apostolatu fungeremur*, εἰς τὴν περιτομήν. Rectè suppleuit Erasmus quod omnino deerat. Omissum est autem à Paulo, vt qui in hac epistola mirè studeat breuitati. siue genus ipsum dicendi: siue argumenta spectes. Sic etiam in proximo versiculo verbum desideratur, sed ex communi loquendi vsu, vt istæ eclipses nihil obscuritatis adferant.

11 In os, κατὰ πρόσωπον. Id est ἔμπροσθεν πάντων, coram omnibus, vt explicat ipse Paulus versu 14. Itaque absurdum est commentum Hieronymi, interpretantis, Secundum faciem, id est non ex animo, quasi res tota non seriò sed per sanctam quandam simulationem inter vtrunque sit acta, vt Iudæi non offenderentur, & vicissim Gentibus satisfieret. Hoc verò si ita est (vt nihil aliud dicam) quorsum hoc factum pertinuerit ad Apostoli scopum? Similia sunt fere omnia, profana certè & apertissimè detorta, quæ in hunc locum Græci interpretes plerique & Hieronymus aduersus Augustinum pro Petro differuerunt. quæ sanè miror Erasmum digna censuisse quæ non modò commemoraret, sed etiam tueretur. Quòd condemnandus esset, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine positum, quasi condemnatitium dicas aut condemnabilem, sicut à Latinis participialia quæ vocant nomina vsurpantur: quòd ita familiare est Hebræis vt non aliter loquantur. vt נבחר, id est dilectus pro amabili, & נחמד, expetitus pro expetibili, & alia infinita. Ita enim hoc accipiendum esse res ipsa ostendit: vt planè absurdum sit quod nonnulli adferunt, damnatum fuisse Petrum, ab iis videlicet qui non norant rem agi ex composito, & malè de illo iudicabant, tametsi reprehensibilis non erat: vel quòd antè reprehensus fuisset Hierosolymis quòd cum Cornelio sumpsisset cibum. En quò delabantur qui quam arripuerunt sententiam, volunt mordicus tueri. Cicero in Pisonem, Quis te miserior? quis te damnatior? qui neque scribere ad Senatum, rempublicā bene à te gestam, neque præsens dicere ausus es? Id est, quem iustius quis iudex possit condemnare quàm te? Ita accipitur κατεγνωσμένος hoc in loco pro ἐπιμεμπτὸς vel ἐπιμεμφής.

12 A Iacobo, ἀπὸ Ἰακώβου. Non dicit istos missos fuisse à Iacobo: sed A Iacobo idem valet atque Hierosolymis, vbi pedem fixerat Iacobus. Hi sunt igitur qui postea contentionem illam excitarunt quæ refertur à Luca Act. 15, & omnia ista ante Synodum Hierosolymitanam contigerunt.

13 Itaque etiam Barnabas abreptus fuit in eorum simulationem, ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. ὥστε sic malo accipere quàm pro Adeo vt, & τὸ συναπάγεσθαι, indicat Barnabam impetu & exemplo potius abreptum quàm iudicio fuisse impulsum. Vulgata, Vt duceretur ab eis in illam simulationem. In

Complutensi editione legitur ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη, expuncta particula καὶ, ab aliquo nimirum qui Barnabam etiam voluit culpæ eximere, quasi scriptum sit ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ, vt Barnabas abduceretur. Dici enim non potest quantopere hic laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronymus, vt Petrum culpa liberarent: hoc est, Apostoli sententiam & Apostolatum (cuius authoritatem hoc facto vindicat) euerterent. Existimarunt Apostolos post acceptum Spiritum sanctum fuisse ἀναμαρτήτους. Id verò vt in doctrinæ capitibus concedam, tamen non huc pertinet, quum Petrus hoc loco non peccet in doctrina, sed in certo facto: quòd videlicet dum Iudæorum infirmitati cupit consultum, Euangelicam libertatem adducit in discrimen. Peccatum est igitur non in doctrina, neque etiam in ipso facto simpliciter, sed in facti circunstantiis non satis prudenter ab eo consideratis: vnde magnum consequutum est offendiculum, vt meritò prorsus à Paulo sit publicè reprehensus. Neque enim tanti fuit infirmitas Iudæorum vt propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaque hìc opus fuit deliberatione illa quæ à Cicerone in Officiis pertractatur, ex duobus vtilibus vtrum vtilius.

Ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων, Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν; 14	Sed quum vidissem eos nõ recto pede incedere, vt veritati Euangelii congruebat, dixi Petro coram omnibus, Si tu, quum sis Iudæus, Gentiliter viuis, ac non Iudaicè, cur Gentes cogis iudaizare?	14 *Sed quum uidissem quòd non rectè ambularent ad ueritatem Euangelii, dixi Cephæ coram omnibus, Si tu, quum Iudæus sis, Gentiliter uiuis, & non Iudaicè, quomodo Gentes cogis iudaizare?*
Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί· 15	Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:	15 *Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores,*
Εἰδότες ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡμεῖς εἰς 16	Scientes non iustificari hominem ex operibus Legis, sed per fidẽ Iesu Christi: etiam nos	16 *Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus Legis nisi per fidẽ Iesu Christi: & nos*

14 Eos non recto pede incedere, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι. Rectum pedem opponit simulationi præposteræ. Videbantur enim Petrus & eius sectatores in vtranque partem claudicare, quum paulo antè cum Gentibus cibum caperent, & tam subitò se ab illorum consortio subducerent. Nam absurdum est certè quorundam commentum, qui hoc nolunt dici de Petro, sed de aliis qui cum Petro simulabant: quasi ille dissimularet potius quam simularet, isti verò putarent aliquid admissum contra bonos mores, quum sese coniungerent cum Gentibus. Id verò si ita esset, cur disertè non excipitur Petrus? cur disertè, præteritis cæteris, in eum vnum fertur reprehensio? quorsum denique hæc historia commemoratur, si Petrus ipse, qui aliquid esse videbatur, non est à Paulo, & quidem iure, reprehensus? Causa igitur profectò non erat cur iterum nobis Erasmus rancidas istas nugas apponeret. Vt veritati Euangelii congruebat, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου. Veritatem Euangelii vocat sinceram ac veram Euangelii tum doctrinam tum vsurpationem, quam vulgò practicam vocant. Præpositio autem πρὸς congruentiam & conueniẽtiam declarat, vt 2. Corinth. 5. b. 10, vt pro κατὰ posita videatur, sicut dixit Isocrates πρὸς τὸ συμφέρον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ συμφέρον. Vulgata & Erasmus, Ad veritatem. Petro, τῷ Πέτρῳ. In vno codice scriptum inueni τῷ Κηφᾷ, & versu 11, ὁ Κηφᾶς. Vetus interpres priore loco habet, Quum autem venisset Petrus, &c. hìc autem, dixit Cephæ. Neque verò istius varietatis vllum esset momentum (quum idem sit Cephas qui & Petrus) nisi Clemens libro dispositionum 4, (quem sequitur Eusebius lib. Ecclesiast. historiæ 1) occasionem hinc arripuisset falsò interpretandi huius loci, quasi Cephas iste non fuerit Petrus ille Apostolus, sed vnus ex 70 discipulis, quem errorem meritò refutat Hieronymus. Nam (vt alia omittam) quorsum alioqui commemoratur hæc historia? Cogis, ἀναγκάζεις. Cogi dicit Paulus eos qui Petri authoritate & exemplo, vacillante conscientia ad Iudaismum inclinabant.

15 Nos natura Iudæi, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. Id est, nos Iudæi, & quidem genere, non autem proselyti. Incipit autem Apostolus, constituta iam sui ministerii authoritate, ad rem ipsam accedere: vt meritò tertium caput ab hoc versiculo possis inchoare: nisi superiora omnia quibus videlicet vnum idémque argumentum explicatur, malis primo capiti tribuere. quod qui non considerarunt, ista putarunt ad superiorem historiam pertinere, quum in superiore versu desinat. Quanquam & præsenti controuersiæ cum Petro possunt ista applicari vsque ad sequentis capitis initium, vbi per apostrophen Galatas compellat, veluti à Petro ad illos orationem auertens. Sed malo Galatis omnia ab hoc versiculo applicare. Mira est autem ac planè inimitabilis breuitas Apostoli in tota hac epistola, cuius pulcherrimum exemplum suppeditat hic locus. Ita enim id proponit de quo dicturus est, nos videlicet fide non autem operibus Legis iustificari, vt duplex simul argumentum afferat. Iudæi, inquit, sumus, & quidem natura, qui vobis gratuitam ex fide iustificationem proponimus. Itaque non minus nobis credite quàm vestris pseudapostolis, quibus in studio Legis non possimus cedere, quum & ipsi Iudæi simus. Credidimus in Iesum Christum: quorsum, si Lex nos potuit iustificare? Primùm igitur argumentum à circunstantia personæ sumptum est, alterum ab ipsa fidei & Euangelii natura, allusione facta ad Psal. 143. a. 2. Atenim quomodo ista cohærent, dices? Optimè profectó. Quum enim in ea reprehensione Petri ageretur de iis qui Christum cum Lege coniungebant, inde meritò delabitur ad hoc ipsum tractandum argumentum: vnde etiam factum vt aduersus ipsum Petrum aut certè aduersum illos quibus sese Petrus adiunxerat, ista dici videantur: adeo mollis & artificiosa est ista iunctura. Peccatores, ἁμαρτωλοί. Heb. חטאים. Sic autẽ vocabantur omnes Gentiles, quasi qui nihil aliud possent quàm peccare, alieni videlicet à Dei fœdere.

16 Scientes, εἰδότες. Vulgata, Scientes autem, εἰδότες δὲ, vt in duobus codicibus scriptum inuenimus. quam lectionem si sequaris dicendum fuerit superiore versiculo, Nos natura Iudæi *sumus*, & non ex Gentibus peccatores. Scientes autem, &c. Ego verò malui ista connectere absque coniunctione δὲ, ita vt ἡμεῖς per epanalepsin repetatur: quanuis quod ad sensum attinet, nihil intersit. Sed, ἐὰν μή. Hebraicè כי אם, quas particulas Græci interpretes interdum per ἐὰν μή conuertunt, vt Genes. 32. f. 26. interdum per

ἀλλά, vt Esaiæ cap. 59. a. 1. & ἀλλ' ἢ, 2. Reg. 5. e. 17. vnde factum vt ἐὰν μή scripserit Paulus pro ἀλλά, sicut etiã accipitur Mat. 12. a. 4, & 1. Corinth. 7. c. 17, & suprà, 1. b. 7, & Apocalyps. 9. a. 4, & 21. f. 27. Sed & Latini (nequis clamitet quosuis Hebraismos à nobis confingi) sic omnino vsurpant nonnunquam particulam Nisi, vt Terentius in Andria, Nescio, nisi mihi deos satis scio iratos fuisse, qui auscultauerim. Postremò quia Semipelagiani nostri hunc locum arripiunt vt iustitiam operum cum iustitia fidei concilient, (quasi cum Vetere interprete dicendum sit nos non iustificari ex operibus nisi per fidem, id est non ex omnibus operibus, sed ex operibus fidem consequentibus: siue, non omnia opera salutem mereri, sed ea demum quæ ex fide nascuntur) ne habeant isti quod obganniant, primùm hoc quæro ex ipsis, quid per opera Legis intelligant quæ hic volunt à Paulo coniungi cum fide. Si cæremonias responderint, in eo certè produnt quàm parum attentè Pauli scripta legant. Nam si concedit Apostolus, opera Legis, id est cæremonias cum fide Iesu Christi coniunctas, iustificare, quid causæ erat cur istos vocaret pseudapostolos, aut qua de re cum illis contendit? Neque enim isti Christum separabant à Lege, sed cum Lege coniungebant, quasi solus non sufficeret. Sin autem per opera Legis intelligunt opera moralia, (quæ vocant) eáque volunt à Paulo connecti cum fide, vt iustificandi vim habeant: petam ab eis quo pudore conciliare studeant, tanquam ad vnum finem concurrentia, quæ hoc ipso versiculo separat Apostolus, vt ex diametro dissidentia. Quid enim? annon statim subiicit, nos ex fide iustificari, & non ex operibus Legis? & Rom. 3. d. 28, sine operibus Legis? Et qualis erit ista consequutio, Si ex Lege iustificamur, Christus frustra mortuus est: si præter Christi mortem nostra etiam opera tanquam causæ ad salutem requirantur? Ex his igitur & aliis plurimis argumentis quæ volens prætermitto, satis liquere puto ἐὰν μή hoc in loco nihil aliud declarare quàm Sed, & ineptos etiam esse aduersarios Gratiæ, qui huius loci testimonio abutuntur vt imperitis imponant. Per fidem Iesu Christi, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est per fidem in Iesum Christum: vt etiam accipitur iterum in hoc ipso versiculo, & infrà, versu 20.

Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.	*inquam* in Christum Iesum credidimus, vt iustificaremur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iustificabitur ex operibus Legis vlla caro.	*in Christo Iesu credidimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propter quod ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro*	
Εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί, ἆρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; Μὴ γένοιτο. 17	‖ Quòd si, dum quærimus iustificari per Christum, reperimur & ipsi peccatores, num Christus peccati minister est? Absit.	17 *Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit.*	Rom. 3. c. 19
Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι. 18	Nam si quæ destruxi, ea rursum ædifico, transgressorem meipsum constituo.	18 *Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me constituo.*	
Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα Θεῷ ζήσω. 19	Ego enim per Legem Legi mortuus sum, vt Deo viuerem.	19 *Ego enim per Legem Legi mortuus sum, ut Deo uiuam.*	
Χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ. 20	Vnà cum Christo crucifixus sum. Viuo autem, non amplius ego: sed viuit in me Christus. & vitam quam nunc viuo in carne, viuo per fidem Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.	20 *Christo confixus sum cruci: uiuo autem, iam non ego: uiuit uerò in me Christus. quòd autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.*	

Vlla caro, πᾶσα σάρξ. Id est, vllus homo. Sed in vocabulo Carnis magna est emphasis: quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitatem sibi comparandam penitus inepta. Ad verbum, Omnis caro non iustificabitur. Sic enim loquuntur Hebræi.

17 Quod si, εἰ δὲ. A iustificatione descendit ad sanctificationem siue regenerationem, alterum videlicet beneficium Christi fide apprehensi: quum Lex non modò non extinguat sed etiã accẽdat peccatum, adeo quidem vt Mortuũ esse Legi & Deo viuere mutuò se respiciant. Hunc autem locum sic explico, Si nos etiam Iudæi, qui viximus sub Lege, nunc quærendo iustitiã in vno Christo, ita deprehendimur tunc peccatores fuisse quum sectaremur Legem, videtur omnino Christus non approbare Legem, ac proinde probare peccatum. Absit, respondet Apostolus. Nam econtrario si iustificatus in Christo vellem ad peccatum redire, perinde facerem acsi dirutum ædificium vellem rursus extruere, ac planè culpa omnis in me resideret, non in Christo. Liberauit enim me Christus à Legis maledictione, non vt denuò illam subirem, sed vt Deo viuerem, fretus videlicet Spiritu Christi cũ quo sum crucifixus peccato, ac proinde Legi mortuus, quatenus concupiscentiam in me irritabat, & meam conscientiam terrebat.

19 Legi mortuus sum, νόμῳ ἀπέθανον. Vide superiorem annotationem & Rom. 6. c. 14, & 7. a. 4. Sed quomodo se dicit Legi mortuum esse per Legem, quum per vnum Christum Legi moriamur? vt Rom. 7. a. 4. Nempe κατὰ συνεκδοχήν. Lex enim terrens conscientiam ad Christum adducit, qui vnus verè efficit vt moriamur Legi, quoniam iustificando nos tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando, facit vt concupiscentia in nobis mortificata, non ita possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, sicuti solebat, vt ostendit Apostolus Rom. 7. c. 9. 10 & 11.

20 Non amplius ego, οὐκ ἔτι ἐγώ. Ego videlicet qui olim fui, vt Rom. 7. c. 17. Nam à regeneratione homo dicitur noua quædam res fieri. In carne, ἐν σαρκί. Id est, in hoc mortali corpore, quod tamen nõ impedit

alteram Christi veram vitam, in me per Spiritum suum habitantis, & hanc vitam meam gubernantis. Quòd autem quidam carnem interpretantur vitiosam naturæ qualitatem, perabsurdum est hoc in loco. Nam & hoc ipsum viuere in carne, disertè iis tribuitur qui non ex concupiscentiis carnis, sed ex voluntate Dei viuūt, 1. Petri 4.a.2. Hoc est denique quod author epistolæ ad Hebræos vocat dies carnis, cap.5.c.7.

Οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.

21 "Non abrogo gratiam Dei. nam si per Legem est iustitia, igitur Christus "sine causa mortuus est.

21 *Non abiicio gratiam Dei. si enim per Legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

Ὦ Ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;

1 A"Mentes Galatæ, quis vos fascinauit "ne obsequeremini veritati: quibus "ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, "inter vos crucifixus?

1 *O Insensati Galatæ, quis vos fascinauit nō obedire veritati: ante quorū oculos Iesus Christus proscriptus est, inter vos crucifixus?*

Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;

2 Hoc solum cupio discere ex vobis, Ex operibus Legis "Spiritum accepistis, an "ex fide per auditum percepta?

2 *Hoc solum à vobis volo discere, Ex operibus Legis Spiritū accepistis, an ex auditu fidei?*

21 Non abrogo, οὐκ ἀθετῶ. Vide Marcum 6.c.26. Vulgata, Non abiicio. Erasmus, Non aspernor. quæ interpretationes mihi videntur non satis expressæ. Malim igitur Augustinum sequi, qui conuertit, Non irritam facio. Incipit autem nunc demum Apostolus, postquam respondit eorum calumniis qui gratuitam iustificationem putant iter patefacere ad Peccandum, propositionem illam probare, Nos non ex operibus sed ex fide iustificari, & collocat in prima acie, argumentum ab absurdo sumptum, cuius vis vt intelligatur, obseruandum est Apostolum non disputare aduersus Iudæos incredulos, sed aduersus illos qui Euangelium cum Lege coniungebant. Nam illi facilè concessissent Christum frustra esse mortuum, & hoc argumentum risissent. Itaque Rom.3.d.27, vsurpat Apostolus hoc idem argumentum, sed longè alia forma, quum per iustificationem operum tolli dicit gloriam quæ vni Deo tribuenda est. Sed quid si isti respondissent quod nunc quoque Sophistæ nobis obiiciunt, Non tolli videlicet Christi meritum, etiamsi dicamus nostris meritis nos seruari, quum illud suppleat quod nostris deest, & ab illo etiam ista proficiscantur? Respondeo, Apostolum præsupponere duo, nempe, gratiam, quum sit res indebita, non posse cum meritis, re videlicet debita, consistere, vt docet Rom.4.a.4, & 5. quæcunque tandem subterfugia captent Sophistæ. Deinde hîc agi de gratia non hominum, sed Dei, quæ non est gratia Dei nisi omni modo sit gratia, ac proinde sola hominem seruet. Ideo rectè concludit Apostolus, Christum esse frustrà mortuum, si vel minima pars iustitiæ tribuatur Legi. Sine causa, δωρεάν. id est quū nulla causa esset cur id faceret: quod vno verbo Hebræi dicunt חנם, Gallicè dicas, *pour son plaisir*. Vulgata, Gratis, prorsus impropriè. nam tota Scriptura testatur, & res ipsa clamat, Christum gratis esse mortuum. Erasmus, Frustra, quod & ipsum non cōuenit nec Hebræo nec Græco vocabulo. Multa enim optimam ob causam fiunt, quæ tamen frustra fiunt, quum videlicet euentus consilio non respondet: at Paulus ad ipsum vsque cōsilium Dei ascendit.

IN CAPVT III.

1 Amentes, Ὦ ἀνόητοι. Vulg. Insensati. Erasmus, Stulti, quasi rudes ac parum cordatos dicas. Putauit enim Galatis aliquod gentile vitium exprobrari: quum hoc potius ad id de quo agitur sit accommodandum, quasi præstigiis quibusdam Galatæ fuerint ab istis pseudapostolis dementes facti, vt qui tam apertas blasphemias non intelligerent, & semel instituti à Paulo, tam temere desciuissent. Ne obsequeremini veritati, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι. Erasmus, Vt non crederetis veritati. & sanè fateor πείθεσθαι potius declarare persuaderi quàm obsequi seu obedire. Sed ea significatio non satis quadrat istis, qui amplexi quidem erant prædicationē Pauli, sed in itinere cœpto non perstiterant. Mihi verò potius probatur quod testatur Hieronymus, hoc non fuisse scriptum in Adamantii codicibus. Sed & Chrysostomus & Theophylactus non legunt. In Græcis quoque scholiis adscribitur quidem in contextu, sed nihil est in commentariis vnde suspicari possis scholiasten legisse. In nostris quoque codicibus vetustis vnum inuenimus in quo non legebantur. Ob oculos, κατ' ὀφθαλμούς. i. quibus ita egregiè ac perspicuè fuit propositus Christus vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, acsi apud vos ipsos esset crucifixus. Persistit enim in metaphora verbi βασκαίνειν, quod propriè de iis maleficis dicitur qui intuitu nocent: vt ille ait apud Virgilium, Nescio quis teneros oculos mihi fascinat agnos. Hinc apparet προεγράφη conuertendum esse, Prius fuerat depictus, non autem, Proscriptus, cum Vetere interprete, nisi accipias pro publicè quasi in scriptis propositus, vt quorum nomina proscribebantur. Nam planè durum est ac violentum, vel condemnatum, vt Ambrosius, vel, vt Augustinus, de possessione depulsum, interpretari. Nisi fortassis legit Præscriptum, vt Erasmus meritò suspicatur. quod & ipsum tamen non probo, quia (vt alia omittam) Præscribere in ea quidem significatione non dicitur à Græcis προγράφεσθαι, sed προγράφεσθαι. Hieronymus ad scripturam, non ad picturam retulit: & Præscriptum exponit, id est antè scriptum quàm illud in Euangelio legeritis, quòd videlicet Galatæ legissent Prophetarum oracula. quæ interpretatio mihi etiam absurdior videtur quàm superiores. Inter vos, ἐν ὑμῖν. In nonnullis impressis codicibus legitur ἐν ἡμῖν, Inter nos, vt sit hic sensus, Vobis Galatis proponitur Christus amplectendus, quem nos Iudæi crucifiximus, & sinitis vos à Iudæis istis fascinari?

2 Spiritum, τὸ Πνεῦμα. Nouum argumentum ab effectis sumptum. Vocat autem Spiritum, Spirituales illas gratias quibus obsignata erat in Galatis Euangelii prædicatio, vt Mar.16.d.17. Act.15.b.8, & 1. Corinth.2.a.5 & 7. Neque verò duntaxat spiritualia illa dona, veluti linguarum, prodigiorum, intelligo hoc nomine, sed omnes in genere Spiritus sancti effectus, inter quos etiam numero patientiam in afflictionibus, quarum fit mentio in proximo versiculo. Ex fide per auditū percepta, ἐξ ἀκοῆς πίστεως. Erasmus in hunc locum scribens, Iam illud, inquit, Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus est insolens. Neque enim vt Græci famam siue rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, Ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, nō ex Lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentē? Auditus

occisi regis consternauit populum. pro eo quod erat, Rumor de rege occiso. Hæc ille: quæ sanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro rumore perabsurdum fuerit accipere hoc in loco: & auditionem Latini pro rumore & fama elegantius etiam dicunt quàm Græci ἀκοήν. Significat autem hoc in loco fides μετωνυμικῶς (vt suprà 1.d.23, & 1. Tim.4.a.1) doctrinam ipsam salutis per fidem in Christo obtinendæ: cui Paulus opponit opera Legis, id est doctrinam pseudapostolorum, qui Legem cum Christo docebant concurrere. Ἀκοὴ verò mutuam quidem habet relationem ad prædicationem, sed non omnis audit cui prædicatur, quum omnes nō habeant aures ad audiēdum. Itaque non satis ἐμφατικῶς conuertit Erasmus, Ex prædicatione fidei: quamuis interdum ἀκοὴ pro annuntiata doctrina, nec tamē per fidem apprehensa, vsurpetur, vt Iohan.12.f.38, ex Esaiæ cap.53.a.1, quia videlicet duplex est audiendi modus. Itaque Iohan.6.e.45, non dicitur simpliciter, Omnis qui audiuit, venit ad me, sed, Omnis qui audiuit & didicit.

Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;

3 Adeo amentes estis? quum spiritu inceperitis, nunc "carne "perficimini?

3 *Sic stulti estis ut quum spiritu cœperitis, nūc carne consummemini?*

Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ; εἴγε καὶ εἰκῇ.

4 Tam multa passi estis frustra? "si modò etiam frustra.

4 *Tā passi estis sine causa? si tamen sine causa.*

Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;

5 Qui igitur subministrat vobis spiritum, & efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis, "an ex fide per auditum percepta *subministrat?*

5 *Qui ergo tribuit vobis spiritū, & operatur virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?*

Καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

6 "Sicut Abraham credidit Deo, & "imputatum est ei ad iustitiam.

6 *Sicut Abrahā credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam:* Gen.15.b.6 rom.4.a.3 iac.2.d.23

3 Carne, σαρκί. Carnem vocat ceremonialia opera externa, vt explicatur Heb.9.c.10 & d.13. quibus opponit Spiritum, id est spiritualem Euāgelii efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum sanctum, ac perficit, & sese tum etiam exerebat eximiis illis donis quorum fit mentio 1. Corinth.12. Perficimini? ἐπιτελεῖσθε; Hæc erat pseudapostolorum doctrina: qui quum dicerent Christum nihil prodesse nisi accederet circuncisio, Legem sanè Christo non modò conferebant, sed etiam præferebant: quum Christo tantùm initia, Legi perfectionem iustitiæ tribuerent, vt qui salutē quærerent non in iustitia imputata, sed in inhærēte: vt hodié quoque nostri Sophistæ, & noui Academici. Et obseruandum etiam est, pugnātia hic committi: veluti si dicas, eum qui à luce cœperit illuminari, ad perficiendam lucem tenebras accersere. Annotat Chrysostomus præpositionem ἐπὶ significare Galatarum à vera doctrina defectionem, cui superuenerint pseudapostoli: ego malo ad ipsam falsæ doctrinæ summam referre, quam paulo antè exposui. Obseruat quoque Græcus scholiastes, Paulū passiuè dixisse ἐπιτελεῖσθε, quasi Galatis exprobantem quòd sinerent se pecudum instar arripi ab istis & circuncidi: quæ summa erat amentia.

4 Si modò frustra, εἴγε καὶ εἰκῇ. Si hoc accipiamus tanquam additum sit ab Apostolo ad mitigandam obiurgationem, omnino redundabit particula καί. de quo pleonasmo diximus Iohan.6.c.25, in extrema annotatione, & 1. Cor.15.d.29. Sin autem contrà accipiamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit sua emphasi: & rectè conuertit Erasmus, Si tamen & frustra. Nam frustra fieri dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæ à sana doctrina desciscentes, non modò nullum fructum percepissent ex ærumnis quas eius doctrinæ causa pertulerant, sed etiam magnam iacturam fecissēt. Plus est autem lædi quàm non iuuari.

5 An ex fide per auditum percepta *subministrat?* ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Conclusio secundi argumenti ab effectis. vide versiculū 2. Repetii autē verbum ἐπιχορηγεῖ, vt 2 Cor.1.b.6. Nec loquitur Paulus de se in tertia (vt aiūt) persona, (quod putauit Augustinus) sed de Deo, à quo promanat omnis efficacia prædicati Euangelii.

6 Sicut, καθώς. Non est imperfecta oratio, vt videtur prima fronte, sed cohæret hic versiculus cum γινώσκετε. Est enim antecedens noui enthymematis sumpti ab exemplo Abrahæ, in quo tractantur totius disputationis fundamenta, nempe promissiones Abrahamo factæ, & ab eo sibi & suis per fidem apprehensæ. Vide Rom.4.b.9. Et imputatum est, καὶ ἐλογίσθη. Vide Rom.4.a.3. Vt autem tota hæc disputatio per suas partes distributa, melius perspiciatur, eius seriem sic potius arbitror disponendam quàm vt priore harum annotationum editione scripseram. Ver.6, Sicut Abraham, καθὼς Ἀβραάμ. Conclusio quæ continetur versiculo nono, ex tribus antecedentibus mutuò connexis nascitur, quorum hoc est primum, Abraham ex fide iustificatus est, siue benedictionem consequutus. Non adhibet autem Apostolus aliam probationem, quoniam hoc enuntiat ipsis Scripturæ verbis. Ver. 7, Ita nostis, γινώσκετε. Alterum antecedens, Ex fide æstimandi sunt filii Abrahæ. Ver.8, Tertium antecedens, Sicut benedicitur Abraham, ita benedicuntur omnes filii, id est, omnes populi, & additur tum superioris, (id est secundi) tum etiam istius (id est tertii) probatio, ex Gen.12.a.3.

Ver.9, Itaque, ὥστε. Conclusio ex tribus superioribus antecedentibus nata, Ergo fides illud est per quod & Abraham ipse & in eo omnes benedicuntur qui benedicuntur. Ver.10, Nam quotquot, ὅσοι γάρ. Aliud antecedens, quod & ipsum refertur ad cōclusionē superiore versiculo proximo cōprehensam, & in medio duorū enthymematū positā. Est autē eiusmodi enthymema, Maledicūtur qui sunt ex operibus Legis: ergo benedicūtur qui sunt ex fide. Scriptū est enim, γέγραπται γάρ. Probatio antecedētis. Est autē talis integer syllogismus, Maledicti sunt qui totā Legem non implēt: nullus implet totā Legem: ergo omnes sunt maledicti. Ver.11 & 12, Nullū autē, &c. ὅτι δὲ οὐδείς. Probatio assumptionis, Iustus ex fide viuet, ergo non ex Lege. Itaque non impletur Lex: nam si impleretur, vita esset ex Lege. Ver.13, At Christus, Χριστός. Anthypophora, Quomodo fide iustificatur qui in Lege maledictus pronuntiatur? Quia Christus qui fide apprehenditur, sustinuit maledictionem nobis debitam. quod ex testimonio Scripturæ probat. Ver.14, Summa superiorum argumentorum, Ergo in vno Christo quærenda salutis benedictio, quia per fidem potitus est prior Abraham, deinde & nos potimur simili ratione. Sed loco illius pronominis generalis Nos, seorsim ponit Gētes, & seorsim Iudæos quibus sese annumerat: quoniam sic cōcludit superiora vt iisdem verbis proponat quæstionem quam explicaturus est, num videlicet Gentes in præputio manentes possint in fideli Abrahamo benedici, quum ipse Abrahamus prætereaquam quòd fidelis fuit, etiam circuncisus fuerit.

Γινώσκετε ἄρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ.

7 *Ita* nostis nempe, eos qui ex fide sunt, esse filios Abrahæ.

7 *Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ.*

Προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, Ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη.

Gen.12.a.3 eccli.44.c.20 act.3.d.25

8 Prouidens autem Scriptura Deum ex fide iustificaturum Gentes, antè euangelizauit Abrahæ, Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

8 *Prouidens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes Gentes.*

Ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ.

9 Itaque qui ex fide *sunt*, benedicuntur cum fideli illo Abraham.

9 *Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.*

Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσίν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά.

Deut.27.d.26

10 Nam quotquot ex operibus Legis sunt, sub execratione sũt. Scriptum est enim, Execrabilis quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.

10 *Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt. scriptum est enim, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea.*

Ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον· ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

Abac.2.a.4 rom.1.b.17 heb.10.g.38

11 Nullum autem per Legem iustificari apud Deum, manifestum *est*: siquidem iustus ex fide viuet.

11 *Quoniam autem in Lege nemo iustificatur apud Deũ, manifestũ est: quia iustus ex fide uiuit.*

Ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ' Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

Leuit.18.a.5

12 Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.

12 *Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea uiuet in illis.*

Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.

Deut.21.d.23

13 *At* Christus nos redemit ab execratione Legis, dum pro nobis factus est execratio: scriptum est enim, Execrabilis quisquis pendet in ligno.

13 *Christus nos redemit de maledicto Legis, fact' pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis q pendet in ligno.*

7 *Ita* nostis nẽpe, γινώσκετε ἄρα. Loquitur vt de re minimè dubia, quã tamẽ postea cõfirmabit. Vulg. Cognoscitis ergo. quod non probo: ne hiet superioris versiculi constructio, quam supplere non possis nisi admodum dura eclipsi. quamobrem etiam multo minus accipi debet γινώσκετε imperandi modo. Ideo addidi particulam ITA, quæ sæpissimè subauditur apud Hebræos, vt alibi sæpe annotauimus.

8 Prouidens, προϊδοῦσα. De Scriptura loquitur ἀνθρωποπαθῶς. Antè euangelizauit, προευηγγελίσατο. Vulg. Prænuntiauit. Eras. Prius rem lætam nuntiauit. Ego libens retinui euangelizandi verbum, quod sæpe iam diximus peculiariter consecratum doctrinæ de gratuita per Christum reconciliatione: & puto Apostolum de industria hoc vsurpasse vt hanc doctrinam ostenderet minimè nouã esse, sed ipsi etiã Abrahamo patefactam: cuius exemplo abutebantur pseudapostoli vt circuncisionem cum gratuita iustitia copularent: quum ante circuncisionem dicatur iustificatus Abraham per fidem. Addita autem præpositio πρὸ respicit tempus exhibiti Christi, cuius diem vidit Abraham, & gauisus est. In te, ἐν σοί. i. Non per te, sed (vt mox explicatur) quia in filiis tuis recensebuntur omnes credẽtes, vt tecum fiant eiusdem benedictionis participes. Benedictionis autem nomen quum variè accipiatur, hic declarat gratuitam ex fœdere adoptionem, cui opponitur maledictio. Et diuinè prorsus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ, cum fideli Abraham, non autem διὰ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ, id est, per fidelem Abraham, vt intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, sed ab eo per quem Abraham ipse cum posteris benedicitur, à Deo videlicet gratis per Christum. Omnes, πάντες. ergo & ipsi Iudæi.

10 Quisquis nõ manserit in omnib' quæ scripta sũt in libro Legis, ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου. Hebræa habent Deut.27.d.26, אשר לא יקים את דברי התורה הזאת. i. qui non firmarit verba Legis huius. Itaque Græcus interpres non numerauit verba, sed sensum spectauit. Nã magna vis est verbi קים: quamobrem non contentus dixisse ἐμμένει (id est quasi fixus manet) etiã addidit particulam vniuersalem. Iam verò si quis obiiciat Paulum illã addere de suo, in qua totum pondus argumenti versatur: respondeo, apud Mosen indefinitam enuntiationem æquipollere vniuersali, quum præcedat particulariũ enumeratio. Et suspicatur Hieronymus vniuersalem particulam à Iudæis fuisse malitiosè expunctam.

11 Ex fide, ἐκ πίστεως. i. διὰ τῆς πίστεως. Nam ἐκ nõ declarat hoc in loco materiam, sed instrumentũ. Hinc etiam liquet, in priore membro, ἐν νόμῳ non conuertendum esse In Lege, sed Per Legem. Vide Rom.1.b.17.

13 At Christus, Χριστός. Omnino requiritur coniunctio δέ, vel ἀλλά, quã expressimus. Execratio, κατάρα. i. Execrabilis, vt δόξα pro glorioso, 2.Cor.3.c.9. Sed ista permutatio magnã habet emphasin: veluti si scelus pro scelerato dixeris. Vulg. Maledictũ. quo nomine apud Latinos conuiciũ significatur. de qua interpretatione mox dicam. Execrabilis quisquis pendet in ligno, ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa veritas habet Deut.21.c.23, קללת אלהים תלוי. i. maledictio Dei *est* qui est suspensus. Alii conuertunt Ob maledictionẽ Dei. i. quia maledixit Deo, suspensus est. Alii, quia קלל in Piel accipitur pro conuiciari, קללת verterunt ὕβριν, quidã καὶ ὄνειδος: sed omnes hæ interpretationes eò recidũt vt dicatur peculiari quadã ratione infame hoc supplicii genus. Itaque apud Latinos etiam abire in malã crucem iubentur quibus exitiũ imprecamur summo cum dedecore coniunctum. Et fatentur Iudæi hoc supplicium de blasphemis & idololatris propriè sumptum fuisse, vt qui omnium flagitiosorum essent maximè infames. Etsi enim non crucifigebant, sed lapidatos palo affigebant: (vt quidem tradunt ipsorum Rabini) tamen, quod ad rẽ ipsam attinet, idem est ignominiæ genus, ex ligno suspendi. Itaque miror Hieronymum laborare ne Christus dicatur maledictus, & Erasmum hic nescio quem tropum

quærere. Imò vero in eo posita est tota nostra spes, in eo apparet Dei charitas infinita, in eo sita est salus nostra, quòd Deus noster verè & sine tropo effuderit omnem iram in Filiũ suum, verè & sine tropo sit eum execratus, vt nos reciperet in gratiam: verè denique & sine tropo Christus sit pro nobis factus execratio: adeo quidem vt nisi Deus etiam fuisset, permansurus in ea execratione fuerit in æternum, vnde nobis euasit. Nam alioquin si ficta est Dei ira, ficta est Filii obedientia, & ficta quoque spes gloriæ quam expectamus. Sed considerandus hîc est Christus cum iis qualitatibus quas habet non in sese, sed ex imputatione pro mediatoris officio: quam conditionem vltro subiit vt nos vicissim eadem prorsus ratione, id est per imputationem eorum quæ ipsius propria sunt, iustificati, fieremus ipsius fratres, ac eiusdem regni cohæredes. Tantum abest igitur vt epitheto illo Iudæorum quo Christum Dominum nostrum vocant תלוי, offendar, quod ad rem ipsam attinet, vt contrà, sicut Iudæorum os illud blasphemum & impium toto pectore detestor, ita nihil existimem pretiosius aut magis honorificum de ipso dici posse, qui nostri causa factus sit Patri obediens vsque ad mortem, mortem, inquam, crucis: vnde liberatus, consequutus est nomen supra omne nomen.

Ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.

14 Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, & vt promissum illum Spiritum accipiamus per fidem.

14 *Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.*

Ἀδελφοί, κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.

15 Fratres, humano more loquor, Hominis licet pactionẽ authoritate confirmatam nemo abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.

15 *Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamẽtum nemo spernit, aut superordinat.* Heb.9.c.17

Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.

16 Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis: sed vt de vno, Et semini tuo, qui est Christus.

16 *Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, Et semini tuo, q est Christus.*

14 Et vt promissum, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος. Vulgata, Vt pollicitationem Spiritus. Erasmus, Vt promissionem Spiritus. Ego verò primùm omnium addidi copulam ex qua intelligatur alterum esse hoc membrum conclusionis. Manifestè enim distinguit τὰ ἔθνη, id est Gentes, ab Israelitis, quibus sese accenset, & apud Hebræos vsitatam esse hanc eclipsin sæpe iam diximus. Deinde promissionem Spiritus accipio pro Spiritu promisso, quem Hebraismum annotauimus Matth.24.b.15, & Act.2.e.33. Spiritus autem nomine intelligo nouum fœdus siue Euangelium, quatenus Legi opponitur. qua de re vide Rom.2.d.29, & 2.Cor.3.b.6. Nisi Spiritũ ipsum malimus significari, qui promissionem obsignat in cordibus nostris. Sed notandum est in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quæuis promissio, sed quæ merè gratuita est, significatur. qua ratione opponitur Legi: nam Lex promissiones quidem habet, sed addita conditione, vel præstandæ totius Legis, vel luendæ trãsgressionis. Itaque διαθήκη pollicitationem potius quàm pactum declarat in hac tractatione, vt quidem ista distinguuntur ab Vlpiano l. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act.2.f.39.

15 Humano more loquor, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. Id est, Vtar exemplo quod petam ex medio & promiscuo hominum vsu: vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. Vulgata & Erasmus, Secundum hominem dico. Vide Rom.3.a.5. Pactionem, διαθήκην. Heb. ברית de quo vocabulo alibi diximus. Vulgata & Erasmus Testamẽtum conuertũt, nimium angusta significatione. Hîc enim declarat διαθήκη idem prorsus quod συνθήκη. Authoritate confirmatam, κεκυρωμένην. id est (vt vulgò loquuntur) authenticam. Necesse enim est eum qui paciscitur quidpiam, ius id faciendi habere, & interuenire, quò sit rata conuentio. Vide 2. Cor. 2. b.8. Vulg. Et confirmatum. Erasmus, Tamen si sit comprobatum. Abrogat, ἀθετεῖ. Id est ἀκυροῖ, irritum facit, vt infrà, ver.17. Neque enim ab iis quæ rite pacta sunt ac conuenta licet recedere, ex ipso etiam Gentium iure. neque quicquam addere aut detrahere fas est præter contrahentiũ, & eorum quorum interest, voluntatem. Vulg. Spernit. Eras. Reiicit. Vide suprà, cap.2. d. 21. Est autem in hoc versiculo prosyllogismus à comparatis sumptus, cuius duo sunt membra: vnum, Pacta hominum quæ rite inita fuerint, firma ac rata haberi, vt ab illis discedere non liceat. ergo multo magis rata est ac constans Dei promissio facta Abrahamo. Alterum, Non licet pactis hominum rectè initis quicquam adiicere. Ergo, multo minus pacto Dei quod cum Abrahamo solenniter iniit. Ex his verò consequitur, nec Lege abrogari pactum promissionis, nec Legem pacto promissionis superaddi tam, vt quicquam deroget, aut suppleat.

16 Et seminibus, καὶ τοῖς σπέρμασιν. Non modò absurdum est, sed etiam blasphemiæ proximum quod annotat Hieronymus (vt Erasmus obseruauit) Paulum videlicet hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis: atque ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundum hominem dico. Negat enim vsquam seminis vocem poni in literis sacris nisi numero singulari: & tamen, inquit, hoc torquet Apostolus velut in argumentum, quò doceat promissum hoc in solum Christum competere. Hæc Erasmus ex Hieronymo: à quo sanè miror tam absurda atque adeo tam profana proficisci potuisse. Nam (vt taceam quàm absurdè interpretetur, Secundum hominem dico, quod & Erasmus obseruauit) si hæc vera sunt, vbi veritas illa diuina quæ ineptis atque adeo falsis argumentis hominum imperitiam eludat? vbi grauitas illa Apostolica? vbi Paulina ἁγιότης in tanto præsertim argumento? Deinde quorsum hoc ad stupiditatem Galatarum eludendam, quum Paulus ad Galatas quidem scribat, sed totis interim lacertis aduersus Iudæos pseudapostolos certet? Absit igitur à nobis, absit vt ad istorum arcanorum tractationem animum adeo profanum afferamus. Certè quum putat Hieronymus seminis vocabulum à Paulo torqueri vt doceat in solum Christum competere, satis indicat se nunquam considerasse quid sit Paulo propositum. quo minus miror, eum, quum in certum scopum non ferretur, à recta via aberrasse. Putauit enim de eo laborare Paulum vt ostendat, promissione illa quã sæpe repetit, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, vnum Christum significari: quia non dictum sit In seminibus, sed In semine. Et hîc insurgunt Iudæi, clamitantes Paulum ineptè seminis nomẽ vni accõmodare, quũ sit collectiuũ nomen. qua de re etiam aliquid scribere constitui, vt obscurum hunc locum & ipse illustrẽ pro virili. Primùm igitur hoc dico, seminis nomen ita esse collectiuũ vt tamen vni interdum tribuatur, vt Gen.4 d.25. Quid enim an audebunt

vel ipsi Iudæi dicere eum sine semine mortuum qui vel vnum duntaxat filium reliquerit? Minimè certè opinor. neq; enim Hebræis זרע aliud significat quã proles Latinis, vt in illo Virgilii versiculo, --& pulchra faciat te prole parentem. Ergo non satis est dixisse nomen seminis esse collectiuum, nisi probetur ita esse accipiendum eo loco quẽ tractat Apostolus. In eo verò nõ modo ego illis assentior, sed etiã id arripio vt germanam huius loci sententiam exponam. Neque enim Apostolus (vt mihi quidem videtur) hic tractat promissionem illam, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, sed illã potius in primis, ERO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI, deinde reliquas in quibus Abraham & semen ipsius coniunguntur. quamobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίας, promissiones, non autẽ ἐπαγγελία, promissio. Idque ita esse, primùm ex verbis ipsis apparet, deinde ex Apostoli scopo. Neque enim quod dicit Apostolus καὶ τῷ σπέρματί σου, aliter accipi potest quàm tertio casu, sicut etiam τῷ Ἀβραάμ: vt omnino præter Apostoli sententiam Erasmus converterit, Et in semine tuo: quum rectè vertisset Vetus interpres, Et semini tuo: & ipse paulo antè, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, non sit interpretatus, Et in semine eius. sed rectè omnino, Et semini eius. Cedò verò, quis est Apostoli scopus? nempe vt doceat exemplum Abrahami per vnam fidem iustificati, rectè applicari tum Gentibus, tum Iudæis, vt nulla circuncisionis habita ratione, in solo Christo, Patris sui exemplo, benedicãtur. Itaque quos seorsim considerarat (vt antè exposuimus) eos iam in vnũ corpus instituit coniungere, vt vnum communem patrẽ Abrahamum habeant, cum quo benedicantur eiusdem promissionis virtute. Vt autem hoc ita faciendum esse ostendat, primùm sibi viam præmuniit huius capitis versiculo 8, ne Iudæi queri possent Gentes ad promissionem non pertinere: quanuis hoc potuerit assumere ex hypothesi. Neque enim cum Iudæis prorsus incredulis disputabat, sed cum iis qui ex circuncisione crediderant, neque dubitabant quin Christus is esset in quo benedictionem omnes consequerentur: sed Legis fœdus cum gratuito pacto, id est mortem cum vita, coniungebant. Nunc verò fortius etiã pugnat, ex ipsa videlicet fœderis formula, Dixit Dominus, inquit, se fore Deum Abrahami & seminis eius. Oportet igitur, quum & Gentes & Iudæos docuerimus in Abrahamo per fidem benedici, vt vtrique in vnum corpus coalescant, quod vno seminis nomine collectiuo significatur: id est, vt communis aliqua sit ratio qua & Gentes & Iudæi communi nomine seminis significẽtur. Nam alioqui Abraham haberet plura semina, vnum videlicet Iudæorum, alterum Gentium, ideóque promissio facta esset numero plurali, Abrahamo videlicet & seminibus eius, non autem singulari numero, Abrahamo & semini eius. At enim, dices, Hebræis זרע. i. semen, pro hominis prole nunquam dicitur numero multitudinis. Respondeo, mirum id non esse, quum nunquam hoc vsuuenire potuerit vt eiusdem patris filii diuersa ratione sint filii: quod ni ita foret, proculdubio זרעים etiam multitudinis numero non minus quàm משפחות & תולדות dicere liceret. Eadem autem est ratio spiritualis cognationis de qua hîc agitur. Nam si alia ratione Iudæi essent semen Abrahæ quàm Gentes, dicendum fuisset, Ero Deus tuus & seminum tuorum, non autem & seminis tui. Ergo (vt tãdem finiam) firmum & cum superiore distributione prorsus cohærens est hoc Pauli argumentum, contrà quàm putauit Hieronymus: nec quicquam hîc habent quod obiiciant pseudapostoli vel Iudæi, quum eo ipso nitatur Pauli argumentum quòd seminis nomen sit collectiuum. vt iam vna duntaxat quæstio sit, Christúsne, siue fides siue promissio, an verò Moses, siue opera, siue Lex, sit istius coniunctionis & coagmentationis vinculum: an verò partim illa, partim ista. Quòd si ad hunc scopum sequentia duo argumenta referas, quæ in versiculo 18 desinũt, & præterea separes obiectionem quæ à versiculo 19 incipiens, in 25 terminatur: tum demum intelliges quomodo cohæreat conclusio quæ à versiculo 26 ad finem vsque capitis explicatur. Qui est Christus, ὅς ἐστι Χριστός. Referri quidem potest relatiuum ὅς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotismo, sed commodius (meo iudicio) coniunxerimus cum ἑνός: vt sit hæc structura orationis, Non dicit, ET SEMINIBVS, vt de multis: sed dicit, ET SEMINI TVO, vt de vno, qui est Christus. Obiecit autem hic locus errorem iis qui putarunt Paulum de vna Christi persona disserere, quum potius de duobus populis, id est Gentibus & Iudæis, agat, in vnum corpus coalescentibus, vt superiore annotatione diximus. Cur ergo, inquies, Christum nominat Paulus? Respondeo, Quia proprium hoc est totius collecti illius corporis nomen, cuius caput & vita est Christus, membra autem sunt fideles, partim ex Iudæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergo si Iudæos & Gentes dixisset, præterquam quòd caput vitámque huius corporis prætermisisset, non nominasset totum ipsum, sed aliquot duntaxat eius partes. Quid si verò Ecclesiam dixisset? Respondeo, ne hoc quidem nomine corpus ipsum totum nisi συνεκδοχικῶς significari, quum Christum cum viro, Ecclesiam cum sponsa comparet Apostolus. Deinde quum hoc loco probare constituerit Apostolus vnum Christum esse membrorum istius corporis vinculum, meritò Christum ipsum nominauit, eo nomine non solùm caput, sed membra cum suo corpore coniuncta designãs. vt disertè significat in huius tractationis conclusione, versu 28, quum inquit, Vos enim omnes vnus estis in Christo Iesu. Hinc ductæ sunt illæ formulæ, Vnum cum Christo fieri, In Christo esse, & Christum in nobis esse, In Christo eligi, vocari, iustificari, viuere, Cum Christo mori, crucifigi, sepeliri, resurgere, & alia multa: vt quod dicitur Eph. 3.b.6, Gentibus patefactum Euangelium, vt fiant cohæredes, concorpores, & consortes promissionis in Christo. Sic etiam accipitur & explicatur Christi nomẽ 1.Cor.12.b.12, & Ecclesia dicitur corpus Christi, & cõplementum eius qui omnia in omnibus adimplet, Ephes.1.d.23, quibus testimoniis hic locus mirè illustratur. Itaque nemo me putet Christo quicquam detrahere, quem ego in solidum omnia in omnibus fidelibus facio.

Τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστὸν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.	17 Hoc autem dico, pactionem antè confirmatam à Deo respectu Christi, Lex quæ post annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promissionem.	17 *Hoc autẽ dico, testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringẽtos et triginta annos facta est Lex, non irritum facit, ad euacuandã promissionẽ.*

17 Antè confirmatam, προκεκυρωμένην. Vulgata omisit præpositionẽ πρό, magno errore, quum in ea lateat vis argumenti sumpti à temporis serie, cuius prosyllogismus explicatus est suprà, ver. 15. Respectu Christi, εἰς Χριστόν. Eras. Erga Christũ, admodũ obscurè. Significat enim Apostol⁹ (quod etiã antea probauit) pactũ illud cum Abrahamo gratis initũ, in vnũ Christũ ferri, in quo vno videlicet colligatur semen Abrahæ, 2. Cor.1.d.20. & ita etiã loquitur infrà, ver. 24. At Vetus interpres totũ hoc prætermisit, in quo tamẽ controuersiæ cardo vertitur. Argumentatur enim Paulus ex hypothesi aduersus eos qui ex circuncisione crediderant, ac proinde Christum pro Messia ac benedictionum scopo agnoscebant. Hoc igitur posito ac concesso, quæritur an is vnus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an verò Lex Christo sit adiungenda, vt

isti volebant qui Christum dicebant nihil prodesse nisi Lex Mosis seruaretur. Christum vnũ id efficere probat Paulus, quòd pactum Legis sit pacto promissionis posterius: non possit autem dici prius pactum posteriore abrogatum, quin dicatur posse irritum fieri quod semel Deus in æternum confirmauit. Est autem id perabsurdum atque adeo impium.

Εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι᾽ ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός.	18 Nam si ex Lege est hæreditas, non iam ex promissione: Abrahæ verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem.*	18 *Nam si ex Lege hæreditas, iam non ex promissione: Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus.*
Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται· διαταγεὶς δι᾽ ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου.	19 Quid igitur Lex? Transgressionum gratia addita est, vsquequò venisset semen illud cui facta est promissio: Lex, *inquam*, ordinata per Angelos, per manum internuntii.	19 *Quid igitur Lex? Propter transgressiones posita est, donec ueniret semẽ cui promiserat: ordinata per Angelos in manu mediatoris.*

18 Nam si ex Lege, εἰ γὰρ ἐκ νόμου. Probatio cõsequutionis, quæ non potest consistere nisi Lex & promissio (id est benedictio gratuita) opponantur. Quid si verò Lex nihil aliud est quàm explicatio promissionis? Respõdet Paulus, hæc duo, nempe benedictionẽ ex Lege debitam, & benedictionem gratis datam, ita esse inter se contraria vt consistere simul non possint. Nomine igitur hæreditatis significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster. id est, vt ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipsi benedicamur, vt Rom 4.c.13. Deinde notanda est propria significatio ἐπαγγελίας, de qua diximus suprà, ver. 14, & Act. 2.f.39. Attingit autem paucis Apostolus hoc argumentum, partim quòd studeat breuitati in hac epistola, partim quòd illud antè pertractarit hoc ipso capite.

19 Quid igitur Lex? τί οὖν ὁ νόμος; Prima obiectio, Si promissio illa sufficiebat, quorsum igitur lata est? Hanc verò obiectionem ita diluit Apostolus vt nouum etiam argumẽtum adferat à fine sumptum, quo probatur non posse dici additam Legem vt benedictio antea promissa, vel eo facilius nobis contingeret partim per fidem, partim per Legem: vel in solidum per Legem, irrita facta promissione priore, nobis daretur. Qui enim id fieret, inquit Apostolus, quũ Lex potius posita sit hominibus redarguẽdis, vt ad promissionẽ tãto cupidius respicerent? Transgressionum causa, τῶν παραβάσεων χάριν. i. Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat & promiserat, seruari, ac proinde omnes in Christum respicerent. Semen illud cui facta est promissio, τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται. i. Donec diruta macerie surgeret plenũ semen illud coagmentatum ex vtrisque, vt explicatur Ephes.2.c.14. Ergo appellatione seminis non significatur vnicus Christus per se, sed cum suo corpore (id est cum Ecclesia) coniunctus: sine quo vicissim non potest Ecclesia considerari, vt 1.Cor.12.b.12, & d.27, Ephes.1.d.23, & 3.b.6, & 4.c.12. Denique clarè id explicatur infrà, d. 23, vbi dicuntur Iudæi fuisse quasi præsidio Legis constricti antequam venisset fides. Est enim mutua inter fidem & semen (i. fideles) relatio, à quibus separari nõ potest Christus, illius obiectum, & istorum caput, cuius Spiritu mẽbra omnia in vnum corpus coniuncta viuunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Christi aduentum nullum erat semen Abrahæ, & tandiu suspensa est promissionis efficacia? Imò verò semper aliqua fuit Ecclesia. Fide placuerunt Abel, Enoch, Noe, Abraham & alii sancti Patres. Christus enim fuit heri vt est hodie. Sed omnes tamen isti veluti sub crepusculo matutino fuerunt, sole ipso nondum exorto: quum nos Christi aduentum sequuti in meridiem inciderimus. Cõparatè igitur dicitur semẽ & fides nondum venisse illo tempore, & sancti illi non accepisse promissionem, Heb.11.g.39. Deinde ante palàm ac plenè cõmunicatum cum Gẽtibus Euangeliũ, nondum aduenerat semen illud Abrahæ, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Constituit enim Dominus suis beneficiis sua momenta. Lex, *inquam*, ordinata, διαταγείς. Id est, imperata siue edicta, cuius videlicet tradendæ internuntio Mosi, Angeli non authores, sed ministri fuerunt. Nam præpositio διά instrumentum declarat hoc in loco, non autem efficientem causam primariam. vide Act.7.g.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expositio, pro simplici traiectione triplicem aut etiam quadruplicem constituentis. Sic enim hæc ordinat, Lex posita est in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per Angelos, donec veniret semen cui promissum erat. At ego ipsam collocationem Apostoli sequor, vtpote planam ac perspicuam. Repetii tamen Legis nomen per epanalepsin, propter interiectum membrum inter προσετέθη & διαταγείς. Per manum internuntii, ἐν χειρὶ μεσίτου. Hebræis ביד, id est per manum, idem declarat atque opera & ministerio, vt Act.7.c.25. Pro mediatore Erasmus intercessorem conuertit: quod non satis conuenit, quùm Latinis dicatur intercessor qui se opponit, quod aiunt: hic verò de eo agatur quo intermedio vsus est Dominus vt consilium suum exequeretur, nedum vt is Domini consilium impediret. Castellio maluit sequestrem interpretari: quo vocabulo vsus est interdum Tertullianus, sed quum de Christo agitur: quod & ipsum nolim temere imitari. Ego malui internuntium dicere hoc in loco, non vt innouarem vocabulum theologorum auribus familiare, sed vt Mosen à Christo distinguerem. Verùm in reipsa explicanda maior est controuersia. Nam plerosquè video tum veterum tum recentiorum, & quidem in primis doctissimum interpretem D.I. Caluinum, meum in Domino parentem, (cuius tanti est apud me memoria, sicuti esse debet, vt vel ob hoc penè vnum mihi in hac vocatione viuendum putem, quòd illius memoria in tantis tempestatibus regi possim, nedum vt ab eo in doctrina ipsa dissentiam) hoc referre ad Christũ, vnicũ illũ Dei & hominũ mediatorẽ. quorũ authoritati quãuis ne si velim quidẽ, possim ego fideliũ infimus, præiudicium adferre, tamẽ nõ pigebit exponere quibus rationibus existimẽ nõ posse ista de Christo intelligi, sed de Mose potius dici, vt etiã interpretatur Epiph. κατὰ Μαρκιώνος, & Gẽnadius apud Græcũ scholiasten. Primũ igitur, quãuis Deus nõnisi per Verbũ sese patefecerit, tamẽ hæc formula ἐν χειρί (qua diximus nõ summã aliquã & αὐτοκρατορικὴν potestatẽ declarari, sed operam potius ac ministeriũ) non mihi videtur posse Filio Dei tribui nisi quatenus homo factus est. quæ cõsideratio nullũ hîc locum habet, quum in Lege dãda nihil magis quàm terrifica & summa illa Dei maiestas emineat, qualis etiã erit secũdus Christi aduentus. Manũ autẽ fateor interdũ quidẽ pro summa virtute, itẽ pro ope & subsidio accipi: sed quominus hoc loco ita explicetur impedit internuntii (siue malis, Mediatoris) nomẽ, qualitatẽ ipsam ministerii, non autem primariã causam declarãs, siquis rem totã propius inspiciat. Præterea ita describitur hæc historia vt significetur istũ, velut inferiorẽ, accepisse ab Angelis, vt superiorib⁹, quod ad Israelitas adferret. Deĩde, qua de re hîc agitur

nempe de Lege, & quidem non simpliciter, sed quatenus promissioni opposita, non modò non viuificat, sed etiam occidit. Eius igitur non modò administrationem, (quæ alibi dicitur mortis administratio, 2. Corinth. cap. 3. versu 7) sed etiam primariam sanctionem, nō video qua ratione possimus satis commodè illi tribuere, quem, vt pacti promissionis vnicum mediatorem, videtur potius Apostolus ex diametro pacti Legis internuntio opponere. Præterea si de Christo hæc accipias quæ manifestè ad Legem pertinent, qua tandem ratione sequentia connectes? Hîc enim laborare necesse est duabus in rebus explicandis, quomodo videlicet à vetere pacto (loquitur enim de Lege) ad nouum tam subitò transeat Apostolus, si sequentem versiculum accipias de officio Christi, id est Deum cum hominibus conciliandi: vel, si duos populos intelligas, id est Iudæos cum Gentibus, interueniente Christo, in vnum corpus coniungendos, (quod maximè videtur ad scopum pertinere) explicandum erit cur tam concisè loquutus sit Apostolus, & quomodo ista cum præcedentibus & sequentibus cohæreant, quæ si hoc ad Mosen referas, vix possint explicari. Imò etiam quærendum videretur qua ratione Paulus diceret Legem Christi ministerio datam, nec tamen vllam eius rei probationem attexeret. Denique, si rei gestæ historiam spectemus, manifestior erit allusio quàm vt ista negare possimus Mosi competere. Nam præterquam quòd is vbique dicitur Legis, mortis, literæ, carnis minister, (ex Iudæorum tamen hypothesi, & habita corruptionis hominū ratione: non autem Lege in seipsa vel ex recto vsu considerata, quatenus nimirū ad Christum ducit, vt postea Paulus explicabit: qua ratione tamen pædagogus vocatur) disertè narrat Moses ipsum, ita postulantibus Iudæis, quòd Dei vocem ferre nequirent, fuisse medium inter Deum & ipsos internuntium, vt Deuter. cap. 5. ver. 5. & bis è monte descendentem, duas illas tabulas lapideas manibus suis, à Deo nimirum per Angelorum ministerium acceptas, ad Israelitarum castra detulisse, vt Exodi cap. 32. ver. 15, & cap. 34. ver. 29. Ex his igitur concludo, ἐν χειρὶ μεσίτου, id est per manum Mediatoris, idem declarare atque διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Θεοῦ Μωσέως, id est, per fidum Dei famulum Mosen. Nam verbum עמד, id est stare, quod vsurpat Moses Deuter. 5. a. 5, & d. 31, principum apparitoribus conuenit, quibus nimirum vt ministris & internuntiis vtuntur.

20 Ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν.

20 Internuntius autem, vnius non est: Deus verò, vnus est.

20 *Mediator autem, vnius non est: Deus autem, vnus est.*

21 Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.

21 *Num* igitur Lex *addita est* aduersus promissiones Dei? Absit. Nā si data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.

21 *Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. si enim data esset Lex quæ posset uiuificare, verè ex Lege esset iustitia.*

20 Internuntius autem, vnius non est, ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Paulus arrepta occasione ex ipso ferendæ Legis modo, eam ostendit nō modò non esse vinculum illud nostræ cum Deo coniunctionis, sed etiam certissimum esse signum nostræ ab illo alienationis. Cedò enim, quæ causa fuit cur in ferenda Lege sit adhibitus internuntius? Quia Deum vt terribilem ac formidabilem legislatorem ferre non poterat Israel. Ergo Lex illud non est quo Israel adiungitur Deo, sed quo deterritus, internuntium requirit. Lex, inquam, non est appendix illius suauissimæ vocis, Sum Deus tuus & seminis tui, qua nemo non alliciatur. Quanuis enim vtatur hoc proœmio, AVDI ISRAEL, EGO SVM DOMINVS DEVS TVVS, ea tamen est huius vocis maiestas quam ferre mortalis conditio non possit. Dicitur ergo internuntius non esse vnius, id est, eum non indigere internuntio, qui vnus sit, siue cui prorsus conueniat cum eo cum quo agit: siquidem internuntiis apud eos demum egemus quibuscum ipsi conuenire non possimus, vel non audeamus, si nos inuitent. Itaque dicetur internuntius non esse vnius, sed minimùm duorum, & quidem inter se dissidentium. Nam omnibus linguis vsitatum est vt qui inter se amant, vnum esse dicantur. & præterea respexit Paulus Dei & hominis cōiunctionem in Christo, cuius per fidem simus participes, vt Iohan. cap. 17. ver. 21, & 1. Corinth. cap. 6. d. 17, & 2. Petri 1. a. 4. Id verò quàm verum sit apparet ex Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatione. Nam pro eo quòd Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba, Pater, & magna cum fiducia ad thronum maiestatis Dei perrumpere, vt filios decet de bona patris voluntate securos, vt infrà, ver. 26. e. 28, & 29. Euangelium igitur, illud vnum est quo fideles omnes in Christo coalescentes, benedictionem illam gratuitam percipiunt, Ero Deus tuus & seminis tui. Quo pudore ergo audent pseudapostoli Legem cum promissione coniungere, vt Christum officio suo spolient? Deus verò, vnus est, ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν. Alibi Apostolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus vnus est non tantùm Iudæorum, sed aliarum etiam gentium, vnam etiam esse fidem, qua Deus sit omnium Deus, quum Lex vnius tantùm sit Gentis. Sed mihi quidem non videtur satis hoc quadrare huic loco. Vnus igitur Deus hîc esse dicitur per ἀμετάκλιτον, qui sit sui semper similis & semper idem: sicut de se testatur apud Malach. cap. 3. b. 6. eámque expositionē germanā esse apparet ex ea obiectione quæ cum hac appendice cohæret. Quæritur enim num Deus Legem ponendo, à seipso dissenserit, quandoquidem contraria est promissioni. Sed ea tamen appendix dupliciter potest applicari, nempe vel superiori argumento, vel sequenti obiectioni. Nam dixerat Apostolus non opus esse internuntio iis qui inter se consentiunt. Itaque Legem, quum per internuntium ferretur, non fuisse consensus, sed discordiæ signum. Hîc verò excipere poterant Iudæi, hūc ipsum internuntium, accepta Lege, pacem sanxisse. Ideo, vt huic exceptioni occurratur, addit Apostolus, Deum sui semper similem esse. Itaque quum ex pacto promissionis vltro declarasset se Deum esse Abrahami & seminis ipsius, idque in præputio, non potuisset nouū pactū inire quo prius antiquaretur: vnde rursus nascitur obiectio sequēti versiculo explicata. Sin autē hoc placeat sequentibus coniungere, ita cohærebunt, Si ita est, Paule, vt tu dicis, Legem datam esse vt transgressiones ac proinde iram Dei nobis detegeret, non autem vt nos Deo conciliaret, nempe Deus iratus erat: si iratus, vbi pactum illud promissionis præcedens? At Deus sui semper similis est: quod fieri non potest si, vt tu dicis, Deus mutato animo, per Legem iis maledicit quibus per promissionem benedixerat. Hinc ergo exoritur quæstio, sitne Lex abolendæ promissioni lata, quod tamen iam antea docuerat fieri non posse, ver. 17.

21 Nā si data, &c. εἰ γὰρ ἐδόθη. Retorquet Apostolus argumentū in aduersarios. Nam si per Legē esset iustitia, (vt ipsi volūt) tum demū cōsequeretur, Deū, abolito priore pacto, alterū in eius locū sanxisse. quod fieri nō potest, quū Deus sit vnus, suprà versu 20. & firmū fœdus gratuitū inierit cū Adamo & eius semine, suprà, ver. 17. Sed cur viuificationis & iustitiæ meminit? Quia Deum habere pro Deo suo & viuificari, semen fieri Abrahæ & iustificari, mutuò sese consequuntur. quam interpretationem non debuit Apostolus præterire.

22 Ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.

22 Sed conclusit Scriptura omnia sub peccatum, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

22 *Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.* Rom. 3. b. 9.

23 Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

23 Antequam autem venisset fides, sub Legis præsidio tenebamur conclusi in eā fidem quæ erat reuelanda.

23 *Prius autem quàm ueniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat.*

24 Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

24 Itaq; Lex pædagogus noster fuit in Christum *respiciens*, vt ex fide iustificaremur.

24 *Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur.*

25 Ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

25 At postquam venit fides, non amplius sub pædagogo sumus.

25 *At ubi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo.*

26 Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

26 Omnes enim, filii Dei estis, per fidem in Christo Iesu

26 *Omnes enim filii Dei estis per fidem in Christo Iesu.*

27 Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

27 Nam quicunque in Christo baptizati estis, Christum induistis.

27 *Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.*

28 Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

28 Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus ac fœmina. omnes enim vos vnus estis in Christo Iesu.

28 *Non est Iudæus neque Græcus, nō est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina. omnes enim uos unum estis in Christo Iesu.*

29 Εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστὲ, καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

29 Quòd si vos *estis* Christi, nēpe Abrahæ semē estis, & secundum promissionem hæredes.

29 *Si autē uos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundū promissionem hæredes.*

22 Sed conclusit Scriptura, ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή. Γραφὴν vocat Apostolus hoc ipsum quod alibi γράμμα vocauit, id est Legem, vt exposuimus Rom. 2. d. 27. Nunc demum autem Apostolus nodum soluit, quū inquit Legem quidem ostendisse maledictionem, non tamen vt homines in ea desererentur, sed vt intellecto periculo, ad vnicum remedium gratuitæ promissionis accurrerent, Abrahami exemplo, qui per fidem est iustificatus. Sic ergo Lex repugnat promissioni vt tamen promissionem non aboleat, sed illi potius subseruiat: quum veluti pædagogi vice fungens, ad Christū adducat. Deus verò semper vnus & sui similis fuit. Omnia, τὰ πάντα. Id est, omnes homines, & quicquid ab hominibus proficisci potest. Itaque maior est emphasis quàm si πάντας, id est omnes, dixisset. Vt promissio, ἵνα ἡ ἐπαγγελία. Id est, id quod promissum est, μετωνυμικῶς. Ex fide Iesu Christi, ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide Rom. 3. c. 22. Est autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata vibrantis quot vocabula enuntiat. Nam opponit operum meritis, fidem, Iesum, dari, credentes.

23 Antequam autem, πρὸ δέ. Vide suprà versu 19. In eam fidem, Εἰς πίστιν. εἰς causam finalem declarat. Fuit autem hoc adiiciendum necessariò, vt absolueretur tractatio. Dicturi enim erāt pseudapostoli, Etiamsi iustitia non manat ex Lege, sed ex gratuita in Christo promissione, quum tamē Deus, qui semper sui similis est, œconomiam istam Mosaicam constituerit, quæ ad Christum adduceret, quo iure vis illam nunc abolere? quid iniqui petimus quum illā cum Christo coniungimus? Respondet Apostolus, temporariam fuisse illam œconomiam (quod suprà attigerat versu 19) eámque idcirco comparat cum pædagogo: cuius dicti explicationem subiiciet proximo capite.

24 In Christum *respiciens*, εἰς Χριστόν. Vide suprà, versiculo 17.

26 Omnes enim, &c. πάντες γὰρ, &c. Conclusio est superioris proximæ tractationis. Ergo Christus is est qui Iudæos & Gentes in vnum corpus seminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ καθόλου tollit personarum discrimē, de quo mox versu 28. Sic autem concipitur hæc conclusio vt simul seruiat probando illi quod dixerat de Lege suo tempore abroganda, quod ad œconomiam attinet: ideóque causalem particulam adhibeat.

27 Nam quicunque, ὅσοι γάρ. Vide quàm breuiter & tamen circunspectè argumentetur Apostolus. Repetebant enim circuncisionem pseudapostoli iam inde vsque ab Abrahamo. Respondet Apostolus, Baptismum circuncisioni successisse. In Christo, εἰς Χριστόν. Id est, Christi auspiciis, vtque Christi fieretis participes. Vide Act. 19. a. 3. Erasmus hoc non legit. quod tamen in omnibus vetustis nostris codicibus inuenimus. Christum induistis, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora sumpta est à vestibus, ex Hebræorum idiotismo, (vt diximus Luc. 24. g. 49, & alibi sæpe) sed quæ mysterium nostræ cum Christo coniunctionis quasi oculis subiiciat. Oportet enim Ecclesiam Christo, tanquam veste quadam operiri, & sub eo delitescere, vt sancta sit prorsus & irreprehensibilis, Ephes. 5. f. 27. Ideóque Apostolus semen Abrahæ vno Christi nomine significauit, suprà, versu 16. quod idem explicat proximo versiculo. Cæterùm argumentatur Apostolus à signo ad rem, non vt impiam illam opinionem operis operati stabiliat, sed quia solos fideles alloquitur, & verax est Deus in suis promissis, quorum tesseræ sunt sacramenta quæ vocamus.

28 Vnus, εἷς. Id est vnius hominis instar, vt summa coniunctio significetur. Vulg. Vnum, id est ἕν, eodē quidem sensu, sed tamen non ita expressé. Nam omnes homines, velint nolint, sunt vnum, id est vna res, specie tenus. At non possunt esse vnus, id est quasi vnum indiuiduum, vt in Christo seruētur, nisi per eum ipsum Christum. Neque tamen hoc in loco imaginanda est substantiarum commixtio, aut confusio, aut naturalis etiam aliquis coniunctionis modus: sed hoc demum sciendum, nos per fidem Christo ipsi vniri, Spiritus sancti vinculo, vt bonorum ipsius fiamus participes: vt omnes fideles hac ratione sint vnus Christus.

Κεφάλαιον δ.

1 Λέγω δέ, ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν·

2 Ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.

3 Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι·

4 Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον·

5 Ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.

Rom.8.c.19

6 Ὅτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον, Ἀββα, ὁ πατήρ.

7 Ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ.

CAP. IIII.

1 Hoc autem dico, Quandiu hæres est infans, nihil differt à seruo, quanuis sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est, vsque ad tēpus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quum essemus infantes, sub elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 At postquam venit plenum tempus, emisit Deus Filiū suū factum ex muliere, factum Legi obnoxium:

5 Vt eos qui Legi erant obnoxii, redimeret, ‖ vt adoptionem acciperemus.

6 Quoniam autem estis filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est* Pater.

7 Itaque non amplius es seruus, sed filius: quòd si filius, etiā hæres Dei per Christum.

CAP. IIII.

1 *Dico autē quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, quum sit dominus omnium:*

2 *Sed sub tutoribus & actoribus est vsq; ad præfinitum tempus à patre.*

3 *Ita & nos, quum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes:*

4 *At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege:*

5 *Vt eos qui sub Lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.*

6 *Quoniam autem estis filij, misit Deus Spiritum Filij sui in corda vestra, clamātem, Abba, Pater.*

7 *Itaque iam non est seruus, sed filius: quòd si filius, & hæres per Deū.*

IN CAPVT IIII.

1 Hoc autem dico, λέγω δέ. Nunc aggreditur quod attigerat versu 24, mutato tantùm nomine. Quem enim illic vocarat pædagogum, hîc vocat tutorem vel curatorem. Quanuis sit, ὤν. Vulg & Eras. Quum sit. quod poni solet αἰτιολογικῶς. hîc verò intelligendum est ἐναντιωματικῶς, nempe nequis de vera conditione seruili putet loqui Apostolum. Agit enim de Ecclesia Israelitica, quæ & ipsa nō minus erat libera quàm Ecclesia Christiana, si ius ipsum libertatis & conditionem personæ (vt ita dicam) spectes: sin autem ætatem, & eius libertatis fruitionem, erat sub Lege, tanquam pupillus sub tutore, donec adoleuit. id est ad Christi vsque aduentum, quo tutela illa finiebatur.

2 Vsque ad tempus quod pater præfin. ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Hoc ideo additum est quoniā qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri. Deinde quum Legis tutela sit testamentaria, verisimile est id fieri filii commodo, vt nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Postremò quū tutor hic datus sit ad certum tempus, non potest videri patris sententia mutata, quum eo finito tempore, tutor ille ab administratione remoueatur: imò tutela ad ipsius hæreditatis fruitionem viam sternit.

3 Sub elementis mundi, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, sub Lege, quæ fuit instar rudimentorum mūdi. siquidem Dominus mūdum suo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus, illum voluit his veluti rudimentis erudire, tenui primùm schola in vno duntaxat mundi velut angulo aperta. Huc pertinet collatio illa vtriusque pacti, Ierem. 31. f. 34, & quod scribitur Ioelis 2. g. 28 & 29. Erant enim promissiones sub Lege perobscuræ, & ceremoniarum velamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Christum venturum indicantes. Tota denique Legis œconomia, veluti rudis quædam erat disciplina, rudibus conueniens: quum nondum plenocornu effusus esset Spiritus sanctus, si corpus ipsum Ecclesiæ spectes, Ioh. 7. f. 39. Itaque nomen mundi non refero ad ipsa elementa, sed ad discipulos: vt quum dicitur Dominus sic mundum dilexisse vt Filium suum dederit quo seruetur mundus. Hæc est disciplina illa cuius elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionē præstitit Christus ipse aduenienes & Apostoli eum sequuti.

4 Plenum tempus, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Plenitudo temporis. de quo Hebraismo diximus suprà, 3. b. 14. Plenum autem tempus dicitur cuius spatia omnia peracta sunt. Itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus. Emisit ἐξαπέστειλεν. Christus igitur nō tūc cœpit existere. erat enim Deus apud Deum in principio, vt Ioh. 1. a. 1, & 17. a. 5. Vulg. Misit, non satis expressé. Filium suū, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erit etiam diuinitatis ratione, contra impium Seruetum: nec homo factus alium filiū induit, sed hominis naturam assumpsit, vt vnus esset Filius Deus & homo. Factum ex muliere, γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergo verum hominem, sed ἀπάτορα, quatenus homo est factus non ex patris semine, sed ex mulieris substantia. Mulierem igitur intellige sexus ratione, non vt mulier virgini opponatur. Fuit enim Maria virgo incorrupta, vt prædictum fuerat Esa. 7. c. 14. Quidam γενόμενον interpretantur natum. quæ expositio est absurda. Cur enim id commemoraret Apostolus? sed vnus Christus factus est ex muliere. Vide Rom. 1. a. 3.

5 Vt adoptionem accip. ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. Atqui adoptio Ecclesiæ æterna est. Fateor: sed suo tempore exhibita fuit. quemadmodum filius ab ipso conceptu hæres est: sed nonnisi post x x v annum hæreditatem administrat. Vulgata, ἀπολάβωμεν conuertit reciperemus. quod Augustinum fefellit.

6 Quoniam, &c. Subiicit testimonium adoptionis, & ita quidem vt peculiariter applicet Galatis. Colligit ergo ex consequente antecedens: ne quis temere hanc adoptionem iactet, vtque etiam intelligamus quatenus acceperimus adoptionem. Deinde Spiritum tacitè opponit Legi, quemadmodū qui maior est x x v annis, non iam alieno ductu, sed suo iudicio regitur. Spiritum Filii sui, τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est, Spiritum sanctum, qui & Patris & Filii Spiritus est. Peculiariter autē dicitur Spiritus Filii, quòd per eum obsignetur nostra in illum adoptio. Abba, *id est* Pater, Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. Vide Rom. 8. c. 15.

7 Non amplius es, οὐκ ἔτι εἶ. A plurali numero ad singularem transit: quæ enallage familiaris quidem

est Hebræis, sed tamen hoc in loco videtur suam emphasin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totū corpus Ecclesiæ duntaxat, sed etiam ad fideles singulos pertinere. Seruus, δοῦλος. Seruum vocat non eum qui peccato seruiat, nec sit à Christo liberatus per fidem: sed eum qui sua libertate nondum fruatur, quatenus est adhuc sub tutore constitutus. Illa seruitus propria est infidelium: ista verò Ecclesiæ Israeliticæ conuenit. Similis est æstimatio libertatis. Hæres, κληρονόμος. Id est, particeps bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ita legit hūc locum, εἰ δὲ υἱός, κληρονόμος· κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. Id est, Quòd si filius, hæres: hæres quidem Dei, cohæres autem Christi. quæ verba sunt Apostoli Rom. 8. c. 17.

8 Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεόν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς.

9 Νῦν δὲ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε;

10 Ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς.

11 Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.

12 Γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς· ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε.

13 Οἴδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον·

14 Καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον Θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦν.

8 Imò tum quidem ignorantes Deū, seruiebatis iis qui natura non sunt dii:

9 At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius edocti sitis à Deo, quomodo conuertimini retrorsum ad impotentia & egena elementa, quibus retrorsus ab initio seruire vultis?

10 Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.

11 Metuo de vobis, ne frustra fatigatus sim apud vos.

12 Estote quasi ego: nā ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos. nihil mihi fecistis iniuriæ.

13 Nostis autem me per infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:

14 Et experimentū mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed me vt Angelū Dei, vt Christum Iesum, excepistis.

8 *Sed tunc quidē ignorātes Deū, iis qui natura nō sunt dij seruiebatis:*

9 *Nūc autem quū cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo cōuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis?*

10 *Dies obseruatis, & mēses, & tēpora, & annos.*

11 *Timeo uos, ne fortè sinè causa laborauerim in uobis.*

12 *Estote sicut ego, quia & ego sicut uos, fratres, obsecro uos: nihil me læsistis.*

13 *Scitis autē quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iampridē.*

14 *Et tentationem meam in carne mea non spreuistis, neque respuistis, sed sicut AngelumDei excepistis me, sicut Christum Iesum.*

8 Imò tum quidem, ἀλλὰ τότε μέν. Vulg & Eras. Sed tunc quidem. At ego ἀλλὰ puto declarare superioris dicti correctionem, quod ad similitudinem attinet à tutore sumptam. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina ipsis Galatis. Atqui Galatæ sub seruitute longè alia (id est sub εἰδωλοδουλείᾳ) viuebāt, quum eos Deus in libertatem assereret. Erat igitur absurdius ipsorum factum quàm eorum qui ex circuncisione crediderant. Isti enim ex tutela emitti recusabant: illi verò à durissima seruitute asserti in plenā libertatem, contrario ordine, volebant tutelæ iugum subire. acsi quis breuissimo aliquo compendio solidam doctrinam consequutus, ea neglecta, vellet ad prima elementa regredi. Suspicor verò pro τότε, tunc, potius legendum ποτέ, id est olim, quum librarius sit lapsus à π ad literam τ, & multo melius conueniat hæc lectio. Nolui tamen quicquam mutare in tātō codicum consensu. Natura, φύσει. Id est re ipsa. cui opponitur δόξα, id est opinatio.

9 Edocti sitis, γνωσθέντες. Ad verbū, Scire facti sitis, in significatione Hophal, vt exposuimus 1. Cor. 8. a. 3. Vulg. & Eras. Cogniti estis. Retrorsum, πάλιν. Id est εἰς τοὐπίσω, siue εἰς τοὔμπαλιν. Vulg. Iterum. Eras. Denuo. Atqui Galatæ non ex Iudaismo, sed ex Paganismo vocati fuerant ad Euangelium, à quo veluti pedem referētes, ad Iudaismum regrediebantur: quum contrà oportuerit eos ad metam progredi: quamobrem etiam vsus est verbo ἐπιστρέφεσθαι, quod significat reflecti & retorqueri, vt qui à tergo respiciunt. Hoc non considerarunt Græca præsertim scholia, quæ putant nomine elementorum mundi significari elementa quibus hic mundus constat, itémque lunam & solem & sidera: ex quorum cursu metiti menses, tempora, & annos Galatæ, ad pristinam idololatriam essent reuersi. Id verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat. Elementa, στοιχεῖα. Vide suprà, versu 3. Egena autem & impotentia elementa vocantur in sese & seorsum à Christo: deinde quòd ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur: quum tamen à Christo ad ceremonias relabi, nihil aliud sit quàm neglectis summis opibus, inanissimam inanitatem sectari. Retrorsus ab initio, πάλιν ἄνωθεν. Id est retroflexis vestigiis: quasi ab alto & ab ipsis initiis vobis sit auspicandum. vt siquis metæ propinquus, ad carceres recurreret, vt inde rursum currere inciperet: quanquam Galatæ à carceribus ceremoniarum nunquam cœperant. Sic autem accipi sæpissime etiam solere πάλιν & ἄνωθεν non est quòd exemplis comprobemus. Vulg. Denuo. Eras. Iterum ab integro.

12 Estote quasi ego, γίνεσθε ὡς ἐγώ. Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, vel alter idem. Mira enim phrasi declarat Apostolus suā in Galatas beneuolentiā singularem: quasi diceret, Estote ego, quandoquidē ego sum vos, addita tamē particula ὡς, qua vti solemus vt molliatur dicēdi genus. Sic Cic. ad Att. scribēs, Deinde te, inquit, quasi me alterū, & simul meæ culpæ sociū quæro. Itaq; scopū Apostoli nō assequūtur qui exponūt, Estote mei similes, quoniā & ego sum vestri. vel vt Eras. Estote vt ego sum, quandoquidē & ego sum vt vos. (i. vt ipse explicat) Abiicite superstitionē Iudaicā quā videtis abiecisse me. quod certè nō cōuenit. nā hac in re noluit dicere Paulus se illorū similē esse, sed prorsus dissimilē. Vel, Proficite ad meā perfectionē, quādoquidem ego meipsum ad vestram infirmitatem inclinaui. Hæc, inquā, & similia omnia puto ad Apostoli scopū nihil pertinere. Nihil mihi fec. iniu. οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò verò qua poterāt maiore iniuria Paulum afficere, quā ipsius doctrinā repudiarēt, & Christū, cuius erat minister, adeo turpiter dedecorarēt? Sed negat se ab iis affectū iniuria, quibus ex animo omnia cōdonabat si resipiscerēt, vt 2. Cor. 2. b. 5. Nam vix mihi videtur causam Christi fuisse à sua separaturus. 13 Per infirmitatem car. δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id est, per varias afflictiones quibus quotidie exercebatur Apostolus, adeo vt nihil esset illo abiectius, si externam speciem atque adeo si hominem spectes: qui carnis nomine intelligitur, exprimendæ ipsius imbecillitatis causa.

14 Experimentum mei, τὸν πειρασμόν μου. Id est, has ipsas quotidianas vexationes quibus Dominus me

exploravit inter vos. Nam hac etiam ratione Iacobus crucem vocat τὸ δοκίμιον τῆς πίστεως, id est illud quo fides exploratur, Iac.1.a.3. quò etiam pertinet quod scriptum est 1. Pet.4.c.17. Vt Angelum Dei, ὡς ἄγγελον Θεοῦ. Id est, me, quantumuis præ cæteris hominibus contemptum, quantumuis ab ipso etiam Deo (vt in speciem videri poterat) vexatū, tamen non modò non estis auersati, sed etiam nō aliter quàm cæleste aliquē Angelū, atque adeo quàm Iesum ipsum, excepistis, mei videlicet ministerii causa. Nam alioqui non minus hoc Galatarum factum Paulus esset execratus quàm Lystrensium, Act.14.c.14. Castellio igitur non rectè interpretatus est ἄγγελον Θεοῦ, Dei nuntium, vt ostendit carnis antithesis.

Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν ὅτι, εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι.	15 Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimonium enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.	15 Vbi est ergo beatitudo vestra? testimonium enim perhibeo vobis quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.
Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;	16 Itaque *num* inimicus factus sum vobis dum vobis vera loquor?	16 Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?
Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.	17 Depereunt vos non bene, imò excludere nos volunt, vt se depereatis.	17 Aemulantur vos non bene, sed excludere vos volūt, vt illos æmulemini.
Καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.	18 Sed præclarum est vehemēter amare in re bona semper, & nō solùm dum præsens sum apud vos.	18 Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantùm quum præsens sum apud vos.

15 Quæ igitur erat beatitatis vestræ præd. τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν. Id est, Itaque quantus vbique rumor erat hominum vos beatos prædicantium? vel (si libeat ad ipsos Galatas hoc referre) Quænam igitur erat inter vos vestræ beatitatis iactatio, quum vos beatos ac felices propter aduentum meum factos diceretis? Nam μακαρίζειν significat beatum prædicare ac profiteri, vnde μακαρισμὸς, qui distingui debet ab ipsa beatitate quæ μακαριότης dicitur, vt rectè & eruditè annotauit Erasmus. Vulg. Vbi est ergo beatitudo vestra? id est, quónam igitur abierunt illæ voces quibus vos beatos esse prædicabatis, quum me adeo alacriter exciperetis? Legit enim, ποῦ οὖν ὁ μακαρισμός: quam lectionem in duobus vetustis Stephani codicibus deprehendimus. Oculos vestros, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν. Hac tanquam prouerbiali hyperbole summus amor declaratur, ne tantam illam alacritatem putemus simulatam fuisse.

17 Depereunt, ζηλοῦσι. Sumpta est metaphora à procis zelotypis, quam etiam sequentibus versiculis duobus persequitur. Duplex autem est zelotypia: vna, quum nostri causa diligimus, ideóque non possumus riualem pati: vt assentatores qui in aulis principum degunt, nec principis commoda propriè quærunt, sed quatenus cum sua ipsorum vtilitate sunt coniuncta, ideóque id vnum solicitè student vt cæteros quantuuis principi vtiles, arceant, quò videlicet ipsi ex eo maiorem soli vtilitatem capiant. Hoc verò non est principem, sed seipsum amare. Itaque istorum amor tum euanescit quum sublata est illius causa, id est quum ea est principis conditio vt nullum commodum amplius ab eo expectent. Altera zelotypia prorsus est illi contraria, quum amicos ipsos rei honestæ causa in illis amandis spectamus: ideóque non modò soli nolumus diligi, sed potius quamplurimos sinceros amicos illis cupimus conciliare: quòd eorum commodis magis quàm nostris ipsorum delectemur. Hic verò demum verus & honestus ac perpetuus est amor: illam zelotypiam pseudapostolis tribuit Apostolus, vt qui sui commodi causa Galatas diligerent, ideóque summo studio niterentur Paulum vt riualem excludere. Hanc verò sibi tribuit, vt etiam 2.Cor.11.a.2, eiúsque argumentum adfert, quòd quum rei honestæ causa eos dilexerit, id est non lucri aut gloriæ studio, eundem animum erga eos quanuis procul absens conseruet. Excludere nos, ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς. Excludendi verbū mirè conuenit metaphoræ à zelotypis sumptæ, in illa quidem sinistra & minus honesta zelotypia. quamobrem etiam ζηλοῦσι non conuerti Æmulantur cum Vetere interprete: quorsum enim hoc? neque cū Erasmo Ambiunt, quòd non satis videatur expressum. Itaque quòd annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse ἐγκλεῖσαι, id est includere, vt ad Legem referatur, qua volebāt illi Galatas implicare, id, inquam, nullo modo conuenit institutæ pulcherrimæ trāslationi: nec dubito quin nō intellecta translatio causam præbuerit non modò huic errori, sed etiam alteri. Nam quū in omnibus codicibus scriptum sit ὑμᾶς, vos, poscit tamen sententia vt legamus ἡμᾶς, nos. Neque enim amicā à riuali, sed riualem ab amica dicitur procus excludere. quo modo isti Paulū à Galatis conabātur excludere. Dicit enim Paul⁹, Vt omnē amorem à me in ipsos transferatis. Hæc enim est antithesis personarum: neque explicare licet fuisse istis propositum, Galatas à Christo excludere, quin prorsus violenta sit eclipsis. Vt se depereatis, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε. Vulg. & Erasmus, Vt ipsos æmulemini. id est, vt ipsorum exemplo, ad Mosen à Christo deficiatis. At ego puto Paulum in suscepta metaphora persistere, sicut antè dixi. Hæc enim est Satanæ ministrorum consuetudo, vt plebem à suo pastore abductam ad se alliciant: quam postea, sublatis omnibus æmulis, impunè deprædentur.

18 Vehementer amare, ζηλοῦσθαι. Quia laudabilem zelotypiam cum altera illa comparat, ideo nolui ζηλοῦσθαι vertere deperire, sed vehementer amare. Nam quòd Vetus interpres & Erasmus verterunt Æmulari, id est imitari, (quasi dicat Apostolus, Bonā quidem esse imitationē, sed in re bona) mihi quidem prorsus videtur ad hunc locum non pertinere. Potest autem hoc vel pro exhortatione accipi, vt ad Galatas referatur: acsi dicat Apostolus, Hoc quidem illorū studiū est qui me volunt excludere, vt vos totos possideant: qua in re satis declarant se quærere quæ sua sunt: at vos decet vestrū honestū amorē in me non tantùm præsentē, sed etiā absentē cōseruare. Malo tamen ad Apostolū ipsum referre, vt sequens versiculus cōnectatur cum isto, sitque hæc sententia, Cupiunt illi quidem me excludere, vt qui vos non ament vt par est, sed suiipsorum causa. at noster amor longè est alius. Vos enim, bonam ob causam, nō ad tempus, sed semper, nec solùm præsens, sed etiam absens absentes vehementissimè complector, filioli mei, vt quos iterum parturio, &c. Huc spectat illud Isocratis ad Demonicū. Ἐν πολλοῖς δ' ἂν πολὺ διενέγκαις, &c. qui loc⁹ est in scholis peruulgatus. In re bona, ἐν καλῷ. Hoc ita accipiendū esse apparet ex antithesi. Nā οὐ καλῶς & ἐν καλῷ opponuntur. Sic vulgò dicimus *En bien*, vel *pour bien*.

Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.	19 Filioli mei, quos iterū parturio, vsquequo formetur Christus in vobis.	19 Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.
Ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου· ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν.	20 Velim autem nunc adesse apud vos, & mutare vocē meā: quoniam hæsito in vobis.	20 Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis.
Λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;	21 Dicite mihi qui sub Lege vultis esse, Legem non auditis?	21 Dicite mihi qui sub Lege vultis esse, Legem non legistis?
Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.	22 Scriptum est enim Abrahamum duos filios habuisse: vnū ex ancilla, & vnum ex libera.	22 Scriptū est enim quoniam Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera.
Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.	23 Sed is qui ex ancilla *natus est*, secundum carnem natus est: qui verò ex libera, per promissionem.	23 Sed qui de ancilla, secūdum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem. Gen.16.d.15 Gen.21.a.1
Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα· αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ.	24 Per quæ aliud figuratur. Nam hæ sunt duæ illæ pactiones, vna quidem quæ est Agar ex monte Sina, generans *prolem* ad seruitutem.	24 Quæ sunt per allegoriā dicta: hæc enim sunt duo testamenta: unum quidē à monte Sina, in seruitutem generans, quæ est Agar.

19 Filioli mei, τεκνία μου. Blanda appellatione maternum & honestissimum amorem suum declarat, non ab auaritia aut ambitione, sed à Christi sancta reuerentia, & singulari in Galatas animi propensione profectum. Est autem hoc vtrinque includendum distinctione, inter ὑμᾶς & οὓς. quod qui nō animaduerterunt, constituerunt hoc in loco ἀνανταπόδοτον minimè necessarium. Quos, οὓς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, id est cū extremo versiculo superiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, id est causam illam præclarā sui in illos amoris. cuius etiam (inquit) testimonium extat in eo quòd hac ipsa epistola tam solicitè laboro de vobis non ad mei, sed ad Christi amorem reuocandis. Parturio, ὠδίνω. Iterum loquitur vt mater. Nam & alibi ait se eos gignere in Christo, quos Christo lucrifecit, 1.Cor.4.c.15, & ad Philem.b.10. vbi tamen personam patris induit. Formetur, μορφωθῇ. Redit ad metaphoram ab amatoribus sumptam. Forma enim in animis amatorum insculpta, illud est quod amoris igniculos excitat ac fouet. vnde eleganter Poeta miseram illam describens amore sauciam, dixit,

Multa viri virtus animo multúsque recursat
Gentis honos. hærent infixi pectore vultus,
Verbáque: nec placidam membris dat cura quietem.

Sed & zelotypiæ nomen hoc ipsum declarat, quod videtur esse ab Apostolo adumbratum. Apparet autem Christi vultus in ipsius verbo, cuius minister Apostolus alibi dicit se Christum Galatis depinxisse, suprà, 3.a.1, quem à pseudapostolis deformatum, ipse instaurare studeat.

20 Mutare, ἀλλάξαι. Id est, aliis verbis apud vos vti.

21 Qui vultis, οἱ θέλοντες. Id est, qui vltrò & cupidè appetitis. Legem, τὸν νόμον. Heb. תורה, quo nomine nunc intelligit quinque Mosis libros: ex quorum primo citatur sequēs historia, per anagogē explicata. Cæterùm (vt hoc quoque dicā παρέργως) Apostolus iam non argumentatur, (esset enim argumentum istud ab allegoria sumptum valde infirmum, & totam disputationem firmissimis argumentis propositis absoluit) sed offendiculo medetur quod erat maximi momēti. Nec enim dubium est quin isti circuncisionis Apostoli perpetuò vrgerent, oportere Gētes circuncidi, vt coirent in vnum corpus cum Abrahami semine. Respōdet Paulus, illos circuncisos non esse hæredes, nedū vt oporteret circuncidi ad participandam cum illis hæreditatem: & necui mirum id videatur, ostendit hoc iam olim fuisse adumbratum in domo Abrahæ, vnde eiicitur qui fuit natus secundum carnem & circuncisus, vt succedat qui secundum promissionem datus est filius Abrahamo, vt nemo miretur nunc excludi seruos primogenitos.

23 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est, consuetó hominum more, & naturæ vi ordinaria. Cui ancillæ filio comparantur ii ex Iudæis qui non sunt Abrahami filii, nisi sanguinis ratione: & carne (id est externa ceremoniarum seruitute) nituntur: ideóque non sunt filii hæredes, sed vt serui abdicantur, nati ad seruitutem, ex Agar ancilla, id est ex pactione Legis latæ in Sina monte, non terræ Chanaan, sed Arabiæ. Notandum est igitur seruos hìc vocari, non vt antea, qui Legem habuerunt pro tutore vel pædagogo, quum re vera essent liberi (quales fuerunt sancti ante Christi aduētum) sed Pharisæos cæterósque omnes qui salutem ex Lege (cuius verum vsum aspernabantur) vel sola vel cum Christo coniuncta expectabant. quibuscum siquis nostri seculi Pharisæos comparet, magnam illis profectò iniuriam faciat: quum magnum sit discrimen Legis à Deo latæ, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Ecclesiam inuexit, vt Euangelii lucem miseris mortalibus eriperet. Vtrosque tamen idem error implicuit. Per promissionem, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Id est, vi promissionis quā Abrahamus sibi & vero suo semini per fidem apprehendit. Nam alioqui effœtus erat Abraham & Sara, vt naturæ vis nullum hìc locum habeat, sed sola gratia. Talis est vera filiorum Abrahami soboles, non è terra sed è cælo genita, ex vi pactionis Euangelii, id est gratuitæ, & verè liberos à Legis maledictione & seruitute filios gignentis, qui sint Abrahami verum semen.

24 Per quæ aliud figuratur, ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Vulg. Quæ sunt per allegoriam dicta. Eras. Quæ per allegoriam dicuntur. Ego studui perspicuitati. Nam (vt rectè annotat Erasmus ex Chrysostomo) allegoricus sermo totus est fictitius. Hìc verò Paulus veram historiam narrat, sed quæ tamen aliud adūbrarit magis reconditum mysterium. Nam hæ, αὗται γάρ. Vulg. Hæc enim. Eras. Nam hæc. Atqui αὗται non pertinet ad διαθῆκαι, sed duas illas matres indicat, vnam ancillam, Agar videlicet, quæ legis pactionem repræsentat, in Sina monte

factam, vnde gignuntur serui: alteram liberam, id est Saram, quæ Euangelii pactionem refert Hierosolymæ sancitam, cuius filii sunt ingenui. Sunt, εἰσιν. Id est, figurant & adumbrant. sicut dicitur Petra fuisse Christus, & Panis dicitur corpus Christi, vt Tertullianus & Augustinus explicãt. Sed meminerit tamen lector sacramentalem (quam vocant) significationem à merè typica distinguere. Nam in sacramentis symbolum repræsentat quod verè Deus offert, & fides accipit: in typis autem res futuræ vel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quasi in imagine depinguntur. Duæ illæ pact. αἱ δύο διαθῆκαι. Vna tamen fuit pactio, si rem ipsam & scopum spectes, sed temporum & œconomiæ ratione, diuersæ fuerunt, vt disertè etiã distinguit Ieremias. Quòd si istæ ex pseudapostolorum opinione æstimentur, qui salutis partem Legi decidebant, vel Pharisæorum, qui Legem pro Christo amplectebantur, non iam duæ duntaxat, sed etiam prorsus contrariæ fuerint: vnde conclusiones illas elicit Paulus quæ scribuntur infrà, 5. a. 2 & 4. Vulg. & Eras. Testamenta. de qua interpretatione dixi suprà, 3. c. 15. Vna quidem quæ est Agar, μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. In Græcis aliquid interiicitur: sed quum ἥτις ad μίαν necessariò pertineat, non autem ad ὄρος, studendum putaui perspicuitati. Iam verò μία, id est vna, Ambrosius & Augustinus referunt ad διαθήκην, quam nos pactionem, ipsi testamentum conuertunt: ideóque pro Quæ est Agar, legunt Quod est Agar. Sed hoc mihi videtur violentum. Sic enim cogemur exponere Est, non pro significat, sed pro significatur. Deinde commodius dicitur Agar gignere filios quàm ipsa pactio, quæ adumbratur per Agar: vt pactio potius seminis quàm matris rationem in hac anagoge sustineat. Quod ad sententiam tamen attinet, nullũ est in his discrimen. Ex monte Sina, ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinæ facit mentionẽ, quòd in eo mõte sit sancita pactio illa quam adumbrat Agar. Addidit autem Apostolus, Ex Sina, id est ex Arabia, non quòd Agar inde esset orta (erat enim Ægyptia) sed quia cum Ismaele & suis nepotibus Arabiam incoluit. Generans prolem, γεννῶσα. In verbo ipso includitur verbale, Hebræorum more.

Τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.

25 Sina enim mons est in Arabia, pari autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc est, seruítque cum filiis suis.

25 *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filiis suis.*

25 Sina enim mons est in Arabia, τὸ γὰρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. Hanc lectionem nõ dubitaui restituere ex veteris editionis authoritate, quæ ita habet, summo codicum consensu. At in Græcis legimus τὸ γὰρ Ἄγαρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, id est (vt etiam conuertit Erasmus) Nam Agar Sina mons est in Arabia. Qui locus interpretes exercuit. nam alii interpretantur Sinam montem fuisse etiam dictum Agar. quæ explicatio tribus de causis mihi nõ satisfacit. Primùm enim fuit hoc aliqua idonei scriptoris authoritate confirmandũ: deinde quorsum montem Agar cum ancilla eiusdem nominis confunderet Apostolus? Postremò si ita esset, omnino inter Ἄγαρ & Σινᾶ inserenda erat particula ἤ, hoc modo, Nam Agar siue Sina, mons est, &c. quæ etiam ratio prorsus videtur ostendere nomen Ἄγαρ hoc loco redundare, & ex margine in contextum irrepsisse. Alii exponũt, Agar enim est Sina, id est repræsentat Sina. cuius videlicet figura est ac typus, ita vt articulus τὸ accipiatur τεχνικῶς: veluti si dicas, Illud enim Agar est Sina: vel (vt quidam amicus meus maluit interpretari) Nam Sina, Agar figura est mons, &c. Sed certè non potest dici Agar repræsentare Sinã, nisi altera metonymia, Sinam non pro filiis ancillæ ipsius, vt respondeat antithesis Hierosolymæ, sed pro pactione Legis accipias. At Sina rursum hac ratione mons Arabiæ dici non potest, sed tum demum quũ simpliciter & sine vlla anagoge describitur. Ista igitur sese mutuò collidunt. Verùm si Ἄγαρ expũxeris, (vt nos fecimus, non coniecturam nostram, sed veteris editionis cõstantem authoritatem, ipsámque adeo rationẽ, vt nobis quidem videtur, sequuti) plana & dilucida erit sentẽtia. Nam quia Sinæ mentionem fecerat, explicandum erat hoc nomen, minimè id quidem quòd eius situm Galatæ, aut Legem illic datam esse ignorarent, sed quòd in ipso etiam situ aliquod mysterium lateret. Erat enim extra terræ illius limites quæ symbolũ erat æternæ hæreditatis, vt peracutè obseruauit doctissimus interpres. ideóque addidit Paulus particulam causalem γάρ. Pari autẽ serie respondet ei Hierusalem quæ nunc est, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλὴμ. Vulg. συστοιχεῖ conuertit Cõiunctus est. Eras. Confinis est. in quo verbo explicando plurimùm variant interpretes. Nam alii ad situm referunt quorum opinio ex ipsa tabularum inspectione apertè refellitur. Alii (vt Aquinas) referunt ad itineris cõtinuationem, quòd ex Sina venerint Hierosolymam. quæ interpretatio non indiget refutatione. Alii denique respiciunt ad allegoriæ seu potius anagoges similitudinem: quorum opinio proculdubio verissima est: sed in ea similitudine explicanda non omnes idem sentiunt. Nam Erasmus in eo similes facit Sinam & Hierusalem quòd in vtraque fuerit eadem Lex promulgata. nam (inquit) scriptum est, De Sion exibit Lex, & verbum Domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco Apostolus, vt ostẽdat Legem absque gratia terrorem incutere minis & præceptis: cogi verò metu seruile est. Iudæi itaque, qui vacui charitate Legem iuxta literam & ritus externos obseruant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamen à seruili conditione non degenerabant, tanquam filii Agar, non Saræ. Hæc Erasmus, in quibus multa cogor desiderare. Nam quis vnquam dixit in Hierusalem promulgatam esse Legem illam quæ data est in Sina? Locus autem Esaiæ prorsus in contrariam sententiam scriptus est à Propheta, vt qui de Euangelica doctrina differat, quæ ab Hierusalem in reliquas partes orbis terrarum erat spargenda. quod etiam alii Prophetæ prædixerunt. Deinde non est propositum Apostolo Legem cum Christo coniungere, sed contrà, quatenus considerabatur à Pharisæis & pseudapostolis, illam abrogatã esse declarare. Postremò quòd nomine præsentis Hierusalem significari putat Iudæos qui à Lege pendebant, (quod ipsum tamen haud satis scio an commodè explicet) non facilè possim amplecti. Nam primùm omnium poscit analogia vt sicut per Sinam intelligitur pactio Legis, non autem populus ipse à Lege pendens, idem etiam per Hierusalem intelligatur, si Hierusalẽ & Sinam libeat hac ratione σύστοιχα constituere: alioqui matrem cum filiis confuderimus, quæ tamen manifestè distinguũtur, quum dicitur mater, Agar videlicet ex Sina, pactionem Legis adumbrans (sicut à pseudapostolis æstimabatur) seruire cum filiis suis: quos nimirum ipsa ancilla seruos genuit. Imò verò vnis filiis duas matres tribuemus. Deinde si Hierusalẽ quæ sursum est, Apostolus isti opponeret, dixisset (vt mihi videtur) τῇ κάτω Ἱερουσαλὴμ, Hierusalem quæ inferius est, potius quàm, Hierusalem quæ nunc est. Quid enim? an institiarii Iudæi tum primùm cœperant apparere, aut Hierusalem quæ sursum est, tum nusquã erat? Sed quia huius loci expositio pendet à declaratione verbi συστοιχεῖν, age, videamus quæ σύστοιχα dicantur. Reperio igitur στοίχους dici qui eadem serie collocantur in acie, ita vt secundus primo immineat à tergo, secũdo tertius, sitque series hoc modo in longum porrecta, quam στοῖχον Græci, nos vnc file vocamus. Hinc factum vt quæ ratione aliqua sunt inter se cognata, σύστοιχα dicantur, quasi vnius seriei dicas: vt octo partes orationis, quatuor elementa, species denique, quatenus ad idem genus referuntur, possint σύστοιχα dici. Sic à grammaticis literæ quas Mutas vocant, in tres συστοιχίας diuiduntur, Tenuium, Mediarum, Aspiratarum. Hac ratione, si modò Sinam & Hierusalem quæ nunc est, pro duabus matribus accipias quæ sint paris conditionis, & seruos filios similiter gignant, possis σύστοιχα vocare.

vocare. Sed hoc haud satis scio an anagogæ respondeat, quum vna sit Agar, quæ vnam pactionem adumbret. Quòd si dicamus Sinam & præsentem Hierusalem (ne videlicet vnis filiis duas matres tribuamus) nomine non re differre, non iam erunt σύστοιχα, sed συνώνυμα. Filios autem & matres potius συστοίχους vocaris. Sed aliud diuersum est συστοίχων genus, quæ definit Aphrodisæus; τὰ ὁμοίως ἔχοντα πρός τινα καὶ κατ' ἀναλογίαν ὄντα, ὡς τὰ τοιαῦτα, ἐπιστήμη καὶ ἡ αἴσθησις. ἑκάτερον γὰρ αὐτῶν ὁμοίως ἔχει πρὸς τὰ ὑφ' αὐτά· ὁμοίως καὶ τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ ἐπιστητόν. ἑκάτερον γὰρ ὁμοίως ἔχει πρὸς τὰ ὧν ἐστι σύστοιχα. Id est, Quæ eandem habent ad aliqua rationem, quæ etiam deriuata esse possint, cuiusmodi sunt scientia & sensus. Vtrunque enim similem ad ea rationem habet quæ sunt ipsi subiecta. Eiusmodi sunt etiam τὸ αἰσθητὸν & τὸ ἐπιστητὸν, id est quod sensibus percipi & quod scientia comprehendi potest. Vtrunque enim eandem rationem habet ad ea quorum sunt σύστοιχα. Hactenus Aphrodisæus, quæ (meo quidem iudicio) mirè hunc locum illustrant. Nam simili prorsus ratione σύστοιχα fuerint Sina & Hierusalem, quia quam rationem habet Sina ad seruos filios, eandem habet Hierusalem ad filios suos ingenuos: idémque de filiis est iudicium, communis matrum ad filios & filiorum ad matres rationis consideratione. Sin verò proprias singulorum laterum rationes per se consideraris, deinde compararis, sicut postea facit Paulus, tum non fuerint σύστοιχα sed ἀντίστοιχα. siquidem comparabitur seruitus cum libertate. Ita nascitur duplex argumentum, quod Paulus etiam seorsum tractat. Vnum, Si Agar à Sina (id est vetere pactione) gignit filios sui similes: Sara ex Hierusalem (id est præsenti pactione) gignit filios sibi similes. Sunt enim σύστοιχα Sina & Hierusalem. Alterum, Si ancillæ filii serui sunt, ergo liberæ filii sunt ingenui. sunt enim ἀντίστοιχα. Ergo vtrobique eadem Hierusalem intelligenda est, Sinæ primùm collata, deinde opposita. neque Hierusalem declarare potest Iudæos, sed alteram pactionem priori collatam, in eo quòd vtraque suam habet seriem. quamobrem etiam συστοιχεῖ conuerti per periphrasin, Pari serie respondet. Sed cur dixit Paulus τῇ νῦν Ἱερουσαλὴμ, id est Hierusalem quæ nunc est? Nempe vt ei quæ olim fuit opponat, quum adhuc Legis vmbris obscurata, nondum appareret. id est (quemadmodum versiculo sequenti explicabo ex Esaia) vt plenitudinem temporum indicet, quasi à Christi demum aduentu inita sit noua pactio, ac proinde simul cum Christo cœperit Hierusalem Sinæ opposita. quod tamen quomodo intelligendum sit diximus suprà, 3. c. 19. Sic etiam Ieremias, Ioel, Prophetæ denique omnes de noua pactione loquuntur, quasi tum demum cœperit. Nam vt iam olim promulgata fuerit, tum demum tamen re vera fuit mundo exhibita ac sancita. Erasmus aliam etiam rationem adfert, quia nimirũ aliis olim nominibus hæc vrbs fuit dicta, ideóque vertit, Et quæ nunc vocatur Hierusalem. Sed hoc frigidum videtur, neque in Græcis additur καλουμένη. Seruitque, δουλεύει δέ. vel, seruit autem, nec vllam hic agnosco parenthesin, quum optimè cohæreant omnia, & res ostendat verbum δουλεύει ad Sinam referri, cuius filii dicuntur seruire, vt explicetur quod dixerat, Agarem videlicet à Sina monte (id est per pactionem Legis) gignere seruos filios. Partus enim sequitur ventrem. quæ collatio vt melius intelligatur, adscribam eius diagramma: quod siquis comparet cum illo quod amicus ille meus edidit in suo lexico Græco, comperiet illum duas matres, nempe duas Hierusalem non rectè constituere, & vnis filiis duas matres, nempe Agarem & Sinam tribuere, nec etiam intellexisse quæ sit συστοιχίας ratio hoc in loco.

Vxores duæ, duas pactiones adumbrantes.

Allegoria.	*Veritas.*	*Allegoria.*	*Veritas.*
AGAR ancilla.	SINA, siue vetus pactio.	SARA ingenua.	HIERVSALEM, siue noua pactio.
ISMAEL seruus cum suis.	Qui ex operibus volunt iustificari, Serui.	ISAAC filius & hæres cum suis.	Qui ex fide sunt, ingenui & hæredes.

Sunt igitur Agar & Ismael inter se σύστοιχα communi appellatione, & similiter inter se Sara & Isaac. Quod si Agari Saram, & Ismaeli Isaacum apposueris, erunt inter se ἀντίστοιχα. Eadem est etiam vtrinque ratio veritatis quæ & allegoriæ. Sed dicitur Sina esse σύστοιχος Hierosolymis κατ' ἀναλογίαν, quoniam quæ ratio est Agaris ad Sinam, ea quoque est Saræ ad Hierusalem. Quod etiam de vtriusque filiis intelligendum est, quoniam non aliter se habet Ismael ad Agarem quàm Isaac ad Saram, nec aliter serui ad Sinam quàm ingenui ad Hierusalem.

Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.

26 ~~Sublimis verò illa~~ Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum.

26 *Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra.*

26 ~~Sublimis~~ verò ~~illa~~ Hierusalem, ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ. Vulg. Illa quæ sursum est Ierusalem. Eras. At quæ sursum est Hierusalem. Poscit autem ratio oppositionis vt sicut Sina veterem, sic Hierusalem nouam pactionẽ significet: ex qua gignuntur filii liberi, id est Ecclesia verè Christiana nascitur, Isaaco respondens, sicut synagoga respondet Ismaeli. Hactenus igitur Paulus matres duas, id est Agarem & Saram, totidem pactiones dixit adumbrare, quarum vnam nomine Sinæ, alteram Hierosolymæ, significauit, ab iis locis in quibus primùm sunt publicè initæ ac sancitæ. Sed cur Saram perinde vt Agarem non nominauit? Quia res erat satis nota: deinde contraria oppositionum membra per se satis intelliguntur, etiamsi non exprimas. Alioquin quum in versu 24. scripserit μία μὲν, oportuit scribere, vt sibi prorsus constaret distributio, μία δὲ ἥτις ἐστὶ Σάῤῥα, ἀπὸ τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ, &c. Id est, altera verò quæ est Sara, ex sublimi Hierusalẽ, &c. Superest vt videamus cur τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ, id est Hierusalem quæ sursum est, vocarit: an vt ab altera quapiã Hierusalẽ distinguat, quam σύστοιχον esse Sinæ dixit? Imò causas attulimus cur vnã & eãdem Hierusalem intelligi oporteat. Quid si cælestẽ interpretemur? id est è cælo veluti delapsam: vt scribitur Apocal. 21. a. 2. Vera quidem erit sententia, sed tamen quæ non satis conueniat Apostoli verbis: primùm quia Hierusalem (vt antè dixi) non designat Ecclesiam, sed nouam pactionem, ex qua veluti nata est Ecclesia, vt Sinæ montis oppositio huic respõdeat: deinde quia nõ scripsit Apostolus, ἡ ἄνωθεν, sed ἡ ἄνω. quæ ratio firmissima est. Quid si explices, Quæ sursum est, id est quæ sursum per fidem habitat? verissimum etiam hoc erit, sed (vt mihi videtur) non satis conueniens: quia (vt modò reperii) Hierosolymæ nomine non tam fideles ipsi quàm noua pactio (id est Euangelium) Ecclesiæ veluti mater, intelligitur. Dicã ergo quid mihi videatur. Puto τὴν ἄνω significare τὴν ὑψηλὴν, id est sublimẽ illã, siue illam in sublimi positã. Est enim exprimendus articulus, quo videlicet nõ διάκρισις, id est discrimen, sed ἐξοχὴ, id est præstantia & excellentia, hoc

in loco significatur. Sed quorsum hoc additur? Primùm vt mons monti opponatur, sicut passim in Scripturis mons Sion celebratur, & mõti Sinæ opponitur, vt Heb.12.c.18, & 22. Sed ἡ ἄνω sublimius quiddam declarat quàm si dixisset ἡ ὀρεινή. qua ratione etiam Heb.12.f.22, dicitur ciuitas ἐπουράνιος quasi in cælis ipsis condita. Deinde eminentiam Euangelii ipse quoque vrbis Hierosolymorum situs adumbrauit, sicut situs Sinæ in Arabia extra terram promissam, Legis seruitutem & alienam ab hæreditate conditionem designauit: ita vt non tantùm mõs monti, sed etiam situs situi opponatur. Postremò mihi videtur alludere Paulus ad ea quæ scripta sunt Esaiæ 2.a.2 & 3, vbi quum prædiceret Propheta fore vt ex Sion Euangelium (quod κατ' ἐξοχὴν vocat תורה, id est doctrinam, & דבר יהוה, id est Verbum Domini) ex Hierusalem emanaret, Erit (inquit) in nouissimis diebus collocatus mons domus Domini in vertice montium, eleuabitúrque supra colles, & confluent ad eum omnes gentes. Itaque quum superiore versiculo Paulus diceret τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, Hierusalem quæ nunc est, nouissimos illos dies significauit: siue (vt antea dixi) plenitudinem dierum in quam deuenimus, & de qua vaticinatus est Propheta. Nunc verò quum dicit ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, id est sublimis illa Hierusalem, perinde est acsi diceret, Hierusalem illa quam nunc (sicut prædixit Propheta) verè eminenti & excelso loco positam aspicimus. Denique meritò dicitur sublimis illa mater omnium nostrum, quoniam hæc generatio tota est cælestis, vt mox dicetur.

Esa.54.a.1

Γέγραπται γὰρ, Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. 27

27 Scriptum est enim, ‖Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quoniam plures sunt liberi desertæ quàm eius quæ habet virum.

27 *Scriptũ est enim, Lætare sterilis quæ non paris: erũpe & clama quæ nõ parturis: quia multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habet virum.*

Rom.9.b.8

Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, κατὰ Ἰσαὰκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν. 28

28 ‖Nos igitur, fratres, secundum Isaac, promissionis filii sumus.

28 *Nos autẽ fratres, secundum Isaac, promissionis filij sumus.*

Ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα· οὕτω καὶ νῦν. 29

29 Sed quemadmodum tunc is qui secũdum carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat secũdum Spiritum: ita & nunc.

29 *Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eũ qui secundum Spiritum: ita & nunc.*

Gen.21.a.10

Ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. 30

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

30 *Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cũ filio liberæ.*

Ἄρα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας. 31

31 Nempe, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.

31 *Itaque, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.*

Κεφάλαιον ε. / CAP. V.

Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε. 1

1 IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne econtrario implicamini seruitutis iugo.

CAP. V.

1 *QVa libertate Christus nos liberauit, state, & nolite iterum iugo seruitutis cõtineri.*

27 Sterilis, στεῖρα. Alludit ad sterilitatem Saræ, simúlque ostẽdit veros filios Abrahami nasci spiritualiter per Euangelium: quibus opponuntur filii secundum carnem, qui non sunt hæredes, sed seruiunt. Nec dubito quin Apostolus ex hoc Esaiæ loco totam hanc allegoriam sit mutuatus. Desertæ, τῆς ἐρήμου. Hebr. שממה, id est destructæ & excisæ, nimirum propter Chaldæorum vastationem. sed anagogico sensu dicitur mulier deserta quæ virum non habet nec prolem: sicut deserta ciuitas dicitur in qua nemo habitat, & quæ suo principe quasi marito est destituta. Talis autem erat Euangelici fœderis conditio ante Christi aduentum, si cũ statu illo comparetur in quo postea esse cœpit, Ecclesiis passim per orbem terrarum erectis. Plures, πολλὰ μᾶλλον. Heb. pro πλείω. Vulg. & Eras. Multi magis.

28 Igitur, δέ. Id est οὖν. vt ostendit orationis series. Redit enim ad versum 26, propter interiectum versum 27. Secundum Isaac, κατὰ Ἰσαάκ. Heb. כיצחק, id est Isaaci exemplo, qui liberæ & hæredis Ecclesiæ est veluti primogenitus, sicut Ismael seruæ synagogæ. Ista porro Ecclesiam quidem ad tempus persequitur, vt nũc in vobis experimini, sed tãdem eiicitur. Manete igitur cũ libera Ecclesia, ne cum synagoga serui sitis, ac proinde hæreditatis expertes. Nã in Isaac (inquit Scriptura) tibi erit semen: eiicitur autem Ismael vt semẽ adulterinũ. Nunc demũ ergo Apostolus filios cõparat inter se, vt matres antea cõparauit. Promissionis filii, ἐπαγγελίας τέκνα. i. semẽ illud ad quod pertinet promissio illa, Ero Deus tuus & seminis tui. quẽ Hebraismũ alibi exposuim⁹.

29 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est humanitus, siue naturæ vi ordinaria, vt diximus suprà, versu 23. Genitus fuerat, ὁ γεννηθείς. Verè & appositè fuit hoc expressum per plusquamperfectum. Erat enim Ismael primogenitus, nec tamen hæres: nedum vt primogenituræ ius obtinuerit. Sic Iudæi primogeniti, nec tamen cum semine hæredes: nedum vt potiorem partem hæreditatis auferant. Sed isti in eo fallebantur quòd dicebant se esse Isaaci semen, quia non distinguebant carnalem propaginem à spirituali. Secundum Spiritum, κατὰ πνεῦμα. Id est Diuinitus, & spirituali ratione.

30 Cum filio liberæ, μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. Hoc quoque mirè conuenit pseudapostolis, qui legem cum Christo, id est Ismaelem cum Isaaco, volebant coniungere.

IN CAPVT V.

1 In libertate igitur, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν. Qui capitum (quæ vocant) sectionem instituerũt, manifestè hallucinati sunt hoc in loco, quũ cõclusionẽ à superioribus diremerint. At Vulgatæ interpr. quædã exempl. consentiunt cum tribus Græcis codicibus, qui hæc ita iungunt, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας, τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε,

στήκετε οὖν, &c. Id est, sed filii liberæ, ea libertate qua nos liberauit Christus. state igitur, &c. Complutensis editio ita inchoat hoc caput, vt etiam Ambrosius & Augustinus. Econtrario, πάλιν. Vide suprà, 4. b.9.

Act.15.a.2

Ἴδε, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. 2

2 ‖Ecce, ego Paulus dico vobis, si circuncidamini Christũ nihil vobis profuturum.

2 *Ecce, ego Paulus dico vobis quoniam si circuncidamini, Christus vobis nihil proderit.*

Μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι. 3

3 Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, eum esse debitorem totius Legis seruandæ.

3 *Testificor autẽ rursus omni homini circũcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ Legis faciendæ.*

1.Cor.1.c.17.

Κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε· τῆς χάριτος ἐξεπέσατε. 4

4 Facti estis inanes Christi ‖quicunque per Legem iustificamini, & à gratia excidistis.

4 *Euacuati estis à Christo qui in Lege iustificamini: à gratia excidistis.*

Ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα. 5

5 Nos enim Spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.

5 *Nos enim spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.*

Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. 6

6 Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquam valet, neque Præputiũ: sed fides per charitatem agens.

6 *Nã in Christo Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputiũ: sed fides quæ per charitatem operatur.*

Ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; 7

7 Currebatis pulchrè, quis vos interpellauit, vt non obsequeremini veritati?

7 *Currebatis bene, quis vos impediuit veritati non obedire?*

Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. 8

8 Hæc persuasio non *est* ex eo qui vocat vos.

8 *Persuasio non est ex eo qui vocat vos.*

1.Cor.5.b.6.

Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ. 9

9 ‖Paulum fermenti totã massam fermentat.

9 *Modicum fermentum totam massam corrumpit.*

Ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις ἂν ᾖ. 10

10 Ego cõfido de vobis in Domino, vos nihil aliud esse sensuros: sed qui turbat vos, auferet cõdemnationem, quisquis fuerit.

10 *Ego confido in vobis in Domino quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudiciũ, quicunque est ille.*

3 Testor enim, μαρτύρομαι δέ. Id est μαρτύρομαι γάρ. Omnino enim subiicitur præcedentis dicti ratio, sed tamen ex hypothesi quam exposuit suprà, 3.b.10. Deinde & hoc notandum est, considerari circuncisionem partim ex temporis circunstantia, (desiit enim esse sigillum iustitiæ fidei, quum per Baptismum sit abolita) partim ex aduersariorum opinione, qui eam volebant cum Christo connectere, quasi pars aliqua salutis in ea resideret. Similis ac magis etiam impia est eorum opinio qui re vera idem sentiunt atque isti pseudapostoli: sed in eo multo sunt impudentiores quòd circuncisionis loco suas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt.

4 Facti estis inanes Christi, κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Sic libuit ad verbum exprimere hanc Paulinam phrasin, qua eluditur falsa istorum opinio qui putabant se meritorum & operum plenos ad Deum accedere, si Legalia illa obseruassent: quibus respondet Paulus illos hac ratione fieri Christi iustitia ac proinde Dei gratia vacuos. Nisi malimus dicere illos à Christo separatos, factos esse tanquam aliquid prorsus inane & nihili. Vulg. Euacuati estis à Christo. quam interpretationem disertè reprehendit Hieronymus, vt vel ex hoc loco satis appareat hunc nõ esse Vulgatæ editionis interpretem. Eras. Christus vobis factus est otiosus, non satis expressè. Et à gratia excid. τῆς χάριτος ἐξεπ. Copulam Hebræorum more in bimembri etiam oratione suppleri, sæpe iam annotauimus, vt Iohan.10.c.16, & infrà 1.Tim.4.a.1, & aliquoties in posteriore ad Corinthios epistola. Excidistis, ἐξεπέσατε. Atqui firma est electio. Concedo: sed dicuntur excidere qui illius adipiscendæ iter erant ingressi. quod etiam reprobis cõtingit, quum aliqui sint etiam ad veram fidem gradus. Iustificamini, δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc est κατὰ μίμησιν. Nam re vera non iustificabantur ex Lege, quæ potius occidit, (vt nunc quidem à Paulo cõsideratur) sed tamen ab illa se iustificari gloriabantur, vt Pharisæus ille cuius meminit Lucas.

5 Spiritu ex fide, πνεύματι ἐκ πίστεως. Id est Spiritu qui fidem gignit, seu qui fidelibus datur. Siue, Spiritu, id est ex fide, nõ autem ex carne. id est, iis quæ à nobis possunt proficisci, vt ceremoniis: sub quorum inuolucris latebat sanctorum fides ante Christi aduentum. Neque enim Deo damus iustitiam, sed ab eo gratis datam accipimus per fidem: quæ & ipsa gratuitò confertur. Spem iustitiæ, ἐλπίδα δικαιοσύνης. Id est, coronam gloriæ siue hæreditatem quæ per Christum gratis iustificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim spes μετωνυμικῶς pro eo ipso quod speratur, vt Rom.8.e.24.

6 Neque præputium, οὔτε ἀκροβυστία. Hoc omnino addẽdum fuit, ne videatur tribuere præputio quod circuncisioni detrahebat. Itaque vtrosque reuocat ad vnicum iustitiæ instrumentum. Fides per charitatẽ agens, πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Sic distinguitur viua & vera fides à mortua & adulterina: non autem charitas, tanquam iustificationis συναίτιον, fidei adiungitur: quum hoc repugnet ex diametro superioribus omnibus argumentis. Præputium verò appellat, circuncisum non esse: & circuncisionem, circuncisum esse.

7 Veritati, τῇ ἀληθείᾳ. Ergo doctrina pseudapostolorum, & quæcunque alia religionis præcepta vnquam tradita sunt aut traduntur, mera sunt mendacia. Vide suprà, 3.a.1.

8 Hæc persuasio non *est*, ἡ πεισμονὴ, &c. Hieronymus admonet in vetustis codicibus se nõ inuenisse hoc totũ,

τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, vt non obsequeremini veritati. ac multo minus quod in quibusdam codicibus adiicitur, Nemini cõsenseritis. Ita poterit hic versiculus adiungi superiori quasi pro responsione, hoc modo, Quis vos interpellauit? persuasio nõ *profecta* ab eo qui vocat vos. Nos tamen illud prius inuenimus in omnibus nostris exẽplaribus, ideóque suppleuimus ἐστ, & ἡ tanquam ἀδιάφορον exposuimus, cum Augustino. Ex eo qui vocat vos, ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. Id est, à Deo, qui non desinit vos etiam nunc vocare, ad resipiscentiam videlicet.

Ἐγὼ δὲ, ἀδελφοὶ, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.

11 Ego autem, fratres, si circuncisionem etiam prædico, quid adhuc persequutionem patior? nempe abolitum est offendiculum crucis.

11 *Ego autẽ fratres, si circuncisionem adhuc prædico, quid persequutionẽ patior? ergo euacuatum est scandalum crucis.*

Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.

12 Vtinam etiam abscindãtur qui vos inquietant.

12 *Vtinam & abscindantur qui vos conturbant.*

Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις.

13 Vos enim ad libertatem vocati estis, fratres: tantùm ne libertatem *arripite ut datam* carni occasionẽ, sed ex charitate seruite aliis aliis.

13 *Vos enim in libertatem uocati estis, fratres: tantùm ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem seruite inuicem.*

Leuit.19.d.18 matth.22.d.39 mar.12.c.31 rom.13.c.9 iac.2.b.8

Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

14 Nam tota Lex vno verbo cõpletur, isto *uidelicet*, Diliges proximum tuum vt teipsum.

14 *Omnis enim Lex in uno sermone impletur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.

15 Quòd si alii alios mordetis & deuoratis, videte ne vicissim alii ab aliis consumamini.

15 *Quòd si inuicem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consumamini.*

Rom.13.c.14 1.pet.2.c.11

Λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.

16 Hoc autem dico, spiritu incedite: & quod concupiscit caro, ne perficite.

16 *Dico autem, Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis.*

Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός· ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.

17 Nam caro concupiscit aduersus spiritũ, spiritus autẽ aduersus carnẽ: hæc autẽ inter se opposita sunt, vt nõ quæcũque volueritis, eadem faciatis.

17 *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim sibi inuicem aduersantur, ut non quæcunque uultis, illa faciatis.*

11 Etiam prædico, ἔτι κηρύσσω. Vulg. & Eras. Adhuc prædico. Mihi verò nũquam videtur Paulus circũcisionem eo modo prædicasse de quo hîc agitur: nempe quasi cum Christo esset cõiungenda. At enim fuit Pharisæus. Fateor: sed verbum κηρύσσειν ad Apostolicum munus respicit. Offendiculum crucis, τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. Crucem vocat Euangelicam doctrinam quæ in solius crucifixi Christi iustitiã respicit, ideóque à Iudæis non admittebatur. Hinc illæ persequutiones aduersus Paulũ excitatæ quasi Legis Dei hostem. Nam de exteris non agit hoc in loco, sed spectat eos quibuscum erat ipsi negotium in hac epistola; neque etiam legimus alios fuisse Apostolo molestos quàm Iudæos, aut eos certè demum qui à Iudæis erant incitati.

12 Etiam abscindantur, καὶ ἀποκόψονται. Abscindi significat exterminari à Deo: sed videtur tamẽ Paulus ad pelliculæ sectionem alludere quam isti vrgebant. Augustinus Excindi interpretatur pro spadonem fieri, nempe propter regnum cælorum, quasi Paulus istis non imprecetur, sed bene precetur. offendit enim eũ hæc imprecatio: sed frustra, cuius tot exempla suppeditat Dauid, & noster idem Apostolus 2. Tim. 4.c.14. Qui inquietant, ἀναστατοῦντες. Id est qui vos quasi sedibus vestris pellunt, dum non sinunt vos in Christo acquiescere, vt cœperatis. Nam quisquis prædicat Legem, cogit necessariò conscientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc transferri, quum nusquam tranquillum portum inueniat: contrà verò iustificati ex fide pacem habemus, Rom.5.a.1. Vulg. Conturbant. Eras. Labefactant.

13 Vocati estis, ἐκλήθητε. Id est gratis asciti, vt alibi sæpe diximus. Hoc autem obseruandum est, Apostolum absoluta iam disputatione quæ ad dogmata spectat, ad vitæ præcepta descendere.

14 Tota Lex, πᾶς νόμος. Alibi sæpe annotauimus, quod in genere apud Paulum dicitur, interdum restringendum esse ad id de quo agitur: vt hoc loco Legis nomen ad secundam tabulam. Vno verbo, ἐν ἑνὶ λόγῳ. Id est vno præcepto, Hebræorũ more, qui decem præcepta idcirco vocãt עשרת הדברים, vt & Græci δεκάλογον. Est autem hoc quoque notandum, Paulum de moribus Christianorum dicturum, sumere Legem Dei pro vitæ regula.

16 Spiritu incedite, πνεύματι περιπατεῖτε. Spiritum vocat suo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recens animatam, id est peccato mortuam, & à Deo viuificatam. Vide Ioh.3.a.6, vbi etiam exposuimus quid sit caro, sicut & alibi sæpe in epistola ad Romanos: nimirum quicquid est in homine non instauratum per gratiã in Christo fide apprehensam. Ne perficite, οὐ μὴ τελέσητε. Sic construi solet οὐ μὴ cum subiunctiuo, pro imperandi modo. Quid sit autem carnis concupiscentiam perficere, diximus Rom.6.b.12.

17 Nam caro, ἡ γὰρ σάρξ. Meritò hoc addit, quum in vno & eodẽ homine regenerato sit caro & spiritus: cuius certamen copiosissimè explicatur Rom.7. Castellio verò nimium impudenter hunc locum & similes alios corrupit, quum carnis nomine carnales, id est eos qui sunt ex circuncisione: per spiritum verò, spirituales, id est eos qui ex fide sunt, intelligeret.

Εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον.

18 Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege.

18 *Quod si spiritu ducimini, non estis sub Lege.*

Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός· ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,

19 Porro manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulterium, scortatio, impuritas, proterua,

19 *Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt, fornicatio, immunditia, luxuria,*

Εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις,

20 Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, contentiones, dissidia, hæreses,

20 *Idolorũ seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ,*

Φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.

21 Inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi: eos *uidelicet* qui talia agũt, regni Dei non fore hæredes.

21 *Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico uobis sicut prædixi, quoniã qui talia agũt, regnũ Dei nõ consequẽtur.*

Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια,

22 At fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia.

22 *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, patiẽtia, benignitas, bonitas, longanimitas,*

23 *Mãsuetudo, fides, modestia, cõtinentia, castitas: aduersus huiusmodi non est lex.*

Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.

23 Aduersus eos qui sunt eiusmodi, non est lex.

Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.

24 Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentiis.

24 *Qui autẽ sunt Christi, carnem crucifixerunt cũ uitijs & cõcupiscentiis.*

Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

25 Si viuimus spiritu, spiritu etiam incedamus.

25 *Si uiuimus spiritu, spiritu & ambulemus.*

Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες.

26 Ne simus inanis gloriæ cupidi, alii alios prouocantes, alii aliis inuidentes.

26 *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.*

Κεφάλαιον ς.

CAP. VI.

CAP. VI.

Ἀδελφοὶ, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον, ἐν πνεύματι πραότητος· σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.

1 FRatres, etiamsi præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa, vos spirituales instaurate huiusmodi hominem cũ spiritu mãsuetudinis: cõsiderãs temetipsum, ne & tu tenteris.

1 *FRatres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis: cõsiderans teipsum, ne & tu tenteris.*

18 Quòd si Spiritu ducimini, εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε. Vide Rom.6.c.14 & 15, vbi de hac re tota abundè disseruimus. 20 Hæreses, αἱρέσεις. Vide Act.5.d.17, & 1.Cor.11.d.19.

22 Spiritus, τοῦ Πνεύματος. Non sunt igitur fructus liberi arbitrii, nisi quatenus à gratia liberatum est: & quæcunque harum virtutum signa in iis extiterunt qui Christum non cognouerunt, non fuerunt virtutes, sed inania virtutum simulacra coram Deo.

23 Aduersus eos qui sunt huiusmodi, κατὰ τῶν τοιούτων. Si hoc accipias neutro genere, frigida admodum fuerit sententia. Quorsum enim diceret Legem aduersus istas præclaras virtutes latam non esse? Ideo periphrasin adhibui, vt perspicuitati studerem. Sensus autem est, eiusmodi homines sub Lege non esse, sed sub Spiritu seu gratia, vt dixerat suprà, versu 18. Quid sit autem sub Lege non esse, exposuimus Rom.6.c.14 & 15.

24 Qui enim *sunt* Christi, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterũ positũ esse liquet, vt suprà, versu 2. Causam enim adfert cur eiusmodi homines non sint sub Lege. quia (inquit) Christus, cuius Spiritu agũtur, carnem in iis extinxit. Ergo sub Lege nõ esse, hoc in loco, non ad remissionẽ peccatorum, sed ad sanctificationem pertinet in nobis inchoatam, vt diximus Rom.6.c.15. Origenes tollit particulam δέ. Ambrosius legit Χριστοὶ, Christi, in recto plurali. Carnem crucifixerunt, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom.6.a.6. Cum affectibus, σὺν τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi vocat. Vetus interpres Vitia conuertit. Vide Rom.7.a.5.

25 Si viuimus Spiritu, εἰ ζῶμεν Πνεύματι. Id est, Si verè donati sumus illo Spiritu viuifico, qui facit vt peccato mortui, Deo viuamus, hoc re ipsa. i. sancta vita, testemur, quæque verbi Dei regulæ respondeat. Hoc enim est στοιχεῖν. Vide infrà, 6.d.16. 26 Ne simus, μὴ γινώμεθα. Vulg. & Eras. Ne efficiamur. Atqui natura ipsa tales nos genuit. Sed si ex Spiritu renati sumus, cauendum ne tales simus quales sunt non renati.

IN CAPVT VI.

1 Fratres, ἀδελφοί. Latet in hoc etiam vno verbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehensionibus, sed sancta potius solicitudo, vt qui aberrarũt reuocentur in viam. Sed hic rursus peccatũ videtur in capitis sectione: quod ego potius ab extremo superioris sectionis versiculo inchoarim. Videtur enim ver.25, cõplecti superioris tractationis summã, à qua dependẽt sequẽtes admonitiones, tanquã species à genere. Præoccupatus, προληφθῇ. præoccupatus videlicet à carne & Satana, vt Mat.26.d.41, & 1. Pet.5.c.8. Quis autẽ fratrem incautũ ex insidiis nõ eripuerit? Homo, ἄνθρωπος. Hoc etiã vidit senex ille Terẽtianus, quum diceret, Homo sum, humani à me nihil alienum puto. Sed & naturæ imbecillitas ita significatur.

Vos Spirituales, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί. Id est, Vos qui Spiritus virtute sustinemini. quos vocauit δυνατοὺς, id est fortes ac robustos, Rom.15.a.1. Instaurate, καταρτίζετε. Id est, nitimini in eo supplere quod deest, & eum quotidie magis ac magis perficere. Vide Matth.21.b.16 Cum spiritu mansuetudinis, ἐν πνεύματι πραότητος. Ita loquuntur Hebræi, vt omnes veras virtutes intelligamus à Dei gratia proficisci: ideo hunc Hebraismum libenter retinuimus.

2 Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

2 Alii aliorum onera portate: & ita complete Legem Christi.

2 *Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis Legem Christi.*

3 Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ.

3 Nam siquis sibi videtur aliquid quum nihil sit, hunc suus ipsius animus fallit.

3 *Nam siquis existimat se aliquid esse, quũ nihil sit, ipse se seducit.*

4 Τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.

4 Opus autem suum probet vnusquisque: & tunc in semetipso gloriationem habebit, & nõ in alio.

4 *Opus autem suũ probet unusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero.*

1.Cor.3.b.8

5 Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.

5 ‖ Nam vnusquisque suum onus portabit.

5 *Vnusquisque enim onus suum portabit.*

1.Cor.9.a.7

6 Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.

6 ‖ Communicet autem qui instituitur in sermone, ei qui se instituit, omnia bona.

6 *Cõmunicet autẽ is qui catechizatur uerbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis.*

7 Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται· ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει.

7 Ne seducamini: Deus non irridetur. quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet.

7 *Nolite errare: Deus nõ irridetur. quæ enĩ seminauerit homo, hæc & metet.*

2 Legem Christi, τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Mutua charitas toties à Christo inculcata, & quæ vno Christi Spiritu nos afflante intelligitur & præstatur, peculiariter dicitur Christi Lex, vt Ioh.13.b.15, & d.33, & 34, & 15.b.12, vbi Christus disertè hoc mandatum, suum vocat. Tacita autem subest antithesis inter Legem Mosis (id est externã laruam quam pseudapostoli tantopere vrgebant) & Legem Christi, cui sanctificatus animus studet. Et complẽdi verbum non significat perfectè præstare, sed re ipsa exequi.

3 Sibi videtur, δοκεῖ. Τὸ δοκεῖν & τὸ εἶναι opponũtur, vt apud Latinos Videri & Esse, apud nos in vernaculo sermone, *sembler & estre*.

4 In semetipso, εἰς ἑαυτόν. Id est, ἐν ἑαυτῷ. Hanc enim sententiam esse puto, Si nosipsos approbauerimus, potius quàm alios dãnemus, fore vt hac ratione, gloriæ argumentum non cogamur petere ex aliorum exemplo, (qua in re videlicet mirum est quàm cæcutiamus) sed in nobisipsis inueniamus. Quid igitur dicet aliquis, An cuiquam licet de se gloriari? Minimè verò, nisi certa cum ratione. Nam certè Apostolus sibi conscius erat donorum quæ à Domino acceperat, vt qui sese iam approbasset, quũ diceret, Imitatores mei estote, vt & ego Christi: & tamen à Pharisaismo procul aberat. Aliud enim est falso nomine & ambitiosè se efferre, aliud verè & piè sese hominibus pro insigni bonitatis Dei exemplari proponere, aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam, aliud coram Deo, quasi non omnia illi debeas in solidum. Itaque hunc locum sic interpretor, Danda vobis opera ne alii alios despiciatis, imò vt alii alios iuuetis. Nam qui putat se aliquid esse, nihil est, & seipsum fallit. Itaque sic vitam suam vnusquisque instituat vt in seipsum potius quàm in alium respiciens, se verè sanctum esse comprobet. quod si fecerit, tum demum solidæ in Domino gloriationis argumentũ, non ex aliorũ collatione, (quasi præ aliis sit aliquid) sed ex sua ipsius vita arripiet. Neque enim extremo illo die cẽsebimur ex nostri cum aliis comparatione, sed ex iis quæ vnusquisque gesserit. Itaque δοκιμαζέτω non accipio pro simplici exploratione. Neque enim materiã sanctæ & iustæ gloriæ inuenit quisquis seipsum explorat, sed quisquis sese ita gerit vt meritò sese omnibus approbet. Sic vsurpatur idem verbum 2.Cor.8.b.8. Quod verò in nõnullis codicibus additur μόνον, non est in Græcis scholiis, nec sanè videtur satis conuenire.

5 Nam vnusquisque, ἕκαστος γάρ. Causam propriè nõ adfert proximi dicti, id est eius vtilitatis quam ex suiipsius approbatione dixit capturũ vnumquenque, sed cur necesse sit omnes potius de seipsis approbandis quàm de aliis condemnandis esse solicitos.

6 Qui instituitur, ὁ κατηχούμενος. Vulg. & Eras. Qui catechizatur, & mox, Qui catechizat. Verbũ κατηχεῖν propriè quidem dicitur de primis rudimẽtis, vt docuimus Luc.1.a.4, sed videtur hîc accipi generalius pro διδάσκειν. Generalis enim est doctrina quæ hîc traditur, vt discipuli magistrũ alant: quod qui nõ faciat, impius quodãmodo inter profanos etiã homines censeatur. In sermone, τὸν λόγον. Cõstructio hæc Græca est, vt si dicas, doceri grãmaticam. neque dubiũ est quin hoc pertineat ad participiũ κατηχούμενος, quãuis aliud putet Marcion, vt tradit Hieronymus. Vocat autẽ Paulus τὸν λόγον doctrinã Euangelicã, Scripturæ more κατ' ἐξοχήν, vt Act.16.a.6, & alibi sæpe. quanuis sæpissime addi soleat Κυρίου Domini, vel τοῦ Θεοῦ, Dei. latetque in hoc verbo argumentum, nequid iniqui petere videatur, quũ pro spiritualibus monet vt dentur carnalia, 1.Cor.9.b.11. Omnia bona, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. i. quæuis, pro facultatũ & necessitatis ratione. Neque enim vult Paulus dari omnia, sed omnibus modis gratos esse discipulos. Est autẽ Hebræa constructio cũ præpositione מן, quasi dicas ex omnibus bonis suis: sicut in vernaculo sermone dicimus, *De tous ses biens*: quo modo interdum accipitur ב, vt Leuit.8.g.32. Itaque quod adfert Erasmus, λόγον accipi posse pro ratione (quasi velit Apostolus rationem dati & accepti cõstare inter magistrum & discipulum, sed ita demum si qui tradidit, sincerè tradidit) prorsus est ἀπροσδιόνυσον.

7 Seminarit, σπείρῃ. Vsitatum est Apostolo, sumptus sementi com parare quam sequitur messis (id est vita æterna) vel dispendium, siquis sterili solo semina mandarit, vt 1.Cor.9.b.11, & 2.Cor.9.b.6. quæ translatio verbi זרע passim ad omnes vitæ actiones transfertur, vt Prouer.11.b.8, & 11.c.18. Hîc verò Paulus (meo iudicio) de ministrorum alimentis pergit differere: & quum dixisset Deũ non irrideri, quòd valde hîc sint ingeniosi homines in quærendis subterfugiis, nũc ostendit quanto præstet spiritu serere (id est comparandis iis quæ ad pietatem ac religionẽ pertinent, bonis suis non parcere) quàm carni serere, id est fluxis istis & caducis bonis accumulãdis opes impendere. quorũ desiderio sic feruent homines vt hîc minimè omniũ sint parci: quũ tamen hæc

omnia perire & consumi oporteat, illinc verò perennis vitæ thesaurus ad nos redeat. Siquis malit carnem pro iis accipere quæ per se vitiosa sunt, φθορᾶς nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed assentior doctissimo interpreti, qui fluxam opum naturam putat hoc nomine significari. Vtrouis autem modo accipias, interitus nomen melius conuenit quàm corruptionis.

8 Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.

8 Nam qui seminat carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.

8 *Quoniã qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam.*

2.Thess.3.c.13

9 Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.

9 ‖ Porro ne benefaciendo segnescamus. Tempore enim suo metemus, si non elanguerimus.

9 *Bonum autem faciẽtes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, nõ deficientes.*

10 Ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.

10 Nempe igitur dum tempus habemus, simus benefici erga omnes, maximè verò erga domesticos fidei.

10 *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autẽ ad domesticos fidei.*

11 Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί.

11 Videtis quàm longis literis vobis scripserim mea manu.

11 *Videte qualibus literis scripsi uobis mea manu.*

12 Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.

12 Quicunque volunt speciosi apparere in carne, ii cogũt vos circuncidi: tantùm ne ob crucẽ Christi persequutionem patiantur.

12 *Quicunque uolũt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi, tantùm ut crucis Christi persequutionẽ non patiantur.*

13 Οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι, αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν· ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται.

13 Nam ne ipsi quidem qui circunciduntur, Legem seruant: sed volunt vos circuncidi, vt de vestra carne glorientur.

13 *Neque enim qui circunciduntur, Legem custodiũt: sed uolunt uos circũcidi ut in carne uestra glorientur.*

14 Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.

14 A me verò absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mundus mihi crucifixus est, & ego mundo.

14 *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo.*

8 Carni suæ, εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ. Vulg. In carne sua. Eras. Per carnẽ suam. Ego puto εἰς respondere ל Hebræorũ, tertio casui præpositæ, & finẽ seu scopũ declarare, vt Carni suæ, idẽ declaret atq; Huius vitæ cõmodis.

9 Benefaciendo autem, καλὸν δὲ ποιοῦντες. Id est, ἀγαθοποιοῦντες καὶ εὐεργετοῦντες. Nam id accipiendum esse de beneficentia, declarat proximus versiculus. quanuis in quibusuis bonis operibus valeat eadem doctrina. Vulg. & Eras. Bonum autem facientes. Si non elanguerimus, μὴ ἐκλυόμενοι. vel Si non defecerimus. quod tamen ambiguum videri poterat hoc in loco. Vide Mar.8.a.3. Sic autem omnino resolui debet participium, quasi scriptum sit ἐὰν μὴ ἐκλυώμεθα. vt in illo Homeri versiculo, Iliad. 7, Ἐν μοίρῃ μένοντι, καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι. Vulg. Non deficientes. Eras. Non defatigati.

10 Simus benefici, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθόν. Vulg. & Eras. ad verbum, Operemur bonum, nimium obscurè. Domesticos fidei, τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Id est, eos qui per fidem sunt in eadem atque nos familia Domini. Vsitatum enim est appellatione domus Domini Ecclesiam significare. Filiorum autẽ Dei character est fides.

11 Quàm longis, πηλίκοις. ad verbum, Quantis. Vulg. Qualibus, in quo explicando miror cur se tantopere torqueant interpretes: dum alii ad sublimitatem sententiarum referunt, vt Hilarius: alii ad ipsa literarum elementa, quæ grandiuscula fuerint, vt Hieronymus: alii ad deformitatem characterum, quasi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, vt exponit Theophylactus Chrysostomum sequutus.

12 Speciosi apparere, εὐπροσωπῆσαι. Πρόσωπον, id est speciem seu vultum opponit veritati, vt alibi sæpe diximus. inde εὐπροσωπεῖν, pro quo dicimus vernaculo sermone *Faire bonne mine*. Vulg. Placere. Eras. Iuxta faciem placere. In carne, ἐν σαρκί. Ita vocat ceremonias externas, quarum fuco illiti pseudapostoli conabantur aliorum etiam ora inficere. Ob crucem Christi, τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Id est, ob Christi crucifixi prædicationem, cui isti Legem adiungebant, vt Iudæorum bonam gratiam inirent.

13 De vestra carne, ἐν ὑμετέρᾳ σαρκί. Id est, quòd vos Iudaismo implicuerint. Sed ad circuncisionem alludit: quasi istos diceret ex præcisa Galatarum cuticula Iudæorum fauorem captare.

14 Gloriari, καυχᾶσθαι. Hoc verbum apud Paulum quum in laude ponitur, non significat sibi aliquid tribuere (vt superbi solent) sed in aliqua re acquiescere, idque non sine animi exultatione, cuius exemplum insigne suppeditat noster Apostolus Rom.8.v.31, & deinceps. Mundus mihi crucifixus est, ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. Mũdum vocat omnem hominum cæterarúmque rerum splendorem, qui istis pseudapostolis perstringebat oculos, vt præ iis Christum contemnerent, quum ipse nihil istis commoueretur. Itaque crucifixus est mundo quem mundus despicit, & mundus est crucifixus ei qui vicissim mundum nihili facit. quod vtrũque sibi tribuit Apostolus gratia Dei fretus, quum sæpe mundus nihil sit minus quàm crucifixus iis qui tamen mũdo sunt crucifixi. Itaque valde hallucinatus est Castellio, quũ putaret his duobus rẽ vnã & eandẽ significari. Vsus est autẽ crucifigendi verbo vt ostenderet cur mundum odisset, & eum vicissim mundus, & qua virtute fretus mũdum pro nihilo haberet. Nam alioqui neutrum esset laudabile.

Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.

15 Nam in Christo Iesu neque circũcisio quicquam valet, neque præputium, sed "noua creatio.

15 *In Christo enim Iesu neque circũcisio aliquid valet, neque præputiũ, sed noua creatura.*

Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.

16 Et "quicunque secundũ hanc regulam "incedẽt, pax *erit* super eos & misericordia, "& super Israelem Dei.

16 *Et quicunque hanc regulã sequuti fuerint pax super illos & misericordia, & super Israel Dei.*

Τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω· ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.

17 "De cætero nequis mihi molestias exhibeto: ego enim "stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.

17 *De cætero nemo mihi molestus sit, ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.*

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί. Ἀμήν.

18 Gratia Domini Iesu Christi "*sit* cũ spiritu vestro, fratres. Amen.

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres. Amen.*

Πρὸς Γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης.

Ad Galatas missa fuit Roma.

Ad Galatas missa fuit è Roma.

15 Noua creatio, καινὴ κτίσις. Vide suprà, 5.a.6, & Rom.6.a.4.

16 Quicunque, ὅσοι. In definita particula tollit Gentium discrimen, ad quas hoc prius membrũ propriè spectat. Incedent, στοιχήσουσιν. Vulg. Sequuti fuerint. Mihi videtur στοιχεῖν aliquid amplius quàm περιπατεῖν significare, nempe ita incedere vt certum ordinem teneas, & quasi lineam non transilias: quod hic fuit exprimendum, propter additum normæ seu regulæ nomen. Et super Israelem Dei, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. Id est, super Iudæos, quorum laus non est ex hominibus, sed ex Deo, vt Rom.2.d.19. Præpositio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cælitus illabi, & duplex Israel sic constituitur.

17 De cætero, τοῦ λοιποῦ. Siue posthac, vt apud Aristophanem χρόνου τοῦ λοιποῦ. sed sæpius nõ exprimitur χρόνου, vt in διὰ πολλοῦ, διὰ μακροῦ, & similibus. Stigmata, τὰ στίγματα. Id est, inustas notas, quales inuri seruis solebãt, magna quidem cum ipsorum infamia, vnde & stigmatiæ dicti sunt. sed hæc dedecora adeo pretiosa sunt coram Deo vt ea non dubitet Apostolus omni pseudapostolorum gloriæ opponere. Vocat igitur stigmata, nõ horrendi illius stigmatici idoli seu vera seu fictitia vulnera (nihil enim interest, quãquam fictitia esse satis constet) sed ea quæ commemorat 2.Cor.11, additque Κυρίου Ἰησοῦ, id est Domini Iesu: quoniam (vt rectè inquit ille) Martyrem non facit pœna, sed causa: simúlque has notas opponit circuncisionis cicatrici. quasi diceret, Cuticulam isti abscissam proferunt, non Iesu Christi nomine, sed cum illius potius dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd longè alia stigmata & longè alias cicatrices possum proferre, non Legis seruitutis, sed Christianæ libertatis testes. Nam ii demum liberi sunt qui Christo seruiunt.

16 *Sit* cum spiritu vestro, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Id est, Animis vestris insideat, vt Dei Spiritu magis ac magis confirmemini. Videtur autem rursus spiritum dixisse, vt eos à carnis iustitia ad Euangelium reuocaret.

Epistola Pauli Apostoli ad Ephesios.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολή.

NOVA INTERP. VETVS.

Κεφάλαιον α'.

CAP. I. CAP. I.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi "per voluntatem Dei, ‖ "sanctis qui agunt Ephesi, "& fidelibus in Christo Iesu:

1 *PAVLVS Apostolus Christi Iesu per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu:*

1.Cor.1.a.1

1 Per voluntatem, διὰ θελήματος. Vide Gal.1.a.4. Sanctis qui agunt, ἁγίοις τοῖς οὖσι. Vel, sanctis qui estis. In nonnullis codicibus additur πᾶσιν, omnibus. Et fidelibus, καὶ πιστοῖς. Epexegesis. neque enim alia est sanctorum magis propria definitio.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ·

3 ‖ "Benedictus "Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, "qui benedixit nobis "omni benedictione spirituali, "in cælis "in Christo:

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus in Christo:*

1.Cor.1.a.3. 2.pet.1.a.3

Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

4 Sicut "elegit nos "in ipso antequam iacerentur fundamenta mundi, "vt simus "sancti & inculpati "coram eo "per charitatem.

4 *Sicut elegit nos in ipso ante mundi cõstitutionem, ut essemus sancti & immaculati in cõspectu eius in charitate.*

Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,

5 "Qui prædestinauit nos "quos adoptaret in filios per Iesum Christũ "in sese, "pro beneuolo affectu voluntatis suæ,

5 *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorũ, per Iesum Christũ, in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ,*

3 Benedictus, εὐλογητός. Vide 2.Cor.1.a.3. Deus & Pater, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1.Cor.15.c.24. Qui benedixit nobis, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraismus tum in verbo ברך, quod εὐλογεῖν Græci, benedicere Latini conuertunt, tum etiam in eius constructione. Vide Matth.25.c.34. Omni benedictione spirituali, ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id est, omni beneficentiæ genere, ~~quæ~~ verè cælestis ~~est~~ ac diuinæ. Nam quædam etiam sunt vitæ præsentis benedictiones, sed quæ nihil sint præ illis, partim videlicet illarum duntaxat quasi adumbrata ~~firma-mento in filiis~~ Dei, partim etiã cum infidelibus cõmunes, quibus tamen, suo ipsorũ vitio, fiunt condemnationis instrumẽta. Vide 2.Cor.1.a.5. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Heb. בשמים sub. מקומים, id est locis i. Cum Christo, vt 1.Philip.1.d.23. quæ formula sæpe occurrit in hac epistola. Potest autem hic versiculus dupliciter explicari, sententia non multum diuersa. Nam si Deum benedicentẽ spectemus, dicitur nobis benedicere in cælis, in quibus, quasi in suo solio, sedens, suis beneficiis nos cumulet: qua ratione commendantur dona ab eius maiestate à quo proficiscuntur, tanquam verè diuina, æterna, & ex ipso Dei solio profecta. Sin autem homines ipsos spectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur benedici in terra quum iis donis cumulantur quæ ad hanc vitam spectant: cuiusmodi promissiones multo plures & magis expressæ fuerunt sub Legis pædagogia, vt explicatur copiosè Deut.28. Et contrà benedici in cælis, quum iis muneribus donantur quæ propria sunt ciuium regni cælestis, & ad æternam vitam in cælis transigendam pertinent, vt cognitione Dei in Christo, fide, spe, charitate, cæterisque donis quæ ex his fontibus promanant. Qua ratione etiã dicimur iam in cælis versari, Philip. 3.d.20. In Christo, ἐν Χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, consentientibus omnibus nostris vetustis codicibus, & Græcis etiã scholiis. Ita etiam legit Theophylactus, nisi quòd addit, Ἰησοῦ, Iesu, & Hieronymus: optiméque conueniunt sequentia, vbi assiduè repetitur præpositio ἐν. Itaque non admitto Castellionis interpretationẽ qui cõuertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ, in rebus Christi cælestibus: quasi τοῖς ἐπουρανίοις scriptũ sit neutro genere, & Χριστῷ positum pro Χριστοῦ. quanuis alioqui certum sit ex Christi abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum præsertim spiritualium habemus. Sed & Χριστῷ nolim accipere tertio casu, pro ad Christi gloriam, quòd mihi videatur omnino Apostolus causam nostræ salutis materialem (quam vocãt) indicare. Cur autem malim In Christo quàm In Christum interpretari, dixi 1.Cor.1.a.1.

4 Elegit, ἐξελέξατο. Id est, Eligere proposuit. quod etiam explicatur versu proximo. Æterna enim electio est in Dei proposito, de qua hic agitur ~~quum~~. Nostri respectu tũm demum dicamur eligi quum Deus suũ propositum in nobis exequitur. Deinde & illud notandum est, de electione ad vitam æternam hîc agi, quæ æterno proposito nititur, ideóque firma ac inuariabilis sit oportet, quum Deus sententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud censendum est, quorum spatio expleto, non mirum est repudiari qui ad certum tempus duntaxat electi fuerant, ~~vt Sauli & Iudæ contigit~~. In ipso, ἐν αὐτῷ. In ipso videlicet adoptandos, vt postea explicat. Nã Christus proponitur nobis vt mediator. Ergo corruptio ordine causarum præcedat necesse est in Dei proposito, corruptionem autem creatio in iustitia & sanctitate, vt infrà, 4.f.24: vt sibi Deus tum ad eos per misericordiam seruandos quos in Christo eligeret, tum ad eos iustè puniendos qui in iniquitate concepti permanerent, aditum sibi patefaceret. Sed ~~et~~ hæ causæ, suis gradibus distinguantur, omnes tamen in Deo sunt æternæ, ac omni tempore superiores: vt temporis ratione nec prius quicquam nec posterius hic censeatur, sed causarum duntaxat ordine. siquidem necesse est vt remedii ordinatio sit morbi consideratione posterior. Quid ergo? dicet aliquis, Christum facis secundariam nostræ salutis causam? Hanc enim calumniam mihi conati sunt quidam inurere. Audiant igitur quid respondeam in proximo versiculo. Vt simus, εἶναι ἡμᾶς. Ergo neque quòd iam sancti essemus, neque quòd Deus tales nos futuros prospiceret. Qui enim tales essemus nisi nos Dominus elegisset & prior dilexisset? Ergo qui electionis doctrinam sibi applicant, vt sibi quamuis licentiam arrogent, possunt manifestè ex hoc loco conuinci falsitatis. Neque idcirco damnanda est ~~hæc~~ doctrina vt inutilis vel curiosa, sed vt vnicum ac firmum nostræ salutis, pacis, ac consolationis fulcrum, vtriusque (quod aiunt) manibus retinenda. Sancti & inculpati, ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nempe Christi iustitia induti, cuius virtute incipimus mori peccato, vt Deo viuamus. Nam qui huius iustitiæ perfectionem in sese quærit quandiu hîc viuit, mirum ni saltem suæ conscientiæ testimonio refellatur. Coram eo, κατενώπιον αὐτοῦ. Id est verè ac sincerè. Vide Luc.1.a.6. Per charitatem, ἐν ἀγάπῃ. Hoc nonnulli ad proximum dictum referunt, quòd charitatis nomen vtriusque tabulæ officia complectatur. Quidam malunt connectere cum ἐξελέξατο, vt significet Apostolus Dominum sola charitate gratuita impulsum vt nos eligeret: quibus potius assentiri velim. Sed vtrique expositioni prætulerim sanè Budæi opinionem, qui hoc connectit cum sequente versiculo, hoc modo, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id est nobis per charitatem prædestinatis adoptioni per Iesum Christum. Nolui tamen quicquam mutare ex coniectura.

5 Qui prædestinauit nos, προορίσας ἡμᾶς. Quod dixerat superiore versiculo, nos in Christo ab æterno electos, nunc explicat, aliquid etiam adiiciens. Eligere in Christo igitur definit nihil aliud esse quàm gratis

destinare adoptioni per Christũ. addit deinde causam finalem, nõ subalternam (quam vocant) cuius antè meminerat, sed vltimã, nẽpe gloriam Dei, cuius summa tum misericordia tum iustitia in adoptione ista gratuita elucet. Sed inter electionem tamen & prædestinationem, si subtilius omnia scrutemur, quum alioquin electionis nomẽ latius pateat, hoc intererit, quòd electio respicit partim Dei propositũ, partim oppositum reproborũ mẽbrum, quũ mutuò se respiciant electi & reprobi: prædestinatio verò respicit partim ipsius propositi exequutionem, ac proinde totũ tum causarũ progressum quo Deus suos deducit, (vt quum hîc dicimur prædestinati ad adoptionẽ, alibi verò ad opera bona, infrà, 2.b.10, alibi ad ferendã crucẽ, vt Rom.8.f.29, & ad cognoscẽdam Dei voluntatẽ, Act.25.d.14) partim verò fines quos sibi Deus in eligendo proposuit, nempe vitam æternã electorum, vt Act.13.g.48, Rom.9.f.22, & gloriã ipsius Dei, qui finis est vltimus, vt infrà, ver. 6 & 12. Synonyma enim sunt προορίζειν, προετοιμάζειν, προχειρίζειν, & similia, in quibus omnibus πρὸ declarat consiliũ Dei, quod quidẽ nõ modò euentus sed etiã causas ipsas ex omni æternitate antegreditur, consiliũ, inquã, quo vniuersa & singula non modò præsciuit, sed etiã decreuit. Quos adoptaret in filios per Christũ Iesum, εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apostolus quomodo accipiẽdũ sit quod antè dixerat, nos in Christo electos ab æterno, ita nẽpe vt Christus substernatur Dei æterno consilio, qui per eũ vnũ cõstituit omnes electos ad suũ finẽ adducere. Neq; enim Christũ hîc cõsiderat nudè & seorsim vt Deũ Patri ὁμοούσιον, & per omnia æqualẽ, (qua ratione non in ipso, sed ab ipso, sicut & à Patre & à Spiritu sancto, electi sumus, quũ Dei οὐσία diuidi nec possit nec debeat) sed vt mediatorẽ .i. vt Deũ manifestatũ in carne: in quo vno gratis adoptati & recõciliati seruemur. Iã verò (vt antè diximus) corruptio recõciliationẽ præcedat necesse est, & integritas corruptionẽ, causarũ ordine: ex quo fit vt Deũ meritò dicamus, antequã hominẽ cõderet, primùm cõstituisse gloriã suã in seruãdis per misericordiã nõnullis patefacere, quũ primùm omniũ soleãt omnes artifices de fine cõstituere: deinde vt hũc finẽ consequeretur, decreuisse hominẽ cõdere marẽ & fœminã, integros quidẽ illos, sed qui spõte lapsi, sese posterósq; suos redderẽt iudicio Dei obnoxios: ex quibus postea certos quos illi libuisset selectos per misericordiam seruaret: ac demũ his constitutis, decreuisse opus illud edere omnium pulcherrimũ & magnificentissimũ, nempe vt Verbum illud æternum caro fieret. in quo adoptati quos ei rei prædestinasset, ac suo tempore sapiẽtiam, iustitiam, sanctificationem, redemptionem gratis per fidem adepti, seruarentur. Christus ergo, vt mediator, non modò primaria, sed etiam vnica est salutis nostræ materia, quum nullum sit aliud nomen sub cælo in quo nos oporteat saluos fieri. Christus is est in quem vnum tendit nostra electio, quum per eum vnum gratis seruentur electi. Christus denique is est in quo vno quærere electionis nostræ declarationem & exequutionẽ oportet: quũ per eum vnum Pater æternum suum illud de nobis decretum declaret & exequatur. Sed tamen tantum abest vt, si causarum ordinem spectes, Pater in Christo mediatore causas quæsierit eligendi aliquos ad salutẽ, vt contrà, quia Deus aliquos decreuerat eligere & per misericordiam seruare, idcirco Christum ipsum, quatenus homo est, primum omnium prædestinarit, in quo cæteros seruaret. quod & explicatur infrà, & disertè exprimitur 1.Pet.1.d.20. Nisi quis ita insanit vt Deum prius existimet decreuisse quomodo consilium suum exequeretur quàm consilium vllum cepisset: prius de instauratione electorum quàm de hominis creatione & lapsu deliberasse; prius denique lapsum atque adeo creatum esse hominem, quàm Deus de hominũ conditione futura certum consilium cepisset. quæ omnia quum sint absurdissima, ex eorum tamen placitis necesse est consequãtur qui in Christo mediatore quærunt propositi Dei causas. Clament isti igitur quantum libuerit, nos Christum facere secundariam nostræ salutis causam, (quod tamen falsum esse suprà ostendimus) hoc ego vicissim respondebo, me nec posse nec velle Christum aliter quàm Dei ac hominum pacificatorem intueri: apertissimè verò insanire qui in ordine causarum texẽdo, vel propositum non modò creatione sed etiam lapsu posterius, vel morbum remedio posteriorẽ faciant. In sese, εἰς αὐτόν. Id est ἐν ἑαυτῷ. quibus verbis excludit Apostolus quæcunque vsquam sunt extra Deum, vt significet Deum in suis eligendis nihil neque præsens, (solus enim est æternus) neque futurum in cælo aut in terra, sed seipsum vnum spectasse, in quo vno sapientissimi & iustissimi sui cõsilii causas inuenerit. qua ratione minimè excluditur à Patre, sed cum illo vnitur Filius & Spiritus, quum hi tres sint vnus Deus. Quod & ipsum in consilii exequutione & causis diligenter est considerãdum: ita vt neque discerpamus οὐσίαν, neque personarũ operationes confundamus. Vulg. In ipsum, εἰς αὐτόν. quod nõ cõuenit. Sed multo etiam absurdius Castellio interpretatus est In eundẽ, id est εἰς τὸν αὐτόν. Pro beneuolo affectu voluntatis suæ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Vtroque hoc nomine res eadẽ, id est amor gratuitus significatur, & de quo Dominus veluti sibiipsi placet, vt sæpe iam diximus. quo fit vt Paulus altero sæpe sit contentus. Sed tamen hoc in loco non est inanis hæc repetitio, tum propter emphasin ex Hebræorum idiotismo, vt quum טיט היון, id est è luto luti dicunt, Psal.40.a.3. quem pleonasmum iterũ annotauimus infrà, ver. 19, & 4.f.23, tum verò maximè vt intelligatur gratuitum Dei amorem hîc considerari à Paulo in primo gradu, id est in proposito. Nam primùm omniũ constituit Deus quos vellet honoris vasa fieri: cuius decreti causa omnis in ipso Deo est posita, cui ita placuit, ad gloriã suam in illis declarandã: deinde quos proposuit Pater gratos habere, eos in Christo sibi gratos efficit, in eo ipsos contemplans, cui suo tempore eos donat. Neque enim apud Patrem Christus passurus minus valuit quàm passus, quum sint apud eum omnia præsentia. Tertius demum gradus est, quum reipsa eos efficaciter vocatos, Christo per fidem inserit, non prius desinens eos quotidie magis ac magis instaurare quàm vero Filio suo conformes factos, vt filios & hæredes regni æterni obsignet. Cæterùm τὴν εὐδοκίαν Vulgata & Erasmus cõuertunt Beneplacitum: Castellio etiam Arbitrium, non satis expressẽ, vt mihi videtur: quia εὐδοκία solos electos respicit, non modò quòd Deus in eos bene sit affectus, sed etiam quia spõte eos amat, adeo vt ex eo quasi voluptatem capiat. Ideo gratuitam beneuolentiam alibi cõuerti, hîc verò quia τῷ θελήματι adiungitur, affectum beneuolum.

Εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ.

6 Ad laudem gloriosæ suæ gratiæ, qua nos gratis effecit sibi gratos in illo dilecto.

6 *In laudẽ gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto.*

Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ,

7 In quo habemus redẽptionem, per sanguinem ipsius, remissionem *inquam* peccatorum ex diuite ipsius gratia,

7 *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum secundum diuitias gratiæ eius,*

6 Ad laudem gloriosæ gratiæ suæ, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. Id est, vt beneficentia ipsius sicut summam laudem meretur, ita etiam prædicetur. Cuius enim animus tantam istam Dei bonitatem complecti possit? Gratis nos sibi acceptos effecit, ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς. Hebr. חנן ficto quidem verbo, in coniugatione Hiphil, sicut etiam fictum est τὸ ἱκανῶσαι.

Ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει·

8 Qua redũdauit in nos omni sapientia & intelligentia:

8 *Quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudentia:*

Γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ,

9 Patefacto nobis mysterio voluntatis suæ, secũdum gratuitã suam beneuolentiam quã proposuerat in sese,

9 *Vt notũ faceret nobis sacramentũ volũtatis suæ, secũdũ beneplacitũ eius, quod proposuit in eo.*

Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

10 *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione recolligeret omnia in Christo, tum quæ in cælis sunt, tum quæ in terra:

10 *In dispensatione plenitudinis temporũ instaurare omnia in Christo quæ in cælis & quæ in terra sunt:*

7 Ex diuite ipsius gratia, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. Vulgata, Secundum diuitias gratiæ eius. Vide Rom.2.a.4.

8 Qua, ἧς. Id est, per quam, videlicet gratiam seu beneficentiam. Positum est enim relatiuum in casu antecedentis, Græcorum more. Vulgata, Quæ, ἥ. Eras. De qua, ἐξ ἧς. Omni, ἐν πάσῃ. Id est perfecta & integra, vt 1.Cor.13.a.2. Est ergo Christus crucifixus, verè cælestis, & omnium etiam Angelorum captum superãs sapientia, quanuis mundus eam pro stultitia habeat. Est enim μυστηριώδης, & ab iis solis intelligitur qui perfecti vocantur, quòd Dei gratia duce, perfectionis viam insistant, 1.Cor.2.b.6 & 7. Itaque apage à nobis os illud impurum & blasphemum Castellionis, qui nuper in illum Pauli locum scribẽs, ausus est apertè scribere, Christum crucifixum, esse duntaxat sapientiæ rudimentum: atque illud etiam, Deus bone, quàm impiè & quàm confidenter asserere, Paulum in suis omnibus epistolis nihil quàm rudimenta scripsisse, habuisse verò abstrusiorem quandam sapientiam, quam scriptis non tradiderit, sed solos quosdam perfectos docuerit: nempe eam quam ipse commentus suis perfectis venditat. Intelligentia, φρονήσει. Id est συνέσει, vt Coloss.1.b.9. Sic enim malo interpretari quàm prudentiam cum Vetere interprete & Erasmo. Nonnulli porro ista connectunt cum sequente participio γνωρίσας, vt post ἡμᾶς punctum scribatur. quam distinctionem sequitur Hieronymus & Græcus etiam scholiastes. Castellio verò hæc nuper ita conuertit, Qua erga nos tam largè vsus est, summa cum sapientia atque prudentia. & certè ἐν pro σὺν non rarò accipitur, vt sæpe annotauimus. Sed non dubito quin hæc potius declarent Euangelici mysterii dignitatem, ad quam gratis nos Dominus vocarit.

9 Mysterio, μυστήριον. Id est arcano. Quis id enim vnquã per se vel suspicari possit? Accedit autẽ Paulus ad consilii Dei exequutionẽ, primùm in eo quòd Christũ suo tẽpore exhibuit mundo, idque gratis, sicut etiam gratis id proposuerat in sese: deinde in eo quòd ad Christum gratis etiam vocauit quos gratis prædestinarat, primùm ex Iudæis, postea verò ex Gentibus. Cæterùm quòd Vetus interpres μυστήριον hoc loco conuertit sacramentum, absurdius est quàm vt refutatione indigeat. Quanuis enim Græci theologi interdum μυστήρια vocarint quæ Latini sacramenta, tamen ex eo non efficitur μυστήριον vbique declarare sacramentum. Erasmus verò arcanum rectè interpretatus est, sed tamen Græcam vocem ab ipso etiam Cicerone vsurpatam malui retinere: quòd mysterii nomen non quoduis arcanum temere significet, sed rebus sacris ac diuinis propriè tribuatur: quod fortassis Veterem interpretem fefellit. In sese, ἐν αὐτῷ. Vel in ipso, ἐν αὐτῷ, videlicet Christo. Sed tamen illud malo. videtur enim propositi fõtem rursus aperire, vt omnis opinio præsentis vel præuisi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet, in causarum ordine Christum, quatenus est mediator, substerni τῇ εὐδοκίᾳ, vnde προορισμὸς καὶ ἐκλογή: ipsam verò εὐδοκίαν τῇ προθέσει, vbi necesse sit consistere, cuius causa nimirum in ipsius Dei quasi sinu sit posita.

10 *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν. Huiusmodi exegeticæ particulæ sæpissime subaudiuntur, vt infrà, ver.13, & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apostolum in eo versari vt explicet quid mysterii nomine significare voluerit: & tempus illud quo exhibitus est Christus mundo, vocari solere plenitudinem temporum, id est, tempus illud quod reuolutis seculis tandiu expectatum, tandem aduenerit, vt exposuimus Gal.4.a.4. Itaque non possum εἰς οἰκονομίαν aliter declarare quàm ἐν οἰκονομίᾳ, ita vt ad verbũ sequẽs, non autẽ ad verbũ προέθετο referatur: additum autem sit nomen οἰκονομίας, id est dispensationis, vt intelligamus Christum non fuisse in mora, sed Dei prouidentiam singula temporum momenta gubernasse. Erasmus, Vsque ad dispensationem: quam interpretationem si sequamur, necesse fuerit exponere, Quam proposuit in sese. id est, quam habuit inclusam siue continuit penes se. quod mihi videtur violentum. Recolligeret, ἀνακεφαλαιώσασθαι. Vulg. Instaurare, non expressa sententia Apostoli. Ideo Erasmus cõuertit, Vt summatim instauraret: sed ne sic quidem satis expressẽ. Significat enim τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι partes disiectas & diuulsas in vnum corpus coniungere: vt quum oratores breuem enumerationem argumentorum texunt, aut qui calculos subducunt, singula in vnam summam reuocant. Sic dicuntur omnes fideles in vnum Christum recolligi, quia fide cum ipso coniuncti sunt, veluti vnius hominis instar, vt qui nonnisi in illo vno possint placere in quo solo Pater acquiescit: adeo quidem vt tota Ecclesia interdum Christi nomine censeatur: vt pluribus exposuimus Gal.3.c.16. Neque tamen hoc verbum deduco à κεφαλή, cum Chrysostomo & Theophylacto, quòd Christus infrà, ver.22, dicatur caput esse supra omnia (videtur enim hoc mihi longius petitum) sed à κεφάλαιον, quod summã & breuẽ multarum partiũ collectionem declarat: vnde τὸ κεφαλαιοῦν & τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι, quæ passim occurrunt, pro repetito calculo summam contrahere: nisi malimus ἀνὰ poni pro σὺν, vt in ἀναμιγνύω, & similibus. Quid multis? ab ipso etiam Apostolo sic vsurpatur hoc verbum Rom.13.c.9. Omnia, τὰ πάντα. Scio hunc locum solere explicari de Angelis. Ego vt nemini præiudicium adfero, ita simpliciter dicam quid mihi simplicissimum & maximè appositum videatur. Sæpe iam annotauimus τὸ καθόλου frequenter apud Paulum ad id de quo agitur esse restringẽdum, vt 1.Cor.15.d.28, & 6.c.12, & 8.a.1, & alibi sæpenumero. Sic ergo hoc in loco quum de mediatoris officio disseratur, sit autem mediator solis electis destinatus, appellatione τῶν πάντων intelligo totum ipsius Ecclesiæ corpus, quod postea in duas veluti partes diuiditur: nẽpe in ea quæ sunt in cælis, & ea quæ sunt in terris. Considerat enim Apostolus patefacti mysterii siue exhibiti suo tempore Christi tempus: ante cuius aduentum quum ex hac vita migrarint tam multi, significat Paulus eos etiam in eundem Christum esse collectos. Illum enim ab æterno destinatum esse mediatorem in quo recolligerentur tam ii quorum Spiritus

tempore aduentus ipsius iam in cælis essent, (qui eum venturum fide apprehenderant) tum ii qui essent in terris ad finem vsque seculorum cum fide apprehensuri. Denique per ea quæ in cælis sunt, simpliciter intelligo fideles antè Christi aduentum mortuos: nec disputo quomodo ista ad beatos Angelos pertineant, de quibus nolim subtilius philosophari, quum satis constet Christum mediatorem esse Dei & hominum, non autem Angelorum, constitutum: qua de re hic differitur. Per ea autem quæ in terris sunt, eos accipio quos Christus viuos deprehendit, vel qui sunt eius aduentum consequuti: quorum rursus duas species facit Apostolus, quæ tamen in vnũ Christũ coaluerint, Iudæos nimirũ & Gentes. Ne cui verò videatur coacta ista interpretatio particulæ vniuersalis, nõ dubiũ est quin sic prorsus accipiatur Gal.3.d.22. quod multo etiã planius fiet si quis cũ locum contulerat cum eo quod scriptum est Rom.3.b.6, & 11.d.32. Et ita etiam explico quod scriptum est Col.1.c.20.

Ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.	11 In ipso, *inquã*, in quo etiã lecti sumus, quũ essemus prædestinati secundũ propositum eius qui omnia efficit ex consilio voluntatis suæ.	11 *In ipso, in quo etiã nos forte vocati sumus, prædestinati secundũ propositũ eius qui operatur omnia secundũ cõsiliũ voluntatis suæ.*
Εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ.	12 Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui priores sperauimus in Christo.	12 *Vt sim⁹ in laudẽ gloriæ eius nos, qui antè sperauimus in Christo.*
Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν· ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ.	13 In quo *sperastis* & vos, audito sermone veritatis, *id est* Euangelio salutis vestræ: in quo etiam posteaquam credidistis, obsignati estis Spiritu illo promissionis sancto:	13 *In quo & vos, quũ audissetis verbũ veritatis, Euangeliũ salutis vestræ: in quo & credentes signati estis Spiritu promissionis sancto:*
Ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ.	14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, dum in libertatem vindicemur, ad laudem gloriæ ipsius.	14 *Qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius.*

11 In ipso, *inquam*, ἐν αὐτῷ. Redundant ista, ex Hebræorum idiotismo, qui expresso antecedente adiiciunt etiam relatiuum. quod sæpe etiam faciunt Iones, vt alibi annotauimus ex Herodoto: Latini non item. Exposuit tamen per epanalepsin, vt mollius cohæreret proximus versiculus. Vulg. In ipso. Eras. In seipso, ἐν αὑτῷ. quod non potest conuenire. In quo etiam lecti sumus, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν. Vulg. In quo etiam sorte vocati sumus. Eras. Per quem & in sortem asciti sumus. Κληροῦσθαι dicũtur magistratus qui sortitò creantur. Trãslatitiè verò hoc dicitur de vocatione ad Christum, allusione videlicet facta ad duodecim tribuum portiones sortitione distributas, & huc quoque, quòd populus Israel peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Iudæorum vocationem commemorat Paulus priore loco, iterum recurrens ad Dei prædestinationem, ex æterno ipsius consilio: nequid hic sibi tribuant Iudæi, quasi suo merito hanc prærogatiuam habuerint: deinde ne curiosè inuestigetur cur priores vocati sint Iudæi. Nam in promissione non subsistit Paulus hoc in loco, sed vsque ad ipsum promissionis fontem ascendit, quo nihil est superius. Eius qui omnia efficit, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Vide vt omnia sine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed num idcirco stipites sumus? Minimè. nam ea est quæ efficit in nobis & velle & perficere, Philip.2.b.13.

12 Laudi gloriæ ipsius, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam vertunt, Laudi & gloriæ ipsius. quæ interpretatio ex Græco contextu refellitur. Gloriam enim Dei hoc in loco, & infrà, ver.14, pro Deo glorioso dixit, Hebræorum more, quem exposuimus 1.Cor.2.b.8. Qui priores sperauimus, τοὺς προηλπικότας. Manifestè loquitur de Iudæis, quibus priorib⁹ exhibitus fuit Christus, & apud quos cœpit Ecclesia. Itaque miror veteres in hoc explicando loco tam procul aberrasse à scopo. Nam Hieronymus ad præscientiam diuinam refert, in qua fideles sperarint ab æterno. quod dictum (vt Origenis dogmata redolens) non immeritò videtur à Ruffino reprehendi. Theophylactus præpositionem πρὸ ad exitum spei refert. Ambrosius huc putat pertinere quòd Apostoli in Christum venturum sperarint. quæ omnia profectò sunt ἀπροσδιόνυσα: sunt tamen ab Erasmo diligenter annotata. Vulg. Qui ante sperauimus, nimium obscurè.

13 In quo *sperastis* & vos, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Sub. ἠλπίκατε. Nunc igitur Gẽtes Iudæis exæquat, vt vtrique in Christo coalescentes non habeant de quo conquerantur, sed de quo pariter gratias agant. Sermone veritatis, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Id est, sermone illo qui propriè verax est, quum à Deo proficiscatur qui mentiri nõ potest. *Id est* Euangelio, τὸ εὐαγγέλιον. Id est, fausto illo & felici nuntio cælitus allato. Obsignati estis, ἐσφραγίσθητε. Vide Iohan.6.c.27, 2.Cor.1.a.6. Est autem sumpta translatio à sigillis quorum impressione, authentica ab incertis, & à falsis genuina distinguimus. Spiritu illo promiss. sancto, τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. id est, Spiritu illo qui non adfert Legis & seruitutis terrorem, sed promissionem gratuitæ adoptionis suis donis obsignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. Est autem triplicatus articulus diligenter obseruandus, quem & Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

14 Arrhabo, ἀῤῥαβών. Vulg. Pignus. Vide 2.Cor.1.d.22. Scriptum est autẽ ὅς ἐστι, pro ὅ ἐστι, quum præcedat τὸ Πνεῦμα, vel habita sensus ratione, quia τὸ Πνεῦμα Θεός ἐστι, vt Photio placet: vel propterea quòd sequitur ἀῤῥαβών, vt in illo Ciceronis, Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus. & in illo Terentii, Nunquam æquè paupertas onus visum est mihi graue. Dum in libertatem vindicemur, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως. Duplicem constituit Paulus ἀπολύτρωσιν, id est liberationem: vnam qua redimimur, persoluto pretio, Christi videlicet sanguine, vt à seruitute peccati & mortis manumittamur, vt copiosius explicat Paulus Rom. capite 7, cuius etiam meminit suprà, versu 7: alteram, qua in istam libertatem prorsus vindicemur. Nos enim quanuis liberos, retinet tamen per vim peccatum in aliqua seruitutis specie, vt quod volumus non faciamus, Galat.5.c.17. & mors etiam nexos in vinculis tenet, in diem illum iudicio supremo destinatum, quo nos Christus, vt à se redẽptos, liberali causa manu asseret. Non pugnant igitur inter se istæ duæ liberationes, sed illa quidẽ peracta est, hanc verò quæ illius est complementũ, speramus, vt Luc.21.f.28, Rom.8.c.23, & infrà, 4.g.30. cuius est arrhabo Spiritus sanctus, ex quo nos manumissos esse didicimus per fidẽ, vt nos tandẽ in iustã libertatẽ ex malæ fidei

fidei possessoris potestate asserendos esse non dubitemus. Illam igitur licebit ἀπολύτρωσιν ἐλευθερώσεως docendi causa vocare, cuius passim meminit Apostolus, vt Rom.6.d.22, & 8.a.2. hæc verò dicetur ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως, id est ad verbum, liberatio vindicationis siue assertionis. Nam τὸ περιποιεῖσθαι id declarat quod Latinis asserere & pro suo vindicare, cuius verbale nomen est περιποίησις. Vulgata, In redemptionem acquisitionis. Eras. In redemptionem acquisitæ possessionis. quod ita explicari solet quasi acquisita possessio dicatur res ipsa acquisita, id est Ecclesia, quæ suo tempore redimenda sit, id est plenè liberanda. Hæc verò explicatio etsi in eandem sententiam recidit, tamẽ (vt mihi quidem videtur) non ita est plana & expressa, & vim etiam nonnullam adfert verbis. Nam περιποίησις pro acquisita hæreditate nusquam memini legere.

Διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,	15 Propterea etiam ego, quum audissem eam quæ in vobis est fidem in Domino Iesu, & charitatem in omnes sanctos,	15 *Propterea & ego, audiens fidẽ vestram quæ est in Domino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos:*	
Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου·	16 Non desino gratias agere pro vobis, mentionem vestri faciens in precibus meis:	16 *Non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis:*	
Ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, δῴη ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ·	17 Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater ille gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, per agnitionẽ ipsius:	17 *Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, in agnitione eius:*	
Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις·	18 Illuminatis oculis mentis vestræ: vt sciatis quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis:	18 *Illuminatos oculos cordis vestri, ut sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis:*	
Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ,	19 Et quæ sit excellens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis qui credimus, ‖pro efficacitate fortis roboris ipsius,	19 *Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus secundum operationem potentiæ virtutis eius,*	Coloss.1.e.19 infra 3.b.7

17 Pater ille gloriæ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης: id est (ex Hebræo idiotismo, quem exposuimus 1.Cor.2.b.7) Pater ille gloriæ plen⁹, qui & Deus est & Deus Domini nostri Iesu Christi: quatenus hic homo factus est, vt eundẽ atque nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipse haberemus. de qua re diximus Iohan.20.d.17. Spiritum sapientiæ, πνεῦμα σοφίας. Id est donum sapientiæ per Spiritum sanctum, vt exposuimus alibi. Sapiẽtiæ autem ac reuelationis nomine quid significet, diximus 1.Cor.14.b.6. quanquam hæc mihi videtur latius nunc patere, ita vt amplam eorum cognitionem declaret quæ Christianis omnibus cognoscenda sunt.

Per agnitionem ipsius, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ. Erasmus, Per agnitionem sui. Atqui αὐτοῦ potius ad Christum pertinet, ex quo agnito omnem sapientiam diuinam haurimus. Deinde quod scribit in hunc locum, philosophos cognouisse quidem Deum, at non agnouisse: certè ad rem non pertinet, quum hic agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Θεοῦ (vt loquitur Apostolus Roman.1.c.19) id est de eo quod præeunte naturæ luce homines possunt in Deo cognoscere, sed de Christi mysterio, quod caro & sanguis ne suspicari quidem, nedum reuelare possit. Sed & impium est quod Hieronymum annotat Erasmus obseruare de Patre prius cognito, cuius per reuelationem Spiritus denuo cœperimus recordari: nempe vt Platonica reminiscentia statuatur. Sed tamen non temere Paulus agnitionem potius scripsit quàm cognitionem: quanuis interdum ista confundantur. Neque enim satis est Christum cognouisse, sed etiam agnoscendus est nobis quotidie magis ac magis quàm semel cognouimus. quo fit vt nunc iis ipsis sapientiam precetur Apostolus in quos antea versu 8 dixerat, omnem sapientiam esse à Domino effusam.

18 Illuminatis oculis, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Vulgata & Erasmus, Illuminatos oculos: quo fit vt oratio non cohæreat, nisi exegeticam particulam Nempe, subaudias. Itaque Hieronymus à seipso dissentiens, quum alibi Paulum vt Græci sermonis imperitum immeritò arguat, hic contra conatur illum excusare, vbi nulla excusatione indiget, coniungitque ista cum participio ἀκούσας, id est cum initio versus 15. nempe vt ex anantapodoto, quod nusquam est, synchysin faciat. Ambrosius verò longè meliorem rationem iniit, ita vt ista cum verbo δῴη connectantur: sed non rectè inseruit verbum habere, quum potius supplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, vt Iohan.10.c.16, & 1.Tim.4.a.3, & alibi sæpe, hoc modo, Vt det nobis Deus Spiritum sapientiæ, &c. & illuminatos oculos, &c. Erasmus verò miratur Chrysostomum & Theophylactum, nullum hic scrupulum sensisse, aut si senserunt, dissimulasse. Sed, obsecro, qui scrupulum sentirent vbi nusquam est? Nemo enim est (opinor) cui non sit satis notum, quartos casus absolutè positos, non modò excusari apud Græcos, sed etiam inter elegantes Atticismos numerari. Quæ sit spes illa vocationis eius, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Id est quæ bona vos ille sperare iubeat, vos ad Christum vocans. Spem enim posuit pro bonis ipsis quæ speramus, μετωνυμικῶς, vt Rom.8.e.24, & Gal.5.a.5. Eras. Spes ad quam ille vos vocauit.

19 Fortis roboris, τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος. Id est τῆς κραταιᾶς ἰσχύος, ex Hebræorum idiotismo, quem annotauimus suprà, versu 5, & infrà, 4.f.23. Vulg. Potentiæ virtutis. Eras. Roboris fortitudinis.

Ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις,	20 Quam exeruit in Christo quum excitauit eum ex mortuis, & collocauit ad dextram suam in cælis,	20 *Quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dextram suam in cælestibus,*
Ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.	21 Longè supra omne imperium, ac potestatem, & potentiam, & dominium, & omne nomen quod nominatur, non solùm in hoc seculo, verumetiam in futuro.	21 *Supra omnem principatum & potestatem & uirtutẽ & dominationẽ, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, sed etiam in futuro.*
Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ,	22 Et omnia subiecit eius pedibus, eúmque constituit caput super omnia ipsi Ecclesiæ,	22 *Et omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum dedit caput super omnia ipsi Ecclesiæ,*
Ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.	23 Quæ est corpus ipsius, & complementum eius qui omnia implet in omnibus.	23 *Quæ est corpus ipsius, plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur.*

Κεφάλαιον β΄	CAP. II.	CAP. II.
Col.2.c.13 ΚΑΙ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις,	1 ET vos *una uiuificauit,* quum essetis mortui in offensis & peccatis:	1 *ET uos cõuiuificauit, quum essetis mortui delictis & peccatis uestris:*

20 Quam exeruit, ἣν ἐνήργησεν. Ad verbum, Qua operatus est. Nam κατὰ repetendum est ante ἣν ex Hebræorum idiotismo. Vide infrà, 2.a.4. Et collocauit, καὶ ἐκάθισεν. In duobus codicibus scriptum inuenimus καὶ καθίσας, vt etiam legit Vetus interpres, idque rectius. Ponitur autem τὸ καθίζειν hoc in loco quasi in coniugatione Hiphil, vt Mat.21.a.7. Vulg. Constituens, non seruata Aoristi significatione. Eras. Sedere fecit. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים, vt suprà versu 3. sub. מקומות .i. locis. Vulg. & Eras. In cælestibus, nimium obscuré. Significat autem Sedere ad dextram Patris in cælis, consortẽ esse imperii illius summi: cuius etiam respectu, Dei maiestatẽ dicimus esse in cælis, nõ quòd illic sit inclusa, sed quod illic potissimùm emineat. quanquam quod ad humanitatem Christi attinet, certum sit eam in cælis esse, non in terra: quòd alioquin imaginaria sit ipsius ascensio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Augustinus in epistola ad Dardanum.

21 Longè supra omne imperium, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Ineptè sunt curiosi qui ex hoc loco & similibus occasionem arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apostolus supra omnem omnium rerum creatarum præstantiam Christum euehit. Habet autem etiam præpositio ὑπὲρ suum pondus, quam nec Vetus interpres nec Erasmus expressit: vt intelligamus Christum non simpliciter, sed infinitis partibus excellere. Et omne nomẽ, &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. Id est, & quicquid existit. Nisi malimus nomẽ pro re celebri, & Nominari, accipere pro celebrem esse: vt apud Hebræos viri celebres dicuntur אנשי השם, id est viri nominis, quos Græci vocant ὀνομαστούς: quo modo etiã in vernaculo nostro sermone loquimur. Non solùm, &c. οὐ μόνον, &c. Hoc refero ad totum complexum superioris orationis, non autem ad participium ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Christi præstantiam non esse temporariam, sed æternam, ita vt futurum etiam seculum comprehendat. Alioquin cogemur per futurum seculum interpretari regnum cæleste: quod tamen non potest simpliciter dici futurum, quum iam existat, sed nostri duntaxat habita ratione, quibus nondũ est præsens: vt planè sit violenta interpretatio. Deinde dicẽdum fuisset, Nõ solùm quod nominatur in præsenti seculo, sed etiam quod nominabitur in futuro.

22 Eúmque constituit, καὶ αὐτὸν ἔδωκε. Vulg. & Eras. Et ipsum dedit. nimium obscuré. Est enim Hebræorum more dictum ἔδωκε pro κατέστησε, apud quos sic accipitur verbum נתן, vt Gen.41.e.43. Caput, κεφαλὴν. Id est vt esset caput, siue pro capite: pro quo Hebræi dicunt לראש, id est in caput. Non est igitur Ecclesia Christiana biceps, aut potius ἀκέφαλος, vt eum meritò dixerit Gregorius Antichristum esse qui se vniuersalem episcopum vocaret, epistola 76.78.79.83.92.188.194. Super omnia, ὑπὲρ πάντα. id est summum, adeo vt nihil non illi subsit.

23 Complementum, πλήρωμα. siue supplementum. Is enim est Christi in Ecclesiam amor vt quum omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & membris mutilum caput existimet nisi Ecclesiam habeat sibi instar corporis adiunctam. Hinc factum vt Christus interdum collectiuè pro tota Ecclesia capiti suo adiuncta accipiatur, vt 1.Cor.12.b.12 & 13, & Gal.3.c.16. Hinc etiam illud In Christo, toties repetitũ: quod multo expressius aliquid significat quàm Cum Christo, vel Per Christum. Hinc factum vt diceret Apostolus se in Christo, & Christum in se viuere, Galat.2.d.20. Hinc illa Christi vox, Saule Saule, quid me persequeris? Quò etiam pertinet quod scriptum est Coloss.1.d.24. Hinc denique nostra spes omnis & consolatio proficiscitur.

Qui implet, τοῦ πληρουμένου. Chrysostomus passiuè accipit, vt sit sensus, Christum prorsus impleri in omnibus, id est singulos fideles conferre ad Christi complementum, vti corpus suum ex singulis membris est compactum. Mihi videtur coacta ista interpretatio, quum τὸ πληροῦσθαι pro πληροῦν Xenophon vsurparit lib.6 Ἑλληνικῶν, & συμπληροῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apostolus vt sciamus Christum per se non indigere hoc supplemento, vt qui efficiat omnia in omnibus re vera: nedum vt suppleatur à quoquã nisi quatenus pro immensa sua bonitate Ecclesiam dignatur sibi quasi corporis instar adiungere.

IN CAPVT II.

1 Et vos *una uiuificauit,* καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit verbum Conuiuificauit, id est συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, sed quinto demum versiculo adiicitur. Est enim propter multas insertas sententias longum hyperbaton: nihil verò prohibet obscuritatem ita fugere vt nihil immutes aut adiicias

sententiæ. Incipit porro nunc Paulus vocationem Gentiũ in Ephesiis amplificare ex circũstantiis: id est ex collatione conditionis præcedentis vocationem, cum ea quæ subsequuta est: idque duplici modo, nempe simpliciter primùm, deinde comparatè, ex Iudæorum antithesi. quos tamen exæquat Gentibus, tum ante vocationem, quatenus extra promissionem & in sese considerantur: tum etiam post vocationem in Christo, cuius vnius communis capitis gratia in vnum illud corpus coaluerunt. Quum essetis mortui in offensis & peccatis, ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem spiritualem intelligit: vnde & mors illa quam primam vocant, sequuta est, (vt Rom.5.b.12) & secunda quæ & æterna dicitur. Ideo dicuntur mortui quicunque non sunt renati, quia sicut immortalitas damnatorum, non est vita, sed mors quædã perennis, nempe cum æterno exitio cõiuncta: sic etiã hæc animi & corporis coniunctio, vita propriè non est, sed mors in iis qui Christi Spiritu non aguntur, vt Esa.9.a.1, & Ioh.5.d.28. Rom.6.a.2, & b.13, & 7.b.10, & 1.Tim.5.a.6, & passim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id est mori peccato, contraria prorsus sententia dicuntur ii in quibus peccatum est extinctum, tertio videlicet casu: cum qua mortificatione prorsus cohæret ζωοποίησις, i. viuificatio, quæ alteri illi morti opponitur, vt diximus Rom.6.a.2. Itaque vt hæc dicendi genera tam diuersa distingueremus, noluimus interpretari Mortui peccatis, sed In peccatis: addita videlicet præpositione ἐν, quæ exprimitur Col. 2.c.13, vt Num.27.a.3. qua de re vide Act.8.d.23. Videtur tamẽ ipsũ discrimẽ numeri satis hoc indicare: quia (vt alibi diximus) ἁμαρτίαν solet singulari numero Paulus ipsam veluti arborem (id est insitam corruptionem) vocare, cuius fructus sunt ἁμαρτίαι multitudinis numero. Superest vt annotemus Clementem Alexandrinum ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum citare paulo aliter. Sic enim habet, ἦμεν πάντοτε καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησεν, Id est, Eramus etiam nos certè filii iræ, vt & reliqui: sed Deus qui diues est misericordia, ea charitate qua nos dilexit iam per peccata mortuos, vna viuificauit *nos* per Christum.

Ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας,	2 In quibus olim versati estis, vt est vita mundi huius, secundum principem cui potestas est aeris & spiritus nunc agentis in hominibus contumacibus.	2 *In quibus aliquando ambulastis secũdum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius, spiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ.*
Ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν ποτε, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν· καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.	3 Inter quos & nos omnes cõuersati sumus olim in cupiditatibus carnis nostræ, facientes quæ carni ac cogitationibus libebant: eramúsque natura filii iræ, vt etiam reliqui.	3 *In quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus in desideriis carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & cogitationum: & eramus natura filii iræ sicut & cæteri.*

2 In quibus olim versati estis, ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε. Vulg. Eras. ad verbum, In quibus aliquando ambulastis. Hebræis verò הלך במשאות, id est in peccatis ambulauit, dicitur de iis quorum vita omnis ad scelera præceps fertur: quales sunt quicunque Spiritu Dei non sunt renati. Vide Act.8.d.23, & Col.3.a.7. Vt est vita mundi huius, κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Vulgata, Secundum seculum mundi huius. Hebr כדור העולם, quod possis etiam interpretari de ipsis hominibus, sicut apud Latinos accipitur ætatis nomen. Secundum principẽ, κατὰ τὸν ἄρχοντα, id est ex arbitrio principis. Vide infrà, 6.b.12. Et spiritus, τοῦ πνεύματος. id est afflatus quo impellitur mundus vt resistat Euangelio: sicuti contrà Spiritus Dei in electis fidem cæterósque bonos motus gignit. Non est igitur per appositionem hoc intelligendum, sed subauditur copula, Hebræorum more, de quo diximus suprà, 1.d.18. In hominibus contumacibus, ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulg. In filios diffidentiæ. Est autem hoc dictum Hebræorum more, apud quos בן, i. filius, cum genitiuo appellatiuorum accipitur pro eo qui alicui rei sit prorsus addictus. Itaque filii contumaciæ declarat homines contumaciæ deditos.

3 Quæ carni ac cogitationibus libebant, τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν. Θελήματα Vetus interpres non satis expressè conuertit voluntates, vt diximus Iohan.1.b.13. Quod autem ad διανοίας attinet, subtilius quidem Plato lib. 6 de republica, διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν, quibus demum subiungit εἰκασίαν: sic ut etiam alicubi Paulus animum à Spiritu & corpus ab vtroque distinguit: sed hoc in loco Paulus σάρκα, tanquam generale nomen quo totus homo non renatus significetur, in species duas diuidit, nempe σάρκα & διανοίας: σάρκα, eodem nomine atque genus ipsum, vocans partem animi quam ἄλογον nuncupant philosophi, διανοίας verò τὸ λογικόν, aut potius vtriusque facultatis effecta. quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis, vt etiam alibi διαλογισμούς, Rom.1.c.21. Itaque nihil prosus relinquit homini Paulus, quòd non sit per peccata, non dico semimortuum, vt tradunt Sophistæ nostri Semipelagiani, sed prorsus mortuum, quod ad naturam attinet. Natura filii iræ, φύσει. Hoc vno verbo quasi fulmine, totus homo, quantus quantus est, prosternitur. Neque enim naturam dicit læsam, sed mortuam per peccatum, ideóque iræ obnoxiam. Itaque mira hic fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus est: & quidem non per eos solùm qui apertè fuerunt hæretici, sed etiam per nonnullos alioquin valde eruditos, & quibus Ecclesia multum debet, sed qui tamen homines fuerint. Itaque Hieronymus quosdam indicat interpretari φύσει per πάντως .i. omnino. quod tamen prorsus violentum est, nec satis etiam expressum, quia mali innatam originẽ non indicat. Græcus scholiastes verò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως, verè ac germanè, vt etiam Cyrillus in Apologetico, ad anathematismũ tertium. Chrysost. addit, sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud sumus quàm filii iræ. Sed quorsum istos nodos in scirpo? Quid enim apertius dici potuit quàm nos non cõsuetudine & imitatione, sed ipsa natura peccatores nasci? quod & Dauid apertè clamat Psal.51.b.7, & Paulus demõstrauit Rom. 5.c.12.13, & 14. Nã vbicunq; ira est, ibi & peccatũ: quo sine exceptione inuolui totã humanam gentẽ idem testatur Rom.1.b.18, & 3.b.9. Sed naturã tamen intellige non quatenus creata est, verũ quatenus per diaboli suggestionẽ corrupta est à seipsa. Neque obstat traiectio, vt potius dicendũ fuisse videatur, ἦμεν φύσει τέκνα ὀργῆς. nã plana est sentẽtia. Filii iræ, τέκνα ὀργῆς. i. iræ Dei ita deuoti atq; obnoxii, quasi ad eã rẽ ab ipsa natura effecti. Neq; enim filios iræ hîc accipit pro hominibus iratis, vt superiore versiculo filios contumaciæ pro cõtumacibus: sed passiuè, homines irati Dei iudicio reos æternæ mortis: vt apud Heb. בן המות .filius mortis dicitur qui capitalis

criminis reus est,& alia similia. Vide suprà, versu 2,& Iohan.17.b.12. Vt etiam reliqui, ὡς καὶ οἱ λοιποί, i. vt reliqui etiam populi profani. Nam hoc versiculo Iudæos, quibus sese accenset, quod ad naturam attinet, Gentibus exæquat: vt probet, discrimen illud quod postea temporarium fuisse ostendet, non à natura, sed à gratia proficisci. Itaque secundo versiculo omnes Gentes in Ephesiorum persona compellans, περιεπατήσατε, inquit, id est ambulastis: in hoc autem versiculo, ἀνεστράφημεν, inquit, id est conuersati sumus: & quidem addita particula καί, vt intelligas Iudæos quoque in eodem numero censeri.

4 Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,

4 Sed Deus qui diues est misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos,

4 *Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos,*

5 Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι·

5 Etiam quum per offensas mortui essemus, vnà viuificauit nos per Christum, *cuius* gratia estis seruati:

5 *Et quum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati:*

6 Καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

6 Vnáque excitauit, vnáque collocauit in cælis in Christo Iesu:

6 *Et conresuscitauit, & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu:*

7 Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

7 Vt ostenderet seculis succedētibus summas opes suæ gratiæ, *sua* erga nos benignitate in Christo Iesu.

7 *Vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate super nos in Christo Iesu.*

8 Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον.

8 Gratia enim estis seruati per fidem: idque nō ex vobis: Dei donum *est*:

8 *Gratia enim estis saluati per fidem: & hoc non ex vobis: Dei enim donum est:*

9 Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται.

9 Non ex operibus, nequis glorietur.

9 *Non ex operibus, ut nequis glorietur.*

10 Αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν.

10 Nam ipsius sumus opus, conditi in Christo Iesu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis versaremur.

10 *Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus ut in illis ambulemus.*

4 Qui diues est, πλούσιος, i. qui abundat: vt non modò apud Hebræos, sed etiam in aliis linguis diues in genere dicitur aliquis eius rei cuius magnam habet copiam. Nunc autem redit Apostolus ad initium capitis, eo tantùm excepto quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco, Iudæos & Gentes vnà coniungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ vitio exæquarat: illic verò ὑμᾶς dixerat, Gentes compellans in Ephesiorum persona. Neque verò causa erat cur Hieronymus vel expungeret particulam δέ, vel imperitiæ Græci sermonis Paulū argueret, quum (vt rectè obseruauit Erasmus) ista proximis opponantur, ita tamē vt nihilominus expleatur anātapodoton versu proximo. Qua, ἣν. Repetitur διά ex præcedentibus, ex Hebr. idiotismo, vt diximus suprà 1.d.20.

5 Vnà viuificauit nos per Christum, συνεζωοποίησε. Vulg. Conuiuificauit nos Christo. Eras. Conuiuificauit nos vnà cum Christo. quam sententiam minimè reprehendo. Sed nihil tamen rei ipsi detrahitur, & magis fortassis appositè dici possit, præpositionem σύν hoc in loco adhibitā esse potius vt Gentium ac Iudæorum in vno Christo coagmentationem declaret: quo modo etiam accipitur τὸ συνοικοδομεῖσθαι infrà, versu 22.

Cuius gratia estis seruati, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. Scio solere hæc includi per parēthesin, sed quæ ita sit dura & insolens vt eam facilè non admiserim. Ponitur autem חסד pro חסדו: & similem relatiui eclipsin inuenies Iac. c. b.6, & 1.Pet.4.d.14, & 1.Ioh.3.c.12.

6 Vnáque suscitauit, &c. καὶ συνήγειρε, &c. Quomodo hoc intelligendum sit subiicitur in fine versiculi, quum inquit, In Christo Iesu. Neque enim id adhuc in nobis prorsus præstitum est, sed in capite dūtaxat, cuius Spiritu cœpimus, peccato mortui, viuere Deo, donec in nobis opus suum perficiat idem qui inchoauit. quæ quidem spes nostra ita est certa vt non magis sit certum quod iam percepimus quàm quod adhuc expectamus, id est quod fide iam possidemus. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Vide suprà, 1.a.3.

7 Summas opes, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον. Vulg. Abundantes diuitias. Eras. Eminentem opulentiam. Vide Rom.9.e.23. In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Per Christum Iesum. Vide 1.Cor.1.a.2.

8 Gratia enim, &c. τῇ γὰρ χάριτι. Cohærent ergo gratia (siue Dei donum) & fides. Istis autem opponuntur Seruari ex nobis, vel ex operibus. Quid ergo istis in mentem venit qui tam repugnantia volunt coniungere? Seruati estis, ἐστὲ σεσωσμένοι. Non dicit iustificati estis, quod tamen verissimum est, sed eluditur ab aduersariis: neque dicit Seruari incipitis aut Seruabimini, sed Seruati estis: vt duo nouerimus, vnum, fide non ex operibus, gratia & Dei dono, non autem ex nobis, nos Christum amplecti: alterum, qui Christum amplexi sunt, eos iam esse plenè iustos, ac proinde ius æternæ hæreditatis adeptos.

9 Nequis glorietur, ἵνα μή τις καυχήσηται. Hunc nodum expediant qui saltem opera fidem subsequentia tanti faciunt vt ex eorum meritis aliqua ex parte seruemur: item qui sola cæremonialia volunt excludi.

10 Nam ipsius opus, &c. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν, &c. De gratia hîc agi nō de natura apparet, aduersus Pelagium, ex eo quod subiicitur. Sed & pronomine αὐτοῦ cæteri omnes prorsus excludūtur, aduersus Semipelagianos, id est aduersus eos qui naturā (vt aiunt) tātùm debilitatā fingunt à gratia adiuuari. At nos ex hoc loco didicimus ipsa etiam opera, quatenus bona sunt, gratiæ in solidum deberi: nec iustificandum præcedere (quod etiam ait August.) sed iustificatum: addo autem ego, seruatum sequi.

11 Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκί, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου,

11 Propterea mementote vos quondam Gētes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ vocatur Circūcisio in carne, & quæ manibus fit:

11 *Propter quod memores estote quòd aliquādo uos qui eratis Gentes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ dicitur Circuncisio in carne, manu facta:*

12 Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ·

12 Vos *inquam* illo tempore fuisse absque Christo, alienos à republica Israelis, & ‖ extraneos à pactis promissionis, spē non habentes, & Dei expertes in mundo:

12 *Quòd eratis illo in tēpore sine Christo, alienati à conuersatione Israelis, & hospites testamentorū promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo:* Rom.9.a.4

13 Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς οἵ ποτε ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.

13 At nunc in Christo Iesu, vos qui olim eratis procul, propinqui facti estis, per sanguinem, *inquam*, Christi.

13 *Nunc autem in Christo Iesu, uos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.*

14 Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας·

14 Ipse enim est pax nostra, qui vtraque fecit vnum, & intergerini parietis septum soluit:

14 *Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ soluens,*

15 Τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας· ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην,

15 Inimicitiis, *id est* lege mandatorum *quæ* in ritibus *posita est*, per carnem suam abolitis: vt ex duobus illis cōderet in semetipso vnum nouum hominem, faciens pacem,

15 *Inimicitias in carne sua, Legem mandatorū, decretis euacuans: ut duos condat in semetipso in unum nouum hominem, faciens pacem,* Colos.2.c.14

11 Propterea, &c. Διό, &c. In ea æqualitate quam antea cōmemorarat Apostolus, nunc latentem inæqualitatem profert, vt Gentes quo longius à Deo abfuerunt, eo plura se gratiæ Dei debere fateantur. Gentes in carne, ἔθνη ἐν σαρκί. Considerandum est nomen גוים, id est Gentium, quo significatur distinctio cæterorum populorum à populo Dei i. calamitosissima conditio. Additur autem ἐν σαρκί i. in carne, non vt eleuetur ista miserabilis conditio, sed contrà vt certo argumento confirmetur. Æstimatur enim circuncisio hoc in loco suo pondere. i. quatenus tessera fidei fuit, tessera, inquam, in carne impressa, cuius contemptus certum exitium ipsis Iudæis adferebat, Genes.17.c.14. Quanto magis igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ ne de tessera quidem ista quicquam audierant, ac proinde quas nulla sui fœderis mentione dignatus erat Dominus. Nam neque rem ipsam à symbolo, neque symbolum à re ipsa separare oportet, vt Pauli sententiam perspiciamus: & incircuncisorum nomen non minus competit iis Gentibus quæ symbolum quidem nudum præpostera quadam imitatione vsurpabant, (vt de Ægyptiis, Æthiopibus, Syris & Colchis refert Herodotus) quàm quibus nec fœdus nec symbolum notum erat. Qui dicebamini Præputium, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία. i. qui non alio nomine quàm incircuncisorum vocabamini, vt vestra impuritas communi appellatione omnibus esset testata, vt 1. Sam.17.d.26, & Ezech.44.b.7, & c.9. Huic opponitur Circuncisio: quo nomine poscit omnino antithesis & præpositio ὑπό, vt non rem ipsam sed Iudæos circuncisos intelligamus; pari metonymia. Quod autem additur ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, non huc pertinet vt duplices Iudæi constituantur, quum hoc planè sit extra oleas vagari, sed contrà, vt ipsa Gentium execratio oculis subiiciatur. Nam (vt modò dixi) symbolum coniungit Paulus cum re, vt facere par est quoties sacramentorum dignitas expenditur. Itaque externum ipsum signum vrget Paulus, vt ex eo quòd Gentes eo caruerunt, concludat Dei expertes fuisse. At enim (dices) num pertinebant ad pactum promissionis quicunque ex Iudæis erant circuncisi? Minimè profectò. neque enim Dei gratia signo deuincitur. Sed hoc est à scopo Apostoli aberrare, vt qui Iudæorum gentem in genere, non autē singulos Iudæos consideret, & simili etiam ratione Gentes quasi in vnum corpus collectas cum iis committat.

12 Absque Christo, χωρὶς Χριστοῦ. Meritò à Christo auspicatur, tanquam omnium promissionum scopo. Alienos à republica Israelis ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ. id est, qui nullum Ius ciuitatis Israeliticæ haberetis. Ciuem autem esse Israelis, & Deum pro Deo suo habere, idem declarant. Et extraneos à pactis promissionis, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας. Vna fuit promissio, si rem ipsam spectes, sed sæpius sancita. Ideo διαθήκας scripsit multitudinis numero. Possimus tamen etiam Tabulas metonymicè interpretari. Nomen autem τῆς ἐπαγγελίας, veteres codices sequuti, cum præcedentibus coniunximus, quod nonnulli cum ἐλπίδα connectunt, eadem tamen manente sententia, quum nihil sperandum sit nisi quod promissum est, & vicissim nulla sit extra fœdus promissio. Spem non habentes, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες. Spem meritò coniungit promissionibus de Christo. Nam absque his quicquid sperant homines, frustra sperant.

14 Intergerini parietis, τὸ μεσότοιχον. Μεσότοιχον Vetus interpres medium parietem non ineptè conuertit ad verbum, quem propriè Latini, authore Festo, intergerinum vocant. Erasmus Interstitium maluit interpretari, quo nomine non puto aliud quicquam significari quàm ipsum interuallum quo res duæ dirimātur. Iam verò φραγμόν nescio cur maceriam conuerterint: quo nomine certum est nihil aliud quàm septum significari. Cæterùm his vocabulis metaphoricè significari Legis ceremonias, quibus istud Iudæorum & Gentiū discrimen continebatur, & mutua etiam dissidia fouebantur, mox apertè declarat Apostolus.

15 *Quæ* in ritibus *posita est*, ἐν δόγμασι. i. τὸν ἐν δόγμασι. cuiusmodi eclipsin multis iam locis annotauimus. Vulg. Decretis, nimium obscurè, adeo vt nonnulli hac interpretatione decepti, perperam hoc coniunxerint cum proximo participio, quum sit construendum cum participio ὄντα subaudito. Rectius Erasmus, In decretis sitā, cōuertit, sed tamen requiro particulā exegeticam: & δόγματα malui ritus quàm decreta interpretari, nequis

existimet hîc agi de doctrina ipsa. intelligit enim quæ Hebræi דקה vocant, & ita accipitur idem nomen Act. 16. a. 4. vbi placita sumus interpretati. Cæterùm τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ, quæ nonnulli cum participio λύσας connectunt, ego malui sequentibus adiungere, sensu (vt mihi quidem videtur) magis cohærente. Nam quòd Græcus scholiastes putat intergerinum parietem dici inimicitias quæ propter peccata nostra inter Deum & nos intercedunt, verè quidem dictum est, sed ἀπροσδιονύσως. Nam hoc demum pertinet ad versũ 16. Sed & is locus refellit eorum errorem qui existimarunt cæremonialem Legem, quod ad Iudæos attinet, sublatam non esse.

Per carnem suam, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. Hoc quid sit, copiosissimè explicatur in Epist. ad Hebræos, vbi ostenditur in Christo fuisse omnia impleta quæ Legis figuris adumbrabantur. Conderet, κτίσῃ. Hoc opponitur verbo λύειν, quo vsus erat quũ diceret destructũ parietẽ intergerinũ, cuius loco Christus seipsũ substituit, vt sicut paries alterum ab altero disiungebat, ita ipse vtrosque in sese ita coniungat vt in ipso & cum ipso in vnum nouũ hominem coalescant, nouum inquam, semel abolitis cæremoniis.

Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι, τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὑτῷ.	16 Et vtrosque in vno corpore reconciliaret Deo per crucem, peremptis inimicitiis per eam.	16 Et reconciliet ambos in uno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in semetipso.
Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς.	17 Et veniens euangelizauit pacem vobis qui procul *eratis* & iis qui propè *erant*:	17 Et ueniens euangelizauit pacem uobis qui longè fuistis, & pacem iis qui propè.
Ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ Πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.	18 Quoniam vtrique per ipsum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.	18 Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem.
Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ·	19 Nempe igitur non estis hospites & inquilini, sed conciues sanctorum, ac domestici Dei:	19 Ergo iam non estis hospites & aduenæ: sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei:
Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·	20 Superstructi super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, cuius imus angularis *lapis* est ipse Iesus Christus:	20 Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo:

16 In vno corpore, ἐν ἑνὶ σώματι. Alludit ad Legis sacrificia, quæ veram & vnicam istam victimam repræsentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit, sed impleta: nisi malimus In vnum corpus interpretari, id est, Vt in vnũ corpus coalescerent. Peremptis inimicitiis, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν. Est igitur Christus mediator tum Iudæorum & Gentium, tum verò maximè vtrorumque & Dei. quod posterius nunc significat. Alludit autem ad Christi mortem, qui moriens discordiæ causam omnem sustulit, & veluti cruci affixit.

17 Et veniens, καὶ ἐλθών. Hæc cohærẽt cum initio versus 14. Nunc enim exposita in genere vocatione, fuit explicandum ipsius instrumentum, nimirum huius beneficii publica declaratio, primùm per ipsum Christum, deinde per eius ministros.

18 Per ipsum, δι' αὐτοῦ. Christus est instar ianuæ per quam ad Patrem reconciliatum accedimus cum fiducia: Spiritus autem sanctus, dux noster est per quem coniuncti & vniti in Christo vtrique, ad valuam ipsam pedetentim progressi, ingredimur.

19 Conciues, συμπολῖται. Castellio vertit sanctorum ciues, prorsus ineptè. Maluissem igitur dicere, eiusdem atque sancti ciuitatis ciues. Aiunt enim συμπολίτης non esse Græcis scriptoribus vsitatum nomen, nec satis Latinè Conciues dici. Retinui tamen, quòd authore Paulo non dubitarim vsurpare.

20 Super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ &c. Id est super Christum, qui est Apostolicæ & Propheticæ structuræ fundamentum. Sic enim Apostolus ipse optimus sui interpres explicat 1. Cor. 3. c. 11, & Esa. cap. 28. d. 16. Et de Lege ac Prophetis idem testatur Christus Iohan. 5. f. 39. Iraque Apostoli & Prophetæ fuerunt huius templi, id est Ecclesiæ Dei, (vt etiam hodie fideles ministri) architecti, non autem fundamentum ipsum: & planè est Antichristus qui sibi tribuit quod vnius Christi est: ac proinde non sunt lapides templi Dei quicunque alio fundamento nituntur, etiamsi nomen Christi retineant, quum rem ipsam tollant. Vbi autem Petri primatus? Nempe vel nusquam est nisi in Antichristiana Ecclesia: vel admodum negligenter, imò etiam hæreticè hæc scripserit Paulus, qui Apostolos numeret multitudinis numero, & sibi etiam in proximo capite, Gentium Apostolatum vendicet. At enim, dices, iste est & Petri & Pauli successor. ergo primatus ipse à Petri & Pauli demum obitu cœperit, quandoquidem collegam habuit Petrus: à quo etiam fuerit meritò reprehensus, & cui dextram porrexerit societatis. Ita ex suo ipsius ore conuincitur seruus nequam. Omitto eorum nugas qui fundamentum interpretantur concilia œcumenica, ædificium videlicet ipsum pro fundamento substituentes, si modò germana sint concilia. Quid verò iis facias quos non pudet Romanam etiam Ecclesiam (quã vocant) pro fundamento substernere? Ita mutuò sese collidunt mendacia.

Cuius imus angularis *lapis*, ὄντος ἀκρογωνιαίου. Participiũ in hoc dicendi genere non solet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autẽ non conuerti, Summũ angularẽ, vt Vetus interpr. sed contrà, imũ angularẽ, nequis ambiguitate deceptus falleretur. Nam ἄκρον Græcis vtrunque extremũ declarat, nẽpe & summũ & infimũ. Hîc verò Christus cõsideratur tanquã is qui ædificium totum solus sustineat, vt sicut architecti à fundamento, sic à Christo vnico illo firmissimo lapide incipiat Ecclesiæ structura. Simili ratione Christus dicitur à Dauide ראש פנה i. caput anguli, non habita situs summi sed imi ratione, vt ראש declaret translatitiè partẽ ædificii præcipuã, & à qua dependẽt reliquæ, sicut corpus à capite, quãuis diuerso situ. Caput enim in corpore summã partẽ tenet, in ædificio verò fundamentũ in imo subsidet: sed ædificio id præstat quod caput corpori, ideóque caput dicitur. Vnde ראשית Hebr. & caput Latinis, pro cuiusuis rei principio, & prima ac præcipua parte ponitur. Id autem ita esse explicandũ, vel ex sequenti versiculo liquet, in quo dicitur totũ ædificiũ à Christo exurgere. Sed & Anguli

appellatio partẽ eam ædificii designat cuius vnius firmitate vniuersum ædificiũ fulcitur, ex Hebr. idiotismo: à quibus etiam idcirco פנות, id est anguli, vocantur ii qui authoritate præstant, & reipublicæ molẽ quasi fulciũt, vt 1. Sam. 14. f. 38, & Esa. 19. b. 13. quod volui annotatum, nequis hic imaginetur plurium angulorũ ædificium, aut denique subtilius in hac similitudine philosophetur, quum in angulo oporteat duos parietes concurrere, non possit autem ex duobus parietibus ædificium perfici.

Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ·	21 In quo totũ ædificiũ cõgruenter coagmẽtatum, crescit vt sit templũ sanctum Domino.	21 In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctũ in Domino.
Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι.	22 In quo & vos vnà ædificamini, vt sitis habitaculum Dei per Spiritum.	22 In quo & uos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto.
Κεφάλαιον γ.	CAPVT III.	CAP. III.
ΤΟύτου χάριν ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν.	1 HVius rei gratia ego Paulus *sum* captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:	1 HVius rei gratia ego Paulus uinctus Christi Iesu pro uobis Gentibus:
Εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς·	2 Siquidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud vos:	2 Si tamen audistis dispẽsationem gratiæ Dei quæ data est mihi in uobis.
Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, (καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.	3 *Deum uidelicet* per reuelationem notum mihi fecisse mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis.	3 Quoniam secundũ reuelationem notum mihi factũ est sacramentũ, (sicut suprà scripsi in breui.
Πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ)	4 Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi)	4 Prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi)

21 Totum ædificium, πᾶσα οἰκοδομὴ, i. ὅλη. Eras. Quæcunque structura. Putauit enim πᾶσαν hoc in loco distinguere hoc ædificium ab aliis quæ hoc fundamento non nituntur: qua in re proculdubio fallitur. Nam de nullo alio ædificio disseruit, vt minimè hîc sit opus vlla distinctione. Deinde hac ratione nõ fuisset dicendũ, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, sed πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, vel certè expungendus articulus, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, id est totum ædificium, dixit, vt sciamus non partem duntaxat ædificii, sed totam structuram, quantacunque est, hoc vno lapide angulari fulciri. Crescit, αὔξει. Vtitur præsenti tempore vt ædificii structuram nondum absolutã, sed architectos adhuc in opere versari intelligamus. Vt sit templum sanctum, εἰς ναὸν ἅγιον. Εἰς finem declarat. Alludit autem ad templum Hierosolymitanum, quod fuit istius viui ædificii typus, perpetuum pontificem Christum habentis, vt in epistola ad Hebræos explicatur. Qua autẽ ratione singuli fideles alibi dicuntur Templum Domini, quòd Deus per Spiritum sanctum in Christo ipsos sanctificarit, & quasi apud eos sibi domicilium delegerit, eidem etiam Ecclesiæ idem nomen tribuitur, quum fideles omnes in vnum quasi ædificium compingantur. Domino, ἐν Κυρίῳ. Vel repetitur antecedens, Hebræorum more, quanuis expresso relatiuo, quum præcesserit ἐν ᾧ, in quo, si hoc libuerit coniungere cum verbo αὔξει: (quãquam ἐν ᾧ fortassis rectius exposueris ἐφ' ᾧ, supra quod, videlicet θεμελίῳ, fundamentũ, vt perpetua sit metaphora) vel ἐν respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adiungitur: quam interpretationem sum sequutus. Non temere tamen dici possit crescere in Domino ædificium quod in eo fuit coagmentatum, nempe vt nõ principia tantùm, sed & media & extrema feramus Dei gratiæ in Christo accepta.

22 Et vos vnà ædificamini, καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide suprà, versu 15. Vt sitis habitaculum, εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat, & allusio est ad templum, quod dicitur מושב ישרן מעון. Pertinet autem ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matth. 2. d. 23. Per Spiritum, ἐν Πνεύματι. Vide suprà, versu 18.

IN CAPVT III.

1 Ego Paulus *sum* captiuus ille, ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tandem ad hypothesin (id est ad suum Apostolatum) descendit. Cæterùm quia necessariò explenda est cõstructio, non cõuenit inter interpretes. Nã alii subaudiunt πρεσβεύω, legatione fungor: quod haud satis scio an cõueniat præpositioni ὑπὲρ pro apud. Neque enim pro Gentibus, id est Gentium nomine, legatione fungebatur, sed ὑπὲρ Χριστοῦ, 2. Corinth. 5. d. 20: nisi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα. quod & ipsum duriusculum fuerit, quia præcessit τούτου χάριν. Alii verò subaudiunt κεκαύχημαι, gloriatus sum, quòd simile quippiam dixisse videatur Apostolus Philip. 2. c. 16. Sed neutrũ sanè in plerisque & iis quidem emendatissimis codicibus inuenitur, neque velim quidem ego istiusmodi eclipsibus additum patefacere. Est autẽ maximè vsitata & minimè omniũ coacta eclipsis verbi substantiui, quod multo rectius suppleuit Erasmus. Vertit enim, Ego Paulus *sum* vinctus Iesu Christi: sed non rectè prætermisso articulo qui κατ' ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat istius captiuitatis celebritas, quòd Paulus passim dictitaretur is esse qui vellet Gẽtes cum Iudæis exæquare, quique hoc nomine Iudæos reddidisset omnibus exosos, vt scribitur Act. 21. e. 28, & 24. a. 5, & 25. g. 24. Hoc verò tantum abest vt inficietur, vt contrà ex eo captet commendandi apud Gentes ministerii sui occasionem. Captiuum autem Iesu Christi se dicit, non actiuè, quem Iesus Christus captiuum teneat: sed passiuè, qui pro Iesu Christi asserta gloria captiuus teneatur. Sic enim sese pro iis vinctum esse dicit vt eorũ mentes simul ad Christum attollat, ne videatur causam suam agere.

2 Audistis, ἠκούσατε. Loquitur de vocatione sua peculiariter Gentibus destinata, vt de re omnium sermonibus celebrata. 3 Per reuelationem, κατ' ἀποκάλυψιν. Innuit se Apostolum esse ἀμέσως vocatũ: quæ historia refertur Act. 9. c. 15, & 22. f. 21, & passim celebratur in ipsius epistolis. Paucis, ἐν ὀλίγῳ. Vel paulo antè, nempe primo capite huius epistolæ. Neque enim video vnde colligere possimus aliam fuisse scriptam epistolam quæ exciderit. De mysterio diximus suprà, 1. b. 9.

4 Ex quo, πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum verbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς vt in illo Ouidii, Mortua (crede mi-

hi)tamen ad tua verba reuixi. Participium autem ἀγανακτοῦντες ponitur sine casu, Græcorū more, vt in illo Virgilii, -Et diuûm amplexæ simulacra, tenebant. Quem Hellenismum vt vitarem, cōuerti Ex quo perlecto. Optimo verò iure de se ista prædicare Apostolum, re ipsa cognoscet quisquis perspexerit quàm sublimiter ac prorsus diuinè totum illud argumentum ab initio epistolæ pertractarit.

Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι,

5 Quod aliis ætatibus non innotuit "filiis hominū, vt nūc retectum est sanctis eius Apostolis & Prophetis per Spiritum:

5 *Quod aliis generationibus non est agnitum filiis hominum, sicut nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius & Prophetis in Spiritu:*

Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

6 Gentes *videlicet* esse cohæredes & "concorpores, consortésque promissionis eius in Christo per Euangelium.

6 *Gentes esse cohæredes, & concorporales & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium:*

Οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

7 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datū est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.

7 *Cuius factus sū ego minister secundū donū gratiæ Dei quæ data est mihi secundū operationem virtutis eius.*

Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ,

8 Mihi, *inquam,* "longè minimo omnium sanctorū, data est hæc gratia, euāgelizandi inter Gētes imperuestigabiles opes Christi,

8 *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi,*

Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

9 Et "in lucē proferendi omnibus quæ *sit* "communio mysterii quod erat abscōditum à seculis in Deo, qui omnia condidit per Iesum Christum:

9 *Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramēti abscōditi à seculis in Deo, qui omnia creauit:*

Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ·

10 Vt nota nunc fiat "per Ecclesiam imperiis ac potestatibus *quæ* in cælis *sunt,* "multiformis illa sapientia Dei:

10 *Vt innotescat nūc principatibus & potestatibus in cælestibus, per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei:*

Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν·

11 Secundum "propositum æternum quod constituit in Christo Iesu Domino nostro:

11 *Secundū præfinitionem seculorū, quā fecit in Christo Iesu Domino nostro:*

5 Filiis hominū, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebr. לבני אדם, id est hominibus. Quid verò? an nō hoc olim sanctis Patribus fuit patefactum? Respondeo, non ita multis, præsertim quod ad vocationem Gentium attinet, idque diruto intergerino pariete. Deinde vt reuelatum fuerit Prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamē diuersa ratione ac mensura fuit illis hoc mysterium quasi eminus & cum inuolucris ostensum, quū Apostoli præsentem clarissimam lucem sint intuiti: quamuis initio de vocatione Gentium dubitarit etiā Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. Adiunxit autem Apostolis Prophetas illos de quorum munere diximus Rom. 12. b. 6, & 1. Corinth. 14. b. 1 & 3. Neque enim hoc potest ad veteres illos Prophetas referri.

6 Concorpores, σύσσωμα. Vide Gal. 3. c. 16, & d. 28, & suprà 1. b. 10. Vulg. Concorporales. Eras. Eiusdem corporis.

8 Longè minimo, ἐλαχιστοτέρῳ. Comparatiuum à superlatiuo deductū, ac si dicas minimorum minimo. Ideo addidi particulam Longè.

9 In lucem proferendi, φωτίσαι. Sic rectè Erasmus. Vulg. Illuminare, quum φωτίσαι hic declaret, planè ac perspicuè aliquid docere, ac velut illata luce patefacere. Communio, ἡ κοινωνία. Vulg. Dispensatio, οἰκονομία, & ita etiam veteres nostri libri scriptum habebant. Per Iesum Christum, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetus interpres hoc non legit, nec Hieronymus habet, nec Ambrosius: reperi tamen in omnibus Græcis: & sanè maximam habet emphasin. Sic enim colligit Apostolus, Vnus Deus omnes condidit, sic etiam nunc omnes ad se vocat: condidit autem per Christum, sic per Christum instaurat.

10 Per Ecclesiam, διὰ τῆς ἐκκλησίας. Ecclesiam ex tam multis támque diuersis hominum generibus collectam significat quasi exemplar aut speculum esse in cuius contemplatione ipsi etiam Angeli proficiant, quatenus videlicet in tam multiplicis turbæ coniunctione, & tam consentiente (vt ita dicam) discordia longè melius apparet multiplex illa Dei sapientia quàm in vnius synagogæ gubernatione. Nec velim quidem ego subtilius de Angelis philosophari, quasi cōcionibus intersint, & Ecclesiæ ministerium ad illos etiam pertineat. Qua de re vide quæ tradit in hunc locum doctissimus interpres. De his autem nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom. 8. 6. 39. Multiformis, πολυποίκιλος, id est πολύμορφος. Nam res ipsa non variatur, quum vnus semper Christus fuerit propositus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Iudæos ducebat: sed variata est œconomia, quæ rursus infinitas habet formas, si applicatio multiplex æstimetur ex locorum, personarum & tēporum circunstantiis, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 Propositum æternum, πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulgata & Erasmus, Præfinitionem seculorum. Ego πρόθεσιν, id est propositum, vt fontem ipsius προορισμοῦ, id est præfinitionis & prædestinationis, considero: & עולמים,

id est seculorum, cum doctissimo interprete accipio αἰώνιον, ex idiotismo Hebræis perfamiliari. Æternum autem accipio quod omni principio sit antiquius. Quod cōstituit, ἣν ἐποίησεν. Ad verbum, Quod fecit, sicut in vernaculo sermone dicimus *Faire une deliberation:* quamuis non desint qui ἐποίησεν accipiant pro Præstitit. Quòd autem relatiuū ἣν nonnulli ad sapientiā, nonnulli ad Ecclesiā referunt, nihil est, quum per se plana sit sententia.

Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.

12 In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, "per fidē ipsius.

12 *In quo habemus fiduciam & accessum in cōfidentia per fidem eius.*

Διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.

13 Quapropter peto ne segnescatis ob afflictiones meas pro vobis, quæ est gloria vestra.

13 *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra.*

Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

14 Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem "Domini nostri Iesu Christi,

14 *Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi,*

Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται.

15 "Ex quo "tota familia in cælis & in terra nominatur,

15 *Ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur,*

Ἵνα δῴη ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον·

16 Vt det vobis, "pro diuite sua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum suum "in interiore homine:

16 *Vt det uobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum eius in interiorē hominem:*

Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν·

17 "Vt inhabitet Christus per fidē in cordibus vestris:

17 *Christum habitare per fidem in cordibus uestris:*

Ἐν ἀγάπῃ ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιω-

18 Vt "in charitate "radicati & fun

18 *In charitate radicati &*

12 Per fidem ipsius, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Id est per fidem in illum. Vide Rom. 3. c. 22.

13 Quæ est, &c. ἥτις ἐστὶ, &c. id est, Qua in re posita est gloria vestra. Hæc enim trita est regula apud Hebræos, relatiuum inter duo nomina positum, cum alterutro promiscuè congruere, vt Philip. 1. d. 28.

14 Domini nostri Iesu Christi, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, quum in Græcis non extet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Domini nostri Iesu Christi, sed in genere flectit genua ad illum Patrem quem omnes creaturæ rationabiles agnoscunt cōditorem & authorem. Atqui in omnibus veteribus libris & scholiis quoque Græcis hæc particula additur, & addi certè debet. Neque enim potest Deus Pater nisi in Christo inuocari: qua ratione tamen non omnium, sed fidelium tantùm est Pater. Denique si Deum extra Christum consideraris, quænam erit Patris inuocatio?

15 Ex quo, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Patre per Christum. vel ex quo Christo. Is enim vnus filios Dei fecit quicunque ab origine mundi in ipsum crediderunt, Iohan. 1. b. 12. Tota familia in cælis & in terra nominatur, πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. De Ecclesia Dei ex Gentibus & Iudæis coagmentata Paulum disserere satis constat. Itaque miror cur particulam πᾶσα non animaduerterint interpretes positam pro ὅλη, vt suprà, 2. d. 21. πατριὰν autem quam Vetus interpres Paternitatem conuertit, Hieronymus Parentelam, Erasmus Cognationem à communi Patre, satis liquet familiam declarare, id est gentem quæ communem vnum patrēfamiliâs habeat: vt sanè habet Ecclesia in Christo adoptata, quæ etiam idcirco Domus Dei dicitur, vt 1. Tim. 3. c. 15: cuius ciues vocauit domesticos Dei, suprà, 2. d. 19. Externi sunt igitur quicūque non sunt destinati adoptioni in Filio, & patrem habēt diabolum, vt Iohan. 8. f. 44, super quos manet ira Dei, Ioh. 3. d. 36: vt planè non possit eorum interpretatio admitti qui πᾶσα exponunt Omnis, nisi eadem permutatione, Omnis pro Tota accipiant. Iam verò quod additur In cælis, si ad nomen familiæ referre placet, dixerim ad eos pertinere qui iam in cælos migrarunt, in eodem atque nos Filio adoptati, vt vnà nobiscum eandem familiam constituant, sicut exposuimus suprà, 1. b. 10. Nam ne hîc quidem velim de Angelis subtilius philosophari: quibus vix sanè putem adoptionis nomen conuenire, adeo vt in hac πατριᾷ non possint satis commodè comprehendi, cuius vinculum nostra in Filio adoptio existat. Sin autem coniunxerimus cum verbo ὀνομάζεται, nominatur, non tam erit prægnans (vt ita dicam) sententia. Tantùm enim significabitur, istius Domini familiæ celebritatē, huius mundi spatiis non terminari, sed in ipsis etiam cælis commemorari, vt Luc. 2. b. 14, & 15. b. 7. Itaque priorem expositionem vt vberiorem amplector. Postremò ὀνομάζεσθαι significat ex alicuius nomine celebrari, vti iam tum fideles omnes à Christo Christiani dicebantur. Sed meminerimus rem ipsam esse cum nomine copulandam.

16 Pro diuite sua gloria, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ: id est pro magnitudine misericordiæ ipsius. Id enim est quod δόξαν vocat, ob eam causam quam exposuit suprà, 1. b. 5 & 6 & 12. Sed & opulentiam gloriosam possis interpretari, eadem aut certè non multū diuersa sententia. In interiori homine, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Εἰς pro ἐν accipio. Vide Rom. 7. d. 22.

17 Vt inhabitet, κατοικῆσαι. Iterum notanda emphasis verbi κατοικεῖν, quam exposuimus Matth. 2. d. 23. Huc etiam pertinet quod scriptum est Ioh. 6. d. 37, & 14. c. 23. In cordibus, ἐν καρδίαις. Non dicit In linguis, nisi cor linguam appellat, vt meritò dicat vnusquisque, Credidi, ideo loquutus sum.

18 In charitate, ἐν ἀγάπῃ. Charitatem intellige qua diligimur à Deo. Hæc enim est radix, hoc fundamentum electionis nostræ, ad quod vbique nos reuocat Apostolus, vt suprà, 1. a. 4, & alibi passim. Radicis enim & fundamenti nomē quomodo fructibus tribuas? Radicati & fundati, ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι. Sic rectè Vetus interpres, Erasmus tamen prætulit periphrasin, Fixis radicibus, & fundamento iacto. Cæterùm cohærent hæc participia cum sequenti verbo [illegible]: éstque particula ἵνα explicanda per traiectionem, quæ nō mu-

dò non est insolens, sed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum ea delectatum non vno in loco, sed satis multis, vt 1. Corinth. 9.c.15, & 2.Cor.2.b.4, & Galat.2.b.10. Vide Rom. 12.d.21.

μένοι· ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος,

dati, valeatis assequi cũ omnibus sanctis, quæ *sit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:

fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profundum:

19 Γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ.

19 Et cognoscere charitatem illam Christi *omni* cognitione superiorem: vt impleamini ad omnẽ vsque plenitudinẽ illã Dei.

19 *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinẽ Dei.*

20 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν,

20 Ei verò qui infinita cum redundantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut mente concipimus, pro vi illa agente in nobis,

20 *Ei autem qui potens est omnia facere superabundãter quàm petimus aut intelligimus, secundũ uirtutem quæ operatur in nobis,*

21 Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

21 *sit* gloria in Ecclesia per Christum Iesum, in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

21 *Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.*

Κεφάλαιον δ΄.

CAP. IIII.

1 Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε,

1 PRecor itaque vos ego captiuus in Domino, vt ambuletis ita vt dignum est vocatione qua vocati estis,

CAP. IIII.

1 *OBsecro itaque uos ego uinctus in Domino, ut dignè ambuletis uocatione qua estis uocati.*

Quæ *sit* illa latitudo, &c. τί τὸ πλάτος, &c. Id est, quàm sit hoc opus nostræ in Christo conciliationis omnibus suis numeris & partibus absolutum. Sumpta autem est à Geometricis mensuris translatio: vt mirum sit veterum nonnullos tam procul à scopo aberrasse dum istas dimensiones seorsim subtili quadam ratione considerant.

19 Charitatem Christi, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. Id est, quam exhibuit nobis Deus in Christo, vt Ioh.3.b.16, & Rom.5.b.8. Vel, qua Christus ipse Filius Dei nos complexus est, vt Iohan. 15.b.13. *Omni* cognitione superiorem, ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως. Id est, quæ superat humani ingenii captum, vt quidem plenè animo concipi possit: quum alioqui quisque Spiritu Dei fretus pro modulo suo tantùm percipiat quantũ satis est ad salutem. γνῶσιν enim vocat facultatem ipsam cognoscendi, non cognitionis habitum. Est autem hæc plana expositio, & cum superiore metaphora prorsus consentiens, atque etiam cum eo quod scripsit suprà versiculo octauo, nempe imperuestigabiles esse Christi opes. Quod autem attinet ad constructionem verbi ὑπερβάλλειν, nõ erat quòd de ea ambigeret Erasmus. Sic enim apud Aristotelem bis in eadem pagina inuenitur libro de Republica 3, Μυθολογεῖται δὲ καὶ τοὺς Ἀργοναύτας τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν, διὰ τοιαύτην αἰτίαν· οὐ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τὴν Ἀργὼ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πλωτήρων. Idẽ paulo pòst, οὔτε γὰρ γραφεὺς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῷον. Quidam igitur in hoc explicando loco frustra se torserunt, vt Hieronymus, qui interpretatur Eximiam dilectionem cognitionis Christi: obscuro sensu, & traiectione ita violenta vt admitti certè nõ possit. Sed magis etiam hunc locum torquent qui τῆς γνώσεως attexunt præcedenti versiculo, cuius constructionis meminit etiam Photius. Apud Ambrosium verò perinde legitur contextus acsi scriptum esset τὴν γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata cõstructio: cuiusmodi hypallagen annotauimus Act.5.d.20. Vertit enim, Supereminentem scientiam charitatis Christi. quo modo etiam legitur apud Augustinum epistola 120, vt Erasmus obseruauit. Vulgata, Supereminentem scientiæ. Erasmus, Supereminentem cognitioni. Ad omnem, &c. εἰς πᾶν, &c. Id est, ita vt in nobis abundent quæcunque ad nostram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur, vt εἰς τοσοῦτο pro eo vsque, & εἰς τότε pro hactenus, & εἰς πάσας, infrà versu 21, quo modo etiam apud Hebræos ponitur ל pro עד. Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua superiore versiculo disseruit, vt plenitudo Dei dicatur non qua Deus ipse plenus est, id est plena diuinitas, (quis enim hanc capiat?) sed ingens illa Dei beneficentia in Christo, cuius nos facit participes & cohæredes. Deinde plenitudinẽ malui vertere quàm perfectionem: propterea quòd paulo antè dictum est Christum in cordibus nostris habitare vt Deus quodammodo in ipso nos impleat, & nos Deo veluti impleamur in ipso.

20 Infinita cum redundantia, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ. Ad verbum, suprà *quàm* redundanter. Vulgata, Superabundanter. Erasmus, Cumulatè. Neuter satis ἐμφατικῶς. Pro vi, &c. κατὰ δύναμιν, &c. Id est, pro ea facultate quam in nobis iam vigere experimur.

21 *Sit* gloria, αὐτῷ ἡ δόξα. Redundat relatiuum αὐτῷ ex Hebræorum idiotismo, vt ᾧ in simili prorsus loco, ad Romanos capite 16.d.27. In omnes ætates seculi seculorum, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebraicè, לכל דורות עולם עולמים.

IN CAPVT IIII.

1 Precor, παρακαλῶ. Erasmus, Hortor. Mihi verò videtur illud magis appositum. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hebraicè באדני, id est Domini causa, siue ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בעבור, id est propter, vt Geneseωs capite 29. ver.18. Vocatione, τῆς κλήσεως. Vocationem vniuersalem fidelium intellige: nempe vt sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem vocati sunt in Christo. De ipso verò nomine vocationis sæpe iam à nobis dictum est. Qua, ἧς. Positum est relatiuum in casu antecedentis.

2 Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πρᾳότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ·

2 Cum omni modestia ac mãsuetudine, cum animi lenitate, tolerantes alii alios per charitatem:

2 *Cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia, supportantes inuicem in charitate:*

3 Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.

3 Studentes seruare vnitatem Spiritus per vinculum pacis.

3 *Soliciti seruare unitatẽ Spiritus in uinculo pacis.*

4 Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.

4 Vnum *est* corpus & vnus Spiritus, sicut & vocati estis in vnã spem vocationis vestræ.

4 *Vnum corpus, & unus Spiritus, sicut & uocati estis in una spe uocationis uestræ.*

5 Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα·

5 Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma:

5 *Vnus Dominus, una fides, unum Baptisma:*

6 Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.

6 Vnus Deus & Pater omniũ, qui est super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.

6 *Vnus Deus & Pater omniũ, qui super omnes & per omnia, & in omnibus nobis.*

7 Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.

7 Sed vnicuique nostrum data est gratia pro mensura doni Christi.

7 *Vnicuique autem nostrũ data est gratia secundũ mensuram donationis Christi:*

8 Διὸ λέγει, Ἀναβὰς εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.

8 Quapropter dicit, Quum ascendisset in sublime, captiuam duxit captiuitatem, & dedit dona hominibus.

8 *Propter quod dicit, Ascendẽs in altum, captiuã duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.*

2 Modestia, ταπεινοφροσύνης. Vide Act.20.d.19. Cum animi lenitate, μετὰ μακροθυμίας. Vulg. Cum patientia. Vide Matth.18.c.26. Ambrosius certè procul aberrauit quum Magnanimitatem conuerteret.

3 Spiritus, τοῦ Πνεύματος. Spiritum accipio pro Spirituali, siue cuius vinculum est Spiritus sanctus. Ita enim distinguit amicitiam illam cuius præcepta tradiderunt philosophi, à Christiana cõiunctione simúlque sibi patefacit aditum ad proximum argumentum.

4 Vnum *est* corpus, ἓν σῶμα. Vide 1.Cor.12.b.12 & 13. Vnus Spiritus, ἓν πνεῦμα. Vnus videlicet spiritus quo in vnum corpus coniungimini, vt iam alii ab aliis odio dissidere non possitis, quum Spiritus idem & vnus non possit à seipso dissidere. Quòd si spiritum accipiamus pro animo, dicentur fideles esse quasi vnum corpus & vnus animus, propter summam coniunctionem, vt Act.4.f.32: quod & philosophi de amicitia dixerũt, sed non eodem iure, quum istius coniunctionis vinculum & scopum non nossent. Quoties autem vnum hîc legimus, toties nectatur conclusio, quod vnum est, discerpi non posse.

6 Qui est super omnia, & per omnia, &c. ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Erasmus, Super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis. Vulgata, Super omnes, & per omnia, & in omnibus vobis. Est autem (fateor) ambiguum genus, sed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino masculini generis est. Itaque miror, quum Erasmus reprehenderit interpretem quòd in eodẽ genere non perseuerarit, & res personis miscuerit, qui non animaduerterit se in eandem reprehensionem necessariò incurrere, vt qui priora duo rebus tribuat, postremum autem cogatur personis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem Hieronymus expũgit pronomen ὑμῖν. cuius etiam dictum nolim temere & sine distinctione concedere, in omnibus videlicet esse Spiritum sanctum. Nam rectè Spiritus sanctus ab effectu sic vocatur, potius quàm à natura: quum per se satis intelligatur sanctus esse qui Deus est. Deinde (quod rectè omnino expendit doctissimus interpres) considerari debet huius loci circunstantia. Non est autem institutus sermo de illa vniuersali gubernatione, sed de mutua fideliũ in vno Patre coniunctione: quæ sanè nihil commune habet cum brutis animalibus. qua etiam ratione nomen Patris apposuit, quod nonnisi Christi membris competit, vt prorsus sine causa Hieronymus hic sese fatiget. Quanuis igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi possint, vt Ierem.23.b.13, & Act.17.f.28, tamen ad scopum Apostoli sunt restringenda quæ de imperio & præsentia Dei commemorat. Deinde quanuis interdum Paulus in eo argumento πάντα vsurpet neutro genere, tamen quia sequitur ἐν πᾶσιν ὑμῖν masculino genere, multo melius congruit, omnia ad rem eandem accommodare. Quod autem ad rem ipsam attinet, ἐπὶ πάντων designat vnius in totam Ecclesiam summum imperium, διὰ πάντων prouidentiam per omnia Ecclesiæ membra diffusam, ἐν πᾶσιν nostram illam cum Deo coniunctionem in Christo. quæ tria non videtur agnoscere quisquis fraternam concordiam violat: vt planè fuerint impudentes hæretici quum ex istis syllabarum aucupiis vellent trium hypostaseωn imparitatem statuere: vt pluribus docet Basilius in libello de Spiritu sancto ad Amphilochium. Postremò hac occasione descendit Apostolus ad sapiẽtiam Dei infinitam in his tribus, tum in toto Ecclesiæ corpore, tum in singularum partium concinna dispositione, describendam.

7 Doni Christi, τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. Id est doni quod Christus contulit, vel quod Pater nobis in Christo cõtulit. Significat autẽ Apostolus vnum quidẽ esse corpus, ac proinde summam omniũ membrorũ consensionem esse oportere, sed diuersas esse membrorũ functiones, quæ in istius charitatis vsu sunt diligenter cõsiderãdæ, ne, dum volumus præpostero zelo vel ambitione aliqua corpus iuuare præter functionis nostræ rationem, non modò nihil proficiamus, sed hoc ipso plurimum noceamus.

8 Captiuitatem, αἰχμαλωσίαν. Id est captiuorum multitudinem. Est enim μεταφορικῶς explicatus victoris ducis triumphus. Hostes autem isti sunt, diabolus, mors, peccatum, quicquid denique se opposuit humili Christo. Captiuitatem verò pro captiuis dixit, ex idiotismo Hebræis familiari, cuius multa passim exempla occurrunt. Et quod ad huius loci applicationem attinet, adeo propria est ista explicatio quam adfert Paulus vt aliæ omnes translatitiæ sunt, vel ipsis in eo consentientibus Iudæis. Nam ad Dauidem certè istam ascensionem

referri non posse liquet ex præcedenti & sequenti versiculo: quamuis Aben Ezra aliter censeat. Deus verò quatione dici potest in sublime ascendisse, nisi prius è sublimi descenderit? Nam alibi quidem Deum esse exaltatum, id est sublimem, lego: rogat etiam Dauid aliquoties vt exaltetur supra cælos, id est, magnificētia suæ sublimitatem declaret: sed vbi dicatur ascendisse in altum, pro gloriam suam insigni aliquo facto quasi euexisse (vt nonnulli hic exponunt) nusquam adhuc inueni. Itaque Kimhi quamuis alioquin à vero sensu aberret, tamen vidit hæc esse ad Deum referenda, qui è terra in cælum migrarit. Sed quod translatitiè explicat, credamus potius cū Paulo propriè esse de Messiæ in cælos reditu explicandum. Dedit dona hominibus, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa veritas habet לקחת מתנות באדם, i. accepisti dona in hominibus. Plurimum autem differunt accipere & dare. Quid igitur? nempe sensum genuinum spectauit Apostolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus, qui videlicet quotidie nos onerat donis suis. Ergo in באדם accipitur ב pro בעבר, vel ל, ~~vt Genes. 23. d.~~ Denique in hac explicatione consentit cum Paulo Chaldaica paraphrasis, quod ad dicendi genus attinet: quamuis ineptè ista de Mose interpretetur, vt etiam impius R. Salomon.

9 Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;

9 Cæterùm illud Ascēdit, quid est nisi quòd etiam descenderat prius in infimas partes terræ?

9 *Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primùm in inferiores partes terræ?*

10 Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

10 Qui descendit, ipse est qui etiā ascendit longè supra omnes cælos, vt impleret omnia.

10 *Qui descendit, ipse est & qui ascendit supra omnes cælos, ut impleret omnia.*

11 Καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν, ἀποστόλους, τοὺς δὲ, προφήτας, τοὺς δὲ, εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ, ποιμένας καὶ διδασκάλους.

11 Dedit igitur ipse alios quidē, Apostolos, alios verò, Prophetas, alios autem, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.

11 *Et ipse dedit quosdam quidem, Apostolos, quosdam autem, Prophetas, alios verò, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.*

9 In infimas partes terræ, εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς; id est in terrā, quæ pars est mundi infima, vt quidā idonei interpretes explicant. Nam qui ad limbum vel ad inferos detorquent, vix digni sunt refutatione: inter quos etiam Origenes in sextum caput epistolæ ad Romanos (vt errorem erroribus cumularet) captiuitatis nomine quam Dominus victor abduxerit, eos intelligit qui cum Christo resurrexerunt, de quibus Matth. 27. f. 53. qui, inquit, introierunt in sanctam ciuitatem, id est Hierusalem. Sed age istas nugas sinamus. Hoc ego verò lectori expendendum relinquo ex cuiusdam interpretatione, ecquid Paulus his verbis alludat ad Virginis vterū. Extat enim locus Psal. 139. b. 15, vbi Dauid vterum in quo fuerat formatus, translatiè vocat תחתיות ארץ, id est inferiora terræ.

10 Longè supra, ὑπεράνω. Vulgata & Erasmus, Suprà. Vide suprà, 1. d. 21. Quod autem nonnulli curiosi homines hic disceptant, supra cælos nullum esse locum, itaque corpus Christi esse ἀπερίγραπτον, Sophistis relinquamus. Christum scimus verum hominem fuisse, nec esse desiisse, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere: scimus in cælos ascendisse, gloriæ Patris socium, nec inde prius venturum quàm iudicet viuos & mortuos: nos autem fide ad eum per Spiritum sanctum subuectos, verè vnum cum ipso fieri, vt vitam æternam in eo per imputationem gratis adipiscamur: cuius etiam Spiritu, mortui peccato, viuimus iustitiæ. Hæc fides, hæc spes est Christianorum, quæ fallere non potest. nititur enim gratuita Dei promissione, quam prædicat Verbū, amplectitur per Spiritum sanctum fides, obsignant in nobis per eundem Spiritum instituta à Domino Sacramenta. Cætera curiosis Sophistis relinquamus. Vt impleret, ἵνα πληρώσῃ. Id est donis & beneficiis suis cumularet. Sic enim accipitur verbum מלא in hac constructione, vt Esa. 23. a. 2, & Iere. 31. e. 25, vbi etiam רוה & מלא vsurpantur tanquam synonyma. Deinde constat hanc esse testimonii Dauidis explicationem. Quemadmodum igitur illud ascendit, &c. applicatur Christi ascensioni, ita illud, Dedit dona hominibus, respondet isti particulæ, Vt impleret omnia: vt planè videatur etiam alludere Paulus ad sequentem versiculum illius Psalmi vbi dicitur Dominus suos onerare: metaphora à solennibus epulis sumpta, quum principes post partam victoriam toti populo liberalitatem suam testabantur, solennibus præsertim sacrificiis, quibus erant coniuncta conuiuia: vt passim ex sacris etiam historiis licet intelligere. Itaque verbum implere, hoc in loco non accipitur pro perficere, nisi ex consequenti, quatenus Christi donis perficimur. Neque etiam propriè pertinet ad hūc locum quæstio, quomodo Christus sit vbique, sed potius quomodo nos donis suis cumulet, nempe per Spiritum suum, vt testatur Iohan. 14. b. 16, & d. 26, & 15. d. 26. Sed prorsus reiiciendi sunt ii qui conantur ex hoc loco corpus humanum ἀπερίγραπτον, id est corpus non corpus, Christo tribuere, ac spem nostram à fundamentis conuellere. Nam non modò nisi fuerit, sed etiam nisi sit Christus verus ac naturalis homo, frustra speramus quod speramus: & Spiritus sancti virtutem ignorat qui nos Christi corporis participes fieri non posse putat nisi vbique statuatur, vt naturalibus corporis qualitatibus spolietur. Omnia, τὰ πάντα. De Ecclesia Paulum loqui constat ex tota argumenti serie, & testimonii etiam applicatione quam paulo antè exposuimus. Itaque vniuersalis particula ad id de quo agitur restringenda est, vt diximus suprà, versu 6. quam tamē videtur Apostolus vsurpasse de industria, non modò vt vniuersi subiicerentur Christo sine exceptione, sed etiam vt Iudæorum & Gentiū discrimē sublatum esse ostenderet. Præterea verò notanda est distributio Apostoli, vt qui priore loco commemoret quasi ædificii architectos, deinde ad summum & vltimum fastigium accedat.

11 Apostolos, ἀποστόλους. Istos hoc nomine propriè vocatos legimus duodecim fuisse (quib' accessit Paulus peculiariter Gentibus destinatus) à Christo ipso destinatos ἀμέσως. quanquam videtur etiam aliquatenus adiungendus Barnabas, ex eo quod scriptum est Act. 13. a. 2. Horū autem officiū fuit per vniuersum orbem terrarum Ecclesias suo quodā (vt ita dicam) iure cōstituere, vt ex Christi mandato & tota eorum historia apparet. Cōstitutis ergo Ecclesiis hoc quoque munus necessariò fuit sublatū. Itaque tyrannica hodie vox est in Ecclesia sese Apostolum ex successione profiteri: quanto magis sese Apostolorū principem dicere? Nam certè Paulus nullum eiusmodi primatū vni tribuit, nisi Christo capiti. At enim ministeriali capite opus est. Litiga igitur cū Apostolo tu quisquis es, id est cum Spiritu sancto. Nam proprius hic locus erat de catholica Romana vel alia quapiam Ecclesia disserendi. quanquam catholica qui esse potest quæ Romana dicitur? Prophetas, προφήτας. Hūc ordinē etiā supra Apostolico coniūxit, 3. a. 5: ex quo apparet fuisse Prophetarū munus vnū ex præcipuis, vt qui in primis illis initiis sapiētia aliqua eximia pollerēt, nō modò in interpretando, sed etiam in administrādis

Ecclesiis quas Apostoli constituerant, prout diuersa incidebant negotia: adeo vt in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, vt ex sacra historia licet cognoscere. Vide Rom. 12. b. 6, & 1. Cor. 14. a. 1. Fuit ergo hoc munus etiam temporarium, quamuis non extincta sit ipsa gratia. Euangelistas, εὐαγγελιστάς. Hoc nomine ii intelliguntur quibus comitibus vtebantur Apostoli in suo fungendo munere, quòd omnibus non possent sufficere, nedum vt princeps aliquis Apostolorum in terris esset. Eiusmodi erant, Timotheus, Titus, Syluanus, Apollos: quos ita secum coniungit Paulus vt tamen in inscriptione epistolarum se vnum dicat Apostolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur Euangelista, 2. Tim. 4. b. 5. Fuit ergo hoc etiam munus temporarium.

Pastores ac doctores, ποιμένας καὶ διδασκάλους. Assentior Ambrosio qui hæc quoque munera distinguit. Nā ratio parum firma est quæ Hieronymum & Augustinum mouit vt confunderent, nempe quia copula duntaxat est interiecta. Fateor tamen Doctorum nomē latè patere, vt 1. Corinth. 12. d. 28. Sed tamen apparet aliquod fuisse discrimen, quòd in isto compendio videatur vix locus esse synonymis. Sed in eo non sequor Ambrosium quòd διδασκάλους, id est (vt ipse interpretatur) magistros, putet eos esse quos vocarint exorcistas: quos ego potius inter dona sanationum recenseo, quorum fit mentio 1. Cor. 2. d. 30. Nam ipsum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipsa ostendit, Apostolum hoc loco disserere de iis duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent. quamobrem etiam gubernationes & opitulationes præterit, & alia nonnulla in epistola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuit verbum Domini fideliter explicare, & veluti scholam Ecclesiasticam regere, vt sincera doctrina dogmatum & veræ interpretationes in Ecclesia retinerentur, sicut docuit Alexandriæ Origenes. cui deinde quum concessum esset concionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter maiorum consuetudinem factum esse dicerent, vt explicatur apud Niceph. lib. Eccles. hist. quinti, capite 14. At Pastorum (qui & Episcopi dicebantur, vt 1. Pet. 2. d. 25) munus longè latius patebat, nimirum Verbo & orationi vacare, & Ecclesiam sibi cōmissam modis omnibus tueri. Ex quibus etiam satis perspicitur hæc duo munera perpetua esse oportere in Ecclesia Dei.

12 Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

12 Ad coagmentationem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem, *inquā*, corporis Christi.

12 *Ad consummationē sanctorū in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi:*

13 Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.

13 Donec euadamus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, ad mensuram staturæ adulti Christi:

13 *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi:*

14 Ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης·

14 Vt ne simus amplius pueri, qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinæ, in hominum alea, veteratoria ad insidiosè fallendum versutia:

14 *Vt iā non simus paruuli fluctuātes, & circunferamur omni uento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris:*

12 Ad coagmentationem, πρὸς τὸν καταρτισμόν. Vulg. Ad consummationem. Eras. Ad instaurationem. Vide 1. Cor. 1. b. 10. Corporis Christi, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. i. Ecclesiæ, vt 1. Cor. 12. d. 27, & suprà, 1. d. 23.

13 In vnitatem fidei, εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. i. Ad eam summam coniunctionem cuius vinculum est fides, vt nullæ partes hient, nihil sit luxatum, nihil non suo loco aptè collocatum ac cohærens. In virum perfectum, εἰς ἄνδρα τέλειον. Id est adultum: nam ἀνὴρ hoc in loco ætatem designat translatitiè, vt diximus 1. Cor. 13. d. 11. Ecclesiam igitur corpori comparat, cuius anima sit Christus. Itaque sicut anima paulatim confirmatis organis, facultates suas edit in corpore, ipsumque adeo corpus sibi vegetat, donec ad iustam & consistentem ætatem peruentum sit: ita etiam quandiu in hac vita versamur, par est vt in vita illa æterna ac spirituali crescamus, donec in Christo adoleuerimus, & vicissim Christus in nobis. quod quando & quomodo futurum sit, copiosè etiam explicatur 1. Cor. cap. 13. Loquitur autem Paulus de Ecclesia tanquam de homine singulari & vnico: vel vt vnitatem illam declaret, vel vt singuli meminerint hanc doctrinam sigillatim etiam ad se pertinere. At Clemens in Pædagogo, viri perfecti nomine Christum ipsum intelligit. Staturæ adulti Christi, ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. Quia fit mentio τοῦ μέτρου, id est mensuræ, ἡλικίας malui staturam interpretari quàm ætatem, vt Matth. 6. d. 27, & Luc. 19. a. 3. Hoc enim est (opinor) quod Hebræi קומה vocant: & nos simili ratione dicimus *hauteur* in vernaculo nostro sermone, sicut ἡλικία ab ἧλιξ deducitur. Cæterùm τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotismo, τοῦ πληρωθέντος Χριστοῦ, id est πλείου. Dicitur enim hoc in loco Christus non in sese, sed in nobis adolescere, pro nostri in ipso & ipsius in nobis incremento, Col. 1. d. 19.

14 In hominum alea, ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων. i. Incertis illis casibus quibus iactantur homines. Græcis enim certum est κυβείαν dici quam Latini aleam vocant: quod nomen translatitiè de quibusuis incerti euentus rebus dicitur: vt nulla magis fuerit apposita metaphora significandæ hominum desultoriæ (vt ita dicam) leuitati. Neque enim hîc duntaxat verùm est quod ait Comicus, Quot capita, tot sensus: sed nullus etiam homo est qui non à seipso sæpe in rebus maximi momenti dissentiat. Itaque hac quoque ratione hominum vitam meritò aleæ compararis. nec nimium procul etiam recedit à translatione rei nauticæ hac altera metaphora, quum nauigatione nihil sit incertius. Maluit tamen Vetus interpres Nequitiam, Erasmus verò rectius Versutiam interpretari, pro eo quod vernaculo sermone dicimus *piperie*. Hoc enim referunt ad aleatorum astutias ac fraudes, quia sequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exemplum requiro idonei authoris in quo κυβεία aliud quàm aleam declaret. Libet autem hîc adferre aliam expositionem de qua iudicet lector. Nam quia tota hæc oratio à re nautica desūpta est, apud Cic. autē 5, in Verrē lib. Cybæā dici inuenio maximæ nauis onerariæ gen': & prouerbiali quodā dicendi genere dicūtur eadē naui vehi qui eiusdē fortunæ sunt socii: fortassis hunc locū non ineptè cōuerteris, In hominū Cybæa. Quia tamē nusquam alibi Cybææ nomen legere memini, nequid hîc peccarē per imprudentiam, malui certā ac vulgatā τῆς κυβείας significationem amplecti. Clem. lib. στρωμ. α, ad ματαιοπονίαν, i. inanem laborem, refert: & Epiphanius in Manichæos, vanas & ineptas subtilitates κυβευτικὴν διδασκαλίαν vocat.

Veteratoria, &c. ἐν πανουργίᾳ, &c. Sicut plerosque hominum vocauit νηπίους, id est non minus leues & faciles ad quiduis amplectendum, ac mutandam subinde sententiam, quàm si pueri semper essent, ac nullo iudicio præditi: ita nunc dicit non deesse qui ad alios fallendos & in errorem impellendos mirè sint exercitati. Vulg. In astutia ad circumuentionem erroris. Erasmus, longius à Græcis recedens, Qua nos adoriuntur, vt imponant nobis. Ego (ni fallor) planius & accommodatius πανουργίας conuerti πρὸς μεθοδείας, veteratoriam versutiam, & μεθοδείας πλάνης insidiosas fallacias,

15 Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα ὅς ἐστιν ἡ κεφαλή, ὁ Χριστός·

15 Sed veritatem sectantes cum charitate, prorsus adolescamus in eum ~~per omnia~~ qui est caput, *nempe* Christus:

15 *Veritatem autē facientes in charitate, crescamus in illo per omnia qui est caput, Christus:*

16 Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

16 Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & compactum per omnes suppeditatas commissuras, ex vi intus agente pro mensura vniuscuiusque membri, incrementum capit corpori conueniens, ad suiipsius extructionem per charitatem.

16 *Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundū operationem in mensurā uniuscuiusque mēbri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.*

17 Τοῦτο οὖν λέγω, καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν,

17 Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne amplius versemini sicut reliquæ Gētes versantur in vanitate mentis suæ,

17 *Hoc igitur dico & testificor in Domino, ut iam non ambuletis sicut & Gentes ambulant, in uanitate sensus sui,*

Rom. 1. c. 21

18 Ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν·

18 Cogitationem habentes obscuratā, & abalienatā à vita Dei propter ignorantiam quæ est in ipsis, ex obduratione cordis eorum.

18 *Tenebris obscuratū habentes intellectū, alienati à uita Dei per ignorantiā quæ est in illis, propter cæcitatem cordis ipsorum:*

15 Prorsus, τὰ πάντα. Ad verbum Per omnia, subaudita præpositione κατὰ, vt 1. Cor. 9. d. 15, & 10. g. 33. Adolescamus in eum, αὐξήσωμεν εἰς αὐτόν. Vel, vt Vetus interpres, Crescamus in illo. Hieronymus, Vt augeamus in ipso omnia. Nam verbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum οὐδετέρως. Sed hoc modo accipiendum esse apparet ex Coloss. 1. d. 19.

16 Ex quo, ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in iustam mensuram excreuerit, vitalis facultas ex suo fonte in subiectos artus sese insinuans, & singulis (vt sunt variis commissuris iuncti) pro ipsorum ratione portionem nutrimenti distribuens, hac ratione totum corpus vegetat, vt pro modulo suo accrescentibus singulis membris, vniuersum corpus tandem in iustam corporis staturam euadat: ita Christus Ecclesiæ caput, singulis membris vim suam instillans, & per multiplices iuncturas variarum & diuersarum functionum, tantum suppeditans alimenti quanto opus est tum ad vniuscuiusque membri vegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Ecclesiam suam fouere non desinit, dum singulis partibus iustam mensuram adeptis, corpus tandem perfectum euadat. Per omnes suppeditatas commissuras, διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὰς vocat artuum mutuos inter se contactus, qua parte videlicet committuntur. Quod autem τῆς ἐπιχορηγίας dixit, passiuè accipiendum est, ex Hebræorum more: nec aliter quàm passiuo participio explicari commodè potest. Itaque Suppeditatas conuerti, pro eo quod vulgò dicunt *fournies*, sicut ab ipso Cicerone hoc verbum passiuè vsurpatur, & à Græcis. sic enim Diodorus, τὴν δὲ συνέσιν καὶ τόλμαν καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι κεχορηγημένην. Vulg. Per omnem iuncturam subministrationis. Erasmus, Per omnem commissuram subministrationis, admodum obscurè. Ex vi intus agente, κατ' ἐνέργειαν. Vim Christi capitis intellige, qui animæ instar, singula membra vegetat, sed pro ipsorum modulo. Vulg. Secundum operationē. Eras. Iuxta actum. Pro mensura, ἐν μέτρῳ. Id est κατὰ μέτρον. Membri, μέλους. Sic legunt veteres Græci summo consensu, & ita etiam scholiastes Græcus, vt apparet ex interpretatione: quanuis in contextu scriptum sit μέρους, id est partis: quam lectionem sequutus est Erasmus. Incrementum capit corpori conueniens, αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id est, ita crescit vt par est corpus crescere. Neque enim abundat repetitum nomen σώματος. Ad suiipsius extructionem, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum, singulorum quidem est membrorum: sed omnes partes in totius corporis incrementum consentiunt, adeo quidem vt membrum non possit huius nutrimenti ac proinde incremēti particeps esse, nisi cum reliquis cohæreat, diuersarum illarum functionum vinculo & nexu: vt ex omnibus coniunctis totum quiddam sit cōpactum. Ideo addidit Apostolus ἐν ἀγάπῃ, per charitatem. Hæc enim illa est artuum, id est diuersarum functionum, commissura.

17 Mentis suæ, τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud est ἡγεμονικὸν tantopere celebratum à philosophis: cui subiicit τὴν διάνοιαν, id est sensitiuæ interioris (quam vocant) facultates, in imaginādo, cogitando & memorando positas. Tertio demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id est cordis, declarat. Ita Paulus philosophica etiam distinctione accurata totum hominē ostendit, extra Christum, in quo vno instauratur, nihil minus esse quàm verè hominem. mentem enim vanam esse, obscuratam esse cogitationem, appetitionem obduratam: vnde tandem consequatur ἀπάθεια, sponte sese in gurgitē omniū vitiorū præcipitans. 18 A vita Dei, τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Vitam Dei appellat, vitam illam qua Deus viuit in suis, (vt suprà, 2. a. 1) quámque præcipit & approbat. Obduratione, τὴν πώρωσιν. Vulg. Cæcitatem. Erasmus, Excæcationem: mirans etiam cur Ambrosius Duritiam verterit. At ego miror πήρωσιν & πώρωσιν ab eo confundi: qua de re diximus Mar. 3. a. 5. Deinde potest etiā hoc fine copula explicari, ita videlicet vt cordis obduratio statuatur à Paulo tanquā illius ignorātiæ origo: quia sponte sua homines per contumaciam respuunt lucem Dei in ipsorum corda incurrentem, & statim à

communibus illis notitiis deficiunt: quos si postea velis reuocare: quo sibi videntur sapientiores, eo pertinacius obsistunt veritati. Ita fit vt Euāgelium (id est vitam illam Dei) non modò non amplectantur, sed etiam securè derideant homines.

19 Οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.

19 Qui posteaquam dedoluerunt, semetipsos dederūt proteruiæ, ad certatim patrandam impuritatem omnem.

19 *Qui desperantes, semet ipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationē immunditiæ omnis, in auaritiam.*

20 Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν·

20 Vos autem nō ita didicistis Christum:

20 *Vos autem nō ita didicistis Christum.*

21 Εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ,

21 Si modò eum audistis, & per eum edocti fuistis, sicut est veritas in Iesu:

21 *Si tamen illū audistis, & in ipso edocti estis, sicut est ueritas in Iesu,*

22 Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφήν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης·

22 *Nempe* deponere quod ad pristinam conuersationem attinet, veterem illum hominem qui deceptricibus cupiditatib⁹ corrumpitur:

22 *Deponere uos secundum pristinam cōuersationem, ueterē hominem qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Coloss. 3. b. 8

23 Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,

23 Renouari verò spiritu mentis vestræ,

23 *Renouamini autem spiritu mentis uestræ,*

24 Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.

24 Et induere nouum illum hominem qui secundum Deum cōditus est ad iustitiam & sanctimoniam veram.

24 *Et induite nouū hominē qui secundum Deū creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis.*

25 Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν, ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.

25 Quapropter deposito mendacio, loquimini veritatē quisque proximo suo. nam sumus alii aliorum membra.

25 *Propter quod deponentes mendaciū, loquimini ueritatem unusquisq; cū proximo suo: quoniā sumus inuicem membra.*

19 Posteaquam dedoluerunt, ἀπηλγηκότες. Labor (inquit Cicero Tuscul. 2) callum quoddam obducit dolori. Idem ad Varronem scribens, Consuetudo diuturna, inquit, callum iam obduxit stomacho meo. Ab hoc autem callo promptum est huc delabi vt omnis doloris sensus, id est omne συντηρήσεως iudicium, amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, vt Rom. 1. d. 28, veluti scirro cancrum gignente, aut quasi cauterio amputata cōscientia, (1. Tim. 4. a. 2) ad turpissima quæuis & aliena prorsus à natura hominis ratione aliqua præditi, præcipites ruant. Sic autem vsurpauit verbum Dedolere Ouidius, pro omnem doloris sensum abiicere, in his versiculis, Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluitque semel. Vulg. Desperantes: vt legisse videatur ἀπηλπικότες. Erasmus, Posteaquam peruenerint eò vt dolere desierint. Certatim, ἐν πλεονεξίᾳ. Id est, quasi agatur de lucro, ita vt alius alium superare contendat. Nam πλεονεξία propriè de auaris & ambitiosis dicitur. Vulgata, In auaritiam, absurdè. Erasmus, Cum auiditate, non satis expressè.

20 Vos autem non ita, ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Quid si post οὕτως distinctionem adscribas? Sic enim Hebræi ואתם לא כן הלומדים וגו i. vos autem non ita, sub. facere conuenit, qui didicistis, &c. Luc. 22. c. 25.

21 Sicut est veritas in Iesu, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ. Id est, ea institutione quæ demum vera est ac solida: vel, vt edocti sunt qui verè ac seriò Iesum cognoscunt. Repetitum est nomen Iesu relatiui loco, Hebræorum more.

22 *Nempe* deponere, ἀποθέσθαι. Familiaris est Hebræis, ac Paulo præsertim, translatio à vestibus sumpta, vt alibi exposuimus. Exponit autem quænam sit illa veritas in Christo Iesu: quamobrem addidimus exegeticam particulam. Quod ad pristinā cōuersationē attinet, κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφήν. Κατὰ, id est על, nimiū obscurè Vetus interpres vertit hoc loco, Secūdū: Erasmus suo more, Iuxta. Est enim illi peculiaris hæc particula, quā tamē nō memini legere in ea significatione apud vllos idoneos authores. Veterem illum hominem, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, id est, vos ipsos. Hoc enim est quod significat Dominus quum iubet vt quisq; abneget semetipsum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam sani relinquit homini Apostolus, vt sæpe iam ostensum est à nobis. Vide Rom. 6. a. 6. Deceptricibus cupiditatibus, τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Vulg. Desideria erroris. Vide infrà, 24.

23 Spiritu mentis, τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Sic arbitror vocari quod in ipsa mente est intimum: ex quo efficitur nullam esse partem hominis quam non peruaserit lethalis corruptio, ibi potissimum omnia vastans vbi oportuit rationis vim præcipuam esse.

24 Nouum illum hominem, τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis sit nouus homo, ex veteris antithesi apparet, & sequenti descriptione. Vide Rom. 6. a. 6. Qui secundum Deum conditus est, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. Id est, ad Dei exemplar & imaginem creatus. Loquitur autem de qualitatum instauratione. Sed qualitates intellige inhærentes: quia corrigendæ sunt ipsæ facultates, non autem duntaxat earum effectus. vnde רוח חדשה, id est spiritum nouum, legimus, & לב חדש, id est cor nouum, Ezech. 36. f. 26. quod tamen sibi facere iubentur apud eundem Prophetam cap. 18. g. 31. nempe postquam fuerint per eum Spiritū noui homines facti, qui in sanctis efficit velle & perficere. vnde vtitur hoc loco Paulus verbo κτίζειν, & 2. Corinth. cap. 5. d. 17, & Galat. 6. d. 15, & suprà, 2. b. 10. κατὰ verò respōdet כדמותנו, caph similitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaque suppeditat hic nobis Paulus locupletissimā expositionē eius quod scriptū est in Genesi, creatum esse hominē ad Dei similitudinē & imaginē. Ad iustitiā, ἐν δικαιοσύνῃ. Ἐν pro εἰς sumitur, vt effectus & finis nouæ creationis significetur. Vulg. & Eras. In iustitia, admodū obscurè. Et sanctimoniā veram, καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Id est, minimè fucatā, sed genuinam ac sinceram: ex idiotismo Hebræorum, qui etiam occurrit suprà ver. 22, vbi deceptrices cupiditates vocauit cupiditates deceptionis. Vulg. & Eras. Et sanctitate veritatis.

Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν·

16 Irascimini, & ne peccate: sol ne occidat super iracundiā vestram:

16 *Irascimini, & nolite peccare: sol non occidat super iracundiā uestrā:*

Μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.

17 Neque date locum diabolo.

17 *Nolite locum dare diabolo.*

Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.

18 Qui furabatur, non amplius furetur: sed potius laboret, operādo manibus quod bonum sit, vt possit impertiri cui opus fuerit.

18 *Qui furabatur, iam nō furetur: magis autem laboret operādo manibus suis quod bonū est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti.*

Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω· ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι.

19 Nullus sermo corruptus ex ore vestro egreditor, sed siquis est commodus ad ædificationis vsum, vt gratiam auditoribus adferat.

19 *Omnis sermo malus ex ore uestro non procedat: sed si quis bonus ad ædificationē fidei, ut det gratiam audientibus.*

Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.

30 Et ne tristitia afficite Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis in diem redemptionis.

30 *Et nolite contristare Spiritū sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis.*

Πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.

31 Omnis amaritudo, & excandescentia, & ira, & clamor, & maledicētia tollatur ex vobis, cum omni malitia.

31 *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à uobis, cum omni malitia.*

v

26 Irascimini, &c. ὀργίζεσθε, &c. Hoc plerique de ira illa laudabili accipiunt, quasi præcipiat aut exhortetur Paulus ad faciendum aliquid: quorum sententiam intactam relinquo. Tantùm dico, quia instituta est oratio de exuendis cupiditatibus, mihi videri potius hunc locum perinde explicandum acsi scriptum esset, Irascimini? (id est si irasci contigerit) at ne peccate: id est, iram ita cohibete vt quod malè cogitastis, malè non exequamini. Itaque post ὀργίζεσθε scribendam puto notam interrogationis: & simile dicendi genus occurrit 1. Cor. 7. d. 21, & e. 27. Sol ne occidat, ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω. Prouerbialis dicendi figura, qua significatur iracundiam primo quoque tempore coercendam. Super iracundiam vestram, ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. Id est, ne vos iracūdos nox deprehendat. Iracundiam autem malui dicere cum Vetere interprete quàm iram cum Erasmo: quòd illud magis videatur iræ exuperantiam significare, quum quædam sit ira maximè laudabilis, vt paulo antè diximus. Prior igitur gradus est, iram nō exequi: posterior, vt si immoderatè aliquid dictum sit aut factum, (quod videtur etiam significare præpositio παρὰ in παροργισμός) demus operam vt ante solis occasum ad nos redeamus, id est vt mox omnia componantur.

27 Diabolo, τῷ διαβόλῳ. Erasmus, Calumniatori, apertè hoc referēs ad Euangelii aduersarios qui calumniandi occasionem facilè arripiunt. Ego potius ad Satanam refero, calumniatorum omnium caput: tum quia multo vberior est doctrina, (quum nullum sit tam immane scelus quod ille non facilè persuadeat tenacis iræ hominibus) tum verò quia numero singulari vsus est Paulus, & quidem addito articulo.

28 Quod bonum est, τὸ ἀγαθόν. Id est, laborando in rebus sanctis & proximo vtilibus.

29 Corruptus, σαπρός. Ad verbum, putris. Est enim translatio ab arboribus sumpta: ex quibus fructū non possis sperare si putres fuerint. Ita verò explicandum esse hoc epitheton apparet ex antithesi. Nam ἀγαθόν vocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire possit. Simili prorsus ratione Col. 4. a. 6, monet vt fidelium sermo sit sale conditus, nempe ne corruptionis odor aliquis ad alios emanet. Ad ædificationis vsum, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulg. Ad ædificationem fidei, repugnantibus Græcis summo consensu. Sed fortassis Vetus interpres putauit fidem nomine τῆς χρείας designari, quòd nulla re æquè sit nobis opus. Hieronymus, Ad ædificationem opportunitatis (i. opportunam) non ineptè profectò: quum hoc dictum non de quauis sed de præsenti necessitate intelligatur, vt rectè explicat Græcus scholiastes, monens hac sententia flagitare Apostolum à nobis vt in familiari etiam sermone omnes occasiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamen Erasmus in annotationibus interpretari, Ad ædificationem vtilitatis, id est vtilem. Idem in ipso contextu conuertit, Ad ædificationem, quoties opus est. Ego verò malim interpretari, Quæ sit ex vsu, ita vt τῆς χρείας, Hebræorum more accipiatur pro epitheto, & nos iubeat Apostolus spectare quid maximè accōmodatè dici possit quo proximus iuuetur. Sed tamen mihi magis placet, permutata constructione, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictum esse pro πρὸς τὴν χρείαν οἰκοδομῆς i. ad ædificationis vsum. Cuiusmodi hypallages exempla multa occurrunt à grammaticis Hebræis annotata, vt Esaiæ primo, Cognouit præsepe domini sui, pro dominum præsepis sui, vt exigit loci circunstantia. Nam Iudæi præsepe quidem, at non dominum agnosceb ant. qua de re diximus aliquid Act. 5. d. 20. & alibi, vbi etiam ostendimus Græcos & Latinos scriptores idoneos ab eiusmodi hypallage non abhorrere. vt in illo Ouidii versiculo, In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora. Vt gratiā adferat, ἵνα δῷ χάριν. Gratiam appellat quod ad progressum in pietate & charitate pertineat. Vulgata & Erasmus, ad verbum, Vt det gratiam. Auditoribus, τοῖς ἀκούουσι. Id est τοῖς ἀκροαταῖς, ex Hebræorum more, participio posito pro verbali nomine.

30 Spiritum illum sanctum Dei, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ. Repetitio articulorū & additum etiam nomen Dei non caret magna emphasi, adeo vt in singulis vocabulis grauissima argumēta quasi delitescant. Loquitur autem de Spiritu sancto ἀνθρωποπαθῶς, vt dextrè omnino annotauit doctissimus interpres, quasi diceret, Date operam vt Spiritus sanctus libenter inter vos habitet, quasi in domicilio grato ac iucundo, nec vllam tristitiæ materiam illi præbete. In diem redemptionis, εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide Ephes. 1. c. 14.

31 Excandescentia, θυμός. Sic conuertit Cicero: & quum sequatur ὀργὴ, videtur hoc statuēdum discrimen, vt θυμὸς primam illam sanguinis ebullitionem, ὀργὴ verò iam accensam irā declaret. Videtur enim Paulus

quosdam gradus illius furoris facere, incipiens à πικρίᾳ, id est animi offensione, quum intus carpitur animus: vnde mox incipit pectus calescere, dum erumpat ira: vnde tandem clamores & rixæ, non sine conuiciis. Vulg. Ira. Erasmus, Tumor.

Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

32 Sed estote alii in alios benigni, misericordes, condonantes vobis mutuò *offensas*, sicut & Deus in Christo condonauit vobis.

32 *Estote autē inuicem benigni, misericordes, donātes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit uobis.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά·

1 Estote igitur imitatores Dei, vt filii dilecti:

1 *Estote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi:* Ioh. 13. d. 34, & 15. b. 12. 1. ioh. 3. d. 23.

Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

2 Et versamini cum charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationē ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ.

2 *Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία, ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις·

3 Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia ne nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:

3 *Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in uobis, sicut decet sanctos:* suprà, 4. f. 19. coloss. 3. a. 5. 1. thess. 2. c. 17.

Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.

4 Et obscœnitas, & stultiloquium, & dicacitas, quæ non conueniunt: sed potius gratiarum actio.

4 *Aut turpitudo, aut stultiloquiū, aut scurrilitas, quæ ad rē non pertinent: sed magis gratiarū actio.*

Τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.

5 Nam hoc nostis, nullum scortatorem, aut impurum, aut auarum, qui est idololatra, habere hæreditatem in regno Christi & Dei.

5 *Hoc enim scitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, qui est idolorum seruus, nō habet hæreditatem in regno Christi & Dei.*

Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις. διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

6 Ne quisquā vos seducat inanibus sermonibus. propter hæc enim venit ira Dei in homines contumaces.

6 *Nemo uos seducat inanibus uerbis, propter hæc enim uenit ira Dei in filios diffidentiæ.* Matth. 24. a. 4. mar. 13. a. 5. luc. 21. b. 8. 2. thess. 2. a. 3.

32 Condonantes vobis mutuò *offensas*, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς. i. συγγνωμονικοί, vt rectè explicat Græcus scholiastes. quæ virtus lenitatis opponitur offensioni ex diametro. Sic autem accipitur verbum χαρίζεσθαι pro συγγινώσκειν aliis etiam locis, vt 2. Cor. 2. c. 10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, quum de duobus minimùm agatur, vt non sit simplex reciprocatio, sed ἀλληλοπαθὴς quam vocant, vt infrà, 4. d. 19, & Col. 3. c. 13. Vulg. Donantes inuicem. Erasmus, Largientes vobis inuicem.

IN CAPVT V.

2 In odorem, &c. εἰς ὀσμὴν, &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adumbrabatur.

3 Ne nominator quidem, μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipsum vt seueriorem quàm par sit accusare, ii, vt profani sunt, profanum saltem scriptorem, sed sanctum tamē, si cum ipsis comparetur, Isocratem inquam, audiant ita scribentem, τὸ λέγειν ὡς δεῖ, τοῦ φρονεῖν εὖ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα· καὶ λόγος ἀληθὴς καὶ νόμιμος καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστιν.

4 ~~Dicacitas~~, εὐτραπελία. Vulg. ~~Scurrilitas, nimium angustè~~: vt Erasmus contra mihi videtur nimium amplè conuertisse vrbanitatem. Nam (vt ~~opinor~~) non omnem vrbanitatem damnauit Apostolus, neque rursus solam scurrilitatem, sed in genere quoscunque sales ita iaculantur homines vt ~~vel~~ inane quiddam spectetur, vel exemplo vel maledicentia peccetur: quæcunque dicteria denique ad commodum proximi & honestum finem propriè non referuntur. Nam alterius generis, & facetè & salse, sed piè tamen dictorum, exempla legimus non pauca, vt 1. Reg. 18. e. 27. Cui opponitur impia puerorum scurrilitas, 2. Reg. 2. d. 23. Sic Esa. 14. c. 11, & sæpe apud hunc Prophetam præ cæteris.

5 Qui est idololatra, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Id est idolorum seruituti addictus. Nam (vt Rom. 1. b. 9. & alibi diximus) inane est discrimen illud duliæ & latriæ, in quo sibi nonnulli stultè & imperitè placent. Quæritur autem hoc in loco cur auarum vocet idololatram. Nam si hoc referas ad auari affectum, qui Deum præ thesauro negligat, & à suis opibus quasi à solo numine totus pendeat, idem videtur de scortatoribus dici posse, & iis fere omnibus qui certæ alicui rei sunt prorsus addicti: vt ii quorum deus venter est, vt Rom. 16. c. 18, & Phil. 3. d. 19. Sed magnum est in eo discrimen, quòd etsi omnes isti Deum præ eo negligant cui sunt addicti, tamen in eo non collocant spem vitæ, vno auaro excepto, qui in suis opibus vitam suam positam esse putat. Itaque apertè dicitur idololatriæ species esse auaritia, Coloss. 3. a. 5.

6 Venit, ἔρχεται. Id est, venire solet, vt conuertit ~~Erasmus~~. Vide Matth. 26. b. 23. Ira Dei, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Id est animaduersio ab irato Deo profecta, μετωνυμικῶς. In homines contumaces, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpositio ἐπὶ videtur indicare, iram Dei quasi præcipitem è cœlo in istorum caput ruere. Quod autem attinet ad ipsum dicendi genus, vide suprà, 2. a. 2. Vulgata, Filios diffidentiæ. Erasmus, Filios inobedientiæ.

Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.	7 Ne igitur estote consortes eorum.	7 Nolite ergo effici participes eorum.	
Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε·	8 Eratis enim olim tenebræ, nunc autem lux in Domino: vt filij lucis incedite:	8 Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. ut filij lucis ambulate:	
(Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ)	9 (Nam fructus Spiritus *situs est* in omni bonitate & iustitia & veritate)	9 (Fructus enim lucis est in omni bonitate et iustitia & ueritate)	
Δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.	10 Probantes quid sit acceptum Domino.	10 Probantes quid sit beneplacitum Deo.	
Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε·	11 Et ne commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, sed potius etiam arguite.	11 Et nolite cōmunicare operibus infructuosis tenebrarū, magis autē & redarguite.	
Τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν.	12 Nam quæ occultè fiunt ab istis, turpe est vel dicere.	12 Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.	
Τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι.	13 Sed omnia, dum arguuntur, à luce manifesta fiūt. lux enim illud est quod omnia facit manifesta.	13 Omnia autē quæ arguūtur, à lumine manifestantur. omne enim quod manifestat, lumen est.	
Διὸ λέγει, Ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός.	14 Quapropter dicit, Excitare qui dormis, & surge à mortuis, & illucescet tibi Christus.	14 Propter quod dicit, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.	Coloss. 4. a. 5
Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε· μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί·	15 Videte igitur quomodo accuratè incedatis: non vt insipientes, sed vt sapientes:	15 Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis: non quasi insipientes, sed ut sapientes:	

8 Tenebræ, σκότος. Id est, tenebricosi, vt copiosè descripsit suprà, 4. d. 18. Sed ista metonymia magnam habet emphasin, vt quum scelus pro scelesto dicimus. Ita si pro luce substituas lucidos, multum detraxeris de sententiæ pondere. Tribuitur autem lucis nomen fidelibus, tum quia vera luce illustrantur in sese, tum verò quòd aliis etiam præluceant: adeo vt sceleratorum vitam etiam coarguant: quæ ratio diligenter consideranda est hoc in loco. Filii Lucis, τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui filiorū nomen, peculiari quadam ratione, nempe vt intelligamus omne hoc beneficium ab adoptionis fonte proficisci, quum alioqui hæc dicendi formula latius pateat.

9 Fructus Spiritus, ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος. Id est regenerationis, vel Spiritus sancti, cuius vi sumus facti lux in Domino. Vulg. Fructus lucis, ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in duobus veteribus libris inuenimus.

11 Arguite, ἐλέγχετε. Id est, palàm facite, sancta nimirum & honesta vita. qua significatione accipitur etiam perelegant er verbum κατηγορεῖν apud Græcos. Sed & apud Hebræos הוכיח tam significat arguere quàm conuincendo patefacere. Denique arguendi verbum hoc propriè declarat, vt in illo Virgilii versiculo, Degeneres animos timor arguit. Et in illo Ouidii, etiam in laude, Quæ latet, inque bonis cessat non cognita rebus, Apparet virtus, arguitúrque malis. Ambrosius vertit, Obiurgate: quod meritò reprehendit Erasmus.

12 Nam quæ occultè fiunt, τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα. Huc pertinēt elegantes illi versiculi, Nox & Amor vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore vacat, Liber Amórque, metu.

13 Lux enim illud est, &c. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Vulg. Omne enim quod manifestat, lumen est, Erasmus, Quicquid manifestum redditur, lumen est. Quum participium φανερούμενον sit vocis mediæ, spectandum fuit quæ significatio conueniret. Ac mihi quidem videtur hæc sententia tam perspicua vt cum doctissimo interprete non dubitem affirmare Paulum à proprio lucis officio argumentari: vt quod verum sit filiorum lucis officium declaret, nempe vt non modò nihil habeant cum tenebris commune, sed etiam illarum quantumuis intimas latebras patefaciant. Eadem erit sententia si τὸ φανερούμενον accipias pro subiecto, & conuertas, Quicquid enim manifestum facit, lux est. id est, Quicquid res obscuras patefacit, lux est. Nam quòd de articulo laborat Erasmus, nihil est, quum τὸ φανερούμενον positum sit pro ὃ φανεροῖ, nec aliter fere loquantur Græci. Scholiastes verò τὸ φανερούμενον passiuè interpretatur, vt sit sensus, Quicquid manifestum fit, lucem esse. id est lucidum fieri. Certum enim est lucis accessu tenebras fugari, quibus ipsa succedat. Sed nō video qui satis cōueniat particula γὰρ isti sententiæ. Deinde vt hoc verum sit in corporeis istis tenebris, à quibus sumpta est translatio, at certè in mentis tenebris non est hoc perpetuum, vt quoties à luce arguuntur, in lucem mutentur: nisi Lucem esse pro Conspicuam fieri omnibus, accipias.

14 Dicit, λέγει. Dicit videlicet Scriptura, vel Deus per Prophetam loquens. Videtur autem hoc petitum partim ex Esa. 60. a. 1. sed multo magis ex eiusdem Prophetæ 26. d. 19 & 21. quod miror ab interpretibus non fuisse animaduersum. Sed altera superest quæstio, quorsum hæc adferat Apostolus. Quidam igitur cum proxima sententia coniungunt: alii cum eo quod iussit Apostolus tenebras à luce coargui. Ego malim ad ipsum fundamentum huius doctrinæ referre, quòd videlicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nunc verò sint lux in Domino. Ita enim (ni fallor) multo melius cohærebit. Nam somnus tenebris non luci conuenit. A mortuis, ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib. 1. De oratore legimus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Loquitur autem de morte peccati. Illucescet tibi, ἐπιφαύσει σοι. Quidam ex veteribus legerunt, Continget te, id est ἐπιψαύσει, non autem ἐφάψεται, vt putauit Erasmus, sed hac lectione non est quòd moueamur.

15 Videre, βλέπετε. Bene dixit Videre, inquit Erasmus, quoniam in tenebris nihil cernitur, quod tamen mihi subtilius videtur. Accuratè, ἀκριβῶς. Vulg. Cautè. Eras. Circumspectè.

Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.	16 Redimentes occasionē, quoniam dies mali sunt.	16 Redimentes tēpus, quoniam dies mali sunt.	
Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου.	17 ‖Propterea ne estote imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Domini.	17 Propterea nolite fieri imprudētes, sed intelligētes quæ sit uoluntas Dei.	Rom. 12. a. 2. 1. Thess. 4. a. 3
Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι.	18 Et ne inebriamini vino, in quo luxus est, sed implemini Spiritu:	18 Et nolite inebriari uino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu:	
Λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.	19 Loquentes inter vos mutuò per psalmos & hymnos & cantiones spirituales, canentes ac psallentes in corde vestro, Domino.	19 Loquentes uobismetipsis in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus uestris Domino.	
Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ καὶ πατρί.	20 Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.	20 Gratias agentes super omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi Deo & Patri.	
Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ.	21 Subiecti alii aliis, cum timore Dei.	21 Subiecti inuicem, in timore Christi.	
Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ·	22 ‖Vxores propriis viris subiectæ estote, vt Domino:	22 Mulieres uiris suis subditæ sint, sicut Domino:	Coloss. 3. c. 18. Tit. 2. b. 5. 1. Pet. 3. a. 1
Ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας· καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος·	23 Quoniam vir est caput vxoris, vt & Christus est caput Ecclesiæ: & is est qui salutem dat corpori.	23 Quoniam uir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse saluator corporis.	1. Cor. 11. a. 3
Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.	24 Itaque sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & vxores suis viris *subiectæ sunto* in omnibus.	24 Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres uiris suis in omnibus.	
Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς·	25 ‖Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea:	25 Viri diligite uxores uestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea:	Coloss. 3. d. 19

16 Redimentes occasionē, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Sinere tempus elabi nobis aliud agendo, & redimere tempus, contraria sunt. Nam illud hominis est negligentis & dissoluti, istud verò frugi & sapientis, non modò non abuti occasione, sed etiam mille voluptatibus redimere. Metaphora igitur sumpta est à mercatoribus, qui curiosè merces considerant, & deliciis omnibus facilè vel lucellum aliquod anteponunt. ostenditque Paulus qua re diligentes & auidos quasi emptores esse nos oporteat. Quoniā dies mali sunt, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. Dies malos vocant Hebræi tempora difficultatū & asperitatis plena: cuiusmodi quū inciderint, veluti quum fames vel penuria ingruit, vel cum callidis & astutis hominibus est agendum, vel mercatura dubiæ & ancipitis fortunæ videtur: tum solent mercatores circunspectè agere omnia, in quamuis opportunitatem intēti. Hoc verò exemplum nobis ad imitandum proponit Apostolus, in iis quæ ad pietatē & charitatem proximi spectant, ad præcidendas omnes occasiones aduersariis Euangelii.

18 In quo, ἐν ᾧ. In quo videlicet vino, vel qua in re. i. in ebrietate. vt ᾧ positum sit neutro genere, nec rē ipsam damnet Apostolus, sed immodicū & intempestiuum vsum. Luxus, ἀσωτία. Id est omnis profusio, eáque summa cum turpitudine coniuncta. Cic. lib. 2. De finibus, Nolim (inquit) mihi fingere asotos, vt soletis, qui in mensam vomant, & de conuiuiis auferantur, crudíque postea rursus sese ingurgitent. Vulg. Luxuria.

19 Inter vos mutuò, ἑαυτοῖς. Id est ἀλλήλοις. vide suprà, 4. g. 32. Cæterùm de psalmis, hymnis & canticis dicemus aliquid infrà Coloss. 3. c. 16. In corde vestro, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Id est serio cordis affectu, non autem lingua duntaxat. Neque enim In corde idē hîc declarat atq; intus & apud se, quū mētio fiat canēdi & psallēdi.

21 Cum timore Dei, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Bene hoc addidit. neque enim quæuis coniunctio & mutua reuerentia probatur, sed ea demum cuius est vinculum ipse Deus: siue (vt legit Vetus interpres) Christi reuerētia. i. nisi ad Dei siue Christi gloriam tanquam scopum referatur.

22 Vt Domino, ὡς τῷ Κυρίῳ. Quid ergo tan par est mariti ac Christi authoritas? Minimè. sed cohærent tamen ista aliquatenus, quòd in matrimonii coniunctione, quæ Christi & Ecclesiæ vnionem repræsentat, vir sustineat Christi personam, mulier Ecclesiæ, idque ex Dei constitutione. Vxor igitur quæ marito subiectionem negat (exceptis iis dūtaxat in quibus maritus à Christo, ac proinde à persona sua deficit, quæque præstare ipsa non possit quin Christum abiiciat) Christo ipsi potius resistit quàm marito.

23 Caput, κεφαλή. Ita significatur viri præstantia, sicut caput inferioribus mēbris & situ & cæteris rebus excellit. Et is est, καὶ αὐτός ἐστι. Nemo non videt (opinor) hoc propriè dici de Christo, à quo, tanquam à capite, corpus ipsum (id est Ecclesia) salutem haurit. Sic etiam quadantenus mulier à marito pendet, cuius labore & diligentia nutritur ac fouetur. Viri enim est quærere quod mulier conseruet. itaque turpiter ingrata est etiā vxor quæ maritum non reueretur. Maritus autem & ipse officii sui vicissim admonetur, vt copiosius explicat Apostolus à versu 25.

24 Itaque, ἀλλά. Id est ὥστε. Nam ἀλλά (inquit Gaza) καὶ συμπερασματικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται. & argumen-

ti series prorsus ostendit ita esse accipiendum hoc in loco. Vulg. Sed, impropriè: quod nonnullos fefellit in superioris versiculi fine explicando.

Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι.

26 Vt eam sanctificaret, purgans lauacro aquæ per verbū:

26 *Vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo:*

Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ᾽ ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.

27 Vt sisteret eam sibi gloriosam, *id est* Ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiusmodi, sed vt esset sancta & inculpata.

27 *Vt exhiberet ipsam sibi gloriosam, Ecclesiam nō habentem maculā aut rugam, aut aliquid eiusmodi, sed ut sit sancta & immaculata.*

Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.

28 Ita debent viri diligere suas vxores vt sua ipsorum corpora. qui diligit suam vxorem, seipsum diligit.

28 *Ita & uiri debent diligere uxores suas ut corpora sua. qui suam uxorem diligit, seipsum diligit.*

Οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ᾽ ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν.

29 Nullus enim vnquam suam ipsius carnem odio habuit: imò enutrit ac fouet eā, sicut & Dominus Ecclesiam:

29 *Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam:*

Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.

30 Quoniam membra sumus corporis eius, ex carne eius, & ex ossibus eius.

30 *Quia membra sumus corporis eius, de carne eius & de ossibus eius.*

Gen.2.d.24 matth.19.a.5 mar.10.a.7 1.cor.6.d.16

Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος

31 Propterea derelinquet homo

31 *Propter hoc relinquet homo*

26 Sanctificaret, ἁγιάσῃ. Id est sanctam efficeret. Sanctum autem dicitur quod Deo separatum est ac consecratum: estque huius consecrationis symbolum Baptismus, & quidem efficax, non sua virtute, sed eius qui vnus factus est nobis fidelibus omnia. Purgans, καθαρίσας. Eras. Mūdatam, rectè quidem obseruato tēpore, sed ambiguè, propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participiis actiuis præteriti temporis caret. Itaque cauendum fuit nequis putaret ipsi externæ ablutioni, aut aquæ, aut ministro, operi denique operato (quod vocant) tribui quod est vnius Dei opus: quanuis istis adminiculis vtatur ad id repræsentandum quod ipse in solidum intus efficit, vt rectè omnino & suo loco obseruauit doctissimus interpres. Per verbum, ἐν ῥήματι. Verbum appellat κατ᾽ ἐξοχὴν promissionem gratuitæ in Christo iustificationis & sanctificationis. & hic rursus multa præcipitia cauēda sunt. Primùm ne verbum hominum pro verbo Dei substituamus, aut verbo Dei co niungamus tanquā supplementum: deinde ne verbum pronuntiatum duntaxat, sed explicatum & fide perceptum intelligamus: ne illud in magicam aliquam incantationem vertamus.

27 *Id est* Ecclesiam, τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi videtur postulare vt post ἔνδοξον scribatur distinctio, & per epanalepsin ista intelligantur. Non habentem maculam, οὐκ ἔχουσαν σπίλον. Pelagiani ex hoc loco colligebant orthodoxorum Ecclesias nomine Ecclesiarum indignas esse, & perfectionem iustitiæ volebant in hac vita constituere. Nostri sophistæ impudentius etiam loquuntur. nam primùm omnium Ecclesiæ nomen solis quibusdam personis alligant, & dignitatibus quas vocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non assentiente sed etiam disertè refragante verbo Dei, stabiliuerunt. Deinde quum huius Ecclesiæ suæ singulas partes impurissimas fateri cogantur, contrariam tamen ex diametro qualitatem vniuersali Ecclesiæ suæ tribuunt. Eam enim affirmant, vniuersè consideratam, errare nunquam posse: quum singulos ex quibus cōstituitur, maximos esse peccatores, vel inuiti fateātur. Omitto quòd inter caput huius Ecclesiæ & corpus adeo non conuenit vt illi vni ius fásque sit istius dogmata, quoties libuerit, refigere ac conuellere. Hoc illorum est acumē qui soli hodie catholici videri volunt, nempe vt sub Ecclesiæ splendido nomine delitescētes, quicquid illis vel improba mens vel diabolus suggesserit, tanquam αὐθεντικὸν καὶ αὐτόπιστον, tantisper sanciatur dū iidem authores resciderint. Sed etiamsi essent hoc ipsum cui potissimùm repugnant, id est e a Dei Ecclesia de qua hic agitur, & aliis innumerabilibus locis: an propterea essent sine ruga & macula? Deus nos redemit vt in æternū cum ipso regnemus: an propterea iam sumus eam immortalitatem adepti? Imò currendum est in stadio vt ad metam perueniatur: nec prius abolebitur quod est ex parte quàm venerit quod perfectum est: id est priusquā Deum coram aspiciamus, vt sit omnia in omnibus. Deinde aliud est Ecclesiā in sese considerare, aliud in Christo. Nam in sese tum omnes in genere, tū singuli plurimas habent rugas ac maculas, quæ quotitie modò in his, modò in illis expoliuntur: ita tamen vt Ecclesia, propterea Ecclesia esse non desinat: in Christo verò per fidem apprehenso non modò est sine macula, sed etiam infinito decore exornata, illius nimirū iustitia quam per gratuitam imputationem est consequuta. Quid ergo certum erit? dices. Hoc ipsum quod te conficit Antichriste: nempe Dei verbum, ita planum ac perspicuum vt iis solis velatum sit qui pereunt, inquit noster Apostolus 2.Cor.4.a.3. Nisi fortasse putas illum magis ambiguè scripsisse quàm sit loquutus: quod si dixeris, quis tibi credet nisi quem tuo poculo inebriaris?

29 Suam ipsius carnem, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα. Id est suum corpus.

30 Ex carne eius, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ creationem. Errant autem vehementer & periculosè qui hanc nostri cum Christo coniunctionem ad ipsius ἐνανθρώπησιν referunt, quum hac ratione communicetur cum quibusuis infidelibus quod Apostolus solis fidelibus tribuit. Neq; enim quæuis mulier est caro ex cuiusuis viri carne, sed mariti dūtaxat: nec vicissim quilibet vir, caro ex cuiusuis mulieris carne, sed suæ duntaxat vxoris: vt omnino apparet ex Apostoli scopo. Ita igitur in Christo duntaxat, tanquam marito, & in hominibus duntaxat, tanquam vxore, spectanda est ista coniunctio: nempe quæ non sit tantùm naturæ coniunctio, (neque enim hanc excludo, sine qua constitui altera non possit) sed etiam ipsius personæ Christi communio: sine transfusione tamen, aut naturali & crassa vlla imaginatione, sed Spiritus sancti vinculo per fidem. cuius cōmunionis obsignatio & symbolum est Cœna Domini (quā vocamus) vt verè sit Christus caro ex carne nostra, & os ex ossibus nostris in vitam æternam. id est, vt verè vnum facti cum eo, fruamur omnibus ipsius bonis.

πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

patrem ac matrem, & agglutinabitur vxori suæ: & qui duo *erant*, fient vna caro.

mo patrem & matrem suam, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne una.

Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστόν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

32 Mysterium hoc magnum est: loquor autem de Christo & de Ecclesia.

32 *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia.*

Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ᾽ ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν· ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

33 Itaque & vos singuli *ita facite*: suam quisque vxorem ita diligat vt seipsum, vxor autem *uideat* vt reuereatur virum.

33 *Veruntamen & uos singuli, unusquisque uxorē suam sicut seipsum diligat: uxor autem ut timeat uirum suum.*

Κεφάλαιον ϛʹ

CAP. VI.

CAP. VI.

Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ. τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον.

1 Liberi, auscultate in Domino parentibus vestris: id enim est iustum.

1 *Filij, obedite parentibus uestris in Domino: hoc enim iustum est.* Col.3.d.20

Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ)

2 Honora patrem tuum & matrem: (quod est præceptum primum cum promissione)

2 *Honora patrem tuum & matrem tuam: (quod est mandatum primum in promissione)* Exo.20.b.12 deut.5.b.16 eccli.3.b.10 mat.15.a.4 mar.7.d.10

Ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς.

3 Vt bene tibi sit, & sis lōgæuus super terram.

3 *Vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram.*

31 Et qui duo erant, καὶ οἱ δύο. Vide Matth.19.a.5.

32 Mysterium, μυστήριον. Id est arcanum. Quid enim à communi hominū sensu magis remotum quàm nos miseros in terris repentes, cum Christo Filio Dei, terræ & cæli Domino, ad dextram Patris sedente, ita spirituali connubio vnum fieri vt ab eo iustitiam omnem, ac proinde vitam æternam, hauriamus? Mirum est autem, quum tam apertè dixerit Paulus arcanam esse istam coniunctionem, tandiu multos contendere vt arcanā non esse probent. Neque enim video quid aliud isti moliantur qui in Christi verbis tropum nolunt agnoscere: ideóque (vt non μυστηριώδη sed carnalis ac naturalis coniunctionis modum, cum veritate corporis Christi & cū hoc Pauli loco apertè pugnantem inuehant) huc delabuntur vt immensum, infinitum, inuisibile corpus Christo etiam ante glorificationem tribuant, ac postremò è cælo contra manifestum Dei verbum eliciant, vt vel panis & vini substantiæ, vel solis (vt aliis placet) speciebus affigant: nisi qui malint Christi corpus vbique esse dicere quàm loci mutationem concedere. Quorsum hoc verò? nempe quòd alioqui substantialem communicationem excludi, alioqui nuda relinqui signa, alioqui actum de verbi Dei authoritate putant: nec interim vidēt se nostræ fidei fundamenta conuellere vt arcanum Dei ex naturæ captu metiantur. Quasi verò qui nondum caro factus eandem escam spiritualem, id est carnem suam & sanguinem suum, (extra quæ nunquam fuit aut futura est vitæ æternæ spes) verè per fidem cum sua Ecclesia olim communicauit, idem hodie verus homo supra omnes cælos quod ad carnē habitans, nō possit nobiscum sese per fidem verè coniungere, ita vt ad illa inania & mutuò sese conuellentia cōmenta minimè sit veniendum. Imo verò nullum est aliud coniunctionis nostræ organum in hoc mundo quàm fides: in altero verò seculo, ipse Dei cōspectus. Sed de his hactenus. Quod autem ad eos attinet qui ex hoc loco statuunt matrimonium esse sacramentum ex eorū genere quæ ipsi septem cōmemorant, miserabilis est eorum ignorantia, & tamen singularis & perfricta impudentia. Quid enim habēt quod proferant? Nec Hieronymus, nec Augustinus, nec Dionysius ille quem toties vt clypeum nobis opponūt, non ipse denique Iouinianus, sic vsquam appellant. Hoc vnum habent quod prætexant, Veterem interpretem vocare sacramētum: quæ vox deinde multis imposuit. Atqui idem interpres μυστήριον sacramentum bis aut ter conuertit, Suprà capite tertio, & Coloss.1.c.27. vbi de Gentium vocatione disseritur. Sit ergo Gentium vocatio octauū sacramentū. Eadem vox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibi quoque: quis ergo erit sacramētorū finis? Ridiculū igitur est quod prætexunt. Sed præterea quàm in eo se ostendūt nullo iudicio præditos, quòd non animaduerterunt Paulū apertè addere se non de coniugio, sed de Ecclesiæ ac Christi coniunctione loqui? Quòd si etiam illis cōcessero ista, viri & vxoris arctissima coniunctione adumbrari Christi & Ecclesiæ communionem, quo iure tamen inde collegerint matrimonium esse vnum ex Ecclesiæ sacramentis per quæ nostra cum Deo reconciliatio sancitur? nam hic sanè est præcipuus sacramentorum finis. Postremò si vera est blasphema illa vox Syricii Papæ (vnius videlicet ex illis cui nemo dicere potest, Cur sic facis? & capitis Ecclesiæ quæ errare non potest) si vera est, inquam, vox illius quam ipsi tanquam gemmā in suū ius canonicū retulerunt, matrimoniū esse carnis immunditiē, in qua nullus Deo placere potest, quo iure ipsi matrimonium sacramentū ausint vocare? Nisi fortè nostræ à Deo alienationis sacramentum esse velint, à quo proinde multo malint quàm à scortatione abstinere. De Christo, εἰς Χριστόν. Vulg. In Christo. Eras. In Christum. Vide 1.Cor.1.d.17. Sic in epigrammatum & orationum inscriptionibus sæpe accipitur hæc particula.

33 *Videat* vt reuereatur, ἵνα φοβῆται. Eclipsis Atticis etiā familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autē hoc in loco verbū φοβεῖσθαι de reuerētiæ cultu, quo is qui inferior est, superiorē colit, ex Hebræorū more, apud quos sic vsurpatur verbū ירא, præsertim quū de cultu Dei disseritur. Initio autē versiculi nō converti πλὴν Veruntamen, sed Igitur, quòd omnino videatur esse in his verbis cōclusio superioris tractationis officiorū tum viri, tum vxoris.

IN CAPVT VI.

1 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hoc additum est ex Hebræorū idiotismo, vt significetur Deum esse istius mādati authorem, vel vt modus aliquis isti obedientiæ statuatur. qua de re dictum est Luc.14.e.26.

2 Cum promiss. ἐν ἐπαγγελίᾳ. i. cui adiuncta est promissio. sed conditionalem promissionē intellige, cuiusmodi sunt omnes quæ à Legis præstatione pēdent. Vulg. & Eras. In promissione, nimiū obscurè. Posita enim est ἐν pro σύν, Hebræorum more, vt sæpissime iam diximus. Loquitur autem Paulus de promissione peculiari: alioquin secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille progenies, sed vniuersalem.

Καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.

4 Et *vos* patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos in doctrina & monitis Domini.

4 *Et uos patres, nolite ad iracundiã prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correptione Domini.*

Col.3.d.22 tit.2.c.9 1.pet.2.c.18

Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ.

5 ‖Serui auscultate iis qui *uestri* domini sunt secũdũ carnẽ, cũ timore ac tremore, cũ simplicitate cordis vestri, vt Christo.

5 *Serui obedite dominis carnalibus, cum timore & tremore, in simplicitate cordis uestri, sicut Christo.*

Μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς.

6 Non ad oculum seruientes, vt qui hominibus placere student: sed vt serui Christi, faciẽtes ex animo quæ vult Deus.

6 *Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed ut serui Christi, facientes uoluntatem Dei ex animo.*

Μετ' εὐνοίας δουλεύοντες, τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις.

7 Cum beneuolentia seruientes, Domino, & non hominibus.

7 *Cum bona uoluntate seruientes sicut Domino, & non hominibus.*

Εἰδότες ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθὸν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.

8 Vt qui illud sciatis, singulos, quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, siue seruus fuerit, siue liber.

8 *Scientes quoniã unusquisque quodcũque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, siue seruus, siue liber.*

Deut.10.d.17 2.paral.19.c.7 iob.34.b.19 sap.6.b.8 eccli.35.b.16 act.10.e.34 rom.2.b.11 gal.2.b.6 col.3.d.25 1.pet.1.c.17

Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτοὺς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ.

9 Et vos domini, eadem facite erga illos, remissis minis: sciẽtes vestrum etiam ipsorũ Dominum esse in cælis, ‖nec personæ respectum esse apud eũ.

9 *Et uos domini eadem facite illis, remittentes minas: scientes quia & illorũ & uester Dominus est in cælis, & personarũ acceptio non est apud eum.*

Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

10 Quod superest, fratres mei, corroboremini per Dominũ, & forte ipsius robur.

10 *De cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia uirtutis eius.*

Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.

11 Induite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli.

11 *Induite uos armaturã Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli.*

Supra,2.a.1

Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς,

12 Quoniam non est nobis lucta ‖aduersus sanguinem & carnem, sed aduersus imperia,

12 *Quoniã nõ est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes &*

4 Vos patres, οἱ πατέρες. Vide Matth.11.d.26. Monitis Domini, νουθεσίᾳ Κυρίου. Id est, monitis ex verbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis. Durius autem est quòd νουθεσίαν Vetus interpres conuertit correptionem: quod & ipse Erasmus in annotationibus improbauit.

5 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi habent in potestate. nam conscientia vnius Dei est. Ita igitur mitigatur seruitutis asperitas, & sui etiã limites tum dominis in imperando, tum seruis in obsequendo definiũtur. Vel, secundum carnem, ad muniendum imperiũ œconomicum: vt norint serui dominos, quamuis cõmunem naturam habeant, dominii tamen iure excellere, idque ex Dei instituto. Cum timore, &c. μετὰ φόβου, &c. Id est, cum solicita reuerentia. Nam ne seruilem quidem metum laudabilem putant in Christianis mancipiis. Vt Christo, ὡς Χριστῷ. Vide suprà, 5.e.22.

6 Ad oculum seruientes, κατ' ὀφθαλμοδουλείαν. Id est, v[…]ere solẽt qui præsentibus tantùm dominis obsequuntur, absentes aspernantur, aut etiam ludibrio habent.

7 Domino, &c. τῷ Κυρίῳ. i. Dei reuerentia cõmoti, & quasi ipsi Deo, nõ autem ipsorum hominũ metu. Itaque post δουλεύοντες adscribo distinctionẽ. Nã etiã in quatuor codicibus scriptum erat ὡς Κυρίῳ, vt Domino.

8 Quicquid fecerint boni, ὃ ἐάν τι ποιήσῃ ἀγαθόν. Vide suprà, 2. Corinth.5.b.10.

9 Vestrum ipsorum, ὑμῶν αὐτῶν. Vulg. Et illorum & vester, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, vt etiam citat Clemens Alexandrinus. Personæ respectum, προσωποληψία. Id est, externæ qualitatis ac status personæ, puta libertatis aut seruitutis rationem. Nam de his circunstanciis agitur hoc in loco. Vide Mar.12.b.14.

10 Et forte robur ipsius, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς [...] αὐτοῦ. Vulg. Et in potentia virtutis eius, Eras. Perque potentiam roboris illius. Vide suprà, 1.d.19.

11 Vniuersam illam armaturam, πανοπλίαν. Vulg. Armaturam, non rectè omissa nota vniuersali.

12 Aduersus carnem & sanguinem, πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Id est, aduersus homines, quorum fragilis & caduca est natura: cui opponuntur versutiæ spirituales. i. spiritus, scelerati quidẽ naturæ, sed infinitis partibus potentioris. Non tamẽ negat Paulus quin nobis aduersus homines atque adeo aduersus nosipsos certandũ sit, sed præcipuum & maximè formidabilem nobis hostẽ indicat. Itaque quod simpliciter dictum est, intelligẽdum est κατά τι: quod & alibi sæpe obseruauimus. Sic paulo antè quũ præciperet seruis vt seruirent non hominũ metu, sed tanquã ipsi Deo, homines tamẽ nõ excludit simpliciter, sed quatenus à Deo seiunguntur. Imperia, τὰς ἀρχάς. Ista nomina tribuit Angelis malis, sumpta ab eorũ effectibus, ex quib9 intelligatur quæ sit illorũ vis ac potestas: minimè id quidem quasi vel sit infinita illorum potẽtia, vel quod possint suapte vi possint, vt existimabant Manichæi: sed quòd ita illis laxet habenas Dominus, vt eorũ audacia ad amplificandam suam gloriam vtatur. Interim verò nobis in hoc ipsorum quasi imperio versantibus proponuntur istæ hostium vires, non vt

exanimati cedamus, sed contrà ne nos imparatos opprimant. Itaque Paulus, vt terribiles nobis aduersarios opposuit, ita paulo pòst iis armis nos induit quibus si armati fuerimus, illi ne formidabiles quidem esse debeant. Tertullianus, Munditenentes: Hilarius, Mundipotentes vertit κοσμοκράτορας.

πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

aduersus potestates, aduersus mundi dominos, *rectores* tenebrarum seculi huius, aduersus spirituales malitias *quæ sunt* in sublimi.

potestates, aduersus mũdi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ, in cælestibus.

Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.

13 Propterea assumite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis resistere tempore aduerso, & omnibus confectis stare.

13 *Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, & omnibus perfectis stare.*

Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης·

14 State igitur, lumbis circuncinctis veritate, & induti thorace iustitiæ:

14 *State ergò succincti lũbos uestros in ueritate, & induti loricam iustitiæ:*

Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.

15 Calceatis pedibus præparatione Euangelii pacis.

15 *Et calceati pedes in præparationem Euangelij pacis.*

Ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.

16 Insuper assumpto scuto fidei, quo possitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.

16 *In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela Nequissimi ignea extinguere.*

Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ·

17 Galeam etiam salutarem accipite, & gladium spirituale, hoc est verbum Dei:

17 *Et galeam salutis assumite, & gladium Spiritus, quod est uerbum Dei:*

Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων,

18 Omni prece & supplicatione, precantes omni tempore per Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia & supplicatione pro omnibus sanctis,

18 *Per omnem orationem & obsecrationem, orãtes omni tempore in Spiritu, & in ipso uigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sãctis,*

Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παρρησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου,

19 Et pro me, vt mihi detur sermo ad apertionem oris mei cum libertate, vt notum faciã mysterium Euangelii.

19 *Et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia, notũ facere mysteriũ Euãgelij.*

Quæ sunt in sublimi, ἐν ἐπουρανίοις. Suppleuimus quæ deerant, vt magis perspicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id est במרומים, non cõuertimus In cælis, vt antea, sed ad verbum, In sublimi: quia hoc loco cælestium locorum nomine intelliguntur aereæ regiones, in quibus collocauit aduersarios spiritus, etiam suprà, 2.a.2.

13 Tempore aduerso, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ. Heb. ביום רע: qua formula loquendi diximus aspera & difficultatum plena tempora significari, quum videlicet nobis quasi apertum bellum indixit Satan. Vulg & Eras. In die malo. à quo Hebraismo non abstinuimus suprà, 5.d.16. quòd satis illic videretur conuenire. Sic ad verbum dicimus, *En mauuais temps*.

14 Circuncinctis, περιζωσάμενοι. Militis πανοπλίαν eleganter describit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem balteum vocabant Latini, qui thoracis & ζώμ[…] commissuram tegebat: deinde thoracẽ, cuius vna pars à pectore infra vmbilicum, altera quam ζῶμα vocabant, ab vmbilico ad genua protendebatur. Sequuntur thoracẽ ocreæ, quas κνημῖδας vocabant, quibus etiam pes ipse obtegebatur, si libuisset. Additur galea, vt totum corpus iam sit obtectum. Dextra gladium tenet, sinistra scutum. Ita instruitur πανοπλία.

15 Præparatione, ἐν ἑτοιμασίᾳ. Vulg. In præparationem Euangelii pacis. Eras. Vt parati sitis ad Euangelium pacis. Neuter (vt opinor) sensum Apostoli est assequutus. neque enim vult nos docere duntaxat oportere nos esse calceatos, sed calceos etiam (vt ita loquar) nobis præbet. Itaque sicut κνημῖδας Græci, caligas Latini milites gerebant, ita ad ineundum prælium, & vitæ istius cursum inter medios hostes tenendum, vult Apostolus vt Euangelii pacis cognitione simus præparati. Optimè autem conuenit epitheton, quum nos ad Deum per infensissimos hostium cuneos pergentes, id vnum ad fort[…] pergendum hortetur quòd sciamus nos ad Deum nobis iam reconciliatum contendere

16 Insuper, ἐπὶ πᾶσιν. Vel, In primis, sicut vulgò dicimus *Sur toutes choses*. Vulg. In omnibus. Eras. Super omnia.

17 Galeam salutarem, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. Vel, Seruatorem illum (id est Iesum) siue salutem (id est liberationem illam per Iesum Christũ) assumite pro galea. Alludit autem proculdubio ad Esa.59.c.17. Vulg. & Eras. Galeam salutis. id est, à qua pendet nostra salus & conseruatio.

18 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu sancto proficisci, vt verè sanctæ sint & ratæ, Rom.8.e.26 & 27. Vel ἐν πνεύματι interpretare, ex intimis animi penetralibus: vt suprà, 5.d.19, accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, pro ex corde vestro. Illi ipsi rei inuigilantes, εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες. Verbo Dei videlicet dies ac noctes incumbendo, vt Psal.1.a.2.

19 Sermo, λόγος. Id est, loquẽdi facultas. Vel, vt suggerat mihi Dominus quod loquar. Vides vt omnia gratiæ tribuat etiam renatus Apostolus. Ad apertionẽ oris mei, ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Heb. פי פתחון, id est,

ad aperiendum, siue vt aperiam os meum. Aperire autem os, accipitur pro loqui, ex altero Hebræorum idiotismo, sicut per epanalepsin explicat sequenti versiculo, & alludere videtur Apostolus ad Psal. 51.d.17.

Ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παῤῥησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

20 Cuius causa legatione fungor in catena, vt, *inquam*, de eo liberè loquar, sicut oportet me loqui.

20 *Pro quo legatione fungor in catena, ut in ipso audeam, prout oportet me loqui.*

Ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ᾽ ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ·

21 Vt autem sciatis & vos res meas, & quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino:

21 *Vt autem & uos sciatis quæ circa me sũt, quid agã, omnia uobis nota faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino:*

Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.

22 Quem misi ad vos ob id ipsũ vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

22 *Quem misi ad uos in hoc ipsum ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & cõsoletur corda uestra.*

Εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

23 Pax *sit uobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.

23 *Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.*

Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀμήν.

24 Gratia *sit* cum omnibus diligẽtibus Dominum nostrum Iesum Christum "ad immortalitatem. Amen.

24 *Gratia cũ omnibus qui diligũt Dominum nostrũ Iesum Christum in incorruptione. Amen.*

Πρὸς Ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ.

Missa fuit Roma ad Ephesios per Tychicum.

Scripta fuit ex urbe Roma ad Ephesios per Tychicũ.

24 Ad immortalitatem, ἐν ἀφθαρσίᾳ. Id est, ad vitam æternam, metam eius gratiæ quã fidelibus precatur. Est igitur ἐν pro εἰς posita, vt aliis locis penè infinitis. Vulg. In incorruptione. Eras. Cũ sinceritate, vt verus amor ab adulterino distinguatur. Sed in hac significatione nomen ἀφθαρσίας nusquam (quod sciam) vsurpatur. Græcus scholiastes perpetuum amorem intelligit, vt ἐν ἀφθαρσίᾳ positum sit pro aduerbio ἀφθάρτως, id est perenniter.

Epistola Pauli Apostoli ad Philippenses.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α΄.

C[illegible]. I. CAP. I.

ΠΑΥΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις·

1 PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sãctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, "vnà cum episcopis ac "diaconis:

1 *PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconis.*

1 Vnà cum episcopis, σὺν ἐπισκόποις. Qui vno vocabulo coniunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimam Ecclesiæ partium distributionẽ quæ hîc statuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes sanctos, id est ipsum Ecclesiæ corpus, ex quo postea sigillatim quosdam eximit. Deinde eos qui Ecclesiam regebãt, duorum generum facit, episcopos nimirum ac diaconos. Episcopos igitur intelligit quicunque verbo & gubernationi præerant, puta pastores, doctores, & presbyteros, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν, quòd illos oporteat, quasi speculatores, in doctrinam & mores commissi gregis inquirere, vt Act.20.f.28. quos interdum generali nomine presbyteros vocat, vt ibidem versu 17, & 1.Timoth.5.c.17. Diaconos verò intelligit ærarii Ecclesiastici œconomos, & viduarum etiam collegium: quum alioquin hoc nomẽ interdum sit vniuersale, adeo vt ipsos etiam Apostolos comprehendat. Hæc igitur olim erat episcoporum appellatio, donec qui politiæ causa reliquis fratribus in cœtu præerat, (quem Iustinus τὸν προεστῶτα vocat) peculiariter dici episcopus cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta iacere in Dei Ecclesia, quasi tota Ecclesiæ administratione vnà cum nomine ad vnum translata. Ab episcopis deinde ad metropolitanos peruentum, quos archiepiscopos vocant. quæ distinctio tamen

ctio tamen speciosum velamen habuit, vt synodi per singulas prouincias facilius cogerentur, & certus aliquis ordo rerum administrandarum seruaretur. A metropolitanis ad quatuor illos primarios patriarchas ventum est, quasi republica Christiana in quatuor viros distributa. Vnde perpetuæ illæ de iurisdictione cõtentiones, quibus quasi mutuis vulneribus illi sese ita confecerunt vt tandem duobus cesserint reliqui, Constantinopolitano & Romano: nũquam ad hunc diem definita controuersiã, quum modò hic, modò ille se œcumenicum vocaret, & suæ tyrannidis speciosas authoritates ederet: Romano interim pontifice falsi damnato in concilio Carthaginiẽsi ccxvii. Patrum, inter quos etiã Augustinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio vt nihilominus nunc quoque Constantinopolitanus omnibus illis per Orientem sparsis Ecclesiis, si modò Ecclesiæ vocandæ sint, præficiatur: Romanus verò nõ Ecclesias modò, sed regna etiam Occidentis inuaserit: iusto quidem Dei iudicio, vt ii ipsi quorum ope tyrãnidem Ecclesiarum inuaserat, suis quoque sceptris ab illo priuarentur. En quanti sit momenti à Dei verbo vel latum vnguem deflectere.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

2 *Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.*

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν,

3 Gratias agò Deo meo "cum summa memoria vestri,

3 *Gratias ago Deo meo in omni memoria uestri,*

(Πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος)

4 (Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis cum gaudio preces faciens)

4 *(Semper in cunctis orationibus meis pro omnib⁹ uobis, cum gaudio deprecationem faciens)*

Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν.

5 "Super vestri in Euangelio participatione, "à primo die vsque ad hoc tempus:

5 *Super communicatione uestra in Euangelio Christi à prima die usque nũc.*

Πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ·

6 Persuasum habẽs hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat "vsque ad diẽ Iesu Christi:

6 *Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in uobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu:*

Καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.

7 Sicut iustum est vt ego id sentiam "de omnibus vobis, propterea "quòd animo teneã vos, & in vinculis meis, "& in defensione & cõfirmatione Euangelii, "vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuisse "gratiæ meæ participes.

7 *Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus uobis, eo quòd habeam uos in corde, & in uinculis meis, & in defensione, & confirmatione Euangelij, socios gaudii mei omnes uos esse.*

Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὡς ἐπι-

8 Testis enĩ mihi est De⁹ "quàm

8 *Testis enim mihi est Deus quomodo*

4 Cum summa memoria vestri, ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. Id est, perpetuò vestri memor. Nam πάσαν μνήμην pro perfecta (vt ita dicam) memoria posuit: & ἐπὶ pro μετὰ, id est ב pro עם, enallage Hebræis familiari. Vulgata & Erasmus, In omni memoria vestri, id est (vt fere explicant) quoties vestri recordor.

5 Super vestri participatione, &c. ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id est, quòd & vos facti sitis participes Euangelii. A primo die, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo videlicet die quo ad Euangelium accesserant. Coniungo enim ista cum verbo εὐχαριστῶ: quanuis nonnulli potius putent laudari Philippenses quòd primò statim die amplexi sint Euangelium. Id verò haud satis scio an verum sit: nec puto necessariam esse hanc quæstionem, quum potius significet Apostolus sese, ex quo primùm die ipsos cognouerit, non destitisse de ipsorum perseuerãtia gratias agere, vt quæ perpetua fuisset.

6 Vsque ad diem Iesu Christi, ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est Ad extremum vsque finem nõ deseret vos Dei Spiritus, donec vestra etiam mortalia corpora viuificata sistantur Christi iudicio glorificanda.

7 De omnibus vobis, ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, vt contra περὶ pro ὑπὲρ, Ephes.6.c.18. Quòd animo teneã vos, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata & Erasmus, Eo quòd habeã vos in corde, duplici errore: primùm quòd ὑμᾶς simpliciter coniunxerunt cum verbo ἔχειν, quũ cohæreat cum participio ὄντας pro εἶναι posito, ex Græcorũ consuetudine, vt in illo Herodoti, ἱστορέων δὲ εὕρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, id est προέχειν. Deinde quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimium obscurè conuerterunt In corde habere: pro quo potius dicunt Latini, animo tenere, id est quasi insculptum habere memoriæ vt elabi non possit. Tum in vinculis meis, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ coniunctionis in Christo certum erat argumentum, quòd & absentem & captiuum nõ modò non deseruissent, sed etiam omnibus officiis essent prosequuti, perinde acsi cum eo vnà captiui fuissent. Et in defensione, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur ostenderant Philippenses sese in hac causa habere omnia cum Paulo coniũcta. Eheu quàm rarum hoc nostro seculo pietatis testimonium, in quo summa etiam pietas dicitur Christum apertè nõ prodidisse. Vos, *inquam*, omnes, πάντας ὑμᾶς. Videtur quidem ὑμᾶς abũdare: qui pleonasmus apud Hebræos legitur, qui sæpe antecedentibus affixa quæ vocant, coniungunt: sed propter illa interposita cõmodissimè explicari potest per epanalepsin. Gratiæ, τῆς χάριτος. Gratiam, id est peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captiuus teneretur pro Christi nomine. quã in re certatim etiã illi sese ipsi socios addiderant. Sic infrà, Vobis, inquit, datum est pro Christo non solùm vt in eum credatis, sed etiã vt pro illo patiamini, versu 29.

8 Quàm propensè amem, ὡς ἐπιποθῶ. Vulg. Quàm cupiã. Eras. Quàm desiderẽ. Mihi videtur in genere

vehementissimum in illos amorem suum Apostolus hoc verbo significare, ex Hebræorum idiotismo, apud quos id etiam valet verbum נכמר & התחנן.

ποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ.

propensè amē vos omnes "in visceribus Iesu Christi.

cupiam omnes uos in uisceribus Iesu Christi.

9 Καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει·

9 Et hoc precor vt charitas vestra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni "sensu:

9 *Et hoc oro ut charitas uestra magis ac magis abundet in scientia & in omni sensu:*

10 Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.

10 "Vt dignoscatis quæ discrepāt, vt sitis sinceri, "& inoffenso cursu pergatis "ad diem vsque Christi,

10 *Vt probetis potiora, ut sitis sinceri & sine offensa in diem Christi:*

11 Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ.

11 Pleni "fructibus iustitiæ, qui *insunt uobis* per Iesum Christum ad gloriam & laudem Dei.

11 *Repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum, in gloriam & laudē Dei.*

12 Γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν·

12 Velim autē vos scire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, magis ad profectum Euangelii euenisse:

12 *Scire autē uos uolo, fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum uenerunt Euangelij:*

13 Ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι·

13 *Adeo* vt vincula mea "in Christo celebria sint in toto prætorio, "ac reliquis omnibus *locis*:

13 *Ita ut uincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus,*

14 Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν,

14 Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè "Sermonem loqui.

14 *Vt plures è fratribus in Domino, cōfidētes in uinculis meis, abundantius auderent sine timore uerbum Dei loqui.*

15 Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν·

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem, nōnulli verò etiam propensa voluntate Christum prædicant:

15 *Quidā quidem & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam uoluntatem, Christum prædicant:*

16 Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου.

16 "Alii quidē, *inquam*, per contētionē Christū annuntiant "nō purè, existimantes sese afflictionem "addere vinculis meis:

16 *Quidam ex charitate, scientes quoniā in defensionem Euangelij positus sum.*

In viscer. Iesu Christi, ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Alibi solet dicere, In Christo: vt significet ex quo fonte promanet affectus iste, & quò etiā feratur. Additū autem viscerum nomē, magnum pondus addit sentētiæ, vt intimus amor significetur. Solent enim Hebræi רחמים, id est viscera, omnes teneros ac veluti maternos affectus vocare.

9 Sensu, αἰσθήσει. Quum ea de quibus agit, nō sint αἰσθητά, sed νοητά, apparet αἴσθησιν impropriè poni ἀντὶ τῆς κρίσεως. Loquitur autē Paulus primùm de perceptione: deinde de rei perceptæ diiudicatione, vt perfecta sit notitia: non illa naturalis propriè, sed quam à gratia accepimus: ad cuius præscriptū integra vita dirigatur. Itaque αἴσθησιν melius etiam conuertit Vetus interpres Sensum, quàm Erasmus Intelligentiam.

10 Vt dignoscatis quæ discrepant, εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Perfectum hoc est iudicium quo non modò agnoscimus quod boni specie nobis allubescit, sed etiā quod à bono discrepat possumus diiudicare. Itaque mihi videtur longè vberior ista explicatio, ac melius etiam cohærens cum iis quæ præcedunt ac sequuntur, quàm si cum Vetere interprete conuerteamus, Vt probetis potiora: vel cum Erasmo, Vt probetis quæ sunt præstantia. Vide Rom. 2. c. 18. Et inoffenso cursu pergatis, καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphoram sumptam apparet ab iis qui aliquò contendunt: vt non dubitarim periphrasin vsurpare. Vulg. Sine offensa, & Eras. Tales vt nemini sitis offendiculo: quo modo etiam accipitur idem hoc nomen Act. 24. d. 16, & 1. Cor. 10. g. 32. Mihi tamen hoc in loco arridet passiua significatio. Ad diem vsque, εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor. 1. a. 8.

11 Fructibus iustitiæ, καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor est iustitia, opera verò bona, fructus arboris: quomodo tradunt sophistæ ex fructibus nasci arborem? Sed & distinguenda est iustitia imputata, in quam vnam recumbimus, à iustitia inhærente, quæ est duntaxat illius veluti propago.

13 In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est, Christi nomine, siue pro Christi negotio, vt Ephes. 4. a. 1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμά, per traiectionem Hebræis familiarem, vt Psalm. 138. a. 2, Magnificasti super omne nomen tuum eloquium tuum, pro, Magnificasti eloquium tuum super omne nomen tuum. Sic Horatius, Penè macros arsit dum turdos versat in igne. Celebria, φανερούς. Vulg. & Eras. Manifesta, non satis expressé. Prætorio, πραιτωρίῳ. Id est Cæsaris regia. Latè enim patet Prætorii appellatio, vnde & Milites Prætoriani. Vide infrà, 4. d. 23.

Ac reliquis omnibus *locis*, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. Suppleui מקומות, locis, vt Ephes. 3. a. 3.

14 Sermonem loqui, τὸν λόγον λαλεῖν. Sermo κατ' ἐξοχὴν vocatur Euangelica doctrina, & quidem addito articulo. In duobus tamen codicibus additum erat τοῦ Θεοῦ, quo modo vertit Vetus interpres.

16 Alii quidem, *inquam*, Οἱ μέν. Manifesta est epanalepsis. Vetus autem interpres hunc versiculum subiicit proximo.

Non purè, οὐχ ἁγνῶς. Non puro videlicet animo, quū alioqui pura esset doctrina: neque enim subiiceret Paulus se ex istorū etiam prædicatione gaudiū capere: idque etiā ex eo liquet quod τῇ ἀληθείᾳ versiculo decimooctauo non opponat τῷ ψεύδει, id est mēdacio, sed τῇ προφάσει, id est obtentui. Ambros. vertit Nō simpliciter, οὐχ ἁπλῶς. Addere, ἐπιφέρειν. Nēpe vt vrat ipsorum gloria. Cæterùm Erasmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino exposuit addere: Nam ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulgata, Suscitare, vt videri possit legisse ἐπεγείρειν.

17 Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.

17 Alii rursus ex charitate, sciētes me ad defensionem Euangelii constitutum esse.

17 *Quidam autem ex contentione Christum annūtiant nō sincerè, existimātes pressurā se suscitare uinculis meis.*

18 Τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι.

18 "Quid igitur? attamē quouis modo, siue "in speciem, siue "sincerè, Christus annūtiatur, de hoc quoque gaudeo, atque etiā gaudebo.

18 *Quid enim? dum omni modo, siue per occasionem siue per ueritatem Christus annuntiatur: & in hoc gaudeo, sed & gaudebo.*

19 Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat saluti per vestras preces, & subministrationem spiritus Iesu Christi,

19 *Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem, per uestram orationē & subministrationem Spiritus Iesu Christi.*

20 Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παρρησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.

20 Secundum "intentā expectationem & spem meā, quòd nulla in re pudefiā, sed cum omni libertate, vt semper, *ita* nūc quoque "magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam siue per mortem.

20 *Secundum expectationē & spē meā, quia in nullo confundar, sed in omni fiducia, sicut semper, & nūc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per uitā siue per mortē.*

21 Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, Χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.

21 "Mihi enim *est* Christus & *in* vita & *in* morte lucrum.

21 *Mihi enim uiuere, Christus est, & mori, lucrum.*

22 Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκί, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.

22 "Vtrum verò "viuere in carne "mihi operæpretium *sit*, & quid eligam ignoro.

22 *Quòd si uiuere in carne hoc mihi fructus operis est, & quid eligā ignoro.*

23 Συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον.

23 Coarctor enim "vtrinque: desiderans "migrare, & esse cum Christo: "nam *id* longè optimum est:

23 *Coarctor autem è duobus, desiderium habens dissolui, & esse cum Christo, multo magis melius.*

18 Quid igitur? τί γάρ; Ad verbum, Enimuero quid? Neque enim causam significat. Vulg. & Erasmus, Quid enim? In speciem, προφάσει. Vel per obtentum. Nam speciosam quidem causam, id est Christū ipsum, prætexebant suæ ambitioni & inuidiæ qua intus æstuabant. Vulg. Per occasionem, absurdé. Vide Matth. 23. b. 14. Sincerè, ἀληθείᾳ. Vulg. & Eras. Per veritatem, obscuré: quia quum multæ sint mendacii & veritatis species, non opponit hoc loco veram doctrinam falsæ, sed sincerum animum fucato: quo modo ab Hebræis accipitur אמת pro animi integritate, quæ omni dissimulationi aduersatur.

20 Intentam expectationem, ἀποκαραδοκίαν. Vulg. & Eras. Expectationem. Vide Rom. 8. d. 19. Magnificabitur, μεγαλυνθήσεται. Heb. יגדל, id est magnificè extolletur, ac prædicabitur.

21 Mihi enim, &c. Ἐμοὶ γάρ, &c. Vulg. Mihi enim viuere, Christus est: & mori lucrum, Eras. Nam mihi vita Christus est, & mors lucrum. Itaque in priore quidem mēbro Christum Paulus vitam suam vocarit: in posteriore verò nulla erit Christi mentio, nisi ex consequenti. Atqui applicanda est ratio propositioni cui adiungitur. Firma est igitur doctissimi interpretis sententia, qui existimat sicut in propositione, sic etiam in ratione, Christum esse vtriusque membri subiectum, lucrum verò, (id est gloriam Christi, quæ cum ipsius Apostoli cōmodo coniuncta est) prædicatum, vt ante τὸ ζῆν & τὸ ἀποθανεῖν subaudiatur κατά, ecclipsi non modò quæ tolerari possit, sed etiam quæ inter Atticismos numeretur.

22 Vtrum verò, εἰ δέ. Vulg. & Eras. Quòd si. Atqui si ita conuerteris, hiabit tota sentētia, propter particulam καί sequentem. Hanc verò Græcus scholiastes negligit, & εἰ δέ interpretatur ἐπειδὴ δέ, quoniam verò. Sed hoc quidem est nodum non expedire, sed secare. Castellio eam quoque transilit, sed multo impudentius. Alii verbum vnum subaudiunt, puta, Si *contingat* viuere in carne, vt Erasmus in ipso contextu. Alii integram sententiam, vt idem Erasmus in annotationibus, omnia certè perturbans. Alii denique aliter. Ego verò miror nemini in mentem venisse vt εἰ per an vel vtrum exponeret: quæ significatio particulæ εἰ in subiectione ita est vsitata vt mirer vel Erasmo doctissimo viro, & hoc ipsum quærenti, non occurrisse. Viuere in carne, ζῆν ἐν σαρκί. Distingue Secūdum carnem viuere, siue In carne esse, ab hac formula. Viuere enim secundum carnem, & In carne esse, de iis dicitur qui quum non sint Spiritu donati, sese cupiditatibus carnis immergunt. Viuere autem in carne, vel ambulare, vt 2. Cor. 10. a. 3, nihil aliud declarat quàm in hoc caduco corpore vitam degere, tantisper dum cælesti & æterna vita potiamur, vt Galat. 2. d. 20, & 1. Pet. 4. a. 1. Mihi operæpretium sit, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotismo, qui singulis penè versiculis occurrit. Quòd autem Vetus interpres & Erasmus fructum operis obscurè conuerterunt, satis constat à Latinis operæpretium dici, nempe rem vtilem & fructuosam, dignam denique in qua aliquis operam ponat.

23 Vtrinque, ἐκ τῶν δύο, id est ἀμφοτέρωθεν. Hebraicè משניהם pro בין שניהם. Vulgata, Ex duobus. Erasmus, Ex his duobus. Migrare, ἀναλῦσαι, id est μεθίστασθαι, vt rectè interpretatur Chrysostomus, vti soluere

dicuntur nautæ profecturi: quod rectè obseruatum est ab Erasmo. καταλύειν verò pro diuertere, ab aurigis ductum est, qui equorum & currus vincula dissoluunt. Vulgata, Dissolui, ἀναλῦσαι. Nam id longè optimum est, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Addidi particulam γὰρ vt necessariam, ex duorum veterum codicum fide, & Clementis authoritate, qui ita legit libro στρωμ. 3. Vulg. Multo magis melius. Eras. Multo longéque melius est. Ego malui μᾶλλον κρεῖσσον pro ἄμεινον accipere. Sic enim abundat μᾶλλον vt tamen suā emphasin habeat. neque hic pleonasmus in Hebræorum duntaxat idiomate inuenitur, apud quos sic redundat particula מאד, sed etiam apud idoneos scriptores Græcos, vt diximus Matth. 6. d. 26, & Mar. 7. e. 36.

Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκὶ, ἀναγκαιότερον δι᾽ ὑμᾶς.
Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως.
Ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.
Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου.
Καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ.
Ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν·
Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον ἴδετε

24 Sed permanere in carne, magis necessarium *est* propter vos.
25 Et hoc confisus noui me mansurum esse, & vnà permansurū cum vobis omnibus ad vestrū profectum & gaudium fidei.
26 Vt abundet gloriatio vestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud vos præsentia.
27 Tantùm vt dignum est Euangelio Christi vos gerite, vt siue venero & videro vos, siue absens fuero, audiam de rebus vestris, vos perstare in vno Spiritu, vno pariter animo decertātes per fidem Euangelii.
28 Nec vlla in re territos ab iis qui se opponunt; quod illis quidem est exitii indicium, vobis autē salutis, idque à Deo:
29 Quia vobis datū est in Christi negotio, non solùm in eum credere, sed etiam pro eo affligi:
30 Idē certamē sustinēdo quale vi

24 Permanere autem in carne, magis necessarium propter vos.
25 Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus uestris ad profectū uestrū & gaudiū fidei;
26 Vt gratulatio uestra abūdet in Christo Iesu in me, per meū aduentum iterum ad uos.
27 Tantùm dignè Euangelio Christi conuersamini: ut siue quum uenero, & uidero uos, siue absēs audiā de uobis quia statis in uno spiritu, unanimes, collaborantes fidei Euangelij.
28 Et in nullo terreamini ab aduersariis: quæ illis est causa perditionis, uobis autem salutis, & hoc à Deo.
29 Quia uobis donatū est pro Christo, non solùm ut in eū credatis, sed ut etiam pro illo patiamini:
30 Idem certamen habentes quale & uidistis

24 In carne, ἐν σαρκί. Iterum caro pro corpore ponitur.

25 Et gaudium fidei, καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. Gaudium fidei appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, quum felicem videbunt istius captiuitatis exitum.

27 Perstare in vno Spiritu, στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. Standi verbum athletis conuenit, à quibus sumpta est translatio, quam persequitur ad finem vsque capitis. Spiritus autem appellatione intelligo Spiritum sanctum, aut certè eius afflatum cuius vinculo deuincti, & cuius vi animati, fortiter seruent gradum. Vno pariter animo decertantes, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id est ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem distinctionem ita adferunt Græca scholia vt minimè controuersam, vt qui alterius non meminerint. & sanè multo planior & vberior est sententia si μιᾷ ψυχῇ cum participio coniungas, vt nos fecimus. Hortatur ergo Paulus vt eodem Spiritu cōiuncti & confirmati, coniunctis viribus luctentur: & quidem fide freti, id est doctrina Euangelii, seu verbo Dei, vt Galat. 1. d. 23, & 1. Timoth. 4. a. 1, accipitur fidei nomen. Vel fide Euangelii, id est fide quæ Euāgelio ac proinde inuicto Christi robore nititur. Vulgata, Vnanimes collaborantes fidei Euangelii. Erasmus, Adiuuantes decertantem fidem Euangelii, quasi τῇ πίστει regatur à præpositione σὺν, vt quasi laborans Euangelii fides præsidio nostro sit victrix futura. Atqui perabsurda est hæc sententia, & quod de vno spiritu vnóque animo dixit, satis indicat præpositionem vel ad Philippenses coniunctos pertinere, vel ad Paulū ipsum qui illorū societatem requirat in promouenda Dei gloria: ita vt τῇ πίστει rationem habeat quasi instrumenti, sicut rectè omnino obseruauit doctissimus interpres.

28 Quod, ἥτις. Dixit ἥτις, non ὅπερ vel ὅ,τι, quia sequitur ἔνδειξις, quanuis cōplexui orationis referendo neutrum genus soleat potius vsurpari. Vide suprà, Ephes. 3. c. 13. Indicium, ἔνδειξις. Id est apertum & planum testimonium: nam quo impotentius furit aliquis aduersus Ecclesiam, eo manifestius patefacit se ad certum exitium ruere: nisi quidem Dominus illum dignetur sua misericordia, vt Paulum ipsum dignatus est. Sed rarum est hoc exemplum, neque cognitæ veritati reluctatus est Apostolus. Contrà verò sancta perseuerantia in quibusuis pro Christo perferendis, nobis indicium est nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde esse ex electorum numero quos certa salus manet, vt 2. Thessal. 1. a. 5, vbi rursus vtitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamē interpres ἔνδειξιν maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, quum nusquam fidelium afflictio dicatur salutis illorum causa, sed testimonium. Idque, καὶ τοῦτο. Hoc refero ad vtrunque membrum superius.

29 In Christi negotio, τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad verbum, In eo quod pro Christo *suscipitur*: alioqui redundaret articulus τὸ. Vulg. & Eras. Pro Christo. In eum, εἰς αὐτόν. Id est ei. nā εἰς respondet literæ ל Hebræorū: vt non satis firmum sit discrimen illud quod statuitur inter Credere Deo, & Credere in Deum.

30 Sustinendo, ἔχοντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, Habentes. Fuerat autem omnino dicendum ἔχειν. Sed eiusmodi participia alibi iam aliquoties annotauimus respondere Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundi modum vsurpant.

ἐν ἐμοὶ, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.

Κεφάλαιον β.

Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί·
Πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες.
Μηδὲν κατὰ ἐριθείαν, ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.
Μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος.
Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.
Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ·

distis ī me, & nūc auditis de me.

CAPVT II.

1 SI qua igitur consolatio *est* in Christo, siquod solatium charitatis, siqua communio spiritus, siquæ viscera ac miserationes,
2 Explete meum gaudium, vt itidem sitis affecti, eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententiis vni.
3 Nihil *gerite* per contentionem aut per inanem gloriam, sed ex modestia alium quisque se præstantiorem existimet.
4 Ne sua quisque spectetis, sed vnusquisq; etiā quæ sunt aliorū.
5 Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:
6 Qui quum esset in forma Dei, non duxit rapinam, parem esse cum Deo:

in me, & nunc audistis de me.

CAP. II.

1 Siqua ergo consolatio in Christo, siquod solatiū charitatis, siqua societas spiritus, siqua uiscera ac miserationes,
2 Implete gaudium meū, ut idē sapiatis, eandē charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes.
3 Nihil per contentionem, neque per inanē gloriā, sed in humilitate, superiores sibi inuicem arbitrantes.
4 Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum.
5 Hoc enim sentite in uobis quod & in Christo Iesu:
6 Qui, quū in forma Dei esset, non rapinā arbitratus est, esse se æqualē Deo:

IN CAPVT II.

1 In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est Christiana, siue quæ ab iis possit proficisci qui sunt in Christo. Siquæ viscera, εἴ τινα σπλάγχνα: id est, siquis intimæ charitatis sensus. Nā (vt sæpe iā diximus) σπλάγχνα vocat quæ Hebræi רחמים, tenerrimos nimirum ac planè maternos affectus. Cæterùm in vetustis bonis codicibus scriptum inuenio εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, & paulo antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ita quoque citatur hic locus à Clemente libro στρωμ. 4, & à Basilio in Ethicis, ὅρῳ ξη. quam lectionem vt tueamur, necesse fuerit ista appellatiua pro adiectiuis accipere, Hebræorum more: acsi diceret Apostolus, Siquis est qui me consoletur in Christo, siquis est qui pro mutua charitate mihi solatium adferat, siquis mecum est eodem spiritu coniunctus, si in quoquam vlla est intima charitas ac cōmiseratio. 2 Itidem sitis affecti, τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulg. Idē sapiatis. Ego verò malo hāc sententiam pro genere accipere, cuius deinde species cōmemoret. Vide Rom. 12. c. 16. Eandē charitatē, τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id est parem, vt non modò sit amoris aliqua sed par etiam vicissitudo, quasi vna cōmuni anima omnes viuatis. Nam σύμψυχοι coniungo cum hac sententia. Et sententiis vni, τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum (id est volūtatum) coniunctione, transit ad doctrinæ consensum, vt plena iustáque sit concordia.

4 Spectetis σκοπεῖτε. Id est respiciatis. Neque tamen vult Apostolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, sed ad cōmunem solicitudinem, vt proximi etiam commodis studeat vnusquisque, nec in illorum munera inuadat.
Sed etiam, ἀλλὰ καί. Particulam καὶ neglexit Vetus interpres, quæ tamen sua emphasi non caret. Neque enim vult vt nos aut nostros negligamus, sed vt nullos à nobis putemus alienos quos quidem possimus iuuare. Basilius tamē in Ethicis ὅρῳ ιβ, non legit καί.

5 Itaque is sit affectus, τοῦτο γὰρ φρονείσθω. Vulg. Hoc enim sentite. Sed vt alibi, ita hic quoque γὰρ ponitur pro illatiua coniunctione. Deinde non scriptum est φρονεῖτε, sed φρονείσθω, idque forma verbi impersonalis, quasi dicas, Sentiatur. Nam alioqui scribendum fuisset, ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς, quod & Christus Iesus. Quod ad sententiam tamen attinet, parum interest. Vult enim in genere Paulus vt inter nos eum affectum seruemus quo fuit præditus Christus.

6 In forma Dei, ἐν μορφῇ Θεοῦ. id est, talis qualis Deus est, ideóq; Deus: quū vnus Deus sit suiipsius prorsus similis. Itaque nō erat quòd Erasmus (dicā enim quod res est) apertè veritati repugnaret, vt hunc locū, quo vix alius est ad refellendas omnes aduersus Christi personam hæreses illustrior, pro virili obscuraret. Μορφὴ, inquit, speciem sonat aut figuram. Esto: sed quorsum hoc? Totus, inquit, hic locus mihi videtur violentius torqueri ad Christi naturam, quū Paulus agat de specie nobis exhibita. In summa, quid hoc est monstri? Nempe forma Dei nihil aliud significabit quàm speciem aut exemplum, quòd in corpore humano obambulans, ederet tamen argumēta diuinitatis. Hic ergo sensus erit, Christū hic nō considerari à Paulo qualis erat antequam carnem assumeret, sed in carne assumpta, in qua habuerit formam Dei, id est Dei scintillas obiter ostenderit, quas tamē ad Patrem semper retulerit, nihil sibi arrogans. Hæc Erasmi est opinio, quantum ex ipsius verbis admodum perplexis colligere potui. Atqui vt concedā μορφὴν nō semper significare essentialē (quā vocāt) formā, neque de vocabulis contendā, quis nō videt Paulum declarare quis fuerit Christus ante assumptā serui formā? Nam statim subiicitur quòd sese exinanierit, assumpta, inquit, serui forma, id est hominis. Nō potest igitur hæc descriptio ad id tēpus pertinere quo iā carnē assumpserat: alioquin hæc inanitio nō pertinebit ad assumptionē carnis, sed ad vitæ rationē quā sequutus sit Christus quū iam esset homo factus: vt sit hæc sententia, Nolite superbire, sed Christū vobis proponite. is enim quāuis in Dei forma esset (id est, quāuis Deus esset in hominis figura apparens) tamē nō vsurpauit sibi æqualitatē cū Deo, sed Deū celauit, hominē exhibuit. Atqui præterquā quòd nemo est tā hebes quin hæc videat prorsus violenta expositione torqueri, longè etiā aliud est Pauli argumentū: nempe huiusmodi, Christus ipse, quū Deus esset, ac proinde in ea gloria & maiestate quæ Deo vni cōuenit, nec in eo putaret se alienū quicquā vsurpare, tamē veluti deposita hac gloria, hucusque se demisit vt talis fieret quales sunt Dei serui, i. vt hominē assumeret, imò verò etiā vt Patri, nō tanquā æquali, sed tanquā Domino, ad ignominiosissimā vsque mortē subeundam sese vltro summitteret: & nos mortales & infimos seruos non pudebit arrogantiæ, quasi fratribus nostris præcellamus? Hoc est, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non videt nihil

grauius aut vehementius dici potuisse. Itaque (vt paucis absoluam) in hoc versiculo Paulus Christi diuinam naturam describit, quod etiam declaratur participio ὑπάρχων: & etiamsi μορφῆς nomine gloriam ac maiestatẽ declaret, tamen (vt verè & sanctè annotauit doctissimus interpres) quum gloria Dei non possit sine sacrilegio ab ipsa diuinitate separari, non potuit melius declarare Apostolus Christi deitatem quàm quum diceret eum in forma Dei fuisse, id est verè Deum. Sed dices, Cur non Paulus potius apertè dixit, Θεὸς ὑπάρχων, Deus quum esset? Respondeo, quoties id faciendum fuit, toties eum id apertè dixisse, vt Rom. 9. a. 5: quem etiam locum Erasmus pro virili detorsit, & 1. Tim. 3. d. 16, vbi rursus ad eũdem scopulũ impingit, & Act. 20. f. 28, & Col. 2. b. 9. Nũc verò idem quoque dicit. Sed quum duas illas Christi naturas nobis non nudas, sed qualitatibus suis vestitas, diuinam videlicet ex gloria illa diuina, humanam ex sua illa infirmitate & imbecillitate æstimandam proponat, qualitates denique ipsarum naturarum potius quàm substantias consideret, vt hinc quidem Christũ omni gloria ornatum, inde verò in extrema & tamen spontanea ac temporaria miseria versantem, postremò in supremum gradum euectum cõtemplemur: meritò μορφὴν Θεοῦ potius quàm Θεόν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπου potius quàm ἄνθρωπον dicere voluit. Non duxit rapinam, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. Vel (vt vertit doctissimus interpres) Nõ esset rapinam arbitratus. Nam quæ sequuntur, retulit ad manifestationem factam in carne: vt sit hæc sententia, Christus ille Deus, æterna gloria ac maiestate præditus, sciebat quidem sibi ius fásque esse non in humili carne apparere, sed cum magnificẽtia Deo digna: verùm maluit sese demittere. Neque est quòd nos offendat aoristus indicatiui ἡγήσατο, quum hunc modum interdum soleat Paulus etiam non expressa particula ἂν ita vsurpare, vt Rom. 9. a. 13, ηὐχόμην pro ηὐχόμην ἄν: & 1. Cor. 2. b. 8. εἰ ἔγνωσαν, pro, si cognouissent, vt idem rectissimè annotauit. Sed mihi tamen videtur propria huius temporis significatio seruari posse, vt hoc quoque ad pristinam Christi gloriam pertineat, cuius ipse meminit Iohan. 17. a. 5, sitque hæc sententia, Christus quum esset in æterna illa deitatis gloria cõstitutus, nõ ignorauit se in ea re (id est quòd Deo Patri coæqualis esset) nullam iniuriam cuiquam facere, sed suo iure vti: nihilominus tamen quasi iure suo cessit, quum ipse se velut in nihilum redigeret, forma serui accepta, &c. Hic verò quærit Erasmus quid magni tribuat Christo Paulus, si, quũ Deus esset natura, intellexit id non esse rapinæ. id est, seipsum nouit. Respondeo, multa & maxima mysteria contineri in his verbis, quǽque ad Pauli scopum maximè pertineant. Nam primùm omnium explicat qua ratione dixerit, Christum antequam carnem assumeret, fuisse in Dei forma: nequis hanc formam putaret non verè nec præsus fuisse diuinam, sed vel communicatione, vel gradu tantùm aliquo, vel ex certo initio, vt dixerũt impii Arriani, vel deniq; ambitione vsurpatã, ex qua fuerit Christ⁹ deturbatus. Ideo quũ negat vllũ in ea re fuisse ἁρπαγμὸν quòd Deo par esset, omnem istis blasphemiis ansam præcidit. Nam par Deo esse sine rapina nullus possit, nisi sit ipse omnibus modis Deus. At cur Christum dicit hoc nõ ignorasse? Nempe vt intelligamus istam Christi summissionem à mera & spõtanea ipsius bonitate profectam: vt sit omnibus modis perfectum obedientiæ, summissionis, charitatis exemplar. Parem esse cum Deo, τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. Quid iam dubitamus quin formæ Dei appellatio expressa speciem naturæ veræ ac prorsus diuinæ declaret? Sed & paucis istis verbis iugulatur Sabellius, qui personarũ distinctionem tollit, quum in paritate necesse sit comparationem ac proinde duas minimùm hypostases interuenire. Iugulatur etiam Arrius, qui Deum secundariũ imaginatur: quia par non est qui secundus est ab alio: quòd si non contentus hypostases distinxisse, etiam οὐσίας separes, iam Deo parem esse, non erit infinitum & omnipotentem esse, quũ plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo possint existere. Itaque si hæc coniunxeris, plenam ac perfectam nou ὁμοιούσιον, sed ὁμοούσιον descriptionem habebis.

Ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·

7 Sed ipse se exinaniuit, forma serui accepta, similis hominibus factus:

7 Sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus:

7 Sed ipse se, ἀλλ' ἑαυτόν. Notandũ pronomen ἑαυτόν, quo spontanea fuisse ista summissio iterũ significatur. Exinaniuit, ἐκένωσεν. Id est, quasi ex OMNI seipsũ ad NIHIL redegit. quæ enim est rei creatæ, imò verò animalis omnium miserrimi & à Deo maximè alieni, ad ipsius opificis maiestatem proportio? Forma serui accepta, μορφὴν δούλου λαβών. Non dicit, Dei forma in formam serui mutata, aut Deo in hominem conuerso, aut Deo cum homine confuso, neque item dicit ad vnum Christum Deum accessisse alterum Christũ hominem: sed eum ipsum qui Deus erat, formã serui assumpsisse. Sed quid formæ serui appellatione intelligatur quærit Erasmus: neque hoc referri putat ad ipsam naturam, sed ad vitiosam eius qualitatem, quam forma & specie tenus, nõ autem re vera assumpserit: vt qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Erasmus, nempe vt formæ Dei, id est Deo sub hominis specie quasi celato, (vt ipse interpretatus est) formam serui, id est vitiosam in speciem non reuera qualitatem carnis opponat. Sed præterquam quòd hac ratione eneruatur Pauli argumentum, & patefit etiam hæreticis aditus ad eludendam humanæ Christi carnis veritatem, quis illi concesserit μορφὴν de ea duntaxat specie dici quæ id esse videatur quod reipsa nõ sit? Deinde quis non videt, serui nomen imbecillam conditionem naturæ, non autem vitiosam qualitatem significare? Opponitur enim serui forma, Dei formæ. Quum verò seruitus significat corruptionem, non cum Deo, sed cum libertate confertur. Denique proferatur vel vnus locus ex omnibus sacris libris, in quo seruus absolutè dicatur de eo qui peccato seruiat. Sed de his satis à nobis dictum esto, nullo (ita me bene Deus amet) Erasmum de literis optimè meritum, & quidem mortuum, exagitandi studio, sed vt pro mea virili & ipse Dei veritatem asseram. Poscit autem omnino antithesis vt sicut forma Dei dicitur augusta illa diuinæ maiestatis ac gloriæ species quæ nõ potest à diuina ipsa natura separari, sic formam serui interpretemur, abiectam illam & imbecillam hominis naturam ac conditionem, tum in sese, si cũ Dei excellentia cõparetur, tum verò propter peccatum: quod etsi non assumpsit Dominus, sed abolevit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantem, vno excepto peccato, ipsámque adeo pœnam horrendã assumpsit: quod & ipse Apostolus postea explicat. Similis hominibus factus, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vulg. & Eras. ad verbũ, In similitudine hominũ factus, siue constitutus. Cæterùm nequis cũ hæreticis existimet ὁμοιώματος & σχήματος, id est similitudinis & figuræ nomine inanẽ & imaginariã similitudinẽ significari, quasi Dominus non verã carnẽ sed eius duntaxat simulacrũ assumpserit: præterquã quòd ex aliis locis apertè cõuincitur hic error, dico quũ hæc nomina synonyma sint τῇ εἰκόνι, similẽ esse eorũ vsum. Opponit autẽ Apostolus τὴν εἰκόνα τῇ σκιᾷ, i. imaginẽ vmbræ, Heb. 10. a. 1. Sicut ergo non tãtùm ficta cũ veris aut ficta cũ fictis, sed etiã vera cũ veris cõparãtur: ita dico his nominib⁹ quãuis similitudinẽ & cõformationẽ significari. nisi fortè putamus Adamũ veros homines nõ genuisse, quũ dicitur Gen. 5. a. 3, genuisse כדמותו כצלמו, id est κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ,

ad similitudinem & ad imaginem suam, vt Græci vertunt: quum tamen ἰδέας nomen nemo nesciat à philosophis ad formas animo duntaxat conceptas sæpe accommodari: quum Moses illis nominibus idcirco vsus sit vt summam & substantiæ & qualitatum quasi ζωγραφίαν designaret. Quid verò, quum Christus dicitur Dei imago Coloss. 1. b. 15, quanuis nostri respectu sic nuncupetur, quis tamen hanc imaginem nisi prorsus impius à re ipsa separarit? Sic 1. Cor. 15. f. 49, quum dicimur in hac vita gestare terreni hominis imaginem, rem ipsam significari nemo negarit nisi qui seipsum non nouit. Postremò (vt solidissimum argumentum adferam) istis vocabulis similitudinis & habitus tantum abest vt rem aliquam imaginariam significet Apostolus, vt contrà ad declarandam rei veritatem ea nomina vsurparit (vt paulo antè de Mose diximus) quod ad ipsam quidem serui hominis substantiam & naturam attinet, quatenus tamen corrupta non est. Denique his ipsis externa ipsa species significatur, significans visum & spectatum fuisse Christum illum Deum æternum ab hominibus: vt ipsis etiam iudicibus oculis constiterit miserrimam illam nostram naturam ab eo fuisse assumptam. Considerandum enim est quos alloquatur Apostolus: eos videlicet qui de re ipsa minimè dubitabant. Itaque hoc mysterium sic tractat vt quum ex hypothesi assumat verum id esse de quo dicit, graphicam eius descriptionem ad suum scopum accommodet. Finge autem hæc fuisse imaginaria, & omnia euerteris.

Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.

8 Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortẽ, mortem autem crucis.

8 Et habitu inuentus vt homo, humiliauit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.

Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα,

9 Quapropter etiam Deus ipsum in summam extulit sublimitatem, ac donauit ei nomen quod est supra omne nomen:

9 Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen:

Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων·

10 Vt ad nomen Iesu omne genu se flectat cælestium ac terrestrium & subterraneorum:

10 Vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestium & terrestrium & infernorum:

Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός.

11 Omnísque lingua confiteatur Dominũ esse Iesum Christum, ad gloriam Dei Patris.

11 Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus, in gloria est Dei Patris.

Ὥστε, ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.

12 Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, nó vt in præsentia mea solùm, sed nunc multo magis in absentia mea, cum timore ac tremore vestrã ipsorum salutem conficite.

12 Itaque, charissimi mei, sicut semper obedistis, nõ ut in præsentia mea tantùm, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore uestram salutem operamini.

Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.

13 Deus enim is est qui efficit in vobis & vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* beneuolentia.

13 Deus est enim qui operatur in uobis & uelle & perficere, pro bona uoluntate.

9 Nomen, ὄνομα. Id est dignitatem, & celebritatem nominis, sed cum re ipsa coniunctam. Vide Ephes. 1. d. 21. Quòd enim Osiander hoc refert ad ipsum nomen Iesu quod ipse confundit cum Iehoua, prorsus falsum & ineptum puto.

10 Et subterraneorum, καὶ καταχθονίων. Nolim quidem hic ego subtiliter philosophari an dæmones hoc nomine significentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt ista nobis abscondita: quanuis aliquid liceat in vtranque partem disserere, ex iis quæ de tartaro, abysso, & tenebris cõmemorantur, vt 2. Pet. 2. a. 4, & Iud. a. 6, Existimarim quidem ego simpliciter ista enumeratione Paulum voluisse exprimere quæcunque & supra mundum sunt & in mundo, quæ omnia testetur Christum aliquando agnitura pro Deo, id est quum venerit mundum iudicaturus. Itaque flectere genu pro adorare, id est tanquam Deo subiici, dictum erit ἀνθρωποπαθῶς de iis quoque quæ rationis & sensus, vel etiam vtriusque sunt expertia. Purgatorium autem ignem qui ex hoc loco statuunt, mirum quod iter suis pandant in cælum.

11 Ad gloriam, εἰς δόξαν. Hæc sanè vni Deo conueniunt, quum de vno Deo dicantur ab Esaia 45. d. 23. qui etiã iurat apud eundem, 42. b. 8. Ego Dominus, inquit, & hoc nomẽ meum: gloriam meã alteri non dabo. Ergo Christus qui & homo, ad dextram Dei sedens, verus est Deus: neque quum hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, quum non possit nisi in Filio gratus honor illi tribui. Possumus tamen interpretari, εἰς δόξαν in gloria, pro ἐν δόξῃ. Omnis autem lingua pro omni idiomate, id est pro quauis gente dictum est, Hebræorum more.

12 Cum timore ac tremore, μετὰ φόβου καὶ τρόμου. Vide 1. Corinth. 2. a. 3. Conficite, κατεργάζεσθε. Sic Latini dicunt conficere negotium. At verò num à nostris operibus pendet salus nostra? Minimè id quidẽ, quũ ne Abraham quidem in se habeat de quo glorietur apud Deum. Conficere tamen salutem dicitur qui in iustitiæ stadio currit. Quanuis enim gratis in vno Christo per fidem apprehenso seruemur, tamen per viam iustitiæ ad salutem contendere nos oportet: quum Filii Dei eius Spiritu ducantur, per quem sunt iustificati, vt in bonis operibus ambulent.

13 Deus enim is est, ὁ Θεὸς γάρ ἐστι. Bona igitur opera non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur: nisi fortè non est iustificatus qui Christum possidet. Et vt velitis, καὶ τὸ θέλειν. Non sumus igitur stipites, sed bene volumus, non quòd voluntatis nostræ imbecillitatem adiuuerit, sed quòd voluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorsus gratis.

Et vt efficiatis, καὶ τὸ ἐνεργεῖν. Non dicit, Vt facultatē habeatis bene volendi & bene agēdi si velitis: sed donum efficax & ad volendum & ad agendum, collatum esse dicit. Sciendum est igitur efficacem esse Dei gratiā illam quæ ad salutem requiritur. Itaque non potest consistere dogma illud primæ gratiæ vniuersalis, quasi Dominus omnibus aperiat oculos hactenus vt videre, aures hactenus vt audire possint, si velint. Nam præterea requiritur gratia vt possint velle: nisi liberum arbitrium velimus cum quibusdam statuere contra hunc Pauli locum. Hanc verò gratiam si omnibus concedi dixerint, vt videlicet possint velle, quo tandem iure separant Velle & Facere, quæ Paulus coniunxit, & vtraque ab eadem gratia dixit promanare? Nam (inquit Dominus Ioh.6.e.45) quicunque audiuit, & didicit à Patre, venit ad me. Sed vnde hic error? Nēpe quòd non putent alioqui absolui posse iustitiam Dei: quasi verò, etiamsi non accesserit altera rebellio, nobis condemnandis natiua illa corruptio non sufficiat. Pro gratuita *sua* beneuolentia, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Vulgata, Pro bona voluntate. Eras. Pro bono animi proposito. Hoc verò nonnulli ad homines referunt. At sententia ipsa ostendit hoc ad Deū pertinere qui pro gratuita sua beneuolentia hoc largiatur hominibus vt & velint & agant quæ Dei sunt, quum hic sit Pauli scopus.

Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν.	14	Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:	14 *Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus.*
Ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης· ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,	15	‖Vt sitis ˇirreprehensi & sinceri, filij *inquam* Dei, inculpati in medio nationis prauæ ac peruersæ: ˇinter quos *homines* ˇsplendetis vt luminaria in mundo,	15 *Vt sitis sine querela, & simplices Filii Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lucens sicut luminaria in mundo:*
Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα.	16	ˇSermonem vitæ prætendentia: vt gloriari possim ˇin die Christi me non frustra cucurrisse, nec in vanū laborasse.	16 *Verbum uitæ continentes, ad gloriam meā in die Christi, quia non in uacuum cucurri, neque in uacuū laboraui.*
Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν.	17	Quinetiam si ˇpro libamento offerar ˇsuper hostia sacrificióque fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.	17 *Sed etsi immolor supra sacrificium & obsequium fidei uestræ, gaudeo & congratulor omnibus uobis.*
Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι.	18	ˇItidem autem & vos ˇgaudete, & gratulamini mihi.	18 *Idipsum autem & uos gaudete, & congratulamini mihi.*

1.Pet.4.c.9
Mat.5.b.14

15 Irreprehensi, ἄμεμπτοι. Vide Luc.1.a.6. Splendetis, φαίνεσθε. Erasmus, Lucete, imperandi modo.
16 Sermonem vitæ prætendentia, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Vulgata, Verbum vitæ continentes. Erasmus,
Sermonem vitæ sustinentes. id est in vertice impositum sustinentes: vt quum machina in altum attollitur, lumen sustinens. Ego verò primùm omnium puto ἐπέχοντες connectendum esse cum φωστῆρες: deinde ἐπέχειν pro sustinere nusquam legi, nisi quum pro impetum remorari & inhibere accipitur. Præterea non existimo præpositionē ἐπὶ hoc in loco significare In vel Super, sed Ad pro Versus, vt in Aduertere & Attendere: quod & ipsum Græcis dicitur ἐπέχειν, vt Act.3.a.5. Huic verò significationi respondet altera quasi eregione. nam sicut dicitur ἐπέχειν τινὶ tertio videlicet casu, qui oculos ad aliquid aduertit, & quasi in re aduersa defixos tenet: ita qui ex aduerso aliquid prætendit ac præbet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto casu, vt nutrix τὸν μαστὸν ἐπέχει, id est mammam prætendere & obuertere puero dicitur. cuius significationis exempla ex Budæo pete. Ita igitur hoc in loco Apostolus Philippenses dicit quasi faces mundo prælucere. Videtur enim à pharis sumpta translatio, vbi accensæ faces nauigantibus in alto portum quasi prætendunt in quem appellant. nempe quòd honesta sanctáque fidelium vita, quasi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Euangelii portum eos dirigat. Nam sermonem vitæ (id est viuificum) appellat Euangelium, ab effectu. In die Christi, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Vide 2. Cor.1. c.14. Vulg. & Eras. In diem. Ego verò malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.
17 Pro libamento offerar, σπένδομαι. Vulgata & Erasmus, Immolor. Cæterùm τὸ σπένδειν actiua voce significat libare, quæ pars tantùm erat sacrificii. Hinc σπένδεσθαι pro fœdus sancire, quòd in fœderibus solerent eiusmodi cæremoniæ interuenire. neque sanè vsquam memini σπένδεσθαι in passiua significatione legere. Hic tamen poscit sententia vt passiuè accipiatur, & quidem pro libari, id est tanquam libamentum offerri. qua translatione Apostolus mortem suam prædicit, non qua reconcilientur Deo Philippenses, sed qua confirmentur in fide. Vsitatum enim est Paulo victimæ nomine significare ipsos fideles Deo deuotos: & quicquid est in fidelibus, vel à fidelibus proficiscitur, Deo gratum, & eorum fidem, ac bona opera, sacrificiorum & oblationum translatitio nomine intelligere, vt Rom.12.a.1, & 15.b.16, & infrà, 4.d.18, & 1.Pet.2.a.5. Perinde est igitur acsi diceret, sibi nihil posse iucundius accidere quàm si ipse morte sua sacrificium hoc Philippensium sanciret, in quo illi sese Deo per fidem quasi victimam offerrent: cuius sacrificii ipse λειτουργός, id est minister & veluti sacerdos fuerat, quum eos ad Dominum, vt gratas futuras victimas, per Euangelii prædicationem adduceret, vt testatur Rom.15.b.16. Super hostia sacrificióque fidei vestræ, ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. Bene dicit Super hostia. nam præterquam quòd adolebatur victima, sanguinis aspersio ac etiam vini addebatur. Perinde est igitur acsi diceret Paulus, Ego vos Philippenses ad Christum adduxi, cui postulo vt vos tanquam hostiam viuā sistatis: nec dubitem ego in hoc vestro spirituali sacrificio tanquam libaminis additamētum interuenire. Philippenses igitur per fidem sanctificatos translatitiè appellat θυσίαν, i. victimā: suum verò ministeriū λειτουργίαν, i. sacram operationem: mortem deniq; suam, σπονδήν, i. libamentū. Vides Christi charitatis imaginē in Paulo elucentē? Hoc est verò Apostolū agere. Et gratulor, καὶ συγχαίρω. Ita significat Paulus id sibi iucundissimū fore, non tantùm sua sed etiam illorum causa, quorum fidei sanciendæ sanguinis sui effusionem speret vtilem fore, quando ita Domino visum erit.
18 Itidem autem, τὸ δ' αὐτό. Sub. κατὰ, vt idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, Id ipsum. Erasmus, Ob id

ipsum. Gaudete, χαίρετε. Erasmus, Gaudetis: quod meritò existimat doctissimus interpres prorsus esse alienum. Idem error admissus est infrà, versiculo 22, à Vetere interprete, vbi γινώσκετε conuertit cognoscite, pro cognoscitis. Postulat enim Paulus similem συμπάθειαν à Philippensibus, eos veluti præparans tum ad ferendam crucem, tum ad fortiter ferendam ipsius mortem: nempe vt sicut lætus moriturus est tum suo tum illorum commodo, ita vicissim tum ipsius causa gaudeant, quum morte sancierit doctrinam quam illis annuntiarit.

Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.	19	Spero autem in Domino Iesu, me ‖Timotheū breui missurum vobis, vt & ego ˇbono sim animo, cognito statu vestro.	19 *Spero autē in Domino Iesu, Timotheum me citò mittere ad uos, ut & ego bono animo sim, cognitis quæ circa uos sunt.* Act.16.a.1
Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.	20	Neminem enim habeo ˇpari animo præditum, qui germanè res vestras curaturus sit.	20 *Neminē enim habeo tā unanimem qui sincera affectione pro uobis solicitus sit.*
Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.	21	‖Nam ˇomnes quæ sua ipsorum sunt quærunt, non quæ Christi Iesu.	21 *Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ sunt Iesu Christi.* 1.Cor.10.c.24
Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.	22	Porro probationem eius nostis, quòd veluti cum patre filius, mecum seruierit ˇin Euangelio.	22 *Experimentum autem eius cognoscite, quia sicut patri filius, mecum seruiuit in Euangelium.*
Τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς.	23	Hunc igitur spero me missurum ˇsimulatque videro rerū mearum statum.	23 *Hūc igitur spero me mittere ad uos mox ut uidero quæ circa me sunt.*
Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι.	24	Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.	24 *Confido autem in Domino quoniam & ipse ueniam ad uos citò.*
Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς.	25	Sed ˇnecessarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meū, vestrum autem ˇlegatum, quique mihi subministrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.	25 *Necessariū autem existimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorē & commilitonem meum, uestrum autem Apostolum, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad uos.*
Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς, καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.	26	Quoniam expetebat omnes vos: & ˇgrauissimè angebatur propterea quòd audissetis eum ægrotasse.	26 *Quoniā quidē omnes uos desiderabat: & mæstus erat, propterea quòd audieratis illum infirmatum.*
Καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ· ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν· οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ.	27	Et certè ægrotauit proximè mortem: sed Deus misertus est eius: nec eius solùm, sed & mei, ne dolorem haberem super dolorem.	27 *Nam & infirmatus est usque ad mortem: sed Deus misertus est eius, nō solū autē eius, uerum etiam & mei: ne tristitiā super tristitiam haberē.*

19 Bono sim animo, εὐψυχῶ. Id est in alacritate animi confirmer. Eras. Læto sim animo. Nam, inquit, bono esse animo dicuntur Latini pro eo quod Græcis est θαρρεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαις, id est degenerem animū, opponit εὐψυχίαις: & τὸ εὔψυχον Græci vocant animi præsentiam & generositatem: ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαρρεῖν aut nihil aut certè non multum differre.
20 Pari animo præditum, ἰσόψυχον. Eras. Pari mecum animo præditum. Ego potius putarim alios cum Timotheo comparari. Vulg. Tam vnanimem.
21 Omnes, πάντες. Tribuit omnibus quod passim erat vulgare.
22 In Euangelio, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Euangelium vocat ipsam doctrinæ Euangelicæ prædicationem, vt alibi sæpe. Probationem autem passiuè vocat experimentum quo fides ipsius fuerat approbata.
23 Simulatque, ἐξαυτῆς. Coniungenda hæc sunt cum ὡς, vt significetur se nulla prorsus mora interposita, simulatque rebus suis prospectum fuerit, Timotheum esse missurum. Vulg. & Eras. Mox. Vide Mar.6.v.25. vbi ἐξαυτῆς interpretatus sum, Iam nunc.
25 Necessarium, ἀναγκαῖον. Eras. Operæpretium: multo minus expressé. Legatum, ἀπόστολον. Vulg. & Eras. Apostolum, quod non damno. Cur tamen legatum malim quàm Apostolum dicere, id causæ est quòd id mox videatur explicare, quum vocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου, id est quo subministrante acceperat quibus ipsi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari quàm ministrum necessitatis meæ, cum Vetere interprete: aut, Qui mihi subministrat in necessitate mea, cum Erasmo. χρείαν enim vocat non ipsam necessitatem, sed quibus egebat in ea necessitate constitutus. Castellio conuertit, Apostolum, & muneris mei vicarium, quasi absente Paulo fuerit Epaphroditus Philippensium Apostolus. Id vero quàm rectè, ipse viderit.
26 Grauissimè angebatur, ἀδημονῶν. Vulg. Mœstus erat: non satis expressé. Nam, vt rectè annotat Eras. ἀδημονεῖν est penè exanimari & deficere præ dolore. Itaque ne ipse quidem satis expressè conuertit, Erat anxius animi. Ambrosius, Et impatienter solicitus erat. Vide Matth.26.d.37.

28 Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτόν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ.

29 Προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς, καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε.

30 Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

Κεφάλαιον γ΄.

1 Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές.

2 Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.

3 Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες·

4 Καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκί, ἐγὼ μᾶλλον,

28 Eo studiosius itaque eum misi, vt quum videritis eum rursus, gaudeatis, & ego magis vacem dolore.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

30 Nam propter opus Christi accessit ad mortem vsque, nō habita vitæ ratione, vt suppleret defectum vestri erga me officii.

CAP. III.

1 QVod superest, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem scribere vobis, me quidē haud piget, vobis autem tutum est.

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete concisionem.

3 Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, nec confidimus in carne:

4 Quanquā ego habeo de quo confidam etiam in carne. Si quisquam alius videtur fiduciam habere in carne, ego maximè *habeo*,

28 Festinantius ergo misi illum, vt viso eo iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim.

29 Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & eiusmodi cum honore habetote.

30 Quoniam propter opus Christi, vsque ad mortem accessit: tradens animam suam, vt impleret id quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

CAP. III.

1 De cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem vobis scribere, mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium.

2 Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.

3 Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes.

4 Quanquam ego habeā confidentiam in carne. Siquis alius videtur cōfidere in carne, ego magis,

28 Rursus, πάλιν. Hoc malim coniungere cum ἰδόντες quàm cum χαρῆτε: vt sit hic sensus, Vt quum primùm eum reuersum videritis, quem vos nunquam visuros putabatis, lætemini.

30 Propter opus Christi, διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Dei vocat Christum in persona Pauli vinctum & egentem inuisere, & coram subleuare, vt explicat infrà, 4.d.18. Non habita ratione vitæ, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter conuertit Erasmus hunc locū. Nā παραβουλεύεσθαι significat perperā consulere, vti faciunt qui se in apertum vitæ periculum coniiciunt: sed id tamen facere in loco pro Christo, non est stultitiæ aut imprudentiæ, sed verè cælestis sapientiæ, quam in Epaphrodito commēdat Apostolus. Vulgata, Tradens animam suam. Defectum vestri in me officii, τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας. Hoc dicit Paulus, vel quòd serius misissent eleemosynas, (quāuis sine vlla sua culpa, vt testatur infrà, 4.b.10) vel quòd aliis procul absentibus Epaphroditus suppleuisset eorum præsentiam, vel quòd ipse eorum beneficentia egeret: vel deniq; quòd opera sua suppleuerit quod illis deerat, nempe vt Paulum possint iuuare. Vulg. Id quod ex vobis deerat erga meum obsequium: ita obscurè vt nemo intelligat. Eras. Vt suppleret id quod in vestro erga me officio fuit diminutum: non multo magis perspicuè. Nam quod legit πληρώσῃ, impleretis, nescio vnde tandem hauserit. Mirum est autem quàm procul Ambrosius in hunc locum aberrarit à scopo.

IN CAPVT III.

1 Eadem, τὰ αὐτά. Eadem illa videlicet quæ sæpe ex me audistis. Tutum, ἀσφαλές. Erasmus addit articulum, sed repugnantibus veteribus libris.

2 Concisionem, κατατομήν. Σαρκασμός, allusione ad circuncisionis nomen facta, de qua illi gloriabantur, quum nihil aliud quàm Ecclesiam conscinderent ac lacerarent. Βλέπειν verò, id est videre, posuit pro cauere: vt diximus Mar.12.d.38.

3 In carne, ἐν σαρκί. Id est in ~~rebus externis, neque ad animum ipsum pertinentibus. Æstimat enim circuncisionem ex hypothesi~~ aduersariorum~~, id est extra Christum, & tanquam abolitam. Carni verò opponit Spiritum, id est spiritualem Dei cultum.~~ Itaque siue πνεύματι Θεοῦ, id est Spiritu Dei, legas, (vt vult Ambrosius) nihil hoc ad probandam Spiritus sancti ~~diuinitatem~~: siue πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, (vt in emendatis codicibus legitur) Θεῷ explicandum erit tertio casu, πνεύματι verò per quartum casum, vt rectè exposuit Vetus interpres.

4 De quo confidam, πεποίθησιν. Vulg. Confidentiā, id est confidentiæ argumentum, vt est etiam mox accipiendum verbum πεποιθέναι. Nam reuera in his non confidebat Apostolus, sed in vno Christo. Maximè, μᾶλλον. Id est μάλιστα. Vulg. & Eras. Magis.

5 Περιτομῇ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραήλ, φυλῆς Βενιαμίν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος·

6 Κατὰ ζῆλον διώκων τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος·

7 Ἀλλ' ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν.

8 Ἀλλὰ μὲν οὖν γε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου· δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω,

9 Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει·

10 Τοῦ γνῶναι αὐτόν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς

5 Circuncisus octauo die, ex gente Israelis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, religione Pharisæus:

6 Quod ad zelum attinet, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.

7 Sed quæ mihi erāt lucra, ea duxi propter Christum damnum esse.

8 Quinetiam certè duco omnia damnum esse propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei; propter quem omnibus istis meipsum multaui, *eáque* duco pro stercoribus, vt Christum lucrifaciam,

9 Et comperiar in eo, non habēs meam iustitiam, *nempe* quæ est ex Lege, sed eam quæ per fidem est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:

10 Vt cognoscam eum, & vim

5 Circuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus: 2.Cor.11.e.22 act.23.b.6

6 Secundum æmulationem, persequens Ecclesiam Dei: secundum iustitiam quæ in Lege est, cōuersatus sine querela.

7 Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christū detrimenta.

8 Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, vt Christum lucrifaciam:

9 Vt & inueniar in illo, non habens meam iustitiam quæ ex Lege est, sed illam quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia in fide:

10 Ad cognoscendum illum, & virtutem

5 Circuncisus, περιτομῇ. Ad verbum, circuncisio, pro circunciso. quam metonymiam rarò inuenias in aliquo singulari vsurpatam. Ex gente Israelis, ἐκ γένους Ἰσραήλ. Id est genere Israelita, non autem proselytus. Religione, κατὰ νόμον. Vulgata, Secundum Legem. Erasmus, Iuxta Legem. νόμον autem, id est תורה vocat præscriptum religionis institutum, vt si ordinem vel regulam Francisci dicam. Potest enim deduci תורה, vel à הרה, id est ordinauit, vel à ירה, id est docuit. Erat autem in summo pretio secta Pharisæorum, vt Act.26.b.5.

6 Quod ad zelum attinet, κατὰ ζῆλον. Vulgata. Secundum æmulationem. Erasmus, Iuxta studium, barbarè obscurè.

7 Lucra, κέρδη. Id est, quæ pro lucro habebam. Loquitur enim per concessionem.

8 Quinetiam, ἀλλὰ μὲν οὖν γε. Vulgata, Veruntamen, non rectè. Duco, ἡγοῦμαι. Notandum præsens tempus. Sic enim crescit oratio, vt iam Apostolus omnia opera excludat, tum præcedentia, tum etiam consequentia fidem. Omnibus istis meipsum multaui, τὰ πάντα ἐζημιώθην. Vulgata, Omnia detrimentum feci. Erasmus, Omnia pro damnis duxi. Respondet autem (opinor) verbum ζημιοῦσθαι verbo Rabinis vsitato [illegible].

Pro stercoribus, σκύβαλα. Sic vocant Græci duriora stercora, & quæ difficilius egeruntur. Alii σκύβαλα interpretantur quæ canibus obiici soleant. quod non malè conuenit cum eo quod suprà canes istos pseudapostolos vocarat. Denique vsurpauit Apostolus vocabulum quo nihil potuit contemptius significari, ac etiam dignius quod non modò omnes aspernentur, sed quod etiam longissimè à se reiiciant. Hæc demum est iusta laus præstantissimorum operum extra Christum. Lucrifaciam, κερδήσω. Id est, vt illorum loco Christum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiserim.

9 Et comperiar in eo, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inueniri in Christo, tacitam habet relationem ad Dei iudicium. Is enim in amando vnum suum Christū contemplatur in quo acquiescat. Itaque quos cōperit in Christo esse (i. Christo per fidem insitos) in iis nullam inuenit condemnationē: quia iustitia qualē ipse requirit à nobis, id est perfecta ac cumulata, exornatos eos inuenit, nimirū Christi iustitia per fidē nobis imputata. At contrà nō possunt non condemnari quicunque in Christo non inueniuntur, quum non possint aliam quàm suam iustitiā proferre. Ea verò nulla est, sed iustitiæ duntaxat simulacrum, vt ostendit Apostolus Galat.3.b.10.11 & 12.

Non habens, μὴ ἔχων. Exponit quid sit inueniri in Christo, quod modò diximus, nempe suæ iustitiæ renuntiare, vt Christi iustitia imputata induamur per fidem. Hic verò sophistæ duo cauilla excogitarunt: vnum, ista pertinere ad cæremonialis Legis iustitiam: alterum, ad opera præcedētia fidem. Vtrunque sanè nimium impudenter confictum. Nam si de cæremoniis ageretur, non erat hoc tractandum argumentum, sed hoc potius ostendendum, abolitas esse cæremonias: quod in epistola ad Hebræos explicatur. Denique non opponendæ essent cæremoniæ Christo per se, sed κατά τι, i. quatenus erāt abolitæ. At Paulus ea adfert argumēta ex quibus necessariò colligendū sit Legis iustitiā & iustitiā Dei, siue Christi, siue ex fide, nō magis cohærere posse, quod ad materiam nostræ salutis attinet, quàm ignis & aqua cohæreant: idque non ex certo tēpore, sed perpetuū fuisse docet, ex Legis natura, quæ semper homines condemnarit. Itaque nimiū sunt ridiculi qui hoc restringunt ad cæremonias Legis, quibus tamen mirum est eos audere suas anteferre. Quod autē ad posterius illud cauillū attinet, sua sponte concidit. Nam si bona opera fidem sequentia, iustitiæ Dei nomen merentur, non erat quòd Paulus iustitiam suam iustitiæ fidei opponeret ex diametro. Cæterùm (vt ad rem redeam) post αὐτοῦ diastolen omnino reponendam puto, vt μὴ ἔχων non simpliciter ponatur pro μὴ ἔχειν, quasi ex iis qui in Christo inueniuntur, alii iustitiam suam habeant, alii verò non item: sed pro explanatione superioris dicti accipiatur.

10 Vim resurrectionis ipsius, τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom.6.a.5. Verbum autem γνῶναι accipitur pro re ipsa sentire ac experiri.

ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ·

resurrectionis ipsius, & communionem perpessionum ipsius, dum cōformis fio ipsius morti:

resurrectionis eius, & societatem passionum illius, configuratus morti eius:

11 Εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν.

11 Experiens ecquo modo perueniam ad resurrectionem mortuorum.

11 *Siquo modo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.*

12 Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ᾽ ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

12 Nedū vt iam *metam* apprehenderim, aut iam perfectus sim: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, cuius etiam rei causa apprehensus sum à Christo Iesu.

12 *Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu.*

13 Ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι.

13 Fratres, ego meipsum nondum arbitror *metam* apprehendisse.

13 *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.*

14 Ἓν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Vnum autem *ago*, ea quidē quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versus feror, ad palmam supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.

14 *Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea uerò quæ sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ uocationis Dei in Christo Iesu.*

15 Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.

15 Quotquot itaque perfecti sumus, hoc sentiamus: quòd si quid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus reteget.

15 *Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sapitis, & hoc nobis Deus reuelauit.*

16 Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν.

16 Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, & itidem simus affecti.

16 *Verumtamen ad quod peruenimus, ut idem sapiamus, in eadē permaneamus regula.*

17 Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.

17 Estote simul imitatores mei, fratres, & eos considerate qui ita incedunt sicut habetis nos pro exemplari.

17 *Imitatores mei estote, fratres, & obseruate eos qui ita ambulant sicut habetis formam nos.*

11 *Experiens* ecquo modo, εἴπως. Vulgata & Erasmus, Siquo modo. Est autem præcisum hoc dicendi genus: de quo diximus Rom.11.b.14. Et præterea notandū particulam εἰ non significare dubitationē, sed rei præstantiam ac amplitudinem. Sic apud Hebræos vsurpatur particula אולי. Ad resurrectionem mortuorum, εἰς τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν. Id est ad vitam immortalem, quæ resurrectionem sanctorum consequetur. Nam alioqui etiam infideles resurgent, sed in perpetuas pœnas, quæ vocantur mors æterna.

12 Nedum vt *metam* iam apprehenderim, οὐχ ὅτι ἤδη κατέλαβον. Sic vertendæ sunt istæ particulæ οὐχ ὅτι hoc in loco. Vulgata & Erasmus, Non quòd, &c. Cuius rei causa, ἐφ᾽ ᾧ. Id est οὗ ἕνεκα, vt Matth.16.c.50. & infrà, 5 b.9. Vetus interpres, In quo. Erasmus Quatenus, id est καθ᾽ ὅσον. Ac certum quidem est nos non currere nisi quatenus nos apprehendit Christus, vt extra viam currentes, in viam deducat, & omnes ad currendum vires gratuitò largiatur.

14 Vnum autem *ago*, ἓν δέ. Sic vtcunque expressa est sententia: sed tamen in Græco sermone puto subaudiri ἐστιν, vt plena sit oratio, Vnum autem est: sicut in vernaculo sermone dicimus *Il y a un poinct*: sequentia autem participia cum sequente verbo διώκω coniungenda sunt. Ad ea vero quæ à fronte sunt, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, Ad ea verò quæ sunt priora: ita obscurè vt nemo intelligat. Contendens, ἐπεκτεινόμενος. Vulg. ad verbum, Extēdens meipsum. Erasmus, Enitēs. Pergit autem in translatione à cursoribus sumpta, qui siquando summo & quasi iam vltimo impetu nitantur, prono & quasi præcipiti corpore feruntur ad scopum. Feror, διώκω. Vulg. Persequor. Eras. Insequor. Ego puto absolutè positū nō aliud declarare quàm curro. Et κατὰ σκοπὸν nō satis Latinè Vetus interpres cōuertit, Ad destinatum: Erasmus verò multo peius, Iuxta præfixū signū.

15 Perfecti, τέλειοι. Atqui dixerat se nondum perfectum. Ergo verum est quod ait Clemens libro Pædagogi primo, se nonnullos admirari qui sibi Apostolo sapientiores videantur, quum is de se testetur se nondum esse perfectum. Perfectos autem hic vocat qui aliquousque iam sunt progressi: quos videlicet rudibus opponit, non autem qui iam ad metam ipsam peruenerint, vt liquet ex sequente versiculo. Reteget, ἀποκαλύψει. In Vulg. editione perperam legitur Reuelauit.

16 Et itidem simus affecti, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præposuit. Erasmus legit quidem eodem ordine, sed subaudito ἵνα. vertit enim, Vt simus cōcordes. Id verò mihi necessarium non videtur, quum in priore membro στοιχεῖν manifestè ponatur pro στοιχῶμεν, nec sit nouum supplere coniunctionem in bimembri oratione, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissime obseruauimus. Quanquam Veterem interpretem sequuti, sic quoque non minus commodè possimus interpretari, Veruntamē in eo ad quod peruenimus, vt idem sentiamus, eadem regula incedamus.

17 Ita, οὕτω. Quidam legunt ὄντως, id est verè & sincerè.

18 Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ·

18 Nam complures incedunt quos sæpe dixi vobis, nūc autē & flens dico, hostes *esse* crucis Christi:

18 *Multi enim ambulant, quos sæpe dicebā uobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi:* Rom.16.c.17.

19 Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.

19 Quorum finis *est* exitium: quorum deus *est* venter, & gloria cum confusione ipsorum, qui terrestria curant.

19 *Quorū finis interitus: quorū deus, uenter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.*

20 Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν·

20 Nos enim vt municipes cælorum nos gerimus: vnde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.

20 *Nostra autem conuersatio in cælis est: unde etiā Saluatorem expectamus Dominum Iesum Christū.*

21 Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

21 Qui transformabit corpus nostrum humile, vt conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.

21 *Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, cō figuratum corpori claritatis suæ, secundum operationem qua etiam possit subiicere sibi omnia.* Cor.1.a.3

Κεφάλαιον δ΄.

CAP. IIII.

1 Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοί.

1 Itaque, fratres mei chari & exoptati, gaudium & corona mea, ita state in Domino, dilecti.

1 *Itaque fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium & corona mea, sic state in Domino charissimi.*

2 Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ.

2 Euodian precor & Syntychen precor vt sint itidem affecti in Domino.

2 *Euodian rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino.*

3 Καὶ ἐρωτῶ καὶ σέ, σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.

3 Et rogo te quoque, socie germane, opitulare ipsis, vt quæ in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemente quoque & reliquis adiutoribus meis, quorū nomina sunt in libro vitæ.

3 *Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecū laborauerunt in Euāgelio cū Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro uitæ.* Apoc.3.a.5. & 10.c.8. & 21.g.27.

18 Quos, οὕς. Eras. De quibus. Ideo coactus est vertere τοὺς ἐχθρούς, inimici, quum optimè omnia conueniunt si εἶναι subaudias. Nec obstat articulus, cuius ea vis est vt significet Apostolus istos præ cæteris esse Christi hostes.

19 Finis, τὸ τέλος. Id est merces. sicut apud Hebræos עקב accipitur pro mercede quæ opus sequitur. Gloria, ἡ δόξα. Gloria videlicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit. Nisi malimus, seruata præpositione ἐν, dicere istos in sua ipsorum infamia sibi mirè placuisse, nempe in pudendorum circuncisione. quod tamen est longius petitum.

20 Nos enim, ἡμῶν γάρ. Vulg. Nostra autem conuersatio in cælis est. Ego verò vt vim nominis Græci explicarem, periphrasin quæsiui. Est enim regnum cælorum, ciuitatis instar, cuius municipali iure omnes sancti reguntur. éstque hoc regimen prorsus cæleste ac spirituale, non autem in externis & terrestribus institutis positum. Vnde, ἐξ οὗ. Sub. τόπου, inquit Erasmus. Ego malo οὐρανοῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ, Ἀνθρώποις πινυσθεν, ὅ, τις κ᾽ ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed & causam huic formulæ dicendi præbuit idiotismus Hebræorum, qui שמים nunquam nisi duali numero dicunt, quem Græci singulari potius οὐρανὸν vocant.

21 Corpus nostrum humile, τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad verbum, Corpus humilitatis nostræ, ex Hebraismo, quem sæpissime iam annotauimus. Sic Corpus claritatis suæ conuertit ad verbum, pro Corpus suum gloriosum.

IN CAPVT IIII.

1 Exoptati, ἐπιπόθητοι. Heb. נחמדים Virg. Nec dulces natos, exoptatúmque parentem. Corona, στέφανος. Id est meum decus. Subauditur autem aliquid post οὕτω, vt plena sit oratio. State in Domino, ita vt dixi.

2 In Domino, ἐν Κυρίῳ. i. ea cōcordia cuius vinculum sit Dominus. vel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, obtestor per Dominum.

3 Socie germane, σύζυγε γνήσιε. Aliquem proculdubio compellat quem sibi in opere Domini coniunctissimum erat expertus, quem Hebraicè dicas חבר. neque nos par est, quis fuerit, curiosius inuestigare nullo cum fructu. Sed quòd nonnulli colligunt ex hoc loco, Paulum hoc tempore vxorem habuisse, ad quam hoc pertineat, nimium est infirmum, quum 1.Cor.7.b.8, iis sese manifestè adiungat qui vxorem non haberent: nec (vt rectè obseruauit doctissimus interpres) vlla vel leuissima sit coniectura ab eo tempore de vxore ducenda cogitasse, quā Philippis reliquerit. σύζυγον quidem apertè vsurpat Aristophanes in Pluto pro eiusdem cōsilii socio ac participe, in his versiculis, Ἀπιέναι γιγνώσκω γὰρ ἤδη σοι ὦ τάλαν. Υμεῖς εἰ δὲ σύζυγον λάβω τινά Καὶ φίλον, τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον θεόν Ἐγὼ ποιήσω τήμερον δοῦναί δίκην. Sed & apud Nonnum Christus sese vocat Patris σύζυγον. In libro vitæ, ἐν βίβλῳ ζωῆς. Heb. בספר חיים, vt Psal.69 f.29. Dicitur enim Deus ἀνθρωποπαθῶς librum habere in quo electorum suorum nomina descripserit, quibus vitam æternā daturus est Eum vocat Ezechiel 13. a.9, Scripturam domus Israel, & arcanum Domini.

4 Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.

Gaudete in Domino sẽper, rursum inquam, gaudete.

4 *Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete.*

5 Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς.

Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.

5 *Modestia uestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.*

6 Μηδὲν μεριμνᾶτε· ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετ' εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.

De nulla re soliciti estote: sed omni in re precibus & supplicatione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

6 *Nihil soliciti sitis: sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones uestræ innotescant apud Deum.*

7 Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Et pax Dei quæ superat omnem intellectum, præsidio erit cordibus vestris, & mentibus vestris in Christo Iesu.

7 *Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda uestra, & intelligentias uestras in Christo Iesu.*

8 Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοὶ, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴτις ἀρετὴ, καὶ εἴτις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε.

Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque veneranda, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque boni nominis, siqua virt⁹, & siqua laus est, hæc cogitate.

8 *De cætero, fratres, quæcũque sunt uera, quæcũque pudica, quæcunque iusta, quæcũque sancta, quæcunque amabilia, quæcũque bonæ famæ, siqua uirtus, siqua laus, hæc cogitate.*

9 Ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοὶ, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis *author* erit vobiscum.

9 *Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & uidistis in me, hæc agite, & Deus pacis erit uobiscum.*

10 Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν· ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.

Gauisus sum autem in Domino magnopere quòd iam tãdem reuiruistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.

10 *Gauisus sum autem in Domino uehementer quoniã tandẽ aliquãdo refloruistis pro me sentire: sicut & sentiebatis, occupati autem eratis.*

11 Οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.

Nõ quòd penuriæ *meæ* respectu loquar: nã ego didici, ĩ quibus sum, iis ipsis cõtentus esse.

11 *Nõ quasi propter penuriã dico: ego enĩ didici, in quibus sum, sufficiẽs esse.*

12 Οἶδα δὲ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ

Noui autẽ deprimi, noui etiã

12 *Scio & humiliari, scio &*

4 Gaudete in Domino, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. Gaudii nomine intelligit fructum τῆς ἐλπίδος. sed addidit In Domino, vt à gaudio mũdi distinguatur. Sed vbi timor ille & tremor, & crux illa perpetua? Respondeo, his omnibus nõ modò nõ extingui, sed etiã foueri gaudium filiorum Dei, vt ex martyrũ historiis liquet: non quòd sint ἀναίσθητοι, sed quòd ista experientiam gignant, experientia verò spem, quæ fallere non potest, Rom.5.a.4.

5 Moderatio, τὸ ἐπιεικές. Id est, Tranquillus animus, æqui bonique omnia consulens. Sed & candorem possis interpretari. Vulg. & Eras. Modestia.

6 Omni in re, ἐν παντί. Heb. בכל. de quo alibi sæpe diximus. Cum gratiarum actione, μετὰ εὐχαριστίας. Hinc fit vt Dauid sæpissime à clamoribus & lacrymis ordiens, in gratiarum actione desinat.

7 Pax Dei, ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ. Id est, summa illa trãquillitas animi, atque adeo felicitas quam vnus Deus in vno Christo largitur. Vide Rom.5.a.1. Præsidio erit, φρουρήσει. Bene vsurpauit verbũ militare, quũ nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem istam quæ à solo Christo per fidem in nos deriuatur, extorquere: eóque nomine non desinat perpetuò nos oppugnare. Vulg. & Eras. Custodiet: non satis expressè. Cordibus vestris & mẽtibus vestris, τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν. Animum diuidit in cor, id est volũtatis & affectuũ sedem: & νόημα, id est superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.

8 Vera, ἀληθῆ. Veritatẽ in primis (i. bonæ conscientiæ integritatẽ) cõmendat. Veneranda, σεμνά. i. eiusmodi vt vos sancta quadã grauitate exornent. Hoc enim declarat ἡ σεμνότης, de qua hîc agitur, & cuius exẽplũ est Act.5.c.12 & 13. Vulgata σεμνά cõuertit Pudica, nimiũ angusta significatione. Eras. Honesta. i. καλά. Pura, ἁγνά. Vel casta. Vulg. Sãcta, vt videatur legisse ἅγια, eodẽ, aut certè non multũ diuerso sensu. Amabilia, προσφιλῆ. Huc pertinẽt quæ scripta sunt Rom.12.d.17 & 18. & huius virtutis verũ exẽplar habemus Christum toti populo amabilem, & Apostolos quoque, Act.2.g.47. Eras. Accommoda, id est προσφορά.

9 Erit vobiscum, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Hebraismus, pro, vobis aderit.

10 Reuiruistis in vestra pro me cura, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. Vulg. Refloruistis pro me sentire. Eras. Reuiguit vestra pro me solicitudo. φρονεῖν pro φροντίζειν alibi etiã annotauimus, & ita accipitur Col.3.a.2. Qua de re tamen, ἐφ' ᾧ καί. Καί accipio pro ἀλλά, vt apud Hebræos ponitur ו pro aduersatiua, vt Eccles.9.d.16. & ἐφ' ᾧ pro οὗ ἕνεκα, vt suprà, 3.c.12. Vulg. Sicut & sentiebatis, duplici errore. Eras. In quo & soliciti eratis. Hoc autẽ addit Paulus vt mitiget quod dixerat, ipsorum studium reuiruisse. Destituebamini opportunitate, ἠκαιρεῖσθε. Vulg. Occupati eratis, prorsus absurdè.

11 Penuriæ *meæ* respectu, καθ' ὑστέρησιν. Id est, penuriæ meæ habens rationem, quum hîc spectem potius quid sit è re vestra. Vulg. Propter penuriam. Eras. Iuxta penuriam.

12 Deprimi, ταπεινοῦσθαι. Vulg. Humiliari. Vtitur generali nomine, quũ de vna crucis specie (i. de inopia)

differat: nempe quòd hæc fere soleat omnia ista secum trahere, ac illud præsertim, quòd qui pauper est, ab omnibus fere contemnatur, quantumuis excellentibus Dei donis ornatus.

περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι, καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾷν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι.

abundare: vbique & in omnibus initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est* tum ad abundantiam, tũ ad inopiam:

abundare: ubique & in omnibus institutus sum, & satiari & esurire, & abundare & penuriam pati:

13 Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.

Omnia valeo per Christũ qui me corroborat.

13 *Omnia possum in eo qui me confortat.*

14 Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει.

Attamen rectè fecistis quòd simul communicastis meæ oppressioni.

14 *Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.*

15 Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι.

Nostis autem & vos, Philippenses, quum initio Euangelii proficiscerer è Macedonia, nullam mihi Ecclesiam communicasse in ratione dati & accepti, nisi vos solos.

15 *Scitis autem & uos Philippenses, quòd in principio Euãgelij, quãdo profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia cõmunicauerit in ratione dati & accepti, nisi uos soli:*

16 Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε.

Nam etiam Thessalonicã semel & iterum quod opus erat mihi misistis.

16 *Quia & Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis.*

17 Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.

Non quòd requiram donũ: sed requiro fructum exuberãtem, *qui* in rationem vestram *inducatur*.

17 *Non quia quæro datum: sed requiro fructum abundantem in rationem uestram.*

18 Ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.

Accepi autẽ omnia, & abũdo: expletus sum, *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *missa uerãt*, odore bonæ fragrantiæ, hostia Deo accepta *ac* grata.

18 *Habeo autem omnia, & abũdo: repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.*

19 Ὁ δὲ Θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Deus autẽ meus supplebit quicquid opus fuerit vobis, secundum diuitias suas, gloriosè, in Christo Iesu.

19 *Deus autẽ me⁹ impleat omne desideriũ uestrum secundum diuitias suas, in gloria, in Christo Iesu.*

20 Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Deo autẽ & Patri nostro *sit* gloria in secula seculorũ. Amẽ.

20 *Deo autem & Patri nostro gloria in secula seculorum. Amen.*

Abundare, περισσεύειν. Eras. Excellere. Putat enim alioqui nõ constare antithesin. Sed (vt modo dixi) τὸ περισσεύειν, quamuis generalem significationem habeat, tamen ad id de quo agitur restringẽdum est. Vbique, ἐν παντί. i. quouis loco seu tẽpore. Nam latè patet בכל, & quum addatur ἐν πᾶσι, in omnibus, præstat hoc referre ad res ipsas, (multorũ enim indiget præsens hæc vita) illud verò ad ipsas rerum circunstantias. Initiatus sum, μεμύημαι. Metaphora sumpta est à rebus sacris, quã libens seruaui. Sic enim significat Apostolus, sanctificatã esse nostram tum abundantiã, tum inopiam: denique totã hanc nostram vitam quasi perpetui sacrificii instar esse. Vulg. & Eras. Institutus sum. Et ad saturitatem, καὶ χορτάζεσθαι. Vulg. & Eras. ad verbũ, Saturari. Ego studui perspicuitati. *Id est* tum ad abundantiã, καὶ περισσεύειν. Explicat quid saturitatis & famis nomine significarit, nequis saturitatẽ æstimet monachorum more, apud quos ieiunare idem declarat atque ita saturũ fieri vt biduo non esurias. Sed & Hebræorũ more, saturari & inebriari, non significat ingurgitari, sed tantũ sumere quantum satis est. Atenim dicet aliquis, Quæ hæc est virtus, nosse abundare? Respõdeo, longè maximã esse hanc virtutẽ: quum multo plures perdiderit copia quàm inopia: vt minimè mirum sit, Paulum hæc vnius Christi virtuti accepta referre. Nam longè alia hæc sunt quàm quæ de istis virtutibus tradiderunt philosophi.

15 Initio Euãgelii, ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, initio prædicati à me Euangelii apud vos. Id enim vocat Euangelium, vt suprà, 2.c.22. Non potuit autem amplius laudare Philippensium charitatem, quam iam inde ab initio re ipsa ostẽdissent, & tunc quoque ad extremũ seruarent. In ratione dati & accepti, εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc est quod aiunt Rabbini, משא ומתן. Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & accepti ratio. Aliæ autem Ecclesiæ tum acceperant quidem, sed nihil dederãt: quod in vtraque ad Corinthios epistola pluribus persequitur Apostolus, non vt μεμψίμοιρος, sed vt os occludat pseudapostolis.

16 Semel & iterum, ἅπαξ καὶ δίς. Vulg. ad verbum. Semel & bis. id est ter.

17 Qui in rationem vestram *inducatur*, εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *Qui vous vient en compte*. Pergit enim in translatione illa à pecuniariis rationibus desumpta: & significat se non tam suo quàm illorum commodo consulere. Nam & paulo pòst illorum munus vocat sacrificium Deo gratum. Vulg. & Eras. In rationem vestram, admodum obscurè.

18 Accepi, ἀπέχω. Vulg. Habeo. Eras. Recepi. Vide Matth.6.a.2. Odore bonæ fragrantiæ, ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, vt Act.10.a.4, & suprà, 2.e.17.

19 Gloriosè, ἐν δόξῃ. Vulg. & Eras. ad verbum, In gloria.

20 In secula seculorum, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraismus [illegible] nobis expl[illegible] atus, pro In æternum.

21 Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.

21 Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. salutant vos qui mecum sunt fratres.

21 *Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant vos qui mecū sunt fratres.*

22 Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.

22 Salutant vos omnes sancti, maximè verò qui sunt ¨ex Cæsaris domo.

22 *Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.*

23 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

23 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

23 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu nostro, Amen.*

Πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διʼ Ἐπαφροδίτου.

Scripta est Roma per Epaphroditum.

Scripta est ab urbe Roma per Epaphroditum.

22 Ex Cæsaris domo, ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domesticos intellige. Hoc verò quid aliud erat quàm Deum in mediis inferis regnare? Vide suprà, 1.b.13. Quæ verò de Seneca feruntur, sanè nimium impudenter sunt conficta.

Epistola Pauli Apostoli ad Colossenses.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I. CAP. I.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός,

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatē Dei, & Timotheus frater,

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater,*

2 Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 ¨Iis qui sunt Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro ¨& Domino Iesu Christo.

2 *Iis qui sunt Colossis, sanctis & fidelibus fratribus in Christo Iesu. Gratia nobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι·

3 Gratias agimus ¨Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis precantes:

3 *Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes:*

4 Ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

4 Audita fide vestra ¨in Christo Iesu, & charitate in omnes sanctos:

4 *Audientes fidem vestrā in Christo Iesu, & dilectionem quam habetis in sanctos omnes:*

5 Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου,

5 Propter ¨spem sepositam vobis in cælis: quam prius audistis ¨per sermonem veritatis, *id est* Euangelii,

4 *Propter spem quæ reposita est nobis in cælis, quam audistis in verbo veritatis Euangelij,*

1 Per voluntatem, διὰ θελήματος. Id est, gratuita Dei liberalitate, vt sæpe iam exposuimus.

2 Iis qui sunt Colossis, τοῖς ἐν Κολοσσαῖς. Colossæ sitæ sunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminet Lyciæ & Pamphyliæ. Refellit autem hic locus Cyri cuiusdam Prodromi & aliorū opinionem, qui hac epistolam ad Rhodios scriptā putāt, quasi à Colosso illo celebri dicti sint Colossenses. Et Domino, &c. καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, vel, Et Domini Iesu Christi. Constat autem ex Theophylacto veteres codices Græcos hanc appendicem hoc loco non habuisse,

3 Deo & Patri, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Vide 1.Cor.15.c.24. Neque verò aliter à nobis cōsiderari potest Deus in salutem, nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.

4 In Christo, ἐν Χριστῷ. Bene, in Christo. Nam extra Christum non est fides, sed opinio, quod ad salutem quidem attinet.

5 Spem, τὴν ἐλπίδα. Id est speratam gloriam, μετωνυμικῶς, vt Rom. 8.c.24, & Ephes.1, d.18. Per sermonem veritatis, *id est* Euangelii, ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου. Eras. Per sermonem veracem Euangelii. Ego

malo τοῦ εὐαγγελίου per epexegesin interpretari. Vide Ephes.1.c.13. Meritò autem subtexit Fidei verbū, & quidem Euangelicum, vt ista sciamus diuelli non posse.

6 Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ· καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν, ἀφʼ ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ.

6 Quod peruenit ad vos sicut & in totum mundum, & ¨fructum profert, sicut apud vos quoque: ex quo die ¨verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam.

6 *Quod peruenit ad nos, sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat, & crescit, sicut in nobis, ex ea die qua audistis & cognouistis gratiā Dei in veritate.*

7 Καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ·

7 Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:

7 *Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro nobis minister Christi Iesu:*

8 Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.

8 Qui & declarauit nobis vestram ¨per Spiritum charitatē.

8 *Qui etiam manifestauit nobis dilectionem vestram in Spiritu.*

9 Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀφʼ ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ·

9 Propterea & nos, ex quo die *id* audiuimus, non desinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini omni agnitione voluntatis ¨eius, cum omni sapientia, & intelligentia spirituali.

9 *Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro nobis orantes, & postulantes ut impleamini agnitione voluntatis eius, in omni sapientia & intellectu spirituali.*

10 Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ.

10 Vt incedatis sicut Domino dignum est, ¨vt per omnia placeatis, omni opere bono ¨fructum proferentes, & crescentes in agnitionem Dei.

10 *Vt ambuletis dignè Deo, per omnia placētes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia Dei:*

11 Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς·

11 Omni robore corroborati, ¨secundum gloriosam vim ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem ¨cū gaudio:

11 *In omni virtute confortati secundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio:*

12 Εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί·

12 ¨Gratias agentes ¨Patri, qui idoneos nos fecit ad participādam sorte sanctorum in luce:

12 *Gratias agentes Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorū in lumine.*

13 Ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ.

13 Qui, *inquam*, liberauit nos à potestate tenebrarum, ac transtulit in regnum Filii sibi dilecti,

13 *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filij dilectionis suæ.* Matth.3.d.17. & 17.a.5. 2.pet.1.d.7.

14 Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

14 In quo habemus redemptionem ¨per sanguinem ipsius, *id est* remissionem peccatorum.

14 *In quo habemus redemptionem remissionem peccatorum:*

6 Fructum profert, καὶ ἔστι καρποφορούμενον. Vulgata addit καὶ αὐξανόμενον, & crescit. quod etiam inuenimus in Complutensi editione, & duobus vetustis codicibus. Verè, ἐν ἀληθείᾳ. באמת, vt Philip.4.d.19, ἐν δόξῃ, in gloria, pro gloriosè. Vulg. & Eras. ad verbum, In veritate.

8 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Id est Spiritualem, siue à Spiritu sancto manantem, & ex intimis animi penetralibus profectam. Vide Ephes.6.c.18.

9 Eius, αὐτοῦ. Dei videlicet, ex versus 6 extremo. Nam versiculus 7 & 8 quasi sunt interiecti. Et intelligentia, καὶ συνέσει. Id est γνώσει. Vide Corinth.1.a.5. Eras. Et prudentia. Vide Ephes.1.b.8.

10 Vt per omnia placeatis, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Ad verbum, Cum omni complacētia. Alioquin ἀρέσκειαν Aristoteles docet in vitio poni, pro assentatoria quadam affabilitate. Fructum proferentes, καρποφοροῦντες. Coniungendum est hoc participium cum πληρωθῆτε, vt & cætera quæ sequuntur.

11 Secundum gloriosam ipsius vim, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulg. Secundū potentiam claritatis eius. Eras. Iuxta potentiam gloriæ illius. Dixit autem (Hebræorum more) potentiam gloriæ pro potentia gloriosa. Cū gaudio, μετὰ χαρᾶς. Id est, quæ minimè extorqueatur ab inuitis, aut ab ipsa necessitate, (cuiusmodi est patientia quam in vernaculo nostro sermone *Lombardicam* vocamus) sed quæ ab animo læto & alacri proficiscatur. Nonnulli tamen Latini codices hoc adiungunt sequenti participio.

12 Patri, τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent Θεῷ καὶ πατρί, Deo & Patri, & ita etiam legitur in nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis. Idoneos fecit, ἱκανώσαντι. Verbum hoc, vt etiam ἐχαρίτωσεν, fictū est à Paulo, quasi forma coniugationis Hiphil. Vsurpauit autem duobus omnino locis, isto videlicet & 2.Cor.3.b.6. In luce, ἐν τῷ φωτί. Id est in illo regno cælesti & glorioso, quod lux dici solet in sacris literis: sicut contrà tenebrarum appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

14 Per sanguinem ipsius, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Hoc non legit Vetus interpres, & comperimus deesse in sex vetustis exemplaribus. Fortassis irrepsit ex Ephes.1.b.7. quanquam id nunquam potest frequentius repeti quàm par sit.

Heb.1.a.3

15 Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως·

15 ‖Qui est " imago Dei inconspicui, " primogenitus omnis rei creatæ:

15 *Qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ:*

Iohan.1.a.3

16 Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται·

16 ‖Nam " per eum condita sunt omnia quæ in cælis sunt & quæ in terra, inuisibilia & inuisibilia, " siue throni, siue dominia, siue imperia, siue potestates, omnia, *inquam*, per eum & " eius respectu condita sunt.

16 *Quoniam in ipso condita sunt uniuersa in cælis & in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates: omnia per ipsum & in ipso creata sunt:*

17 Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.

17 Estque ipse ante omnia, & omnia " per eum consistunt.

17 *Et ipse est ante omnes, & omnia in ipso constāt.*

1.Cor.15.c.21
apoc.1.b.5

18 Καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχή, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.

18 Estque " caput corporis Ecclesiæ, " principium ‖& " primogenitus ex mortuis, vt " in omnibus primas teneat.

18 *Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primatum tenens.*

Iohan.1.b.14
infrà,2.b.9

19 Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι·

19 ‖Quoniā in eo placuit *Patri* vt " omnis plenitudo inhabitaret:

19 *Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare:*

15 Imago, εἰκών. Id est, is in quo verè nobis sese conspiciendum præbet Deus. Est enim Deus in carne
Christi conspicuus factus, vt 1.Tim.3.d.16. idque quia corporaliter in eo habitat diuinitas. Veteres subtilius
hoc referunt ad mutuam Patris ac Filii relationem: sed mihi videtur simplicior & accommodatior doctissimi
interpretis sententia. De imaginis nomine diximus Philip.2.a.7. Primogenitus omnis rei creatæ, πρωτότο-
κος πάσης κτίσεως. Id est, antè genitus quàm quicquam conderetur, ideóque æterni Patris æternus Filius. Vulg.&
Eras. Primogenitus omnis creaturæ. Nam κτίσις vel ipsam condendi seu creandi actionem, vel ipsas res condi-
tas declarat, vt diximus Mar.13.c.19. Facilis est autem responsio ad Arrianorum cauillum, qui ex hoc loco asse-
rebant Christum manifestè dici creaturam. Nam hac ratione dicendus fuisset πρῶτος κτισθείς. At quum dicitur
πρωτότοκος, manifestè distinguitur quod genitum est ab eo quod est conditum, vt rectè omnino & appositè an-
notauit Ambrosius. Deinde si per ipsum factum est quicquid factum est, Iohan.1.a.3, genitum ipsum esse opor-
tet, non factum. Postremò qui non est omnibus modis æternus & αὐτάρκης, ne Deus quidem est. Sed est notan-
dus quoque hic locus aduersus impium illum Seruetum, qui Christum cōtendebat humanæ dūtaxat naturæ re-
spectu Filium Dei dici, ideóque æternum Filium esse negabat: adeo quidem vt quum iam esset moriturus,
æternum inuocare recusaret: quum Paulus eum clamet ante vllam creationem, id est ab æterno (cœpit enim
tempus cum creatione) non modò extitisse, sed etiam genitum fuisse. Sic & apud Dauidem, Ante luciferum (in-
quit Pater) genui te. Id est (excipiebat Seruetus) genituriui. Hoc autem si verum est, quomodo Filius quem ad-
huc nō genuerat Pater, mundum cōdiderit? Sed hæc παρέργως. Adfert Erasmus aliam lectionem ex coniectura,
puta si legamus πρωτοτόκος accentu in penultimā translato, vt sit sensus, Christum primū omnia produxisse, seu
ab eo orta esse omnia. Sed præterquam quòd repugnat perpetuus omnium codicum & interpretum cōsensus,
tollit etiam hæc interpretatio discrimen inter Gignere & Condere: quo non video quid solidius dici possit in
hunc locum. Itaque hanc coniecturam prorsus repudio. Neque enim aliorum quàm fidelium Pater propriè di-
citur Deus in sacris literis, idque per adoptionem in vno Christo, cuius vnius Pater est naturalis.

16 Per eum ἐν αὐτῷ. Vulg. In ipso. quod præbuit ineptiendi occasionem iis qui de ideis intellectuali-
bus multa in hunc locum sunt commenti. Siue throni, εἴτε θρόνοι. Subdiuidit inuisibilia: quæ etiam exornat
iis nominibus quibus summa quæque inter homines significantur: minimè id quidem vt (Dionysii illius more)
de rebus quas nec nouimus, nec scire expedit, curiosè garriamus, sed vt ex spirituum præstantissimorum colla-
tione intelligamus quàm infinita sit Christi præstantia, in quo solo nos, præteritis etiam Angelis, quantumuis
eminentem potestatem à Deo acceperint, acquiescere oporteat. De istis autem epithetis diximus Rom.8.g.38.
Eius respectu, εἰς αὐτόν. Christus enim is est in quo Dominus acquiescit. Itaque omnia, ipsiq; adeo Angeli, sub-
seruiūt eius gloriæ, vt Heb.1.d.24. Alii explicāt εἰς αὐτόν, i. vt sicut per eū condita sunt omnia, ita ab ipso pēdeāt.

18 Caput corporis Ecclesiæ, κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας. Vide 1.Cor.12.b.12, & d.27, & Ephes.1.d.22, &
4.d.15 & 16. Nunc autem accedit ad peculiarem Christi dignitatem, qua videlicet caput est Ecclesiæ. Nam quæ
dixit, vniuersalia sunt, sine vlla prorsus exceptione: ista porro quæ dicturus est, solos electos complectuntur, in
quibus verè eminet Dei bonitas, & verum Christi regnum. Principium, ἀρχή, vel primitiæ, id est ἀπαρχή, vt
sit allusio ad primitias quarum oblatio totam messem sanctificabat, vt 1.Cor.15.c.20. Vtcunque autem accipias
principii nomen, explicatur eo quòd statim subiicitur: quia de Christo, vt Ecclesiæ capite (i. Deo & homine) agi-
tur: adeo quidem vt nōnulli cōiunctim legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, principiū primogenitum ex mortuis.
Malim tamen ego subaudire copulā in epexegesi, vel ob eā causam quòd post ἀρχὴ in omnibus codicibus adda-
tur distinctio. Primogenitus ex mortuis, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. i. is qui primus à mortuis ad vitæ æternæ pos
sessionē resurrexit, quod est noui seculi, in quo Filii Dei simus reale (vt vulgò loquuntur) initiū. Nā tum demum
Christi caro (cuius vnius respectu dici potest resurrexisse, quāuis qui resurrexit Deus & homo sit) plenè est glo-
rificata, quū antea diuinitas, quāuis illi ab ipso momēto cōceptionis hypostatica vnione coniuncta, tamen per
gradus, ad dispensandā nostram salutē, vim in illa suā exereret. Dicitur ergo primogenitus ex mortuis, primū
quòd primus (vti dixi) resurrexit, vt nunquā moreretur: deinde quòd verè sit Filius, nos autē per adoptionē fra
tres: postremò, quòd resurrexit vt nos eū sequeremur. In omnib⁹, ἐν πᾶσι. Potest quidē hoc accipi neutro ge
nere, quū in proximo versiculo scribat τὰ πάντα: sed meminerimus, quāuis vera etiā hæc sit vniuersalis sentētia,
Christū inter omnia sine vlla exceptione eminere, tamē de Christi in Ecclesia regno Apostolū cœpisse ab hoc
versiculo differere. quod nemo negabit qui verba ipsa vel leuissimè cōsiderarit, ac proinde vniuersali particu-
la non aliud cōprehendi quā omnes omniū temporum fideles, in vnum corpus in Christo capite aggregatos.

19 Omnis plenitudo, πᾶν τὸ πλήρωμα. Hoc nomine nonnulli Ecclesiam ipsam intelligunt, quæ sic vo-

catur Ephes.1.d.23. & quodammodo inhabitat in Christo, vt & Christus in ea, propter summam capitis & corpo
ris coniunctionem. Alii verò ad diuinitatem hoc referunt: (sic enim infrà loquitur 2.b.9) adeo quidem vt nonnulli etiam addant τῆς θεότητος (id est diuinitatis) nomen hoc etiam in loco. Mihi verò longè simplicissima & appositissima videtur eorum expositio qui hunc locum comparant cum Iohan.1.c.16, & 3.d.34 & 35. vt plenitudinis nomine significetur cumulatissima omnium diuinarum rerum copia, ex quo tanquam inexhausto fonte, omnes gratiæ in corpus pro cuiusque mēbri modulo deriuentur. Itaque additus est articulus vt de certa quadam plenitudine agi intelligamus, ea nimirum quæ ex capite in corpus diffunditur. Plenitudinem autem dicere malui quàm perfectionem, quanuis in hac significatione non videatur à Latinis vsurpari, partim nequid innouarem in tam variis sententiis interpretum, partim quòd perfectionis nomen sit ambiguum. Quòd autem Castellio hunc locum cōuertit, Quoniam per eum visum est Patri omnem rerum vniuersitatem habitare, prorsus est absurdū. Quorsum enim hæc Dei inhabitatio? quorsum mētio vniuersitatis rerum? Nam res ipsa clamat Apostolum de sola Ecclesia hic agere, vt etiam 1.Cor.15.d.28, Ephes.1.b.10, & 4.a.6, & c.10. Deinde vniuersitas rerum nomine τοῦ πληρώματος non significatur, nō addito aliquo nomine ex quo id possit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam impius Seruetus & Postellus de Dei substantiæ per omnia diffusione somniarunt.

20 Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Et " pace " per sanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare " omnia " sibi, " per eum, *inquam*, tum quæ in terra, tū quæ in cælis.

20 *Et per eum reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinē crucis eius, siue quæ in terris siue quæ in cælis sunt.*

21 Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν

21 " Itaque vos quōdam abalienatos & hostes, " mente operibus malis *intenta*, " nunc sanè " reconciliauit

21 *Et uos quum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit*

22 Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου, παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ·

22 " In corpore illo carnis suæ, per mortē: " vt sisteret vos sanctos & irreprehēsos & inculpatos coram se:

22 *In corpore carnis eius per mortē: exhibere uos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso:*

20 Pace facta, εἰρηνοποιήσας. Vulg. & Eras. εἰρηνοποιεῖν transitiuè interpretantur pacificare, & coniungūt cum εἴτε τὰ, &c. Ego potius absolutè positum esse arbitror, & εἴτε τὰ, &c. referri ad verbum ἀποκαταλλάξαι, vt sequatur vniuersitatis distributio in ea quæ sunt in cælis & ea quæ sunt in terris. Ideóque verborum collocationē mutaui, vt planior esset oratio. Per sanguinem crucis eius, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. In vno codice scriptū inuenimus, διὰ τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ per crucē eius. Omnia, τὰ πάντα. i. Vniuersam Ecclesiā, quam & alibi mundū simili dicēdi genere appellat, vt 2.Cor.5.d.19. De hac enim agitur, vt sæpe iā diximus. Itaque non modò impii, sed etiā ridiculi sunt qui ex hoc loco colligunt fore vt damnati atque adeo diaboli ipsi tandē seruentur. De beatis autē Angelis, quos etiā nonnulli existimant ad Christi pacificatoris officiū pertinere, déque toto hoc loco quid mihi videatur, exposui pluribus Ephes.1.b.10, ita tamē vt doctissimorū interpretum sententiæ nihil præiudicatum velim, quos ego (si quisquam alius) ex animo (sicuti par est nobilissima Dei organa) suspicio & amplector. Sibi, εἰς αὐτόν. Id est ἑαυτῷ, vt 2.Cor.5.d.19. Respōdet enim præpositio εἰς literæ Hebræorum ל, vt aliquoties iā annotauimus. Vulg. In ipso, idque perperā: quum præcesserit δι' αὐτοῦ, per eum, & in omnibus emēdatis libris veteribus scriptum sit εἰς αὐτόν. Eras. Erga se: rectè quidem, sed inusitatè. Per eum, *inquam*, δι' αὐτοῦ. Hoc explico per epanalepsin, quod alioquin est expungendum. Comperimus enim in veteribus libris duobus non esse adscriptum. Græca autem scholia εἰρηνοποιήσας connectunt cum versiculo 18, & δι' αὐτοῦ legunt pro δι' ἑαυτοῦ, id est per se.

21 Itaque, καί. Καὶ pro οὖν vel ὥστε, vt alibi sæpe annotauimus, ex Hebræorū idiotismo. Nunc enim Paulus à thesi ad hypothesin descendit. i. generalem doctrinā peculiariter applicat Colossensibus, nōnulla interim permiscens quæ pertinent ad authoritatē doctrinæ suæ conciliandā. Mēte operibus malis *intenta*, τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hanc veram esse sententiam huius loci puto, siue hostes accipiamus passiuè, quòd Deo essent exosi: siue actiuè, quòd Deum odissent. Διάνοιαν igitur vocat præstantissimam animi facultatem, eam videlicet qua cogitamus & ratiocinamur: & ibi veluti sitam fuisse docet harum inimicitiarum arcem, vnde postea omnis generis scelera eruperint: tantum abest vt aliquid in homine rectum fuerit. Non probo igitur Ambrosii & Hieronymi opinionem, qui διανοίας ad Deum referunt. Sic enim vertit Ambrosius, Et inimicos consiliorum eius in operibus malis. Hieronymus autem in epistola ad Iohānem Episcopum Hierosolymitanum, Et inimici sensus eius. At Paulus nusquā vtitur hac loquendi formula, & pronomen αὐτοῦ non addit. Sed multo magis reprehendo aliam interpretationem quam proponit Erasmus in annotationibus, nempe vt τῇ διανοίᾳ cōuertamus tertio casu, menti, hoc modo, Inimici, sed cui? nempe menti. Etenim qui carni seruit, repugnat rationi. Hæc ille, sententia Apostoli non modò non expressa, sed etiam prorsus deprauata. Statuit enim mentem siue rationem carni resistere etiam in non regeneratis, sicut philosophi in Ethicis disputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ & τοῦ λόγου, quū contrà Paulus, totáque adeo Scriptura, vix quicquam maiore contentione clamet quàm in ratione ipsa corruptionem illam natiuā potissimùm regnare, quæ etiā propterea carnis appellatione in primis comprehenditur, vt exposuimus Rom.6.b.12. & apertè dicitur Rom.8.b.7. Eph.4.d.17 & 18, & infrà, 2.d.18, Eph.2.a.3, & aliis innumerabilibus locis. Mens enim siue Spiritus, Deo seruiens & carni reluctans, donum est gratiæ in solidum, non naturæ, vt Ephes.1.d.18, & 4.f.23, 1.Iohan.5.d.20. Itaque hanc interpretationem apertè non tantùm repudio, sed etiam detestor. Vulg. Inimici sensu, in operibus malis. Eras. Inimici mente, in operibus malis. Ego verò studui perspicuitati. Videtur tamen Terētius hoc ipsum dicendi genus vsurpasse, quum apud eum diceret seruulus, Iamdudum est animus in patinis. Nunc sanè, νυνὶ δέ, pro δή, vt sæpe apud Platonem. Alioquin hærebit sententia, nisi malimus παρέλκειν. qua de re pluribus doctissimus Budæus in Coment. Nā superiorē versiculum (id est vicesimumprimum) connectere cum vicesimo, prorsus videtur violentum. Reconciliauit, ἀποκατήλλαξεν. Mutat personam. Nunc enim de Filio loquitur, vt apparet ex eo quod de corpore & morte subiicitur. Legitur enim αὐτοῦ in codicibus emendatis.

22 In corpore illo carnis, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, id est carneo. Additur autem corpori epitheton,

non quòd aliud aliquod corpus olim habuerit Christus, aut nunc habeat, sed vt hoc corpus sciamus minimè aut fuisse aut esse imaginarium, sed verè humanum, & nostrorum corporum, quod ad οὐσίαν attinet, prorsus simile. Quod autem attinet ad infirmitatem, quæ & ipsa significatur carnis appellatione, fuit quidem illi prorsus etiam obnoxium Christi corpus, excepto duntaxat peccato: sed ipsius resurrectione fuit hæc infirmitas terminata: quemadmodum etiam eadem in nobis, qui illius sumus participes, nostra resurrectione terminabitur, vt copiosè exposuit Apostolus 1. Cor. 15. Vt sisteret vos, παραστῆσαι ὑμᾶς. Hic habemus veram iustitiæ Dei siue Christi descriptionem: cuius imputatione non modò absoluimur, sed etiam glorificamur. Possumus tamen hoc ad inchoatam etiam in nobis sanctificationem referre: sed mihi videtur illa expositio magis genuina. alioquin sciamus his epithetis ornari nostram iustitiam, non vt esse perfecta significetur coram Deo, (stat enim illud quod scriptum est Psal. 143. a. 2, & Rom. 4. a. 2) sed vt à fucata & adulterina distinguatur.

Εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος·

23 Si quidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à spe Euangelii quod audistis, *Euangelii inquam* prædicati omni creaturæ quæ sub cælo est: cuius factus sum ego Paulus minister:

23 Si tamen permanetis in fide fundati & stabiles, & immobiles à spe Euangelij quod audistis, quod prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:

Νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία·

24 Qui nunc gaudeo de iis quæ patior pro vobis, & reliquias afflictionum Christi vicissim expleo in carne mea, pro corpore ipsius, id est Ecclesia:

24 Qui nũc gaudeo in passionibus pro uobis, & adimpleo ea quæ desunt passionũ Christi, in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia:

Ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·

25 Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispẽsatione Dei, quæ data est mihi erga vos, ad implendum Dei sermonem:

25 Cuius factus sum ego minister secundũ dispẽsationẽ Dei quæ data est mihi in uos, ut implẽã uerbũ Dei,

Rom. 16. d. 25
ephes. 3. b. 9
2. tim. 1. c. 10
tit. 1. a. 2
1. pet. 1. d. 20

Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,

26 ‖*Nempe* mysterium absconditum à seculis & ætatibus, nunc autem *illud* patefactum est sanctis eius,

26 Mysteriũ quod absconditũ fuit à seculis et generationibus: nũc autẽ manifestum est sanctis eius,

23 Omni creaturæ, ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. Id est vniuersis hominibus, siue in toto orbe, quacunque patet, vt Mar. 16. c. 15. Simpliciter autem Apostolus hac formula significat Euangelium non terminari vnius Iudææ angustiis, sed fulguris instar, ab Oriente ad Occidentem, denique per totum orbem inter quasuis Gentes micare. Nam ad Gentium vocationem sensim accedit, cuius ipse fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti sunt qui percontantur ecquid eo tempore ad antipodas aut nouum orbem peruenisset Apostolorum prædicatio. Procul certè iam peruenerat Euangelii odor, quum hæc Paulus ex vinculis scriberet: sed adhuc durat dies ille hodiernus de quo loquitur Dauid Psal. 95. b. 7. Quæ sub cælo est, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonasmus quidem est, vt diximus Act. 4. b. 12. sed cuius maxima sit emphasis. Similem formulam loquendi apud Homerum inuenias, quum inquit,

Αἱ γὰρ ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι
Ναιετάουσι πόληες ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, &c.

24 Qui nũc gaudeo, νῦν χαίρω. Assentior Veteri interpreti qui nõ legit χαίρω, sed χαίρων, vel ὃς νῦν χαίρω. Nam alioqui prorsus hiat sententia. Cæterùm animaduerti Paulũ tum in hac epistola, tum in ea quam scripsit ad Ephesios, perpetua quadam oratione periodos inter se connectere. quem orationis characterem Græci πλαστικόν vocant. Pro vobis, ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, vestro commodo ac fructu. Potest autem hoc cõiungi vel cum verbo χαίρω, gaudeo, vel cum παθήμασι, quasi scriptum sit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν. in quam sententiam potius inclino, propter ea quæ in hoc extremo versiculo subiiciuntur. Sed Theodoritus, Περὶ προνοίας lib. 10, legit ὑπὲρ Χριστοῦ, pro Christo. Reliquias afflictionum Christi, τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. Id est, quod superest afflictionum Christi. Christo autem passo in seso, (cuius vnius liuore sanati sumus) superest vt in suis etiam membris affligatur: non vt Ecclesiam redimat, quam sanguine suo iam sibi acquisiuit, & semel vna oblatione in æternum sanctificauit: sed vt virtutem suam in quotidiana suorum infirmitate exerat: denique pro totius corporis consolatione ac salute, vt mox dicemus. Hoc est igitur quod toties ait Apostolus, nos scilicet Christo συμπάσχειν, id est eũ habere ærumnarum nostrarum socium, ac proinde vindicem. Ideo etiam clamabat è cælo, Saule, Saule, quid me persequeris? Quam vocem proculdubio probè retinuerat Apostolus. Vulg. Ea quæ desunt afflictionũ Christi. Erasmus, Quod deerat afflictionum Christi. Eas verò interpretationes idcirco reieci quòd ex his videam blasphemos nonnullos occasionem arripuisse, sanctorum (quæ vocant) merita, atque adeo nostras etiam quas appellant satisfactiones, cum sanguine Christi coniungendi, quasi ad Christi satisfactionem aliquid prætereà de nostro requiratur. Et audent impuri isti canes nomen Christianum vsurpare? Pro corpore ipsius, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quomodo hoc sit accipiendum traditur copiosè 2. Cor. 1. a. 5 & 6. Item 4. b. 7, & d. 15. Quòd si impuri illi canes qui Christo alios adiungunt collegas, ipsi Paulo optimo suiipsius interpreti non credunt, credant saltem Leoni quem ipsi inter Papas suos numerant, Accepere, inquit, iusti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiæ, non dona iustitiæ. 25 Ad implendum sermonem Dei, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Sermonẽ Dei vocat promissiones partim de Christo in genere, partim de vocatione Gentium. Eas igitur Dominus præstitit misso ad Gentes Apostolo, qui Christum eis patefaceret.

26 Sanctis eius, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. i. Quos ipse in Christo consecrandos sibi selegit. Mysterium autem. i. arcanum redemptionis nostræ, dicit absconditum fuisse à seculis vel ætatibus, id est iampridẽ & ab omni æuo, paucis admodũ exceptis, qui & ipsi extra ordinẽ hoc didicerunt per gratiã: vel, abscõditum omniũ seculorum & ætatũ hominibus, vt solet construi apud Hebræos verbum נעלם. Nunc autem *illud*, νυνὶ δέ. Postulat constructio vt subaudiatur αὐτό, & antè νυνὶ plenum punctum scribatur, sicut nos distinximus.

Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης·

27 Quibus voluit Deus notum facere quæ sint diuitiæ gloriosi huius mysterii inter Gentes, id est Christi inter vos, *qui* est spes illa gloriæ:

27 Quibus uoluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus, quod est Christus in uobis, spes gloriæ:

Ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

18 Quémque nos annuntiamus, admonentes quemuis, & quẽuis erudientes omni sapientia: vt quemuis sistamus perfectum in Christo Iesu:

18 Quẽ nos annũtiamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnẽ hominem in omni sapiẽtia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.

Εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

29 Ad quod etiam enitor, decertans secundum efficacitatem ipsius agentẽ in me potenter.

29 In quo et laboro, certando secũdum operationem eius, quam operatur in me in uirtute.

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί·

1 VElim enim vos scire quantum certamen sustineã pro vobis & iis qui *sunt* Laodiceæ, & quotquot non viderunt faciem meam in carne:

1 Volo enim uos scire qualẽ solicitudinem habeã pro uobis, & pro ijs qui sunt Laodiceæ, & quicunque non uiderunt faciem meam in carne:

Ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τοῦ Χριστοῦ.

2 Vt consolationem accipiãt eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia certò persuasæ intelligentiæ, ad cognitionem mysterii Dei & Patris & Christi:

2 Vt cõsolẽtur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellect⁹, in agnitionem mysterij Dei & Patris et Christi Iesu:

Ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

3 In quo sũt oẽs thesauri sapiẽtiæ ac cognitionis absconditi.

3 In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.

Τοῦτο δὲ λέγω ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

4 Hoc autẽ dico neq; vobis imponat probabilitate sermonis.

4 Hoc autem dico ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum.

27 Voluit, ἠθέλησεν. Ita iniicit Paulus frænum curiositati hominum. Quæ sint diuitiæ, τίς ὁ πλοῦτος. I. est, quæ sit amplitudo, ex idiotismo Hebræorum. Et hîc rursum miror quosdam non fabricare octauum aliquod sacramentũ, quũ sacramenti voce vtatur hoc etiã loco Vetus interpres, vt suprà, 5. g. 32. Id est Christi inter vos, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulgata, Quod est Christus in vobis: vt legisse videatur ὅ ἐστι. Erasmus, Qui est Christus in vobis: quum ἐν ἔθνεσι cõuerterit Inter Gentes, & generalem doctrinam accommodet Paulus Philippensibus, ideóque ἐν ὑμῖν simili prorsus ratione sit explicandum. Diximus autem de hac constructione relatiui Eph. 3. c. 13. Annotat Erasmus quosdam codices habere εἰς ὑμᾶς, apud vos.

28 Quemuis, πάντα ἄνθρωπον. Non temere est quod Paulus ter hoc ingeminat, vt omne personarum discrimen sublatum ostendat. Omni, ἐν πάσῃ. Id est integra & absoluta, quæ nimirum & absoluta sit in se, & suos sectatores tandem perficiat.

29 Potẽter, ἐν δυνάμει. Ad verbum, Cum potentia, ex Hebræorum idiotismo. Vulg. In virtute. Eras. Per virtutem.

IN CAPVT II.

1 Quantum certamen sustineam, ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulg. & Eras. ἀγῶνα vertũt solicitudinem, non satis expressè. Neque enim dubium est quin Satan pias istas Apostoli cogitationes totis viribus impedierit: quãobrem etiam à re militari sumpta est translatio. Laodiceæ, ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ sunt hoc nomine ciuitates: hîc verò puto eam significari quæ Hierapoli & Colossis fuit vicina, & Lyco flumini imposita. Nam etiam in vno vetusto codice additum erat καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, & eorum qui sunt Hierapoli. Faciem meam in carne, τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί. Id est, me corpore præsentem.

2 Eorum, αὐτῶν. Eorum videlicet quos non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat: inter quos erant etiam ipsi Colossenses, vt potius dicendũ fuisse videatur ὑμῶν, vestra. Sed Hebræis nõ sunt duræ istæ mutationes personarum. Certò persuasæ intelligentiæ, τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως. Id est, eius intelligentiæ quæ certam & indubitatam persuasionem in nostris animis gignit. Opponit enim τὴν πληροφορίαν, id est plenam (vt ita dicam) certiorationem, cæteris omnibus hominum iudiciis, qui rationibus humanis edocti, hoc vel illud de Dei natura, voluntate, & cultu opinantur. Deinde quæ sit illa intelligentia explicat: nimirum mysterii Euangelici cognitio, in quo nobis Deus vt Pater in Christo cognoscendus proponitur. De nomine πληροφορίας diximus Luc. 1. a. 1. Vulg. Plenitudinis intellectus, quasi πλήρωμα & πληροφορία sint synonyma. Eras. Certæ persuasionis intelligentiæ: seruato Hebraismo, cuius exempla singulis penè paginis occurrunt.

3 Sapientiæ & cognitionis, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præstantiã significant certæ cuiusdam sapientiæ ac cognitionis. Sit ergo hæc aduersus omnes technologias firmissima ratio, extra Christum nullam esse verã sapientiam. 4 Probabilitate sermonis, πιθανολογίᾳ. Id est, oratione ad persuadendũ cõparata: quò etiam propriè spectat verbum παραλογίζεσθαι. Cic. 4. Academ. Certè tam multa non collegisset quæ nos fallerent probabilitate magna, nisi videret his resisti non facilè posse.

1.Cor.5.a.3

5 Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν.

6 Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε·

7 Ἐρριζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

8 Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν.

9 Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς·

10 Καί ἐστε ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας·

5 Etsi enim corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum ordinem, & soliditatē vestræ in Christum fidei.

6 Sicut igitur accepistis Christum Iesum Dominum, *ita* in eo incedite:

7 Radicati & superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundātes ea cum gratiarum actione.

8 Videte nequis sit qui vos deprædetur per philosophiam & inanem deceptionem, secundū traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.

9 Nam in eo inhabitat omnis plenitudo deitatis corporaliter:

10 Et estis in eo completi qui est caput omnis imperii, ac potestatis:

5 *Nā etsi corpore absens sum, sed spiritu uobiscum sum, gaudēs, & uidēs ordinē uestrū, & firmamētum eius quæ in Christo est fidei uestræ.*

6 *Sicut ergo accepistis Iesum Christū Dominū, in ipso ambulate,*

7 *Radicati & superædificati in ipso, & confirmati fide, sicut & didicistis, abundantes in ea in gratiarum actione.*

8 *Videte nequis uos decipiat per philosophiam & inanem fallaciā, secundū traditionem hominum, secundū elementa mūdi, & non secundum Christum.*

9 *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter:*

10 *Et estis in illo repleti, q est caput omnis principatus & potestatis:*

5 Corpore, σαρκί. Vulg. & Eras. Carne, quod videtur obscurius hoc in loco. Ordinem, τάξιν. Intellige disciplinam Ecclesiasticam, sicut πίστιν vocat doctrinā ipsam, ex quibus veluti generalibus partibus constat Ecclesia, sed ita vt doctrina sit totius ædificii στερέωμα, id est fulcimentum.

6 Sicut, ὡς. Non est igitur sine distinctione standum iis quæ à maioribus accepimus, sed tum demum quum Christum nobis, & quidem rite, tradiderunt.

7 Radicati, ἐρριζωμένοι. Erasmus, Sic vt radices habeatis in illo fixas. Vtūtur tamen illo verbo idonei authores, Plinius & Columella. Superstructi, ἐποικοδομούμενοι. Participium Græcum præsentis est tēporis, vt significetur nondū perfectam esse structuram, sed in actu esse, quod aiunt. De hoc autē ædificio vide Eph.2.d.21.

8 Qui deprædetur, ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare: quod significat prædam abigere. Vulg. Decipiat: verba non expressa sententia. Videtur autem mihi Apostolus alludere ad pseudapostolorum sordes. Per philosophiam, διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege sæpe iam diximus, & iterum hoc in loco obseruādum est, idipsum est de philosophia existimādum. Neque enim simpliciter damnatur ab Apostolo qui principiis cum vera philosophia communibus sæpe vtitur, & methodū quam accuratissimè obseruat, sed κατά τι, quatenus nimirum sese intra fines suos non continet, nec ad gloriam Dei fertur, sese denique verbo Dei regi non finit. Est autem hic locus diligentissimè obseruandus, in quo omnium falsarum religionum formæ ad tres species reuocantur. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen reconditæ cuiusdam sapientiæ speciem habētibus, oritur, cuiusmodi est ἀγγελολατρεία, ex Trismegisti, Platonis, Plotini, Porphyrii, Iamblici, & similium commentis: ad quod etiam genus referenda est maxima Scholasticæ matæologiæ pars, quæ Euangelium cum Aristotelis & Auerrois & similium placitis permiscet. Alteram vocat Apostolus traditionem hominum, quæ tota est humanæ vanitatis partus, tota videlicet inanis ac manifestè superstitiosa, sita in rebus externis, & plerunque etiam apertè stultis & ineptis, sola nitens consuetudine, & fictis enthusiasmis, accedente postea dæmonum efficacia: cuiusmodi est fere totus Papisticus cultus, ac præsertim Monastica illa perfectio, quam vocant. Tertia species erat illorum qui Iudaismum (quem vocat Apostolus Elementa mundi, id est Mosaicos ritus) cum Christianismo permiscebant, à quibus etiam orta est magna Papisticarum ceremoniarum pars, veteribus Episcopis ista Pauli verba nō satis attentè cōsiderātibus. Secundū elemēta mūdi, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, Rudimēta quibus Dominus Ecclesiā suam quasi sub pædagogo erudiit, vt explicatur copiose cap. 4. epist. ad Galatas. Itaque non satis appositè à nonnullis disputatur in hunc locum de physicis illis quatuor mundi elementis.

9 Omnis plenitudo deitatis, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Attingit scopum ipsum Apostolus, ab hypothesi ad thesin quæstionem reuocans. Neque enim aliam ob causam falsos cultus retinēt homines quàm quòd Christū vnū sufficere nō arbitrātur. Opponēdus est igitur illis Christus qualis est reipsa, nēpe ita verus homo vt sit verus Deus, & ita iūctis naturis vt vn⁹ sit Christus in quo vno perficimur. Illustris est igitur locus, si quisquā alius, & paucissimis verbis cōplectens quicquid de Christi persona nobis sentiendū est. Quū enim inquit ἐν αὐτῷ, in eo, manifestè duas naturas statuit, & quidem distinctas: & quum ait κατοικεῖ, coniunctionem declarat minimè temporariam, sed perpetuam, vt diximus Matth.2.d.23. Quamobrem etiam non scripsit κατῴκησεν, inhabitauit: sed κατοικεῖ, inhabitat, tempore videlicet præsenti. Præterea nō dicit τὴν θειότητα, i. diuinitatē, sed τῆς θεότητος, i. deitatem, vt magis etiam expressè loquatur. Quanuis enim hoc discrimē non semper obseruetur, quū τὸ θεῖον & ὁ Θεὸς sæpe synonyma sint, tamen ἡ θειότης, id est diuinitas, qualitatem quandam videtur potius quàm naturā ipsam declarare: quamobrē etiam vsurpare malui parum Latinū nomen quàm de sententia Apostoli quicquā detrahere. Sed & quāuis Deus nō possit aliter quàm integer & in sese perfectus cōcipi, tamē prospiciēs Paulus eorū hæreses qui secundariū deū erāt annuntiaturi, nō scripsit simpliciter τὴν θεότητα, (deitatē) sed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (i. omnē plenitudinem deitatis) in Christo habitare: vt iam nulla sit causa cur vel Filius Patre minor cēseatur, vel hypostases cū οὐσίᾳ cōfundantur. Postremò vt plenè iā & apertè explicaret istius habitationis, i. cōiūctionis naturarū, mysteriū, addidit aduerbiū σωματικῶς, quod cōuerti ad verbū Corporaliter: vt significet, nō ex virtutis cōmunicatione, aut efficacitatis (sicut in Prophetis & sanctis omnibus dicitur Deus habitare) neque

sacramentali vnione, quā ratione petra dicitur fuisse Christus, & Deus in templo & in medio populi sui habitasse: sed substantiali & hypostatica vnione (quam vocant) sancitam esse hanc cōiunctionem, vt Deus & homo vnum Christum constituant, sicut homo ex anima & corpore constat hypostaticè coniunctis. Sed tamen non prorsus respondet ista similitudo, quia sic coniuncta est hypostaticè Filii diuinitas corpori & animæ hominis, ad constituendum perfectum Christum, vt ipsa tamen implere omnia non desinat, nec à Patre aut Spiritu sancto discerpatur. Itaque mihi quidem videtur non satis expressa eorum sentētia qui aduerbium σωματικῶς opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris. Malui autem ego ad verbum explicare totum hunc locum quàm magis Latinas voces consectando, non omnia exprimere.

11 Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ·

12 Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.

13 Καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπτώματα·

14 Ἐξαλείψας τὸ καθ᾽ ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ·

11 In quo etiam circuncisi estis circuncisione quæ fit sine manibus, dum corpus carnis peccato obnoxiæ exuistis per circuncisionem Christi:

12 Consepulti cum eo per Baptismum, per quem etiā cum eo resurrexistis per fidem Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis:

13 Vósque mortuos in peccatis & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit, condonatis vobis omnibus peccatis,

14 Ac deleto quod aduersum nos *erat* rituum chirographo: quod, *inquam*, erat nobis cōtrarium, *ipse* verò cruci affixum è medio sustulit.

11 *In quo & circuncisi estis circuncisione non manu facta, in expoliatione corporis carnis, in circuncisione Christi:* Rom.2.d.29

12 *Cōsepulti ei in Baptismo in quo & resurrexistis p fidē operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.* Rom.6.a.4 Ephes.1.d.19

13 *Et uos quū mortui essetis in delictis & præputio carnis uestræ, conuiuificauit cum illo, donans uobis omnia delicta:* Ephes.2.a.1

14 *Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat cōtrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci:* Ephes.2.c.15

11 In quo, ἐν ᾧ. Eras. Per quem. Mihi verò videtur illud omnino retinendum ex quo melius intelligitur vinculum membrorum & capitis. Hæc autem pertinent ad confutationem tertiæ speciei falsæ religionis. (de qua paulò antè dixi) vsque ad versum 18, à quo demum incipit Apostolus aduersus primam speciem agere. ~~Corpus carnis peccato obnoxiæ, τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. Periphrasis est~~ veteris hominis, quem etiā corpus peccati solet vocare, vt Rom.6.b.6. vbi pluribus etiam exposuimus quæ de Baptismo, sepultura & resurrectione commemorantur in proximis aliquot versiculis. ~~Erasmus ad verbum, Corpus peccatorum carnis.~~ Notandus est autem hic locus aduersus eos qui sacramentorum sub Lege virtutem euertunt. Neque enim circuncisione negat veteres illos fuisse in Christo sanctificatos, quam alibi vocat sigillum iustitiæ fidei: sed circuncisionem nudam, & à reipsa (id est à Christo) separatam, atque adeo iam abolitam, spectat, cui opponitur circuncisio Christi, id est Christi Spiritu facta: quanuis Colossenses signum non haberent circuncisionis, quia videlicet successerat Baptismus, vt postea explicat.

12 Per Baptismum, ἐν τῷ βαπτίσματι, i. διὰ τοῦ βαπτίσματος. Vt loquitur Rom. 6.a.4. Sed in primis obseruandum est, hoc non tribui operi operato, quod vocāt, verùm integram actionem (id est rem ipsam) cum signo, causas denique omnes coniungi. Ideo disertè addit Apostolus αὐτῷ, Christum designans, & quidem qui resurrexerit: expresso etiam fidei nomine, & efficacitatis Dei, cui nimirum fidem ipsam, totū denique Baptismi fructum, in solidum oportet acceptum ferre. Per fidem, &c. διὰ πίστεως, &c. i. Quæ à Deo manat per vim suam in cordibus nostris agente, vt per eam Christum mortuum, sepultum, suscitatum apprehēdamus. Vulg. & Eras. Per fidem operationis Dei.

13 Mortuos, &c. νεκρούς, &c. Vide Act.8.d.23, & Eph.2.a.1. Et præputio, ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ. Vide Eph.2.c.11.

14 Ac deleto, ἐξαλείψας. Omnino subaudienda est copula, quæ duo participia χαρισάμενος & ἐξαλείψας cum verbo συνεζωοποίησε connectat. Rituū chirographo, τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν. i. Abolitis ritibus quibus tanquam aliquo chirographo, ipsi nostra manu reatum nostrum aduersum nos obsignabamus. Ritus enim ceremoniales si per se considerentur, & seorsim ab eo quod adumbrabant, id est à Christo, (vt ab iis sanè considerabantur qui per eos non Christum adumbrari, sed salutem nobis aliqua ex parte præstari contendebant) quid aliud erant quàm miseræ hominum conditionis publica professio? Nam circuncisio ita vsurpata, natiuam pollutionem: ablutiones, peccatorum sordes: victimæ denique capitalem reatum publicè testabantur. Christus igitur quum nos ab iis omnibus sanguine suo repurgarit, dicitur etiam chirographum deleuisse. Cur enim persoluto ad vltimum vsque quadrantem ære nostro alieno, maneat chirographum? aut manente integro chirographo apud bonæ fidei creditorem, qualis Deus est, idque ex debitoris consensu, imò verò ipso debitore ita postulante, quis persolutum æs alienum dixerit? Hanc esse germanam huius loci explicationem (vt spero) fatebitur quisquis contentiosus non erit. Itaque subaudienda est præpositio ἐν, quæ adscribitur Ephes.2.c.15. & τοῖς δόγμασιν connectendum est cum τὸ χειρόγραφον, (vt significetur chirographum in ipsis ritibus situm fuisse) non autem cum ὃ ἦν ὑπεναντίον, vt per traiectionem conuertit Erasmus, quē in eo meritò reprehendit doctissimus interpres. τὰ δόγματα verò ea demū vocat quæ Hebr. חקים appellāt, & ritus malui quā decreta interpretari, ob eas causas quas exposuimus Eph.2.c.15. Itaque Græci interpretes magnopere à scopo aberrarunt quū chirographi nomē vel ad ea Israelitarū verba referūt quæ scripta sunt Exo.19.b.8: vel ad interdictū illud Adamo præscriptū Gen.2.c.17. δόγματα verò intelligūt vel fidē in Christum, vel pietatis præcepta: quasi dicatur Christus chirographum quod contra nos scriptum erat, deleuisse τοῖς δόγμασιν, id est suis decretis, non modò non explicata commodè, sed etiā prorsus deprauata Apostoli sententia. Vulgata ad verbum, Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis. Erasmus, Deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta. Ipse verò, καὶ αὐτό. Vulgata, Et ipsum. Erasmus, Et illud. Ego studendum putaui perspicuitati, ac proinde relatiuum expunxi.

15 Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.

15 Et expoliata imperia ac potestates traduxit palàm, triũphatis illis per eam.

15 *Et expolians principatus & potestates, traduxit confidẽter palàm, triũphãs illos in semetipso*

16 Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων·

16 Nequis igitur vos damnet ob cibum, vel potum, aut respectu diei festi, aut nouilunii, aut Sabbathorum:

16 *Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei, aut neomeniæ, aut Sabbathorum:*

17 Ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ.

17 Quæ sunt vmbra rerum futurarum, at corpus, *est* Christi.

17 *Quæ sunt vmbra futurorũ, corpus autẽ, Christi.*

18 Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·

18 Nullus voluntarius moderator de vobis statuat ex subiectione & cultu Angelorum: *sese* ingerẽs in ea quæ nõ vidit, & temere turgens carnis suæ sensu:

18 *Nemo vos seducat volens in humilitate & religione Angelorũ, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ:*

15 Et expoliata imperia, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς. Iterum supplẽda est copula quæ cõnectat duo verba ἦρκεν & ἐδειγμάτισεν. i. sustulit & traduxit. Cæterùm miserè corruptũ fuisse hunc locum apparet ex Augustino & Hilario. Sic enim solet Augustinus hunc locum citare, Exuens se carnẽ, principatus & potestates exẽplauit. Hilarius verò, Exutus carnẽ & potestates ostentui fecit. Hæc obseruauit Erasmus, & putat eos legisse ἀπεκδυσάμενος actiuè, pro, Quum sese expoliasset, carne nimirum. Atqui Christus carnem nunquam abiecit: & manifestè ostendit Hilarius se pro τὰς ἀρχὰς, legisse τὰς σάρκας, vel τὴν σάρκα. Cæterùm appellatione imperiorum & potestatũ significari Satanam cum angelis suis, res ipsa ostendit: qua de re diximus Eph. 6. b. 12. Traduxit, ἐδειγμάτισεν, i. Tanquam victor captiuos ignominiæ causa transuexit, vt exposuimus pluribus Mat. 1. c. 19. Eras. Ostentauit. At Thomas, Traduxit, inquit, sanctos in cælum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmonas ab homine. Tanti est momenti ex ipsis fontibus haurire. Palàm, ἐν παρρησίᾳ. Vbi est igitur crucis ignominia, quũ sibiipsi diabolus crucẽ fixerit, & tum demũ plena victoria sit potitus Christus quũ planè victus videretur? Vulg. Cõfidenter palàm, altero proculdubiò adscripto ex margine. Ambros. In authoritate. Sic accipitur παρρησία Ioh. 7. b. 13. & d. 26.

Per eam, ἐν αὐτῷ. Vel In ea, videlicet cruce, quæ fuit instar triumphalis currus, aut circumuecti trophæi. Sic legit & interpretatur Græcus scholiastes. Sic etiam Origenes in Exodũ, Homil. 4, qui tamẽ videtur legisse ἐν ξύλῳ, in ligno, quòd eam lectionem annotet Homil. 9, In Iesum Naue, vt Erasmus obseruauit. Plerique Græci codices legunt ἐν αὐτῷ. i. in semetipso, vt vertit Vetus interpres & Erasmus: sed si hoc retineamus, malim interpretari, Per sese. i. sua vnius vi. 16 Aut respectu diei festi, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς. Ἐν μέρει dixit pro eo quod Rabbini dicunt מצד, vt si dicas in vernaculo nostro sermone, *De la part, ou, à l'esgard d'une feste*: vt etiam accipitur 1. Per. 4. d. 16. Ἑορτὴν autem vocat solennes illos dies festos quos Hebræi מועדים appellant: distinguitque à Neomeniis & Sabbathis. Vulgata & Erasmus, In parte.

17 At corpus, &c. τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ. Corpus, vt rẽ firmã ac solidã, opponit vmbræ per se vanæ & inani. Corpus ergo rerũ futurarũ dicit esse Christi. i. ad Christũ pertinere ac spectare. is enim est in quo omnes promissiones sunt Etiã & Amẽ. Siue igitur res futuras interpretemur futuræ redẽptionis nostræ mysteriũ quod sub Lege expectabatur, atque adeo nouum ipsum fœdus: siue hoc nomine intelligamus vitã æternã & bona illa perpetua quæ nos manẽt: omniũ istarum rerũ corpus (i. firma ac solida veritas & substantia) meritò dicetur esse non ceremoniarum, sed vnius Christi, vt Iohan. 1. c. 18. Græca scholia & Augustinus quoque in epistola ad Paulinũ (vt Erasmus annotauit) aliam lectionẽ adferũt, puta vt ista cõnectantur cum iis quæ sequũtur, hoc modo, Corpus Christi. i. vos, qui corpus Christi estis, vel (vt Photio placet) qui corpus Christi accepistis, nemo diuertat à præmio quod cepistis credendo in illum. Sed hoc adeo est detortum vt nulla ratione admitti possit.

18 Nullus voluntarius moderator de vobis statuat, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων. Iam incipit aduersus primum illud falsæ religionis genus agere quod diximus ex vanis speculationibus oriri, cuius etiam vnam speciẽ, nẽpe Angelorũ cultum, adfert. Cæterùm in hoc loco interpretando vsus sum iudicio meo, quòd nescio quomodo mihi nõ placuerint aliorũ interpretationes. Nã τὸ βραβεύειν, quod ad me attinet, nõ legi nisi pro regere ac moderari, atq; adeo pro διακρίνειν. i. ius dicere, ac cognoscere: qua significatione apud Plutarchũ accipitur, sicut apud Aristotelẽ lib. Rhetoricon 1, vt Erasm. citat, ὁ δικαστὴς. i. index, dicitur ὁ τοῦ δικαίου βραβευτής. i. iuris moderator, vt videlicet inter litigãtes decernat: trãslatione tamẽ (vt opinor) sũpta ab iis qui certaminibus præerãt, quos Græci Agonothetas & Athlothetas, Brabeutas deniq; vocãt, ἀπὸ τὴν ῥάβδον, vt putãt grãmatici. Virgã enim solitos fuisse gestare gymnasiarchas, vel ex his Plutarchi in Antonio verbis apparet, ἔγραμμα σιδοχὴ δι' Ἀθηναίοις, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τὸ διάσημα καταλιπὼν οἴκοι, μετὰ τῶν γυμνασιαρχικῶν ῥάβδων ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις προῄει. Inuenio tamẽ apud Demosthenẽ καταβραβεύειν etiã de actore dictũ qui reũ peragat, i. condemnandũ curet: sicut τὸ δικάζειν & τὸ κρίνειν interdum ad ipsos litigãtes trãsfertur. Itaq; καταβραβεύειν τινὰ nõ possum aliter accipere quàm pro κατακρίνειν, sed ita vt tanquam de iudice dicatur, sicut etiam τὸ κρίνειν quo vsus est superiore versiculo. Nam omnino videtur imperiosam quandam potestatem Apostolus hoc vocabulo significare, ab istis pseudapostolis non aliter vsurpatam quàm si de suo illis licuisset, tanquam agonothetis ac veluti certaminis moderatoribus, præmia vel tribuere vel eripere. Exempli causa, qui leges audent hodie conscientiis præscribere, & modum etiam admetiri quo Deus pœnas (vt ipsi loquuntur) indulgeat, nónne isti planè agonothetarum & βραβευτῶν officium vsurpãt, quum vnum in cælis βραβευτὴν ac moderatorẽ habeamus? Itaque Paulus addidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὴς καὶ αὐτεπάγγελτος. i. volũtarius, & hoc munus ipsi à nullo tributũ vltro vsurpans. Nam, (inquit Paulus de hac ipsa re differens, id est, de iis qui consciẽtias volebant suis traditionibus illaqueare, Rom. 14. a. 4) Tu quis es qui de alieno seruo iudicas? Domino suo stat, aut cadit. Solent autẽ Hebræi participia pro verbalibus, quæ vocãt, nominibus vsurpare, vt sæpe iã annotauimus. Pro me verò etiã facit Photius qui καταβραβευέτω interpretatur κατακρινέτω, vt Ambrosius, Deuincat, & Augustinus, Cõuincat: q duo tamẽ vidẽtur quasi ad actorẽ trãstulisse, quod ego (vt antè dixi) tanquã de iudice ac moderatore potius dictũ acceperim. Superest vt aliorũ interpretationes percurramus. Vulg. Nemo vos seducat. Eras. Nequis vobis palmã interuertat. Hieron. ad Algasiã quæstione decima, Nemo aduersum vos brauium accipiat. Putat enim καταβραβεύεσθαι dici eũ qui iniquitate agonothetæ præmiũ amittat, & Græca scholia eorum etiã sententiã adferunt qui καταβραβεύεσθαι tũ vsurpari dicunt quum

penes alium est victoria, penes alium verò præmium. Sed hac significatione (vt antè dixi) non memini hoc verbum vsquam legere: quam tamen amplectetur qui volet. Aliis placet non ad ipsos agonothetas sed ad antagonistas referre, vt apud Virgilium, Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit quod Euryalus obtineat: quo modo dicuntur Pharisæi nec in cælum ingredi, nec alios ingredi sinere. Adfert etiam aliam declarationem Valla, nempe vt καταβραβεύειν τινὰ significet aliquem proposito præmio ad certamen euocare: cuius etiam dicti exemplum requiro. Sed nimium certè confidenter scripsit Hieronymus, hoc verbũ fuisse Cilicibus peculiare, quum sit à Demosthene, Isocrate, Aristotele, Plutarcho vsurpatum. Quod autem attinet ad participium θέλων, Vetus interpres conuertit Volens, hiante sententia: nisi pro libẽte ac voluntario accipias, vti nos fecimus: vel pro ἐμβατεύων legas ἐμβατεύειν, contra omnium codicum fidem. Eras. Dedita opera. Græca verò scholia supplent τὸ ποιεῖν, vt sit plena sententia, Volens *hoc facere*, quas eclipses nusquam velim admittere nisi quũ prorsus sunt necessariæ. Castellio verò θέλων accipit pro ἀρέσκων, vt qui cõuerterit, In modestia & Angelorum cultu sibi placens. nam paulo pòst etiam Paulus meminit τῆς ἐθελοθρησκείας, sed tamen sensu nonnihil diuerso. Suum cuique iudicium liberum esto. Ex subiectione, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id est, stolida demissione animi: quum alioqui inter summas etiam virtutes numeretur ταπεινοφροσύνη. Neque enim isti Angelorum cultores aliud magis vrgebant, quàm nimium esse arrogantes qui auderent ad Deum statim perrumpere: ac proinde beatorum spirituũ dicebant implorandas intercessiones, quod nec ipsi philosophi præsertim Platonici ignorassent. Denique idipsum docebãt quod hodie boni illi & modesti homines iactãt, qui nõn tantùm Angelorum, vt illi, sed etiam suorum diuorum intercessionem vrgent. Cultu, θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in vitio in hoc loco, deductum à Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum inuenerit, quo postea vsi sunt Græcorum plerique. Sic enim Nanzianzenus, οὐδὲ Θρᾳκῶν ὄργια ἐστι, παρ' ὧν καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος. Ad veram tamen religionem accõmodatum est Iacobi 1. d. 27. Vulg. Religione Angelorum. Eras. Superstitione Angelorum. In ea quæ non vidit se ingerens, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Budæus, In eorum quæ non vidit, possessionem ingrediens, vel pedẽ ponens. Hoc enim declarat τὸ ἐμβατεύειν. Sed assentior doctissimo interpreti qui hoc quidem significari, sed modo quodam magis inuidioso, rectè censuit. Verbi gratia, proponatur nobis ille Pseudodionysius, quorundã deliciæ, qui similia planè habent labra lactucis: quis confidentius de vllis rebus scripsit quàm ille de cælesti hierarchia? Diceres hominem è cælo delapsum, qui aliquot annos illic consumpserit, vt cælestis politiæ formam muneráque omnia per otium describeret. Huius exemplum sequuti sunt belli homines illi qui Ecclesiasticam hierarchiam tanquam illius ἀντίτυπον descripserunt, quique Purgatorii, Lymbi, ipsorum denique inferorum cœnacula & contignationes non modò in chartis depinxerunt, sed etiã ipsis tertmiserorum hominum animis insculpserunt. Iam verò si roges, Vndénam ista? qui minus erunt improbi, respondebunt, Ex Spiritus sancti reuelatione. Putãt enim quicquid ipsi somniant, à Spiritu sancto emanare. Aliis erit sine dubio hæreticus quisquis hoc rogarit. At Paulus fontes aperit, quum hæc ab iis proficisci dicit qui Iudicis (id est vnius Christi) officium vltro vsurpent, qui simulata modestia ac religione hominibus illudant, qui de iis quæ non viderunt, quasi rebus sibi abundè cognitis ac tritis, subtilissimè garriant, qui non Spiritu Dei, sed sensu carnis suæ, id est vanitate, toti intumescant: qui denique caput Ecclesiæ Christum non retineant. Nam (vt infinita alia omittam) quale illud est quod contentissima voce boant, Roga Patrem, iube Natum? Et illud, Iure matris impera? Et illud, Felix cæli porta? Et illud, Regina misericordiæ, vita, dulcedo, & spes nostra? Sed hæc omnia videlicet lapidi etiam & ligno dicere, non est Christum pro capite non agnoscere, modò omnes blasphemias termines hac clausula, Per Christum Dominum nostrum. Sed (vt ad rem redeam) ἐμβατεύων Augustinus interpretatur Inculcans: Ambrosius, Extollens: quas interpretationes non probo. Vulg. Quæ non vidit ambulans, barbarè. Erasmus post Hieronymum, Fastuosè incedens. Putauit enim ductum verbũ à tragicis cothurnis qui ἐμβάδες dicũtur: sed exemplum idonei scriptoris nullum profert. Quòd autem sublata negante particula quidam legerunt, Ea quæ vidit, manifestè puto deprauatum. Temere, εἰκῆ. Id est sine ratione. quæ enim tantæ vanitatis ratio constare potest? perinde nimirum acsi cum ratione velis insanire. Vulg. & Eras. Frustra, id est sine fructu, pro quo Græcè potius diceretur μάτην. Turgens, φυσιούμενος. Inanis ergo flatus est quicquid ab istis mentibus proficiscitur. Hoc enim est quod sensum carnis vocat, nempe præclarum illud ἡγεμονικὸν, quod vnum sequuti philosophi non mirum si longissimè à scopo aberrarunt.

19 Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ.

19 Neque obtinens caput, ex quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatũ & compactũ, augescit Dei augmento.

19 *Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei.*

20 Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε,

20 Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mũdi: quid vt viuentes in mũdo, ritibus oneramini,

20 *Si ergo mortui estis cũ Christo ab elementis mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo, decernitis,*

19 Obtinens, κρατῶν. vel, vt Vulgata, Tenens. Vide Mar. 7. a. 3. Ex quo, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Christo. Videtur tamen dicendum fuisse ἐξ ἧς, quum præcesserit κεφαλήν: sed sententiæ non dictionis habita est ratio: vt in illo Euripidis, οἰκτρὰ ζῶ τέκνον. item,

Κατέχ' Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' Ἑλληνικὸν
Πρὸς εἶκον' ἀθύροντας εἰναλίαν πλάτην.

quod annotare placuit, nequis propter vnum & alterum solœcophanes, cum Hieronymo Paulum faciat prorsus barbarum & elinguem. Vide autem in hunc locum ea quæ scripta sunt Ephes. 4. d. 16. Suppeditatum, κεχορηγημένον. Vulg. & Eras. Subministratum. Hoc est autem quod vulgò dicimus *fourni*. & hoc ipso participio sic vtitur Plutarch. in Cæsare, sic scribens, Προσεκάλει τὸν Πομπήιον ἱδρυμένον ἐν καλῷ, καὶ χορηγούμενον ἔκ τε γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης ἀπροσδεῶς. Item Diodorus lib. 1, τὴν δὲ σωτηρίαν καὶ τὴν ἄλλην τὴν εἰς ἀλλήλους πρὸς ἐπιφάνειαν συντέλειαν, κεχορηγημένην. Vide Ephes. 4. d. 16. Augmento Dei, τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. Id est augmento quod à Deo proficiscitur, nimirum à Christi capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non crescunt sed turgent homines.

20 Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi, εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Iam pugnat Apostolus aduersus secundam illam falsæ religionis speciem, quæ sita est in traditionibus manifestè superstitiosis: vtitúrque argumento à comparatis sumpto. Cessantibus enim illis ipsis ritibus qui-

bus olim Deus ipse mundum erudiit, quæ est impudentia humanas traditiones inculcare? Itaque & ἀποθανεῖν hoc in loco accipitur ἀντὶ τοῦ ἀπαλλάττεσθαι, pro liberum & immunem fieri, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι Rom.6.b.7. idque duplici respectu, primùm, quòd morte tollatur personalis (quam vocant) obligatio, vt etiam explicat Paulus in eo loco: deinde quòd hæc nostra liberatio à mortis Christi participatione pendeat, qui nouum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, vt in epistola ad Hebræos copiosè exponitur. Ideo addidit Apostolus σὺν τῷ Χριστῷ, cum Christo. Adieci tamen aliquid vt planior esset loquutio. Elementa verò mũdi quæ sint exposuimus suprà versu actauo. Vt viuentes in mundo, ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ, id est quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potius spirituale sit Dei regnum. Ritibus oneramini, δογματίζεσθε. Vetus interpres, Decernitis, quod non probo. Est enim δογματίζεσθαι passiuè accipiendum, neque hic significat decernere. Itaque suspicatur Erasmus eum legisse δογματίζετε, vt & Tertullianum, qui conuertit, Sententiam fertis. Sed ne Erasmi quidem versio mihi satisfacit qui interpretatur Decretis tenemini. Neque enim vsquam reprehenduntur Colossenses quòd pseudapostolis essent obsequuti, sed contrà laudatur eorum constantia suprà, versu 5. Admonẽtur tamen vt sibi caueant ab iis qui iam eos erant aggressi. δογμάτων verò appellatione traditiones proculdubiò intelligit, non autem ipsas diuinæ Legis ceremonias: traditiones, inquam, in delectu ciborum & pollutionibus sitas, quarum sæpe fit mentio in Euangelio, & quarũ pleni sunt Thalmudici.

Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς·

Ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων.

Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.

21 "Ne attigeris, neque gustaris, neque contrectaris?

22 "Quæ omnia ipso vsu pereũt, "*præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.

23 Quæ "rationem quidem habent "sapientiæ "in cultu voluntario "& summissione animi, & in eo quòd corpori non parcant: "non *tamen* vllius sunt pretii, "*quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro.

21 Ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris?

22 Quæ sunt omnia in interitum ipso usu, secundum præcepta & doctrinas hominum.

23 Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate, & nõ ad parcendum corpori, non in honore aliquo, ad saturitatem carnis.

21 Ne attigeris, μὴ ἅψῃ. Verba sunt pseudapostolorũ μιμητικῶς expressa à Paulo. Itaque Ambrosius proculdubio aberrat à scopo, (quod & annotauit Erasmus) hunc locum ita explicans, & passim etiam citans, quasi Paulus ista in illorum persona non loquatur, sed ab omni specie rerum mundanarum deterreat.

22 Quæ omnia ipso vsu pereunt, ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata ad verbum, Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu. Erasmus verò τῇ ἀποχρήσει conuertit abusu: rectè quidem, & ex iurisconsultorum distinctione, qui abusum propriè in iis constituunt quæ vsu consumuntur, id est quorum vsus in ipsa consumptione positus est. Sed tamen vt omnem vitarem amphiboliam, vsum dicere malui: quum sic etiam loquantur ipsi iurisconsulti. Græca scholia mentionem faciunt τῆς ἀφανώσεως, vt fortassis legerint τῇ ἀποφθορᾷ. Colligit autem Paulus ex rerum istarum natura, in iis positum non esse regnum Dei, sicut & alibi sæpe. Vbi igitur quadragesimalis, & sextæ feriæ, piscium esus, quæ nonnullos iampridem non pudet ad Apostolos referre? Neque nos tamen piscium esum, sed impietatem eorum damnamus qui istas tam disertè damnatas hominum traditiones Christi beneficio adiũgunt. *Præscripta* ex mandatis, &c. κατὰ τὰ ἐντάλματα. Quod suppleui, nemo nõ videt prorsus congruere, ac etiam requiri, vt plana sit sententia. Alludit autem Paulus ad locum Esaiæ 29.d.13, ex cuius collatione intelligi potest quàm firmum sit hoc argumentum.

23 Rationem, λόγον. Id est, Videntur quidem exquisita quædem res esse: vt quum dicitur aliquis esse præclara existimatione, vel contrà nullo numero esse. Nam hæc omnia etiam significat λόγος. Eras. Verbo tenus speciem interpretatur. putat enim λόγον hoc loco sonare sermonem aut verba, vt opponatur rei. Sapientiæ, σοφίας. id est excellentis cuiusdam doctrinæ, & è cælo potius allatæ quàm consilio humano excogitatæ. Sic enim solet sapientiæ nomen Paulus vsurpare. & quàm hoc verum sit quod hic dicitur, mox ab Apostoli obitu res ipsa ostendit, mundo intra aliquot annorum spatium, ita monasticarum (id est diabolicarum) quarundam præscriptionum præstigiis fascinato vt incredibilia videri possint quæ de istis nugis sunt perscripta, nisi succedens Franciscus & Dominicus, & nuper etiam Iesuitæ illa omnia confirmassent, adeo quidem vt Franciscum Iesum typicum (proh insanam blasphemiam!) etiamnum hodie publicè decantent. In cultu volunt. ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulg. In superstitione. Eras. Per superstitionẽ. Ac verum quidem est nihil aliud hæc fuisse quàm inanem atque adeo impiam superstitionem: sed tamen non describit his verbis Paulus qualia hæc reuera fuerint, sed qualia esse visa sint, & quos pietatis colores habuerint: nempe voluntarii cultus, summæ summissionis, denique neglectus corporis. Itaque hic primus est color humanæ superstitionis, quasi homines vltro etiã plus præstent quàm teneantur, & perfectiorem quandam viã insistant, non cõtenti Legẽ Dei impleuisse. Hinc nata sũt opera supererogationis, & redẽpta quibusuis opibus merita monachorũ. Alludit autẽ Paulus ad volũtarias oblationes quas Hebr. נדבות appellant: quarũ tamen longè alia ratio fuit, quũ nec in doctrinã nec in ritibus quicquã vel mutare, vel addere, vel detrahere licuerit, nisi violato Dei verbo: quod Pharisæis Christus exprobrauit. Et summis. καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Alter color, quòd ista videantur homines ad incredibilẽ quandam deiectionem & summissionẽ assuefacere, quũ nullũ inueniri possit nomen quo tam superba ista supererogatio, vel potius superarrogantia, possit explicari. Vulg. Et humilitate. Eras. Et humilitatẽ animi. Et in eo quòd corpori nõ parcant, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic necessariò cõuerti vt Pauli sententiã planius exprimerẽ. Vulg. Et non ad parcendũ corpori, pro, Et ad non parcendũ corpori. Eras. Et læsionem corporis. Quis porro tam est hebes vt non videat hoc in loco monachorum regulas & pseudapostolicas traditiones graphicè ab Apostolo describi.

Non *tamen sunt* vllius pretii, οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Vsitatum est Hebræis subaudire aduersatiuã particulã, vt Psal. 119. v. 141, & 157, & Iohan. 9. f. 30. Liquet autem ex præcedente μὲν omnino subaudiendam esse aduersatiuam in hoc quidem dicendi genere, vbi contraria comparantur. Contraria autem voco οὐκ ἐν τιμῇ τινι, siue ἀτιμίας εἶναι, id est nullius pretii nec dignitatis esse, & λόγον ἔχειν σοφίας, id est pro sapientia æstimari, siue sapientiæ numero & loco haberi. Antea igitur dixit Paulus quid iudicet mundus de istiusmodi præceptis hominum, proposita vna specie, nempe ciborum delectu: nunc verò quod sit rectum de iis iudiciũ ostẽdit, nẽpe ista nullius esse pretii, quorũ tamen splẽdor maximus esse videatur. Scio tamen hũc locũ aliter solere explicari: sed hãc sententiã

mihi videtur postulare tum argumenti series, tum ipsa constructionis ratio, & verborum quoque proprietas: quanquam nemini præiudicium adfero. *Quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. id est, quum in cibo & potu sita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in illis potius quæ ad Spiritus alimentum & ad vitã æternam referuntur, Rom. 14. c. 17, & 1. Cor. 6. c. 13; & 8. c. 8. Sunt igitur istæ potius sumptuariæ leges, non autem de pietate ac religione, 1. Tim. 4. c. 7 & 8. Ergo (vt ad verba ipsius contextus veniam) quum hoc subiiciatur pro ratione cur ista nullius sint dignitatis, supplendum est participium ὄντα, vel συντείνοντα, quæ eclipsis non magis est violenta quàm si Latine dicas, Nihil ad rem, sub. pertinet. Appellatione autem τῆς πλησμονῆς non intelligitur actio, id est expletio seu fartura, sed passiua significatione idipsum quo farciendus est venter, vti sæpe solent (præsertim apud Hebræos) hæc nomina vsurpari. Denique in nomine carnis tacita est antithesis Spiritus, & præstantioris illius (nempe spiritualis) vitæ, quam illi iactabant. Ideo malui carnem quàm corpus interpretari. Hæc igitur est (vt opinor) plana & apposita explicatio huius loci alioquin perobscuri. Sic autem interpretatus est Vetus interpres, Non in honore aliquo ad saturitatem carnis. Erasmus verò, Nõ per honorem aliquem ad expletionem carnis. Castellio denique, immodica sua licentia vsus, hæc infarsit superiori versiculo, quasi scriptum sit ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, id est, vt ipse interpretatur, Quorum omnium is vsus est vt vsu pereant, & ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo sint honore. Mirabile sanè hyperbaton, & quod nulli nisi peruersissimi iudicii homini venire in mentem potuit. Quomodo verò cohærebunt sequentia? optimè nimirum, si suppleueris quiduis ex arbitrio. Ista verò, inquit, placita sunt (vbi verò ista in Græco contextu?) ex hominum præceptis atque doctrinis, quæ quidem sunt eiusmodi vt rationem habeant sapiẽtiæ, ob religionis speciem, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atque modestiam, & corporis vexationem seueram. Hoc verò verum est ex Græco conuertere, an peruerterer

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

1 Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.

2 Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

3 Ἀπεθάνετε γάρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.

4 Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.

5 Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακήν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία,

6 Δι᾽ ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

7 Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς.

1 ITaque si "resurrexistis cum Christo, superna quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens.

2 Superna curate, non "terrestria.

3 Nam "mortui estis, & vita vestra abscondita est cũ Christo in Deo.

4 Quãdo Christus vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis "gloriosi.

5 "Mortificate igitur membra vestra terrestria, ‖scortationẽ, impuritatem, "mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiã, quæ est "idololatria.

6 Ob quæ "venit ira Dei in filios contumaces.

7 "Quibus in *vitiis* & vos versabamini quondam, quum in iis viueretis.

1 IGitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite: ubi Christus est in dextra Dei sedens.

2 Quæ sursum sunt sapite, nõ quæ super terrã.

3 Mortui enim estis, & uita uestra est abscondita cum Christo in Deo.

4 Quũ Christus apparuerit, uita uestra, tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria.

5 Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram, fornicationẽ, immunditiam, libidinẽ, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulacrorũ seruitus. Ephes. 5. a. 3

6 Propter quæ uenit ira Dei super filios incredulitatis.

7 In quibus & uos ambulastis aliquando, quũ uiueretis in illis.

IN CAPVT III.

1 Resurrexistis cum Christo, συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ. De nouo fœdere & noua vita loquitur, quòd Spiritus Christi participes, quasi translati iam simus in alteram illam vitam, vbi nec cibo nec potu egebimus, sed similes erimus Angelis Dei. Laborãdum igitur vt quæ supersunt veteris hominis reliquiæ, vi Spiritus profligentur, quem nobis largiri non potest esca vel potus: non autem quærenda in istis externis rebus pietas. Cohærent verò inter se mori & resurgere cum Christo, id est, Christi mortis participatione mortificari peccato, mundo, Legis denique elementis, atque adeo toti Legi, & resurrectionis Christi participatione viuificari Deo: vt expositum est pluribus cap. 6. epist. ad Rom.

2 Terrestria, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sic vocat, opinor, externa illa in quibus illi summã pietatis ponebant, quũ ea potius sita sit in rebus longè aliis, nempe in sancta puræ vitæ meditatione.

3 Mortui estis, ἀπεθάνετε. Repete Cum Christo, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 Gloriosi, ἐν δόξῃ. Vulgata & Eras. In gloria, obscurè. Est autem Hebraismus, quem exposuimus 1. Corinth. 15. f. 42.

5 Mortificate, νεκρώσατε. id est, omnem vim ac vigorem extinguite naturæ illius deprauatæ, quæ vos deorsum trahit, & prauos illos motus Spiritui repugnantes in vobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter vocat membra, quibus vetus homo (id est ratio ac voluntas hominis deprauata) perinde vtitur ac corpus membris: vtpote quæ ipsius etiam corporis membra secum rapiant. Vide Rom. 6. b. 11. Mollitiem, πάθος. Sic vocat molles & effœminatos, qui & pathici dicti sunt. Horat. Cum grege turpium Morbo virorum. Quem locum perappositè citauit Erasmus. Vulg. Libidinem. Idololatria, εἰδωλολατρεία. Vide Ephes. 5. a. 5.

6 Venit, ἔρχεται. Id est venire solet. Vide Ephes. 5. a. 6.

7 Quibus in *vitiis*, ἐν οἷς. Quid sit ambulare seu versari in peccatis, diximus Ephes. 2. a. 2. distinguuntur autem hoc in loco Ambulare & Viuere, ita vt hoc posterius indicet naturæ habitum, illud verò ἐνέργειαν ipsam. Vide Act. 8. d. 23. Eras. verò manifestè deprauauit sententiam quum ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim, Inter quos, quum sententia ipsa minimè sit ambigua.

Νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν.

8 At nunc deponite etiam vos hæc omnia, iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinē ab ore vestro.

8 *Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiā, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro.*

Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ·

9 Ne mentimini alius aduersus alium, quum exueritis veterem illum hominem cum factis ipsius:

9 *Nolite mentiri inuicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis:*

Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν.

10 Et indueritis nouum illum, qui renouatur in agnitionem congruētem imagini eius qui ipsum condidit.

10 *Et induentes nouum eum qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius qui creauit illum.*

Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.

11 Vbi non est Græcus & Iudæus, Circuncisio & Præputium, barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.

11 *Vbi non est Gentilis & Iudeus, Circuncisio & Præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber: sed omnia & in omnibus Christus.*

Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πρᾳότητα, μακροθυμίαν·

12 Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti, visceribus miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:

12 *Induite vos ergo, sicut electi Dei, sancti & dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam:*

Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.

13 Tolerantes alii alios, & condonantes vobis mutuò, siquis aduersus aliquē habuerit querelam: sicut & Christus condonauit vobis, ita & vos.

13 *Supportantes inuicē, & donantes vobismetipsis, siquis aduersus aliquem habet querelā: sicut & Dominus donauit vobis, ita & vos?*

Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος.

14 Adhæc autem omnia *induimini* charitate, quæ est vinculū perfectionis.

14 *Super omnia autem hæc charitatem, quod est vinculum perfectionis.*

Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε.

15 Et pax Dei imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in vnum corpus: & gratiosi estote.

15 *Et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua & vocati estis in vno corpore: & grati estote.*

8 Hæc omnia, τὰ πάντα. Articulus vim habet ἀναφορικὴν, ideóque nō fuit prætermittendus. Excandescentiam, θυμόν. Vulgata & Erasmus, Indignationem. Quomodo verò distinguantur ὀργὴ & θυμὸς diximus Ephes. 4.c.13.

9 Veterem illum hominem, &c. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Rom. 6.a.6.

10 In agnitionem, εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut (si malimus) materia ipsius regenerationis ita significatur. Loquitur enim de agnitione efficaci, vt definitur 1. Iohan. 2.a.3 & 4. Congruentem imagini, κατ' εἰκόνα. Vide Ephes. 4.f.24. Est autem subaudiendus articulus, vt sit τὴν κατ' εἰκόνα: quam ob causam sic malui interpretari, quàm ad verbum, Secundum imaginem. Erasmus, contrà omnium nostrorum codicum fidem legit καὶ εἰκόνα, & imaginem.

11 Induimini, ἐνδύσασθε. id est, ornati estote, ita vt nunquam exuatis. Vide Rom. 13.d.14. Vt, ὡς. Vide 2. Cor. 2.d.17. Visceribus, σπλάγχνα. id est tenertimis illis affectibus. Vide Luc. 1.g.78. Miserationum, οἰκτιρμῶν. id est summæ misericordiæ. Vide 2. Cor. 1.a.3.

13 Vobis mutuò, ἑαυτοῖς. Vide Ephes. 4.g.32. Sic etiam manifestè accipitur infrà, versu 16.

14 Vinculum perfectionis, σύνδεσμος τῆς τελειότητος. id est vinculum quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent. Ergo, inquit sophista, Charitate iustificamur. Sed quis sani cerebri esse putet eū qui sic argumentetur?

15 Imperet, βραβευέτω. id est, omnia regat ac moderetur. vt ille apud Virgil. βραβευτὴς, -producere longius iras, Et sæuire animis Entellum haud passus acerbis: Sed finem imposuit pugnæ. Liceat enim hic nobis sacra cum profanis comparare. quandoquidem Paulum non puduit ab his rebus translationem sumere. Quum igitur in perpetuo quodam certamine versemur, vult in animis nostris sedentem pacem Dei, tanquam agonotheten seu brabeuten, omnes affectus in officio continere: vt verè pacem Dei, id est concordiam auspiciis Dei initam, colamus, vt vnanimes tandem ex superata carne palmam referamus. Vulgata, Exultet, vt mihi videatur existimasse τὸ βραβεύειν id esse quod in vernaculo nostro sermone dicimus verbū è verbo *brauer*. Erasmus, Palmam ferat. Ego verò (vt dixi suprà, 2.c.18) τὸ βραβεύειν nusquam legi propriè nisi de ipsis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere videntur ii quos vulgò vocant in singularibus certaminibus, *mareschaux du camp*. In vnum corpus, ἐν ἑνὶ σώματι. Id est, in vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alii aliis mēbrorum instar adessetis. Vide 1. Cor. 12.b.12 & 13. Gratiosi, εὐχάριστοι. vel, vt Vulg. & Eras. Grati. quanquā illud malo. Videtur enim ad morū suauitatē potius referri, vt hi sint quos Heb. [Hebrew] vocāt.

Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.

16 Sermo Christi inhabitet in vobis copiosè cum omni sapientia, docendo & cōmonefaciēdo vos mutuò psalmis, hymnis & cantionibus spiritualibus, cum gratia canentes in corde vestro Domino.

16 *Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia: docentes & commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo.*

Καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ δι' αὐτοῦ.

17 ‖ Et quicquid egeritis sermone, aut facto, in nomine Iesu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.

17 *Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi, gratias agentes Deo & Patri per ipsum.* 1. Cor. 10.g.31

Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ.

18 ‖ Vxores, subiectæ estote propriis viris, vt conuenit in Domino.

18 *Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet in Domino.* Ephes. 5.e.22

Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς.

19 ‖ Viri, diligite vxores, & ne sitis aduersus eas amarulenti.

19 *Viri, diligite uxores, & nolite amari esse ad illas.* 1. Pet. 3.a.1

Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.

20 ‖ Filii, auscultate parentibus in omnibus: hoc enim gratū est Domino.

20 *Filii, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est Domino.* Ephes. 6.a.1

Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.

21 Patres, ne irritate liberos vestros: ne despondeant animū.

21 *Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros: ut non pusillo animo fiant.*

Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Θεόν.

22 ‖ Serui, auscultate per omnia iis qui domini sunt secundum carnem, non obsequiis ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere student, sed cum simplicitate cordis, timentes Deum.

22 *Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum.* Ephes. 6.a.5 Tit. 2.c.9. 1. Pet. 2.c.18

Καὶ πᾶν ὅ, τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις·

23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus:

23 *Quodcunque facitis, ex animo operamini sicut Domino, & non hominibus:*

Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε.

24 Scientes vos à Domino recepturos mercedem hæreditatis: nam Domino Christo seruitis.

24 *Scientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis: Domino Christo seruite.*

16 Sermo Christi, ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ. id est Euangelii doctrina. Copiosè, πλουσίως. Vulgata, Abundanter. Eras. Opulentè. Alibi autem diximus omnem copiam & affluentiā ita significari. Docendo, διδάσκοντες. Vulg. Docentes. Eras. Docetéque. Potest autem hoc etiam connecti cum ἐν πάσῃ σοφίᾳ, súntque hæc participia posita perinde vt apud Hebræos infinitus modus, & apud Latinos gerūdi modus: ideóque nulla est habita casus ratio, vt 2. Corinth. 9.c.11, & d.13, Mar. 12.g.40. vbi de hac formula diximus, apud Homerum etiā vsitata & alios scriptores, vt annotat Eustathius libro Iliad. β & π. Vos mutuò, ἑαυτούς. Vulg. Vosmetipsos. Vide Ephes. 4.g.32. Psalmis, hymnis, & cantionibus, ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς. Psalmos puto dici quos vocant Hebræi מזמורים, & hymnos, quos תהלים, & cantica, quæ שירים. Psalmos igitur vocat quascunque cantiones variis argumentis scriptas. Nā & querelæ, & narrationes, & postulationes in psalmis referuntur: at hymni solas laudes continent. Cantica verò dicuntur peculiares quædā & magis artificiosæ cantiones, quæ & ipsæ laudes cōplectebantur, sed angustiore quadam forma quàm psalmi aut hymni, vt licet ex exemplis cognoscere. Cum gratia, ἐν χάριτι. Vulg. In gratia. i. quod se vtilitate commendet, vt eo nomine gratiam mereatur ab auditoribus, vt Ephes. 4.g.29. In corde vestro, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Vide Ephes. 5.d.19.

17 In nomine, ἐν ὀνόματι. i. Inuocato Christi nomine, vel, ad Christi laudem ac gloriam. Quod autem addidit δι' αὐτοῦ, per eum, diligēter notandū est, vt sciamus Deū frustra coli nisi Christus Mediator interueniat.

18 In Domino, ἐν Κυρίῳ. i. perinde, vel quatenus iubet Dominus, qui hanc ἀπαξίαν & οἰκονομίαν distribuit. Itaque aberrant omnes mariti & vxores à scopo, quicunque Deum sibi in Christo non proponunt in amādo: quod non agnouit philosophia.

20 In omnibus, κατὰ πάντα. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, in Domino, vt Ephes. 6.a.1, quod etiam statuendum est in proximo versiculo.

22 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Hæc exposuimus Ephes. 6.a.5, & 6.

24 Mercedem, &c. τὴν ἀνταπόδοσιν. i. Pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quum ex seruis filios vos esse factos re ipsa cognoscetis, quum videlicet cælestis illius hæreditatis eritis participes. Nomen autem τῆς κληρονομίας omnem meriti rationem tollit, quum ex gratuita adoptione pendeat, nec quo iure quæratur hæreditas, sed ad quos spectet, differat hoc in loco Apostolus.

Ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε· καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.

Κεφάλαιον δ.

1 ΟΙ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς.

Luc.18.a.1
1.Thess.5.c.17

2 Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

Ephes.6.c.18
2.thess.3.a.1

3 Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, δι᾽ ὃ καὶ δέδεμαι·

4 Ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Ephes.5.d.15

5 Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.

6 Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

7 Τὰ κατ᾽ ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφός, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ·

8 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν·

9 Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

10 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.

25 Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quam intulerit: neque est personarum respectus.

CAPVT IIII.

1 VOs domini, æquitatem & æquabilitatem seruis exhibete: scientes vos quoque habere Dominum in cælis.

2 In precibus perdurate, inuigilantes iis cum gratiarum actione:

3 Precantes simul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostiū sermonis, vt loquamur mysterium Christi, propter quod etiam sum vinctus.

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam, sicut oportet me loqui.

5 Sapienter vos gerite erga extraneos, opportunitatem redimentes.

6 Sermo vester semper cum gratia *sit* sale conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, dilectus frater, & fidus minister, ac conseruus in Domino:

8 Quem misi ad vos ob hoc ipsum vt cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur:

9 Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponēt quæ hîc aguntur.

10 Salutat vos Aristarchus meus in captiuitate socius, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si venerit ad vos, excipite eum.

25 Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit: & non est personarum acceptio.

CAP. IIII.

1 DOmini, quod iustum est & æquum, seruis præstate: scientes quòd & uos Dominum habetis in cælo.

2 Orationi instate, uigilantes in ea, in gratiarum actione:

3 Orantes simul & pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostiū sermonis ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam uinctus sum:

4 Vt manifestem illud ita ut oportet me loqui.

5 In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes.

6 Sermo uester semper in gratia, sale sit conditus: ut sciatis quomodo oporteat uos unicuique respondere.

7 Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister & conseruus in Domino:

8 Quem misi ad uos ad hoc ipsum ut cognoscat quæ circa uos sunt, & consoletur corda uestra:

9 Cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex uobis est. omnia quæ hîc aguntur, nota facient uobis.

10 Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si uenerit ad uos, excipite illum.

25 Qui verò, &c. ὁ δὲ, &c. Hoc ego accipio, cum doctissimo interprete, vt in dominos iniquos dictum, quorum iniurias libentius ferent serui si intellexerint se Dominum habere iniuriarum suarum vindicem, nō minus quàm reges & imperatores. Neque enim est in Christo dominus aut seruus. quod tamen quomodo sit accipiendum, vel ex hoc loco satis apparet, aduersus furiosos illos Anabaptistas qui omnē ἀρχὴν perturbant. Vetus interpres ὁ γὰρ, qui enim. Iniuriam quam intulerit, ὃ ἠδίκησε.i. iniuriæ suæ mercedem, vt Ephes.6.b.8.

IN CAPVT IIII.

3 Ostium sermonis, τὴν θύραν τοῦ λόγου. id est, os apertum & liberum ad prædicandum Euangelium: vt Ephes.6.d.19.

4 Sicut oportet, ὡς δεῖ. Quæ sit vis hoc in loco verbi Oportet, ostendit ipse Apost, 1.Cor.9.c.16.

5 Sapienter, ἐν σοφίᾳ. id est consideratè ac circunspectè. Multæ enim causæ sunt cur cum illis potissimū prudenter & sapienter agere oporteat qui nondum accesserunt ad Euangelium. Opportunitatē redimentes, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.i. occasionem illos lucrifaciendi, etiam cum vestrarum rerum iactura quærentes. Vide Ephes.5.d.16. Cum gratia, ἐν χάριτι.i. ad commodum proximi comparatus, vt diximus suprà, 3.c.16. Sale conditus, ἅλατι ἠρτυμένος. Huic opponitur sermo putris & corruptus, de quo meminimus suprà, Ephes.4.f.29.

10 De quo, περὶ οὗ. Ambiguum est, ad Barnabam an ad Marcum hæc oratio referatur. Excipite, δέξασθε. Vel δέξασθαι, vt excipiatis, si coniungas cum ἐλάβετε. quod meritò probatur doctissimo interpreti, vt exprimatur quæ sint illa mandata.

11 Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

12 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ.

13 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

14 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός, καὶ Δημᾶς.

15 Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφούς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν.

16 Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ᾽ ὑμῖν ἡ ἐπιστολή, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ· καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε.

17 Καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

18 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. Μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ᾽ ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.

11 Et Iesus qui vocatur Iustus: qui sunt ex circuncisione: hi soli adiutores in regno Dei, fuere mihi solatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Christi, sēper decertans pro vobis in precibus, vt stetis perfecti & completi in omni voluntate Dei.

13 Hoc enim de eo testor, eū multo vestri studio ardere, & eorum qui sunt Laodiceæ, & corū qui Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

15 Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & Ecclesiam quæ in domo illius est.

16 Et quum perlecta fuerit apud vos epistola, facite vt etiam in Laodicēsium Ecclesia recitetur: & eam quæ scripta est ex Laodicea, vt vos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide vt ministerium quod accepisti in Domino, impleas.

18 Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

Scripta est ad Colossenses Roma, per Tychicum & Onesimum.

11 Et Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione: hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

12 Salutat uos Epaphras qui ex uobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro uobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni in omni uoluntate Dei.

13 Testimonium enim illi perhibeo quòd habet multum laborem pro uobis & pro iis qui sunt Laodiceæ & qui Hierapoli.

14 Salutat uos Lucas medicus charissimus, & Demas.

15 Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & quæ in domo eius est Ecclesiam. 2.Tim.4.c.11

16 Et quum lecta fuerit apud uos epistola, facite ut & in Laodicensium Ecclesia legatur, & eam quæ Laodicēsium est, uos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide, ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.

18 Salutatio mea manu Pauli. Memores estote uinculorum meorum. Gratia Domini nostri uobiscum. Amen.

Scripta ab urbe Roma per Tychicū & Onesimum.

11 Hi soli, οὗτοι μόνοι. Certè vel magna hic fit Petro iniuria, vel Romæ tum nō erat. Vbi ergo illi xxv anni quibus Romæ sedit? In regno Dei, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. id est in Euangelio, vt 2.Corinth.8.c.18, & Philip.2.c.22. Verè enim regnat Deus per Euangelium.

13 Laodiceæ, ἐν Λαοδικείᾳ. Vide suprà, 2.a.1.

15 Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Erasmus, Congregationem. Vide Rom.16.a.5, & 1.Cor.16.d.19.

16 Ex Laodicea, ἐκ Λαοδικείας. Qui putant significari epistolam ad Timotheum priorem, vel ea ratione hallucinantur quòd satis appareat ex iis quæ scripta sunt suprà, 2.a.1, Paulum hanc Laodiceam non inuisisse. Sed multo fœdius errarunt qui ex hoc loco suspicati sunt quandā fuisse epistolā Pauli ad Laodicenses scriptam: quia nimirum Vetus interpres conuertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, eam quæ est Laodicensium: quum potius significet Paulus epistolam aliquam ad se missam Laodicea, aut potius qua responsuri essent Laodicenses Colossensibus. Vetus tamen est hic error, & epistola illa ad Laodicenses iampridem fuit ementita, vtpote quā citet Epiphanius aduersus Marcionitas.

18 Gratia, ἡ χάρις. Vetus interpres addit, Domini nostri. τοῦ Κυρίου ἡμῶν.